

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

**MUZEUL
NAȚIONAL**

31

București
2019

Comitetul științific:

Prof. univ. dr. **ION BULEI**
Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**
Prof. univ. dr. **MIHAI E. IONESCU**
Dr. **GABRIEL BADEA-PĂUN**, Franța
Dr. **ADAM BURAKOWSKI**, Polonia
Dr. **NARCIS DORIN ION**

Referenți științifici:

Dr. **CRISTINA DIAC**
Dr. **SORIN IFTIMI**
Dr. **ȘERBAN V. MARIN**
Dr. **ALEXANDRU MURAD-MIRONOV**

Revista este indexată în baza de date

Redactor șef
OANA ILIE

Secretar general de redacție
CRISTINA PĂIUȘAN-NUICĂ

Redactor
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare computerizată:
CRISTINA JOIȚA

Volum editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București,
Calea Victoriei, nr. 12, tel. 3.15.82.07; tel./ fax: 3.11.33.56

ISSN 1015 - 0323

CUPRINS

Ginel LAZĂR	
<i>Fortificațiile Asăneștilor de pe limesul median al Dunării de Jos. Conexiuni istorice cu spațiul românesc riveran</i>	5
<i>The fortifications of the Asen rulers on the central limes of the Lower Danube. Historical connections with the Romanian riverside</i>	
Albert WEBER, Adrian GHEORGHE	
<i>Noi descoperiri din arhivele Italiei și Austriei cu privire la ultimul an din viața lui Vlad Țepeș (1476)</i>	27
<i>New discoveries from Italian and Austrian archives about the last year of Vlad the Impaler (1476)</i>	
Diana CRIMU	
<i>Boierul moldovean Petrache Sturza</i>	47
<i>Moldavian boyar Petrache Sturza</i>	
Andreea ȘTEFAN	
<i>Parcursurile intelectuale ale unei traduceri: „Manualul” lui Epictet în traducerea neogreacă realizată de Dimitrios N. Darvaris (1799)</i>	55
<i>The intellectual paths of a translation: Epictetus’ „Handbook” in the modern Greek translation by Dimitrios N. Darvaris (1799)</i>	
Vasile CIOBANU	
<i>Germanii din Basarabia (1814-1940). Succintă retrospectivă</i>	63
<i>The Germans from Basarabia. A succinct retrospective</i>	
Alexandra MĂRĂȘOIU	
<i>Despre tentativa de sinucidere în Țara Românească, în prima parte a secolului al XIX-lea, pe baza unor documente din fondul arhivistic „Vornicia temnițelor”</i>	71
<i>On attempted suicide in Wallachia, during the first half of the 19th century, based on documents from the archival fund “Vornicia temnițelor/ The administration of prisons”</i>	
Cristina ȘTIRBULESCU	
<i>Fin de siècle inter-religious royal weddings of the Saxe-Coburg and Gotha princesses</i>	81
<i>Căsătoriile regale inter-religioase ale principeselor de Saxa-Coburg-Gotha de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul</i>	

secolului al XX-lea

George TROHANI

Câteva „bilete de vaccin” din sec. XIX – XX 139

Quelques „billets de vaccination” des XIXème – XXème siècles

Cornel-Constantin ILIE

*Jurnal... gastronomic sau despre alimentație în România în anii
Marelui Război* 155

*Gastronomical diary or on alimentation in Romania during the
years of the Great War*

Raluca ALEXANDRU PARTENIE

Pasul către modernitate: moda în timpul Marelui Război 177

The step towards modernity: fashion during the First World War

Vasile MĂRCULEȚ, Alexandru BUCUR

*Contribuția locuitorilor din județul Sibiu la «fondul jertfelor
liniei demarcaționale» (1919)* 221

*The contribution of the inhabitants of Sibiu county to the border
line victims' fund (1919)*

Daniel DIEACONU

Carol al II-lea - un cult pentru un rege 229

Carol II - a cult for a king

Narcis Dorin ION

*„Noi, pribegii, rămânem mistuiți de dor...” Ultimele scrisori ale
Principesei Ileana către Alice Grunau* 241

*”We, the wanderers, remain consumed by longing...” The last
letters addressed by Princess Ileana to Alice Grunau*

Florin GEORGESCU

*Deportarea basarabenilor în Siberia la jumătatea secolului al
XX-lea. Mărturii istorice regăsite în arta plastică de peste Prut* 315

*The deportation of Bessarabians to Siberia at the middle of the
20th century. Historical testimonies conveyed by the plastic art
beyond the Prut river*

Cristina PĂIUȘAN NUICĂ

Relațiile româno-iordaniene în perioada 1965-1980 331

Romanian – Jordanian relations between 1965 and 1980

Restaurare

Alexandru DOZSA, Cătălin BURTEA

Realizarea științifică a unui mulaj din cauciuc siliconic pentru bustul compozitorului George Enescu sculptat de Gheorghe Anghel 345

The scientific making of a silicone rubber mould of the bust of composer George Enescu sculpted by Gheorghe Anghel

Recenzii

Elena Cuza. Doamna Unirii. 1825-1909 353

**FORTIFICAȚIILE ASĂNEȘTILOR DE PE LIMESUL MEDIAN AL
DUNĂRII DE JOS¹. CONEXIUNI ISTORICE CU SPAȚIUL
ROMÂNESC RIVERAN**

**THE FORTIFICATIONS OF THE ASEN RULERS ON THE
CENTRAL LIMES OF THE LOWER DANUBE. HISTORICAL
CONNECTIONS WITH THE ROMANIAN RIVERSIDE**

Ginel Lazăr*

Abstract

The Bulgarian fortresses on the middle course of the Lower Danube, from upstream to downstream, were during the Middle Ages important centres for the surveillance of the river and for the control and protection of border roads. In case of emergencies, they received military help from the inland regions of the Tsardom. There existed connections between the Bulgarian fortresses and those on the left bank of the Danube, especially during the First Bulgarian Empire, but also during the second one, although archaeological discoveries do not always confirm written sources. The silence of the sources is a problem of the classical Middle Ages, particularly in the case of the Lower Danube area. The few historical evidences, interpreted objectively, lead to conclusions which not seldom contradict national historiographic interests. Both Bulgarians and Romanians witnessed a cohabitation dictated by common interests, generated by a specific historical context, and the empire of the Asen Dynasty, which intended to substitute the Byzantine one, had a certain influence over the territory north of the Danube, that is noticeable in what concerns the liturgical language and that used in the chancelleries of the two Romanian principalities, the use of the particle "Io", which preceded the titles of Romanian rulers and which comes directly from tsar Ioan Asen II, and, not lastly, the use of some fortresses on the left bank of the Danube as outposts for the strong fortresses on the other bank.

¹ Prin limesul median al Dunării de Jos înțelegem cursul Dunării dintre terasele acesteia din zona Calafatului și formarea brațelor Dunării, înainte de Delta Dunării, adică brațul Borcea și Ostrov, constituite în amonte de Călărași, în dreptul Silistrei, respectiv granița actuală a Dunării dintre Bulgaria și România. În acest caz, avantajul de bază al mediului, în descrierea datelor de comparație, conduce la stabilirea unei proporții de reper.

* Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Medievală, Modernă și Contemporană, doctor în istorie, e-mail: eugeniulazar@yahoo.fr

Keywords: Bulgarian fortress, Lower Danube area, Asen Dynasty, Romanian principalities.

Acest studiu este rezultatul unei documentări de teren, efectuată în luna octombrie a anului 2019, privind aprofundarea temei de cercetare a autorului pe anul în curs, obiectiv specific al Secției istorie, din cadrul MNIR, având ca perspectivă apropiată publicarea unei lucrări despre sistemele defensive și ofensive ale Țaratului Asăneștilor, unde cetățile au jucat un rol extrem de important în viața statului. Fortificațiile sunt un reper al științei militare, în măsură să promoveze mărturii istorice despre cultura și evoluția unei civilizații.

Dacă în articolul nostru din numărul XXIX al anuarului MNIR („Muzeul Național”, 2017) am făcut o scurtă incursiune asupra cetăților Țaratului², în cel prezent vom dezvolta o anumită caracteristică a relațiilor dintre cetățile de pe malul drept al Dunării și cele de pe malul stâng³. Legăturile de factură militară și comercială au fost posibile deoarece Dunărea⁴ nu era privită neapărat ca o graniță naturală, ceea ce a facilitat stăpânirea vlaho-bulgară a Asăneștilor asupra malului stâng al cursului Dunării. Mai mult, implicita apropiere dintre vlahii din Munții Balcani (Haemus, denumirea antică, sau Stara Planina, denumirea slavă) și cei din Câmpia Română, la momentul declanșării răscoalei Asăneștilor, este confirmată de sursele istorice⁵, argument care pledează și pentru o relație frățească, pe care

² G. Lazăr, *Scurtă incursiune în istoria cetăților Țaratului Asăneștilor (1185-1280)*, în „Muzeul Național”, XXIX, București, 2017, p. 11-33. Vezi și G. Lazăr, *Civilizația Țaratului Asăneștilor*, Iași, 2018, p. 238-259.

³ Pe cât posibil, vom încerca să nu reluăm informații tehnice despre planurile cetăților dunărene, oferite în studiul precedent, decât în măsura în care acestea conferă fluiditate textului, nepunându-l pe cititor în situația nedorită de a căuta în mod special articolul menționat. Din considerente care țin strict de apariția numărului XXXI al revistei „MN”, dar și datorită timpului scurt acordat valorificării materialului documentar recent, vom limita dimensiunea articolului, care va fi finalizat într-un al cadru tematic în viitor.

⁴ Dunărea, bătrânul fluviu european, reprezintă în zilele noastre cel mai important fluviu internațional din bazinul nord-balcanic. Izvorăște din Munții Pădurea Neagră prin două râuri cunoscute ca Brigach și Breg, care curg de la poalele piscului Kandel și se unesc în orașul Donaueschingen, unde primește numele german Donau. În cursul ei, până la vărsarea în Marea Neagră, Dunărea străbate 10 țări: Germania, Austria, Slovacia, Ungaria, Croația, Serbia, Bulgaria, România, Republica Moldova și Ucraina, trecând prin patru capitale: Viena, Bratislava, Budapesta și Belgrad.

⁵ „Iar barbarii lui Asan care au trecut Istrul și s-au unit cu sciții, după ce au înrolat de acolo, în voie, o mare mulțime de aliați, se întoarseră în patria lor, în Moesia”. *Fontes Historiae Daco-Romanae* (FHDR), vol. III (ediție Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca), București, 1975, p. 258-259; *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, translated by Harry J. Magoulias, Wayne State University Press Detroit, 1984, p. 206. Vezi și G. Lazăr, *Civilizația Țaratului Asăneștilor*, p. 150-152, n. 174-179 (Pe lângă ajutorul căpătat de la cumanii din stânga Dunării, răsculații vlaho-bulgari au beneficiat și de sprijinul vlahilor

istoricii bulgari o denumesc de „dependență”, între viitoarele și puternicele cetăți bulgărești dunărene ale Asăneștilor și cele vecine acestora, ridicate în anumite etape istorice pe actualul mal românesc al Dunării.

Dunărea s-a bucurat de o atenție specială din partea societății omenesci, pe malurile ei constituindu-se multiple civilizații seculare. Una dintre aceste civilizații, făurite pe osatura ideologiei Primului Țarat bulgar, este cea denumită sugestiv a Țaratului Asăneștilor, după numele românesc al dinastiei fondatoare⁶. După înlăturarea „jugului bizantin”, care survine ca urmare a răscoalei din Târnovo, declanșată, cel mai probabil pe 26 octombrie 1185, de hramul „Sf. Dimitrie”, protectorul⁷ răsculațiilor vlahi și bulgari, se formează în decurs de câțiva ani statalitatea condusă de dinastia Asan, recunoscută și de Imperiul bizantin⁸.

Noul stat mixt, vlaho-bulgar (româno-bulgar), din Hamus și-a consolidat apărarea cu ajutorul cetăților montane cucerite rând pe rând de la bizantini. Controlând potecile montane și stăpânind cetățile situate pe vârfurile lanțului Haemus, precum: Târnovo, Loveci, Preslav, Șumen și Cerven, toate având un caracter inexpugnabil, Țaratul vlaho-bulgar avansează pas cu pas în direcția stăpânirii limesului dunărean. Cetățile bulgărești de pe cursul Dunării Inferioare, cu referire directă la cele de pe malul drept, reprezintă centre importante de comerț, apărare și supraveghere a traficului naval. Cele mai multe dintre ele au fost ridicate pe terasele din vecinătatea Dunării, în afara localităților, dar la distanțe mici față de acestea, în locuri strategice, greu de cucerit, oferind siguranță locuitorilor, care la nevoie se puteau refugia în interiorul zidurilor de incintă, sporind astfel forța de apărare. Țaratul Asăneștilor, devenit după un secol de existență al Doilea Țarat bulgar, se constituise pe o puternică tradiție imperială, care dăinuia la Dunăre încă din vremea Imperiului roman. Organizarea administrativă și militară a Țaratului a determinat ca principalele căi de comunicație, drumuri interne și de hotar, cursul fluvial sau al râurilor, să reprezinte elemente strategice, cu valoare comercială, care trebuiau supravegheate și protejate de armată. Funcționarea în condiții de siguranță a drumurilor de legătură a asigurat posibilitatea de manevră rapidă a detașamentelor militare, dezvoltând o relație strategică între cetățile dunărene și cele din interior (dintre Dunăre și Stara Planina). Pe cursul median al Dunării de Jos există o serie de orașe bulgărești și românești cu tradiție istorică. Aproape

din arealul amintit, astfel au reușit să reintre în posesia toparhiei Moesilor, denumită de S. Brezeanu „patria vlahilor” și să „unească domnia misienilor și a bulgarilor într-una singură, așa cum fusese odinioară”). *Ibidem*, p. 151-152, n. 182-183. N. Choniates recunoaște statutul de autohtoni acordat în principal vlahilor, iar Moesia sau Vlahia este țara pe care aceștia luptau să o elibereze. Vlahii au fost elementul principal al răscoalei, fapt recunoscut de cronicarul bizantin, iar Moesia nu era nimic altceva decât ținutul lor, care îngloba ambele maluri ale Dunării, locuite de autohtoni sau vlahi (români).

⁶ *Ibidem*, p. 16-24.

⁷ *Ibidem*, p. 140-146.

⁸ *Ibidem*, p. 158-161.

fiecare oraș dunărean de pe malul drept are un vecin pe malul stâng, excepție făcând orașul bulgăresc Lom, care nu are un oraș corespondent pe malul românesc. Pe de altă parte, nici satul bulgăresc Ghighen, comuna Gulianți, regiunea Pleven, nu se ridică la statutul unui oraș, dar este situat lângă complexul arheologic de la Oescus. Orașele sau localitățile care fac obiectul prezentării noastre sunt următoarele: Vidin-Calafat, Lom (fără corespondent), Orjahovo-Bechet, Ghighen-Corabia, Nikopol-Turnu Măgurele, Sviștov-Zimnicea, Ruse-Giurgiu, Tutrakan-Oltenița și Silistra-Călărași.

Granița fluvială dintre Bulgaria și România începe în dreptul insulei Kutovo⁹, în dreptul localității Basarabi, din județul Dolj, la cinci km amonte de Calafat și 10 km de Vidin și urmează cursul Dunării până la Silistra și Călărași, de unde continuă traseul spre nord prin Dobrogea românească până la vărsarea în Marea Neagră. Această delimitare teritorială, având în nord Dunărea și în sud lanțul Munților Balcani¹⁰, incluzând orașele dunărene de la Vidin până la Silistra și regiunile Montana, Vrața, Pleven, Loveci și Târnovo, era locuită de secole de o populație numeroasă de origine română.

De la Vidin și până la Dârstor putem enumera numeroase centre romane (Bononia/Vidin, Almus/Lom, Oescus/Ghigen, Novae/Sviștov, Sextaginta Prista/Ruse, Transmarisca/Tutrakan, Durostorum/Silistra), apărute de puternice castră din piatră, unde staționau legiuni ale Imperiului sau detașamente ale unor legiuni, pe lângă care s-au dezvoltat în timp localități formate din locuitori români, slavi și protobulgari, ultimii devenind un singur popor, cel bulgar, rezultatul unei sinteze de conjunctură politică și culturală¹¹. Pentru acest studiu ne vom limita la arealul menționat, care grupează o vastă porțiune dunăreană, actuala graniță fluvială dintre România și Bulgaria. Configurația geografică a celor două maluri ale Dunării este diferită. Dacă actualul mal stâng al Dunării, cel românesc, nu prezintă forme de relief deluroase sau stâncoase, decât în zona Defileului Carpatic (un peisaj cu o unicitate aparte)¹², alta este situația pe partea dreaptă, adică

⁹ Insula Kutovo face parte din teritoriul Bulgariei, conform „Convenției pentru delimitarea frontierei fluviale dintre Bulgaria și România“, instituită în anul 1908, după proclamarea Principatului autonom al Bulgariei. În apropiere se află orașul Bregovo, cel mai vestic oraș al Bulgariei, situat pe malul de est al Timocului, în regiunea Vidin, aproape de orașul Vidin. Timocul bulgăresc este o zonă cu o concentrație importantă de români.

¹⁰ Munții Balcani sau Stara Planina, traversează Bulgaria centrală până la Capul Emine, situat între Varna și Burgas, reprezentând capătul estic al lanțului Stara Planina, constituind un promontoriu, aflat la 14 km de orașul Oboz.

¹¹ Vezi, G. Lazăr, *Civilizația Țaratului Asăneștilor*, p. 61-65.

¹² De la intrarea Dunării în România se formează o zonă literalmente specială, denumită Defileul sa Clisura Dunării, unde bătrânul fluviu a săpat în Munții Banatului (Almajului) ca să își facă culoar de trecere și a format cele mai spectaculoase chei din Europa. Un peisaj deosebit este în dreptul Cazanelor Mari și Mici (o lungime totală de șapte km), unde Dunărea avea în trecut o lățime mică, iar malurile stâncoase, de origine calcaroasă

bulgărească, unde Câmpia Înaltă a Dunării, unitate de podiș, formează un mal deluros și stâncos, prielnic ridicărilor de fortărețe cu rol de apărare și supraveghere directă a perspectivei dunărene și a drumurilor de hotar. Bătrânul lanț al Munților Balcani își face simțită prezența încă de la sud de Dunăre, prin extensia lanțului muntos, punându-și amprenta asupra formelor de relief din proximitatea Dunării, conferind fluviului un aspect de fortăreață naturală.

După cucerirea Primului Țarat bulgar, Bizanțul a renunțat treptat la sistemul de apărare concentrat în zona vadurilor Dunării (Dobrogea), dovedit ineficient, regândind apărarea pe linia Dunării, dinspre Munții Haemus spre vest, către frontiera cu Ungaria¹³. Conflictelor cu Ungaria vor reclama întărirea cetăților bizantine de la Belgrad, Branicevo și Vidin. Acestea se vor regăsi ulterior în posesia Asăneștilor, fiind pierdute și recucerite în mod succesiv de aceștia, între 1186 și a doua parte a secolului al XIII-lea. Prima cetate vestică dunăreană recucerită de frații Petru și Asan, probabil prin 1186, a fost Vidinul (Baba Vida). Aceasta este menționată în harta militară din *Codex Latinus Parisinus – 7239*¹⁴ sub numele „Ahandin“. Amplasată pe malul Dunării, în apropierea orașului vecin Calafat, de pe malul românesc, fortificația de la Vidin este cea mai bine păstrată dintre fortificațiile medievale ale Bulgariei. În epoca Asăneștilor accesul se făcea prin două porți principale, așa cum ne dezvăluie descrierea asediului cetății de către comitele Ioachim în 1211¹⁵. Forma actuală, cu incintă dublă, datează din timpul

(Masivul Ciucarul Mare și Mic), se prezintă ca un spectacol al Naturii. Cazanele Dunării și Masivele Ciucar fac parte din Parcul Natural Porțile de Fier.

¹³ Al. Madgearu, *Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185-1280)*, Târgoviște, 2014, p. 234; Al. Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, în „East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450“, vol. 22, Leiden, Boston, 2013, p. 85, p. 113-114, p. 143-144, p. 168.

¹⁴ Manuscrisul original se găsește la Bibliothèque Nationale din Paris, reprezentând un tratat militar, cu caracter enciclopedic, de redacție latină, datând din anii 1394-1395, autor Paulus Sanctinus Ducensis, fiind alcătuit la porunca lui Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, drept document oficial de tehnică militară folosit pentru cruciada din 1396, incluzând, la final, o hartă militară unde se evidențiază cetățile dunărene și pontice din spațiul valah și sud dunărean. Vezi, Ion Dumitru Snagov, *Țările Române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus. Tratat despre arta militară și mașinile de război*, București, 1978 (în continuare vom menționa harta militară din *Codex Latinus Parisinus*, f. 113v-114r., atunci când vom dori să evidențiem forma toponimică latină a cetăților dunărene sau pontice).

¹⁵ Vezi și DRH, *D. Relații între Țările Române*, vol. I (1222-1456), București, 1977, p. 29; G. Lazăr, *Problematika războiului civil de șapte ani din cadrul Țaratului Asăneștilor (1211-1218). Studiu de caz*, în „Muzeul Național“, XXVII, București, 2015, p. 13-17; *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, coord. Aleksandăr Kuzev, Vasil Ghiuzelev, Varna, 1981, p. 107; V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, București, 2008, p. 41; V. Mărculeț, *Vlaho-bulgari și latini (1204-1218). Aspecte militare ale luptei pentru supremație în*

țarului Ioan Strațimir, ultimul suveran al Țaratului de Vidin, înainte de căderea sub turci, având doar o singură intrare principală, dinspre latura de nord-vest, pe un pod de piatră (acesta era rabatabil, din lemn, exact ca podul intrării principale de la Țareveț). Turcii au cucerit Vidinul în 1396 și au acordat o importanță deosebită cetății, pe care au consolidat-o, în mai multe etape, păstrându-i forma originală¹⁶. Vidinul a fost un centru politic extrem de important pentru Asănești, aici rezidând mai mulți potențați locali, precum sebastocratorul Alexandru, fratele lui Ioan Asan al II-lea, și despotul bulgar Iacob Svetoslav, protejat bizantin, viitor țar bulgar. Vidinul devine chiar capitala Țaratului cu același nume, consacrat în timpul dinastiei Strațimir.

Vidinul se afla într-o relație de protectorat față de cetatea stâncilor de la Belogradcik. Mica cetate săpată în stâncă, extinsă progresiv din antichitate până în epoca stăpânirii otomane, era astfel poziționată încât trebuia să păzească potecile stâncilor din zonă („Sf. Nicola” și „Kadă-Boaz”), care duceau în sud către Munții Balcani, iar în nord către Vidin.

Ioniță Kaloioannes este cel care cucerește Belgradul și Branicevo, acordându-le importanța convenită unor fortificații care aveau menirea de a sprijini ofensiva contra Ungariei. În acest context a fost cucerită „Craina”, marca de graniță constituită de Ioniță în valea Cernei și care îngloba și o mică fortificație poligonală din piatră, ridicată pe malul Dunării, în partea de sud-vest a fostului castru roman Drobeta, nu departe de acesta¹⁷. Cetatea de piatră a fost datată, în baza cercetărilor arheologice, anterior instituirii Banatului de Severin (1232), ducat al Ungariei. Fortificația vlaho-bulgară a fost ridicată din blocuri de piatră masive, luate de la castrul roman din vecinătate și avea chiar două șanțuri împrejmuitoare cu apă. Biserica din incintă are un plan treflat, fiind asemănătoare cu cele din Târnovo. Denumirea Banatului de Severin reflectă o continuitate politică, întrucât termenul este de origine medio-bulgară, fiind preluat de unguri pe un fond de moștenire politică locală. Severinul a fost organizat de Țaratul vlah-bulgar ca un avanpost al stăpânirii acestora pe malul stâng al Dunării, devenind centrul regiunii „Craina”, pierdut de Ioan Asan al II-lea, din cauza ofensivei Ungariei în zonă. De fapt țarul vlaho-bulgar este și ultimul stăpânitor „de iure” al cetății Severinului¹⁸. Severinul

Peninsula Balcanică, Constanța, 2017, p. 141-144. Pentru dezvoltarea subiectului, vezi, G. Lazăr, *Problematika războiului civil...*, în „MN”, p. 14-15 și aparatul critic aferent.

¹⁶ *Bălgarski srednovkovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 98-108 (studiul despre cetatea Vidin a fost realizat de Al. Kuzev); Al. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 236.

¹⁷ V. Achim, *O formațiune medievală de graniță în sud-estul Banatului: Craina*, în Idem, *Banatul în Evul Mediu (Studii)*, București, 2000, p. 161-176; Idem, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 82-83.

¹⁸ M. Davidescu, *Monumente medievale din Turnu Severin*, București, 1969, p. 13-23; Idem, *Monumente medievale din N-V. Olteniei*, București, 1970, p. 12-19; Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XIV*, București,

se definește drept cetatea de nord a Țaratului, respectiv centrul mărcii de graniță a regiunii „Craina”, fiind un avanpost important al vlaho-bulgarilor pe malul opus al Dunării. Ca și Vidinul și Belgradul, cetatea de la Severin avea funcția de control și observare a circulației pe Dunăre, dar și a drumurilor de hotar, ceea ce explică ridicarea turnului înalt al incintei. În harta militară din *Codex Latinus Parisinus* – 7239 cetatea este denumită „Schierino”.

La Lom exista edificiul fortificat de la Almus, situat pe malul Dunării, care făcea parte din sistemul de apărare al limesului Imperiului roman. În vecinătatea acestuia, s-au descoperit multe vestigii medievale, chiar și un zid de incintă, cu mai multe straturi de consolidări, ultimul fiind de cărămidă. În pofida descoperirilor arheologice atestate pentru secolele XIII-XIV, încă nu s-a putut localiza fortificația medievală. Zidul de incintă păstrat în proximitatea ruinelor antice, este dispus în partea de nord, fiind de factură medievală, constituit din mai multe straturi de piatră și cărămidă. Din păcate această mărturie arheologică nu are un context istoric bine documentat și nu se poate preciza cu certitudine dacă aparține unei fortificații medievale sau atestă o consolidare a fortului antic de la Almus¹⁹. Nici măcar numeroasele descoperiri monetare din secolele XII-XIV nu au clarificat aceste aspecte²⁰. Se știe că, în 1261, Ungaria a declanșat un contraatac împotriva Țaratului bulgar. Relevant este faptul că ungurii au ocupat Vidinul și au atacat cetatea Lom, în drumul lor spre Târnovo, unde se urmărea ocuparea cetății de scaun a Asăneștilor. Un document unguresc din anul 1286, emis de regele Ștefan al V-lea, amintește de lupta din 1261 de la „castrum Lom”, de pe râul Iskăr (*conflictu Bulgarorum tunc agentis, ultra castrum Lom vocatum, iuxta fluvium Izker*)²¹. Numele Lom este o formă slavonă preluată de la anticul Almus. Cetatea antică Almus se întindea pe o suprafață de circa patru hectare, având forma unui pentagon neregulat, cu zidurile de incintă cuprinse între 200 și 250 de m lungime și grosime

2001, p. 106-117 (fortificația din colțul sud-vestic al castrului Drobeta), p. 129-132, p. 255 (n. 666); V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 82-88; Al. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 234.

¹⁹ La Muzeul de Istorie din Lom, găzduit într-o clădire istorică din centrul urbei, în vecinătatea primăriei, se găsesc puține vestigii medievale, adăpostite într-o vitrină. Mai sunt câteva cruci din piatră păstrate în Lapidariumul din incinta interioară.

²⁰ Vezi, *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 116-117, G. Lazăr, *Scurtă incursiune în istoria cetăților Țaratului Asăneștilor (1185-1280)*, p. 14-15, n. 12; Al. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 236.

²¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzachi, Volumul I, Partea 1*, ediție N. Densușianu, vol. I, part. 1 (1199-1345), București, 1887, doc. CCCLXXII, p. 462; P. Nikov, *Bălgaro-ungarski otnošenija ot 1257 do 1277 godina*, în „SbBAN”, XI, 7, Sofija, 1920, p. 102; *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 117; Al. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 215-216, p. 236; V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 152-153.

de doi metri, prevăzută cu turnuri și bastioane de apărare. În momentul de față nu există dovezi pentru asocierea ruinelor cetății antice Almus cu ruinele cetății medievale Lom. Cetatea medievală „Kaleto”²², denumită conform tradiției, formă întâlnită și la cetatea de la Șviștov a fost distrusă de turci după cucerirea Bulgariei, la sfârșitul secolului al XIV-lea.

Mica fortificație de la Orjahovo, pe nume „Kamăka” (cetatea de piatră), după tradiție, este ridicată în vremea Asăneștilor, pe ruinele fortăreței din timpul Primului Țarat bulgar, la circa 1,2 km de centrul orașului Orjahovo (Rahova), în vecinătatea castrului roman Appiaria. Este ridicată pe malul Dunării, pe un promontoriu inaccesibil, având o bună poziție de observație a fluviului și a drumurilor de hotar. În cele două perioade de construcție, se consolidează sistemul de apărare, accentul punându-se pe dezvoltarea turnurilor și a bastioanelor²³. Cetatea Orjahovo este atestată într-o luptă din 1266, fiind denumită *castrum Vrchov* într-un document din 1283, emis de regele Ștefan al V-lea, care pomenea actele războinice ale lui Grigore, banul Banatului de Severin²⁴. În harta militară din *Codex Latinus Parisinus*, cetatea Orjahovo este amintită sub numele „Azara”²⁵. Poziția sa strategică îi permitea să controleze căile de comunicație terestre și fluviale și, în același timp, să primească întăriri de la cetățile dunărene vecine, dar și din interiorul Țaratului.

Între Orjahovo și Nikopol, în satul Ghighen, regiunea Pleven, se găsește un foarte important sit arheologic de epocă romană, cunoscut sub denumirea bulgară de „Rimskijat grad – Kolonija Ulpija Eskus” sau varianta latină: „Colonia Ulpia Oescensium”. Numele orașului roman i se trage de la râul Iskăr, care se varsă în Dunăre, aflat la trei km vest de vestitul oraș antic, fondat de împăratul Traian după războaiele dacice²⁶. Încă din secolul I al erei noastre, în castrul Oescus staționa Legio V Macedonica. Castrul roman constituia o fortificație puternică cu ziduri extrem de groase din piatră și turnuri masive de apărare, iar porțile erau consolidate

²² Termenul „Kaleto” este folosit în limba bulgară pentru a desemna o fortăreață. Probabil că această denumire a fost generalizată ulterior, în perioada stăpânirii otomane, pentru a localiza zona unde se afla o fostă cetate.

²³ D. Dimitrova, *Srednovekovnata krepost Kamăka krai Orjaxovo*, în „Arhitekturata na Părvata i Vtorata bălgarska dărjava”, Sofija, 1975, p. 165-181; Al. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 236.

²⁴ E. de Hurmuzaki, I, 1, doc. CCCLXXII, p. 462; P. Nikov, *Bălgaro-ungarski otnošenija ot 1257 do 1277 godina. Istoriko-kriticino izsledvane*, în „SbBAN” („Sbornik na Bălgarskata akademija na naukite”), XI, 7, Sofija, 1920, p. 157-158; *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, 121-122; Al. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 236.

²⁵ *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 123 (studiul despre cetatea Orjahovo a fost realizat de Al. Kuzev).

²⁶ D. Aparaschivei, *Orașele romane de la Dunărea Inferioară (secolele I-III P. CHR.)*, Iași, 2010, p. 77, p. 83.

și străjuite de turnuri puternice, devenind un reper important al apărării dunărene. „Colonia Ulpia Oescensium” este cercetat anual de către arheologi de la Institutul Național de Arheologie din Sofia și de la Muzeul Regional din Pleven²⁷. În ciuda numeroaselor descoperiri antice, care relevă una dintre cele mai importante locuiri din secolele I-IV, vestit port pe Dunăre, cu atestări documentare până în secolul al VI-lea, viețuirea urbei se oprește brusc înainte de năvălirile slavilor în sudul Dunării. În dreptul coloniei romane Oescus se afla centrul de la Sucidava (Corabia, jud. Olt), care era un pandant al metropolei de pe Iskăr, cu rol strategic incontestabil. Așezarea civilă romană, cercetată sumar, a fost localizată sub vatra fostului sat Celei. Importantă este fortificația romană târzie, devenită bizantină, garnizoană a unor detașamente ale Legio V Macedonica. Din vremea lui Constantin cel Mare, exista un pod peste Dunăre, cu rol strategic între Oescus și Sucidava, având o lungime de aproximativ 2400 metri. Fortificația reprezenta un bastion al Oescusului pe malul stâng al Dunării, fiind integrată în viața civilizației bizantine, dovedită și prin descoperiri arheologice de factură creștină²⁸. În perioada medievală se cunosc forme rurale de locuire, pe ambele maluri ale limesului danubian, însă fără o mare însemnătate. Forma românească „Celei” este atestată în Diploma Ioaniților din 1247²⁹, dar nu cunoaștem o refacere parțială a cetății până în vremea lui Mihai Viteazul³⁰. În harta militară din *Codex Latinus Parisinus*, imediat după cetatea „Azara”, pe malul opus, este prezentată o cetate cu steag cruciat, interpretată de specialiști ca fiind cetatea „Celei”³¹. Tăcerea surselor istorice nu este obligatoriu un reper pentru excluderea unei colaborări între cele două „capete de pod” dunărene. La sfârșitul secolului al XIV-lea așezarea este integrată în stăpânirea otomană, odată cu căderea celor două țarate bulgare, de Târnovo și Vidin, sub turci. Ghighenul este atestat în urma puternicelor lovituri ale corpurilor de oaste muntene din anii 1461-1462³².

²⁷ În cadrul Muzeului Regional din Pleven, în sala dedicată epocii Romane, se găsește un cap de cetățean roman din marmură, găsit în ruinele de la Oescus în campania de săpături arheologice din vara anului 2019. Piesa este expusă în centru sălii, pe un postament rotativ. Starea de conservare este foarte bună.

²⁸ D. Tudor, *Sucidava*, București, 1966, ed. a II-a, 1974; *Idem*, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971; O. Toropu, C. Tătulea, *Sucidava-Celei*, București, 1987 (care sintetizează cercetările asupra site-ului arheologic).

²⁹ *Documente privind istoria României (DIR)*, veacul XI, XII, XIII, C. *Transilvania*, vol. I, (1075-1250), București, 1951, doc. nr. 285, p. 330.

³⁰ P. Gherghe, L. Amon, *Noi elemente de arhitectură descoperite în zona cetății romano-bizantine de la Sucidava-Celei (județul Olt), în campaniile de cercetări din 2002 și 2003*, în „Istorie și Societate”, vol. I, București, 2011, p. 11-12 (vezi și următoarele până la p. 24).

³¹ Ion Dumitru Snagov, *Țările Române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus. Tratat despre arta militară și mașinile de război*, p. 89. Vezi și harta militară de la fila 113v.

³² Așezarea de la Ghighen este menționată în contextul campaniei din 1461-1462, întreprinsă de Vlad Țepeș asupra cetăților și orașelor turcești de la Dunăre. În scrisoarea trimisă către

La Sviștov este atestată încă din secolul al XII-lea cetatea denumită de tradiție „Kaletu”, aflată la o distanță apreciabilă față de *castrum Novae*, pe un deal din vecinătatea Dunării, de unde se putea supraveghea navigația, precum și drumurile de hotar. Planul cetății este în formă de patrulater, având șapte turnuri și ziduri puternice³³. Cercetarea arheologică a scos la iveală un bogat inventar de bunuri istorice din vremea Țaratului Asăneștilor. Cronicarul arab al-Idrisi amintește cetatea de la Sviștov sub numele de Subestcastro, precizând că, ținând calea răsăritului, aceasta se află la o zi și jumătate distanță față de Vidin și tot atât față de Dârstor. Istoricul B. Nedkov susține că forma Subestcastro este preluată de la bizantini, care numeau cetatea dunăreană drept Svistocastron. Atacul mongol din 1242 nu o ocolește, descoperindu-se și un tezaur monetar îngropat în vremea aceea³⁴.

Dezvoltarea cultului sfinților militari, o temă întâlnită în ideologia Asăneștilor, era argumentată, în epoca Asăneștilor, de prezența bisericii cu hramul sfântului mare mucenic Gheorghe, datată pentru secolele IX-X, situată în apropierea cetății, distrusă ireparabil în timpul ocupației turcești³⁵. La circa 50-60 de metri nord, față de biserica „Sf. Gheorghe”, se află biserica „Sf. Dimitrie”, construită (mai degrabă refăcută) în timpul ocupației turcești, sfârșitul secolului al XV-lea, începutul celui următor³⁶. După tradiție, biserica a fost ridicată în timpul

regele Matia Corvin, probabil din Giurgiu, datată 11 februarie 1462, se precizează că de la Gurile Dunării și până la Orjahovo au fost uciși peste 23884 de turci și bulgari, iar în registrul anexat scrisorii, care conține numărul celor uciși în fiecare localitate, penultima localitate este „Girgue-Gigin” (Ghighen). Vezi, Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XIV*, București, 2001, p. 71-72. Nu se specifică existența unei fortificații în Ghighen. Pentru bibliografia problemei, vezi și n. 208 și 209.

³³ Conform unei gravuri vieneze din anul 1826, cetatea „Kaletu” mai avea șase turnuri, părând a nu avea o funcționalitate militară. Vezi, *Bălgarski srednovkovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 151.

³⁴ B. Nedkov, *Bălgarija i sâsednite i strani prez XII*, în „Gheografijata” na Idrisi, Sofija, 1969, p. 79, p. 133-134; *Bălgarski srednovkovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 150 (studiul despre cetatea Sviștov a fost realizat de Al. Kuzev); Al. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 236.

³⁵ În prezent, lucru foarte puțin știut chiar de localnici, biserica „Sf. Gheorghe” se mai păstrează într-o ipostază inedită în curtea unui familii. Se poate vedea doar zidul demantelat al altarului orientat tradițional către răsărit. Forma bisericii este sugerată de o machetă expusă în cadrul ruinelor lăcașului de cult. Această familie are în grijă și biserica „Sf. Dimitrie”, din proximitate, care este vizitabilă.

³⁶ *Bălgarski srednovkovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 150. Conform prezentării istorice a bisericii, care nu are legătură cu lucrarea citată anterior, se precizează că o inscripție de frescă votivă slavonă îl menționează pe Matei Basarab în calitatea sa de ctitor, în anul 1642. Este posibil ca voievodul muntean, recunoscut ca un mare ctitor și binefăcător al culturii, nu doar în Țara Românească, să fi

celui de-al Doilea Țarat bulgar, în secolul al XIV-lea, de patriarhul Eutimie din Târnovo.

Între Orjahovo și Tutrakan, pe Câmpia Înaltă a Dunării, se găsesc două grupe de cetăți medievale, dispuse pe cele două maluri ale bătrânului fluviu. Din păcate, mențiunile documentare sau arheologice despre aceste cetăți, pentru perioada Asăneștilor, sunt foarte sărace, neavând în această fază a cercetării prea multe informații, însă trebuie luată în calcul posibila stăpânire a Asăneștilor în regiunea Nikopol (Nicopolis)-Turnu³⁷ și Ruse-Giurgiu³⁸. Această rațiune este plauzibilă, avându-se în vedere influența acestora asupra teritoriului dunărean, mai ales că strategia de control a Dunării și de apărare a cetății de scaun Târnovo ținea și de întărirea apărării pe Dunăre în acel teritoriu dunărean, iar cetățile menționate probabil că făceau parte din această politică. În harta militară din *Codex Latinus Parisinus – 7239*, cetatea Nikopol este denumită „Nichopoli”, Giurgiu poartă numele de „Zorio”, iar Ruse este denumită „Zorzanelo”. Se mai folosea și forma turcească „Roussico”, adică Rusciuk.

Cele două grupe de cetăți au avut o importanță însemnată istorică, fiind prezentate împreună în lucrarea coordonată de Alecsandăr Kuzev și Vasil Ghiuzelev, dedicată cetăților medievale bulgărești de la Dunăre și Mare. Dacă pentru cele patru cetăți, mărturiile documentare lipsesc pentru perioada care ne preocupă, putem semnală însă ceramică cu specific de epocă, hiperperi bizantini din perioada lui Ioan al III-lea Dukas Vatatzes (Turnu) și a lui Mihail al VIII-lea Paleologos (Giurgiu)³⁹. Lucrurile stau mult mai bine pentru sfârșitul secolului al

refăcut biserica în acel an. Pictura poartă semnătura artistului Zaharija Țaniov, discipol al Școlii de la Trjavna.

³⁷ Cetatea Nikopol este situată pe un promontoriu al Dunării, în actualul cartier „de sus”, răspândit pe coline, într-o poziție excelentă de supraveghere a Dunării și de control a drumurilor de hotar. Este plasată în amonte față de cetatea „Kaleto” de la Sviștov și face parte din regiunea Pleven. Conform descrierii lui Walewrand de Wavrin, orașul, care era apărat de cetatea de pe deal, avea două parapete mari de zid, întărite cu turnuri puternice și rotunde, care coborau de la cetate spre Dunăre (*Călători străini despre Țările Române*, I, București, 1968, p. 113; o gravură din prima jumătate a secolului al XIX-lea surprinde parapetul vestic, care cobora spre fluviu, vezi și *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti...*, tom. I, p. 133). Fortăreața Turnu, ridicată pe malul stâng al Dunării, a fost, cel mai probabil, în anumite momente istorice, un avanpost al puternicei cetăți bulgărești.

³⁸ Sextaginta Prista este denumirea antică a localității Ruse, cunoscută drept „Zorzanelo” sau „Roussico” (Rusciuk), în perioada medievală. Este situată în aval față de cetatea „Kaleto” de la Sviștov, la circa 100 de km de aceasta. Pe malul opus al Dunării se afla cetatea Giurgiu, tradiția menționând chiar existența unui pod (probabil plutitor, din lemn) care făcea legătura între cele două fortificații.

³⁹ O Iliescu, *L'hypermère byzantine au Bas-Danube du XIe au XVe siècle*, în „Revue des études Sud-Est européennes” (RESEE), VII, București, 1969, p. 117-118; C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea Carpato-dunăreană, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 23, 3, 1972, p. 402; Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove*

i kreposti po Dunav i cerno more), tom. I, p. 143, p. 145, p. 148, p. 164, p. 166 (studiul despre cetățile Nikopol-Holăvnik (Turnu), Ruse-Giurgiu a fost realizat de Al. Kuzev). Cetățile Turnu și Giurgiu au fost ridicate și dezvoltate de Mircea cel Bătrân pe locul unora mai vechi (cel mai probabil din perioada bizantină, însă nu excludem nici varianta propusă de Al. Kuzev, care afirmă că aceste fortificații au fost ridicate de Primul Țarat bulgar și serveau drept capete de pod ale cetăților bulgărești vecine). În cazul cetății Turnu, se aduce în discuție o inscripție târzie în piatră, ce provine din interiorul fortificației, referindu-se la refacerea cetății, datând din 1397-1398, când cetatea era denumită Holăvnik. Al. Kuzev și, în special, Ivan Gălăbov susțin că denumirea Holăvnik derivă din termenul slavon „holeva/holeva” (încălțăminte), sugerându-ne o altă funcție a cetății, respectiv de târg medieval unde se desfășeau produse de încălțăminte. Pisania cetății Turnu (Holăvnic) se conservă exemplar în depozitul *Lapidarium* al MNIR, nr. de inv. 18884. În luna septembrie 2018 a fost admirată în cadrul expoziției *Mircea ce Bătrân 600*, deschisă la MNIR. Vezi, *Mircea ce Bătrân 600* (catalog expoziție), București, 2018, p. 34 (fișa științifică a fost realizată de G. Lazăr). Cetatea Holăvnik este atestată ulterior, în forma Cholownic, dar și sub numele Nicopolis Minor (denumire consacrată în secolul al XIV-lea) în harta din prima jumătate a secolului al XVII-lea a lui J. B. Homan din Nürnberg. Vezi, *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 143-145; I. Gălăbov, *Prinosăt na epigrafskija material za rešavane na lingvisticini problemi*, în „Izvestija na Narodija Muzei - Varna”, XII (XXVII), 1976, p. 35-36; Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XIV*, p. 184-185, p. 196-197. De cealaltă parte se situează unii istorici români, care consideră că sursa epigrafică, cu denumirea Holăvnic, reprezintă o variantă slavizată a termenului turc „kule” (turn). Vezi, Gheorghe I. Cantacuzino, *op.cit.*, p. 184-185, inclusiv n. 498. Fortificația Turnu și-a luat numele de la turnul principal al incintei întărite cu două rânduri de palisade, zid de apărare și întăritură de pământ, dispusă la circa un km de Dunăre. Cetatea Giurgiului a fost construită pe un ostrov aflat în apropierea malului stâng al Dunării. Ca și în cazul fortificației Turnu, Al. Kuzev susține teoria conform căreia cetatea Giurgiu a fost construită de conducătorii Primului Țarat bulgar, servind drept cap de pod al cetății vecine. Argumentele invocate de istoricul bulgar sunt de natură numismatică: monedele deja menționate, de la Mihail al VIII-lea Paleologos, ceramica cu decor sgraffitat de factură balcanică sau menționările cetății Giurgiu în surse târzii (secolele XV-XVI), însă acestea din urmă nu trebuie luate în calcul. Turnul poligonal original, atribuit bizantinilor, cel mai probabil în prima parte a secolului al XI-lea, după cucerirea Primului Țarat bulgar de către Bizanț, care avea rolul de control a circulației pe Dunăre, putea fi preluat și de vlaho-bulgari la sfârșitul secolului al XII-lea, atunci când se consolidează autoritatea politică a Țaratului Asăneștilor în regiune. Cetățile Ruse și Giurgiu sunt reprezentate și în harta militară din *Codex Latinus Parisinus*. *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p.163-166; Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XIV*, p. 206-207. Pe scurt, istoriografia vecină susține stăpânirea fortificațiilor Turnu și Giurgiu din timpul Primului Țarat bulgar și până la cucerirea Bulgariei de către turci (excepție făcând perioada când Imperiul și-a reconfirmat pozițiile în regiunea dunăreană, secolele XI-XII), iar istoricii români infirmă aceste ipoteze, invocând penuria documentară și lipsa descoperirilor arheologice.

XIII-lea și secolul al XIV-lea, adică pentru perioada celui de-al Doilea Țarat bulgar, când avem atestări documentare pentru o stăpânire bulgărească efectivă, mai ales în cetățile Nikopol și Ruse. În timpul ocupației turcești a Bulgariei, trebuie precizată prezența pe limesul dunărean vecin a unor domnitori ai Țării Românești, atunci când interesele lor o impuneau. Într-un plan din anul 1810, al cetăților medievale Ruse și Giurgiu, se poate observa dispunerea lor exactă, cât și dimensiunea acestora. În comparație cu Giurgiu, care era o fortificație de dimensiune medie, amplasată pe un ostrov din vecinătatea Dunării, cea de Rusciuk, situată chiar pe malul Dunării, în amonte față de Giurgiu, se înălța impunătoare, având nenumărate turnuri masive, cuprinse de un zid de incintă puternic, apărând orașul atât pe cursul fluviului, cât și dinspre uscat⁴⁰.

La Muzeul Regional de Istorie din Pleven, organizat într-o clădire monument istoric, se găsește o sală dedicată istoriei cetății Nikopol, conținând piese de patrimoniu care provin din cetate și din vecinătate. Cetatea medievală de la Pleven, situată pe drumul către Loveci și Târnovo, putea interveni în situații de necesitate în sprijinul cetății dunărene de la Nikopol. Prima atestare a cetății Pleven, sub acest nume, provine dintr-un document de la regele Ungariei, Ștefan al V-lea, din anul 1270⁴¹. În epoca Asăneștilor și cea ulterioară (secolele XII-XIV), Plevenul a fost inclus în sistemul de apărare a capitalei Târnovo. Multe descoperiri arheologice atestă o continuitate istorică a orașului și cetății Pleven în perioada menționată, dar acest subiect va fi discutat pe larg în lucrarea anunțată la începutul articolului.

În apropierea cetății „Zorzanelo”, către drumul spre Târnovo, se afla Cervenul, apărat de o fortificație masivă situată pe un platou de pe valea râului Lom, în Canionul Rusenski Lom, nu departe de mănăstirile rupestre de la Basarabovo și Ivanovo, în regiunea Ruse. Fortificația refăcută în vremea Asăneștilor făcea parte din sistemul de apărare al cetății de Scaun, dar, la nevoie, putea interveni în ajutorul cetății dunărene din vecinătate.

La jumătatea distanței dintre Ruse și Silistra, este localizat orașul dunărean Tutrakan cunoscut și prin denumirea Turtucaia, deoarece în perioada interbelică, împreună cu centrul de la Silistra, au făcut parte din România⁴². Este situat vis á vis

⁴⁰ *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 169.

⁴¹ P. Nikov, *Bălgaro-ungarski otnošenija ot 1257 do 1277 godina. Istoriko-kriticino izsledvane*, în „SbBAN”, p. 144-145, p. 202-203 (Documentul menționează varianta „Pleun” pentru Pleven); M. Grăncearov, *Istorijska Pleven*, Pleven, 2001, p. 5, n. 3.

⁴² În perioada 1913-1940, ca urmare a celui ce-al Doilea Război Balcanic, orașul Turtucaia a aparținut de regatul României, împreună cu sudul Dobrogei (Cadrilaterul). Aceasta nu este o pură coincidență politică, ci o reparație istorică, deoarece acea zonă era legată de România printr-o tradiție milenară, Dunărea neconstituind o piedică în calea înfrățirii dintre populațiile ambelor maluri. Momentul rupturii romanității se produce odată cu pătrunderea slavilor la sud de Dunăre, urmată de stabilirea protobulgarilor în regiune, dar

de actualul oraș românesc Oltenița. În perioada romană se numea Transmarisca, etimologia sugerând o legătură directă cu mlaștina de pe malul opus al Dunării, pe nume Marisca, ceea ce înseamnă „așezarea de dincolo de mlaștină”⁴³. Legătura etimologică dintre cele două maluri ale Dunării, presupune o relație între două așezări vecine, integrate în sistemul de apărare al limesului roman de pe Dunăre. Existența castrului roman de la Transmarisca a favorizat dezvoltarea urbei din cadrul provinciei Moesia Inferior, implicit a așezării autohtone vecine de pe malul stâng, care erau apărate de unități militare de tip vexilatio, cohorta equitata sau Milites Noves ale Legio I Italica, cu comandamentul la Novae (Sviștov) și Legio XI Claudia, cu comandamentul la Durostorum. Poziția strategică permitea primirea de întăriri militare, în caz de necesitate, atât pe Dunăre cât și pe uscat de la Durostorum și Sextaginta Prista, cât și de la castul Abritus (Razgrad). În secolul al VII-lea, pe fondul invaziilor slavilor și protobulgarilor în Balcani nu se mai semnalează mărturii ale surselor istorice cu privire la sistemul fortificat al Trasmariscăi. Descoperirea unor tezaure monetare de factură bizantină, din epoca lui Ioan Tzimiskes, confirmă presupusul rol militar jucat de cetatea Tutrakan în timpul Primului Țarat bulgar⁴⁴.

Sursele istorice sunt lacunare în ceea ce privește importanța cetății medievale Tutrakan în istoria Țaratului Asăneștilor. Este greu de crezut că o cetate dunăreană din epoca bulgaro-bizantină (secolele IX-X/XII) să nu fi făcut parte din planurile Asăneștilor de întărire a apărării fluviale în regiunea Dârstor, în condițiile în care cetatea de reședință, capitală a fostei theme bizantine Paristrion/Paradunavon, era socotită determinantă pentru strategia limesului dunărean. Altfel, trebuie scoasă în evidență însemnătatea scaunului episcopal de Tutrakan, care ținea de Patriarhia de Constantinopol, în secolele VII-IX⁴⁵. Un asemenea centru, cu rol militar, religios și implicit economic nu putea dispărea peste noapte. Invocarea penuriei documentare sprijină, în genere, istoricii rezervați sau pesimiști, dar nu este un argument irefutabil. Chiar dacă pentru epoca Asăneștilor nu avem informații concrete, cum nu avem pentru multe altele (în mod paradoxal cetatea Tutrakan nu apare în harta militară din *Codex Latinus Parisinus – 7239*), dar care pot fi anticipate și deslușite contextual, cetatea Tutrakan intră în vizorul domnilor Țării Românești, fiind pusă în legătură cu expedițiile antiotomane ale acestora⁴⁶. Iată

chiar și în aceste condiții presupunem că s-au păstrat anumite legături, consolidate în secolele viitoare.

⁴³ Avându-se în vedere complexitatea temei și faptul că aceasta transcende subiectului de față, vom aborda în cadrul lucrării anunțate la începutul studiului conexiunile etimologice locale și bibliografia problemei.

⁴⁴ *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, Varna, 1981, p. 171-172 (studiul despre cetatea Tutrakan a fost realizat de Al. Kuzev).

⁴⁵ *Ibidem*, p. 171.

⁴⁶ Vezi, Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XIV*, p. 209 (În cronică lui Walerand de Wavrin, în pasajele care relatează despre Campania de

așadar un moment concret în care cetatea fusese integrată structurii de tip binom, cu funcție militară pe cele două maluri ale Dunării, în diverse perioade ale secolelor XIV-XVI⁴⁷, îi ciuda dominației otomane instaurată la sfârșitul secolului al XIV-lea în toate provinciile celui de-al Doilea Țarat bulgar.

Cea mai însemnată cetate a Țaratului la Dunărea de Jos, poziționată la confluența brațelor Dunării, este chiar capitala themei bizantine Paristrion/Paradunavon. Dârstor a fost unul dintre centrele politice și religioase de referință pentru organizarea statalității Asăneștilor. Nu știm cu precizie data intrării Dârstei în componența Țaratului. Aleksandăr Kuzev propune perioada cuprinsă între 1186 și 1188. Conform Istoriei lui Choniates, încă din vara lui 1187, Preslavul i-a revenit lui Petru, primul țar al Asăneștilor, retras în regiunea de nord-est, iar fratele său Asan I a preluat puterea noului stat format cu reședința la Târnovo. Nu avem date certe cu privire la intenția lui Petru de a controla și cetatea Dârstor. Putem afirma cu încredere că fortificația bizantină a fost folosită de Țaratul de Târnovo după campania lui Ioniță Kaloioannes din 1201, când s-a recucerit Varna, instaurându-se totodată și controlul progresiv în regiunea Dunării de Jos și a nordului Dobrogei, deoarece fortificațiile dunărene dețineau funcția de control și observare a circulației pe Dunăre. Se știe că iureșul mongol din 1242 a provocat multiple distrugerii orașului, în speță bisericii mitropoliei de Dârstor⁴⁸. În perioada de consolidare a Țaratului, începând cu domnia lui Ioniță, Mitropolia de Dârstor a aparținut ierarhic de Scaunul primat, ulterior patriarhal, de Târnovo⁴⁹. În anul 1278, țarul porcar Ivailo se refugiază la Dârstor, după ce pierde lupta pentru Târnovo, unde este asediat timp de trei luni de către generalul Mihail Glabas Tarchaneiotes, cuceritorul cetăților dunărene bulgărești până la Vidin⁵⁰. Stăpânirea lui Mircea cel Bătrân asupra cetății este confirmată și de inscripția din anul 1407-1408. Documentul

Dunăre din 1445 se precizează că cetatea Giurgiu este foarte puternică, pătrată, cu patru laturi lungi de zid, având în colțuri câte un turn mare și puternic, iar cel mai mic dintre aceste turnuri este mai mare și mai puternic decât turnul cetății Turcan/ Tutrakan). Iată așadar, o comparație interesantă făcută de un occidental despre cetățile Giurgiu și Tutrakan. Tot același autor menționează că cetatea Tutrakan a fost asediată și cucerită de flota burgundă, împreună cu câteva galere papale, în anul 1445 datorită incendierii părților lemnoase ale fortificației, fapt care îi determina pe asediați să se predea. Vezi, *Călători străini despre Țările Române*, I, p. 111; Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XIV*, p. 64-65, p. 251.

⁴⁷ *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 173-176.

⁴⁸ Al. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 238.

⁴⁹ M. G. Poprujenko, *Sinodik țarija Borila*, în *Bălgarski starini*, VIII, Sofija, 1928, p. 92; *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 186 (studiul despre cetatea Dârstor a fost realizat de Al. Kuzev).

⁵⁰ I. Vásáry, *Cumans and tatars*, Cambridge University Press, 2005, p. 79-84; *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 187.

epigrafic, aflat în patrimoniu MNIR, este foarte important pentru istoria cetății Dârstor, deoarece amintește posterității faptele de arme ale voievodului muntean, stăpân și apărător al Dârstorului⁵¹. În harta militară din *Codex Latinus Parisinus - 7239*, cetatea Dârstor este denumită „Tristari”. Istoricul și arheologul bulgar Gheorghe Atanasov, de origine dobrogeană, născut la Silistra în anul 1957, s-a preocupat îndeaproape de istoria orașului natal și a teritoriului dobrogean. A efectuat săpături în sit-ul arheologic al cetății Dârstor/ Durostorum/ Dorostol, identificând aspecte interesante ale planului cetății medievale. Castelul poligonal a fost ridicat pe malul Dunării, începând cu secolul al IV-lea, în vecinătatea fortificației legiunii XI Claudia, pe o suprafață de cinci hectare, având o dezvoltare progresivă de-a lungul secolelor. În partea de nord se aflau portul cetății și cele mai importante edificii laice și religioase, incinta dezvoltându-se spre sud, făcând legătura cu cele două drumuri comerciale principale. Existau două porți principale, de est și de sud, cu câte două porți și ziduri duble, corespunzătoare drumurilor principale, integrate în sistemul de apărare, format din zidul de incintă, masiv și puternic, prevăzut cu turnuri înalte și solide⁵². În planul din 1810, amintit pentru Rusciuk și Giurgiu, cetatea Dârstor este prezentată în amonte de configurarea celor două brațe ale Dunării, Borcea și Ostrov, având, chiar la Dunăre, un zid masiv exterior de incintă⁵³.

⁵¹ Vezi, *Mircea ce Bătrân 600* (catalog expoziție), p. 37 (fișa științifică a fost realizată de G. Lazăr, include și bibliografia inscripției).

⁵² G. Atanasov, *Iujnata krepostna stena na Durostorum-Drăstăr-Silistra*, în „AOR” („Arheologhiceski otkritija i razkopki”) za 2008 g., Sofija, 2009, p. 433-435; *Idem*, *Iujnata krepostna stena na Durostorum-Drăstăr-Silistra*, în „AOR” („Arheologhiceski otkritija i razkopki”) za 2009 g., Sofija, 2010, 235-237; *Idem*, *Iujnata krepostna stena na Durostorum-Drăstăr-Silistra*, în „AOR” („Arheologhiceski otkritija i razkopki”) za 2011 g., Sofija, 2012, p. 270-272; *Idem*, *Krepostna na Durostorum-Dorostol-Drăstăr*, p. 7-28.

⁵³ *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti (gradove i kreposti po Dunav i cerno more)*, tom. I, p. 178.

Cetatea Belogradcik, vedere dinspre prima incintă fortificată. În fundal se pot vedea a doua incintă fortificată și citadela medievală. Fotografiiile au fost realizate de autor în campania de documentare din octombrie 2019

Cetatea Belogradcik, incinta citadelei medievale

Muzeul de Istorie din Lom. Vitrină cu obiecte medievale, secolele XIII-XIV

Muzeul de Istorie din Lom. Incinta Lapidariului unde sunt etalate cruci creștine medievale

Biserica imperială „Sf. Petru și Pavel” din Nikopol, amplasată pe locul unei mănăstiri, în cartierul „de jos”, secolele XIII-XIV

Dunărea și malul românesc, la punctul feribot, în apropiere de Turnu Măgurele. Vedere din cetatea Nikopol, situată în cartierul „de sus”, de la limita nordică a zidului de incintă care cobora spre fluviu

Ruinele cetății „Kamăka” din Orjahovo

Dunărea la Orjahovo. Vedere din incinta cetății „Kamăka”

Ruinele cetății „Kaletu” din Sviștov

Muzeul Regional din Ruse. Vitrină cu obiecte de factură militară, secolele XIII-XIV, descoperite în cetatea „Roussico” (Rusciuk), sau la Cerven

**NOI DESCOPERIRI DIN ARHIVELE ITALIEI ȘI AUSTRIEI CU
PRIVIRE LA ULTIMUL AN DIN VIATA LUI VLAD ȚEPEȘ (1476)**
**NEW DISCOVERIES FROM ITALIAN AND AUSTRIAN
ARCHIVES ABOUT THE LAST YEAR OF
VLAD THE IMPALER (1476)**

Albert Weber*,
Adrian Gheorghe**

Abstract

Recent archival research conducted by the research team of the project Corpus Draculianum in Italy and Austria has surfaced unknown documents on the life and reign of Vlad the Impaler (1431-1476). The State Archive of Florence contains a document which indicates an "international" diplomatic campaign undertaken by Matthias Corvinus in favour of his once discredited vassal Vlad. The king of Hungary had sent to the Catholic powers like Venice and to the Holy See in the summer of 1476 a somewhat heroic depiction of the former voivode who was about to attack and conquer Wallachia later in autumn. A potentially new perspective on the last year of the famous voivode's life is also provided by an undated German-language letter from the archive of the Melk Monastery, recently discovered by the German medievalist Christof Paulus. A citizen from the city of Krems reported in Vienna about the Hungarian-Ottoman clashes in the region around the fortress of Smederevo in Serbia with Vlad participating as a commander in the service of Matthias Corvinus and barely escaping with his life. This document allows us to finally understand the puzzling report given by the chronicler Jakob Unrest who may have used the very same contemporary sources. However using other reports like the one written by the well informed Milanese diplomat Leonardo Botta it seems likely that both authors suffered a confusion: the fightings in Serbia and Wallachia may have taken place at almost the same time in December 1476/ January 1477 and were consequently mixed up in the reports. Vlad therefore was maybe never involved in the Smederevo campaign, but was

* Albert Weber este cercetător la Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropaforschung din Regensburg, albert.weber@yahoo.de

** Dr. Adrian Gheorghe este cercetător și lector la Ludwig-Maximilians-Universität München, Institut für den Nahen und Mittleren Osten. Aici trebuie menționat rolul esențial al colegului medievalist german, habil. dr. Christof Paulus, descoperitorul scrisorii cetățeanului anonim din Krems și căruia autorii țin să-i mulțumească pentru ajutorul dat la înțelegerea și traducerea textelor medievale germane, adrian.gheorghe_ist@yahoo.de

overwhelmed by the Ottoman forces who kept the Hungarians busy on the Western Danube front.

Keywords: Vlad the Impaler, Florence, Krems, Smederevo, Hungarians, Ottomans.

În cadrul proiectului „Corpus Draculianum”¹ au fost derulate campanii intensive și sistematice de căutare și documentare în România, Turcia, Italia, Austria, Germania, Croatia și Spania. Scopul urmărit a fost, pe de o parte, acela de reperare a surselor materiale mai mult sau mai puțin cunoscute, iar, pe de alta, acela de descoperire de posibile noi surse despre viața și domnia celui ce, fără a exagera, poate fi numit, fără drept de apel, cel mai cunoscut român peste hotare. În cele ce urmează, dăm glas câtorva documente inedite rezultate în urma acestor căutări, documente pe care le vom supune aici unei discuții critice ceva mai amănunțite decât în volumul I, 2 al *Corpus Draculianum* și care pot umple unele goluri din biografia vestitului voievod.

I. *Deus pugnet pro nobis*: campania de reabilitare a lui Țepeș din anii 1475-1476 în lumina izvoarelor florentine

În lumea științifică se știa până acum că, cel puțin începând cu anul 1475, Matia Corvin ar fi derulat o campanie de reabilitare a lui Vlad Țepeș². Din

¹ Proiectul este finanțat pe o perioadă de patru ani (2016-2020) de Societatea Germană de Cercetare (Deutsche Forschungsgemeinschaft; proiect nr. 628183) și coordonat la Universitatea din Gießen (Germania):

https://www.unigiessen.de/fbz/fb04/institute/geschichte/osteuropa/forschung_neu/corpus_neu. În 2013 a fost finalizat, în urma unor ample cercetări în bibliotecile turcești, volumul al treilea, care cuprinde toate sursele narative din *commonwealth*-ul otoman: Thomas M. Bohn, Adrian Gheorghe, Albert Weber (ed.), *Corpus Draculianum. Die Überlieferung aus dem Osmanischen Reich. Postbyzantinische und osmanische Autoren*, Wiesbaden, 2013. Următoarele volume cuprind sursele europene documentare și narative: vol. I, partea 1 (apărută în 2017) și 2 (apărută în 2018), reunind peste 180 de documente din Țările Române, statele vecine și Europa occidentală, un album al amprentelor sigilare, precum și capitole de inscripții și monede; respectiv vol. II, programat pentru 2021, conținând tradiția narativă și iconografică europeană. Fiecare volum dorește să reunească toate sursele de la și despre Vlad Țepeș și să prezinte, pe lângă texte cunoscute, multe altele edite, dar necunoscute cercetătorilor români, ori cu totul inedite. Toate aceste surse apar în ediție critică, cu traducere germană însoțită de comentarii istorice și ample aparate bibliografice. O ediție românească este avută în vedere.

² Cf. actele de susținere și tratatele de vasalitate ale regelui Ungariei din 1475 și 1476 în *Corpus Draculianum*, vol. I, 2, nr. 86, 87, 89, 91. Cf. Albert Weber, „Diplomatia Draculiana. Loyalitätsbeweise und Imagepflege Vlads des Pfählers.” În: Thomas Bohn, Rayk Einax,

noiembrie 1462 acesta se afla în prizonierat maghiar, ca urmare a acuzelor de trădare formulate împotriva sa³. Aceste acuze erau cu atât mai surprinzătoare⁴, cu cât cu doar câteva luni mai înainte tocmai voievodul valah fusese cel ce reanimase speranțele lumii creștine în lupta antiotomană, în urma victoriilor sale din iarna și primăvara aceluiași an⁵. În urma alungării lui Vlad de pe tron, în august 1462, regele maghiar afirma că acesta ar fi întors armele împotriva sa. În susținerea acestei afirmații era avansată o scrisoare de trădare emisă la Rucăr de către fostul voievod și adresată sultanului Mehmed II. Îndelung și intens discutată în istoriografia românească, această scrisoare asigură, în termenii cei mai umili, fidelitatea lui Vlad față de sultan, căruia îi promitea chiar sprijin în eventualitatea unui atac otoman ce ar fi vizat regatul maghiar⁶. Puținele izvoare disponibile sugerează, însă, că repercusiunile resimțite de Vlad au fost sub așteptările decurse din gravitatea faptei ce i se imputa. Aceasta nu face, până la urmă decât, să ridice un serios semn de întrebare pe marginea seriozității acestor acuze. Spre probabila dezamăgire a unor actori precum sașii din orașele sud transilvănene, ce avuseseră de suferit de cel puțin cinci ori de pe urma incursiunilor voievodului valah, așteptata pedeapsă cu moartea, adecvată acuzelor de înaltă trădare, nu a fost materializată. Mai mult decât atât,

Stefan Rohdewald (ed.), *Vlad der Pfähler – Dracula. Tyrann oder Volkstribun?* Wiesbaden, 2017, p. 133-158, aici p. 151-155. Pentru o analiză mai amănunțită despre reabilitarea voievodului, așa cum a fost oglindită în cronicile contemporane cf. Gabriele Annas, „Vlad III. Țepeș im Spiegel humanistischer Geschichtsschreibung: Antonio Bonfini, Filippo Buonaccorsi, Jan Długosz”, în Thomas Bohn, Rayk Einax, Stefan Rohdewald (ed.), *op.cit.*, p. 71-98.

³ Cf. informațiile redade de poetul Michel Beheim, *Von ainem wutrich der hies Trakle waida von der Walachei*. În: Hans Gille / Ingeborg Spriewald (ed.), *Die Gedichte des Michael Beheim, Vol. 1: Einleitung – Gedichte Nr. 1-147*, Berlin, 1968, nr. 99, p. 285-316, aici p. 312-316. Despre aspectele ficționalității și propagandisticii la Beheim cf. Cora Dietl, „Von ainem wutrich der hies Trakle waida von der Walachei. Dracula bei Michel Beheim”, în Thomas Bohn, Rayk Einax, Stefan Rohdewald (ed.), *op.cit.*, p. 99-114. Pentru scrisoarea „de trădare”, presupusă a fi fost scrisă de Vlad Țepeș și adresată sultanului, redată de papa Pius II în memoriile sale, cf. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 1, nr. 61, p. 190-191. Pentru reacția venețienilor, care suspectau de fapt un armistițiu secret între regele Ungariei și otomanii, cf. *ibid.*, vol. 1, 2, nr. 164, 165, 166.

⁴ Cf. surprinderea susținătorilor regelui, despre care scrie Antonio Bonfini: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum duimidia*. Hannover 1606, p. 532. Despre vina trădării lui Vlad Țepeș se indoia și Jan Długosz (cf. Joannis Dlugossii *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber duodecimus 1462-1480*, Cracovia, 2005, p. 105).

⁵ Cf. scrisoarea Consiliului venețian adresat papei Pius II în *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 154, p. 272-275, sau raportul despre adunarea cardinalilor la Roma și dezbaterile acestora despre succesul militar al voievodului, descoperit și editat prima dată în *ibid.*, nr. 156, p. 279-280.

⁶ Cf. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 1, nr. 61, p. 190-191.

niciun izvor nu ne sugerează că o astfel de pedeapsă ar fi fost fie și numai pusă pe tapet. Vlad și-a păstrat legătura de rudenie cu regele⁷, însă a trebuit să săvârșească o perioadă de detenție în fortăreața Visegrád, ce încă domină de pe o înălțime de la 2-3 km depărtare reședința lui Matia⁸, Ulterior, Vlad a fost mutat la Pesta, probabil într-un arest la domiciliu⁹. În anii 1470 acesta s-a căsătorit cu o altă rudă regală, al cărei nume ne este cunoscut de această dată: Iustina Szilágyi. Prin aceasta, el își păstra legăturile apropiate cu curtea regală¹⁰, stăpânind chiar o casă de vază în centrul orașului Pécs, casă aflată chiar în vecinătatea imediată a bisericii orășenești, pe latura de sud-vest a acesteia¹¹. Un scenariu de eliminare politică ar fi arătat cu siguranță cu totul diferit față de această situație, ce indică mai degrabă o privilegiere decât o marginalizare.

În schimb, însă, curtea regală a încercat inițial să transforme prezența prețiosului prizonier într-un instrument propagandistic. Într-o mișcare destul de precipitată, aceasta a transmis către puterile catolice, în 1463, prin diverse canale diplomatice, o versiune latinească a ceea ce mai târziu se va transforma în cunoscutele povestiri germane despre Dracula¹². În această versiune Vlad era delegitimat prin postura sa tiranică și reprezentat implicit ca pericol pentru regatul maghiar¹³.

⁷ Nu se cunoaște numele primei soții a voievodului, cu care acesta se căsătorise la începutul anului 1462 și care se pare că a murit înaintea anilor 1473-74, când Iustina Szilágyi devenea următoarea sa soție. Vlad este primul voievod valah care a reușit să-și asigure o legătură atât de apropiată cu casa regală a Ungariei (vezi Mihai Florin Hasan, „Aspecte ale relațiilor matrimoniale dinastice munteano-maghiare din secolele XIV-XV”, în *Revista Bistriței* 27 (2013), p. 128-159, iar despre soțiile lui Vlad p. 151-158 și Alexandru Simon, „Propaganda and Matrimony: Dracula between Hunyadi and Habsburg”, în *Transylvanian Review* 20 (2011), nr. 4, p. 80-90, aici p. 82).

⁸ Fortăreața Visegrád era destinată ca loc de detenție pentru persoane de rang înalt precum János Vitéz, fostul educator al regelui Matia Corvin și arhiepiscop al Esztergomului (1471), sau Victorin de Podiebrad, fiul regelui bohemian Georg de Podiebrad (1469/70). Ca și Vlad Țepeș, Victorin a fost eliberat de rege după convertirea sa la catolicism, devenind mai apoi partizan și vasal al acestuia (cf. *Geschichte Schlesiens*, ed. de Ludwig Petry, Josef Joachim Menzel, Winfried Irgang, vol. 1, Sigmaringen, 1988, p. 217).

⁹ Cf. Povestirile Rusești în *Cronicle slavo-române din sec. XV-XVI. Publicate de Ion Bogdan*. Ed. de Petre P. Panaitescu, București, 1959, p. 213.

¹⁰ Elisabeta, mama regelui Matia Corvin, fusese mătușa Iustinei (cf. András Kubinyi, Matthias Rex. Budapest 2008, p. 204).

¹¹ Cf. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 102; Fedeles Tamás, „Drakwlyahaza”, în „*Fons, skepsis, lex*” *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére* (ed. Tibor Almási, Éva Révész și György Szabados), Szeged, 2010, p. 107-114.

¹² Aceasta se află în versiune revizuită la Pius II precum și la Thomas Ebendorfer; cf. *Corpus Draculianum*, vol. 2 și Enea Silvio Piccolomini, *Papa Pio II. I comentarii*, vol. 2. (ed. Luigi Totaro), Milano, 1984, p. 2156-2164; Thomas Ebendorfer, *Chronica regum Romanorum* (ed. Harald Zimmermann), partea 2, Hannover, 2003, p. 917-924 [= Monumenta

Conjunctura politică internă și externă din a doua jumătate a anului 1462 și până în primavara lui 1463 făcuse ca arestarea și demonizarea lui Vlad printr-o campanie diplomatică să fie, din multiple cauze, foarte oportună. Povestirile fuseseră, însă, concepute atât de neobișnuit pentru modul de comunicare diplomatică, încât au avut o receptare mai deosebită față de alte știri despre violența din regiune și, cu timpul, au intrat în fluxul literar, distanțându-se de originea lor politico-propagandistică.

La numai câteva luni mai târziu, aceeași curte regală avea să se distanțeze, însă, de această reprezentare. În cadrul unei vizite a legatului papal Niccolò Modrussa,

Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum, Nova series XVIII]. Ipoteza formulată de Matei Cazacu, „Geschichte Dracole Waide un incunable imprimé à Vienne en 1463”, în: *Bibliothèque de l'École des Chartes* 139 (1981), p. 209-243, potrivit căreia curtea regală ar fi tipărit povestea la Viena în anul 1463 este icitantă, însă fără temei, deoarece nu s-a păstrat nici un exemplar al acesteia și nu există indicii privind o versiune tipografiată anterioară anului 1488. La acesta se adaugă faptul că nu este atestată nicio tipografie la Viena înainte de anul 1482, două decenii, deci, după acțiunea propagandistică împotriva voievodului valah; cf. William Layher, „Horrors of the East. Printing Dracole Wayda in 15th-century Germany”, în *Daphnis* 37 (2008), p. 11-32, aici p. 24. Textul a migrat în formă manuscrisă mai departe la mănăstirea Melk și în spațiu sud-german, ajungând la Konstanz, unde cronicarul orașului Gebhard Dacher a folosit, cel târziu în anul 1471, o versiune germană, tradusă cel mai probabil cu câțiva ani înainte și care oferise și baza pentru manuscrisul „Colmar”, care, din cele cunoscute până acum, redă cea mai bună și completă versiune a Povestirilor Germane. De acolo textul a ajuns la Nürnberg, unde a fost folosit nu cu scop politic, ci preponderent comercial; cf. Daniel Ursprung, „Propaganda și popularizarea: Povestirile despre Vlad Țepeș în contextul anului 1488”, în *Analele Putnei* 14 (2018), nr. 1, p. 45-60. Tipărit pentru prima dată în 1488 și încă o dată în jurul anului 1490, acesta apare mai apoi la Bamberg în 1491, la Lübeck și Leipzig în 1493, la Augsburg în 1494 și, evident datorită succesului comercial, pentru o a treia oară la Nürnberg în 1499. Au urmat cel puțin șase alte ediții până prin anii 1550, printre care și la Hamburg, în 1502. Pentru un rezumat revizuit al tradiției, cât și despre descoperirea unui manuscris necunoscut cf. Christof Paulus, „Dracula im Kloster, oder: Wie gelangte Vlad der Pfähler nach Tegernsee?” în Thomas M. Bohn, Rayk Einax, Stefan Rohdewald, *op.cit.*, p. 115-132, aici p. 116. Lucrarea standard, azi însă învechită, cu o listă a edițiilor: Dieter Harmening, *Der Anfang von Dracula. Zur Geschichte von Geschichten*, Würzburg, 1983, p. 220-221, iar pentru o ediție revizuită și sporită de descoperiri noi și care indică spre importanța primară și calitatea textuală a tradiției manuscrise față de cea tipografiată, cf. *Corpus Draculianum*, vol. 2, 1.

¹³ Calitatea de autor al curții regale maghiare nu este întru totul sigură, însă poate fi considerată ca destul de probabilă; cf. studiul introductiv în *Corpus Draculianum*, vol. 2. Prin răspândirea povestirilor despre Țepeș, Matia Corvin a urmărit probabil să-și facă prizonierul folositor în munca sa de convingere a diverșilor actori externi să-i acorde sprijin. Regele maghiar se afla în 1463, nu numai din punct de vedere diplomatic, dar și financiar, în urma costisitoare răsculpărări a coroanei sale de la împăratul Frederic III, în strictă dependență de suportul extern; cf. Albert Weber, *op.cit.*, p. 153-154.

Vlad era într-adevăr prezentat iarăși ca tiran, care ar fi torturat și ucis zeci de mii de supuși, însă faptele sale au un substrat rațional și moral, prin prisma faptului că victimele sunt puse în partida pro-otomană („quadraginta hominum milia promiscui sexus atque aetatis, qui contrarie factionis essent, iussu ipsius per exquisita supplicia paulo ante necata (...) Mahumetus Turcorum imperator, a compluribus Vlacchorum proceribus adversus tyrannum eorum Draculum nomine sollicitatus”)¹⁴. Niciun cuvânt despre trădarea voievodului valah. În schimb, sunt scoase în evidență performanțele sale militare împotriva otomanilor, iar rezultatul luptelor din 1462 este catalogat ca victorie.

Că Vlad fusese într-adevăr integrat într-un discurs de reabilitare este indicat de un raport foarte asemănător discursului avansat lui Modrussa. O relatare despre tragerea în țepă a colaboratorilor creștini și masacrarea turcilor, în număr de 100.000, se găsește în cronica germană a orașului Wrocław, avându-l autor pe Peter Eschenloer și fiind scrisă cel târziu în anul 1481. Eschenloer fusese un partizan înflăcărat și bine informat al regelui Matia Corvin și folosea evident acest șablon narativ pe de o parte pentru a sublinia succesul împotriva expansiunii turcești, iar pe de alta pentru a eroiza pe regele maghiar. În mod surprinzător, episodul acesta face referire chiar la acțiunea militară pentru cucerirea fortăreței Șabac, la care participase și Vlad Țepeș. Cronicarul, însă, nu indică nici o legătură explicită cu acesta, ci pune totul pe seama eroului său, regele Ungariei. Acesta era lăudat pentru tragerea în țepă în masă a trădătorilor creștini – pentru care, așa cum indică o altă sursă, fusese responsabil Vlad¹⁵ – și practic pentru depopularea regiunii:

„In dem kalden grawsamen winter in februario gewan Mathias folk aws der Turcken hende die stat Sabatz vnd das slos, das sie hatten gebawt in vorgangen joren hie dieseit dem gebirge, dorynn sie sich möchten sammeln vnd czihen in Vergawl, Crayn, Kernten vff eben trewgen lande, wenn sie wolten, dorynne Mathias folk mer denn dreissig tawsent Türcken jung vnd alt dirtottet. Sie funden

¹⁴ Cf. raportul lui Niccolò Modrussa în *Corpus Draculianum*, vol. 2 și Șerban Papacostea, „Cu privire la geneza și răspândirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș”, în *Romanoslavica* 13 (1966), p. 159-167; ediție princeps la Giovanni Mercati, „Notizie varie sopra Niccolò Modrussense”, în *idem, Opere Minori. Raccolte in occasione del settantesimo natalizio. Sotto gli auspicii di S. S. Pio XI. Vol. IV. (1917-1936)*, Città del Vaticano 1937, p. 205-258, aici p. 247-249: „Narrabat rex, fidem notariis facientibus qui descriptioni intenderant, quadraginta hominum milia promiscui sexus atque aetatis, qui contrarie factionis essent, iussu ipsius per exquisita supplicia paulo ante necata”.

¹⁵ Cf. nota 28 (scrisoarea lui Rangone). La aceeași tragere în țepă se referă și cronica lui János Thurocz, într-o versiune germană, prelucrată probabil din inițiativa editorului sau traducătorului în secolul al XVI-lea: „Wie König Matthias das Schloß Sabatz dem Türcken mit gewalt abgewunnen hat. (...) Und die Türcken / als vil jm | der lebendig in die hend kamen / ließ er all spiessen / vnd zoch | mit loblichem syg wider gen Ofen in sein Stat”; Johannes de Thurocz, *Die Hungern Chronica vom 1. König bis auf König Ludwig 1526 bey Mohatz getödtet*, Augsburg, 1536, cap. 136.

do vil dewtscher lewte, auch Hungernn, die sich zu den Turcken willig gegeben vnd vormüschet hatten vmb wollüst willen vnd die die Türken füren wosten in die cristliche lande, dise vorretere worden gar gespisset, mer denn czweitawsent man. Vil andire stete vnd slosser gewan Mathias folk aws den henden der Turcken vnd tottet jn obir hundred tawsent menschen, den der turckische kaiser nicht mochte zu hulffe kommen obir das gros gebirge, das mit grossen sneen erfullet was“¹⁶.

„În acea iarnă rece (și) aspră de februarie, trupele lui Matia au dobândit din mâinile turcilor orașul Šabac și cetatea, pe care aceștia o construiseră dincoace de munți pentru a se aduna acolo și a merge pe uscat în Friuli, Kraina și Kärnten oricând doreau. Acolo trupele lui Matia au omorât mai mult de treizeci de mii de turci, tineri și bătrâni. Au aflat acolo norod mult de nemți și unguri, care se duseseră de bunăvoie la turci și se amestecaseră (cu aceștia) întru desfrânări și care se pricepeau a-i călăuzi pe turci în țările creștine. Acești trădători au fost dară trași în țeapă, mai mult de două mii de oameni. Multe alte orașe și cetăți au dobândit trupele lui Matia din mâinile turcilor și-au omorât mai mult de o sută de mii de oameni, căci împăratul turcesc n-a vrut să le vină în ajutor trecând munții cei mari, ce fuseseră acoperiți de mari zăpezi”.

Reabilitarea lui Vlad ca erou războinic începea, așadar, judecând și după discursul pozitiv al curții din Buda despre pedepsirea colaboratorilor creștini în anii 1470, probabil și paradoxal în același an în care curtea derulase și campania de defăimare a fostului voievod valah. Ca urmare a cuceririi Bosniei de către otomani (1463) și ocupării cetății Jajce de către unguri în iarna aceluiași an, este probabil că curtea maghiară se aștepta la o escalare a conflictului cu sultanul. Din acest punct de vedere, reabilitarea lui Vlad apare ca un act cât se poate de pragmatic, ce scoate în evidență lipsa resurselor militare din primii ani ai domniei lui Matia Corvin, acesta nepermițându-și luxul de a renunța la un om cu experiența militară a lui Vlad Țepeș. Datorită pasivei politicii externe a lui Radu cel Frumos (1462-1473) și reținerii otomanilor pe alte fronturi, curtea regală nu a simțit nevoia înlocuirii acestuia în ciuda politicii sale filo-otomane. În discursul său față de Modrusa se poate, însă, întrevădea că Matia îl prezentase pe Vlad ca un posibil viitor „măcelar” al partidei pro-otomane în Valahia.

Vlad Țepeș era folositor din mai multe puncte de vedere, drept pentru care a fost plasat într-un fel de rezervă politică și militară, în loc să fie exilat prea departe de curtea regală sau, și mai rău, să fie dat pe mâna călăului. Prin legăturile sale matrimoniale cu familia regală, Basarabul Vlad legitima posibile pretenții viitoare ale Huniazilor la tronul valah. Astfel era, într-adevăr, să se întâmple în 1495, când Vlad, fiul legitim al lui Vlad Țepeș din prima sa căsătorie cu o femeie din familia regală, încerca, în

¹⁶ Peter Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau*, ed. Gunhild Roth, vol. 2, Münster, New York, München, Berlin, 2003, p. 987-988. Mulțumim pe această cale doamnei dr. Gabriele Annas de la Universitatea din Frankfurt Germania, pentru indicarea cronicarului boem ca sursă despre Vlad Țepeș.

concurență cu Mihnea cel Rău, fiul nelegitim al voievodului cu o nobilă valahă¹⁷, să ocupe tronul țării în contextul morții lui Vlad Călugărul¹⁸. Prin catolicizarea sa de mai târziu, Vlad ar fi putut integra și alte elite valahe în rețelele de putere ale regatului maghiar, prin aceasta întărind în Valahia partida pro-maghiară sau chiar pro-Huniadă, în detrimentul celei pro-otomane, de altfel, tot mai puternice¹⁹. Pe lângă aceasta, fostul voievod ar fi putut funcționa ca mijloc de presiune asupra voievozilor în scaun, precum și, în situație de forță majoră, ca potențial înlocuitor filo-maghiar. Vlad era compromis față de otomani în așa mare măsură, încât o nouă conlucrare cu aceștia, după modelul celor întâmplate în 1448 și 1456-1461, părea prea puțin plauzibilă. Nu în ultimul rând, experiența sa militară i-a conferit o valoare specială: Vlad devenise un specialist dovedit al luptelor cu otomanii, o carte de vizită cu care nu mulți generali ai lui Matia din acei ani se puteau recomanda. Toate aceste argumente l-ar fi putut convinge pe Matia să și-l țină aproape pe voievodul căzut în dizgrație și, mai mult decât atât, chiar să-i promoveze fiii în rețelele de putere ale regatului. Regele maghiar aștepta, prin aceasta, momentul în care Vlad ar fi putut fi reactivat împotriva otomanilor.

Un nou război antiotoman avea să se profileze în 1474, după ce otomanii, ca urmare a victoriei lor împotriva rezistentului adversar turcmen Uzun Hasan din anul precedent, se aflau iarăși în poziția de forță ce le permitea să renunțe la armistițiul

¹⁷ Așa cum notează autorul Povestirii Rusești (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI. Publicate de Ion Bogdan*, ed. de Petre P. Panaitescu, București, 1959, p. 213), Vlad avusese trei fii, cel mai mare fiind Mihnea, care era să devină voievod în 1508/9, poreclit „cel Rău” pentru conflictele sale cu boierimea și mai ales cu familia Craioveștilor. Născut probabil în jurul anului 1462, Mihnea provenea dintr-o legătură ilegitimă a lui Vlad dinaintea căsătoriei sale cu o rudă regală, survenită în același an, din care căsătorie se pare că au rezultat alți doi fii. Unul dintre aceștia, cu numele Vlad, s-a alăturat suitei lui Ioan Corvin, fiul lui Matia, iar celălalt, cu nume necunoscut, după o scurtă carieră eclesiastică, s-a stins din viață la Oradea în jurul anului 1485. Despre mama lui Mihnea cf. Constantin Rezachevici, „Dracea armașul din Manești, soțul mamei lui Mihnea cel Rău, fiul nelegitim al lui Vlad Țepeș, și moștenirea lăsată de el Mihneștilor”, în *Argesis* 14 (2005), p. 315-332. Despre Vlad și familia fondată de el cf. Pavel Binder, „Une famille noble roumaine de Transylvanie: les Drakulya de Sintești”, în *Revue Roumaine d'Histoire* 27 (1988), nr. 4, p. 301-314.

¹⁸ Autointitulat „Vlad Wayvoda, filio quondam Drakwlya”, acest Vlad nu a primit susținerea curții regale, patru ani după moartea lui Matia Corvin și ocuparea tronului de către Vladislav II din dinastia poloneză a jaghielonilor; cf. scrisoarea regelui în Eudoxiu de Hurmuzaki (ed.), *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. 2, partea 2: 1451-1510, București, 1891, nr. 323, p. 365. Cu regele huniad încă în viață era posibil ca curtea regală să fi sprijinit activ pe Vlad împotriva lui Mihnea cât și a lui Radu cel Mare.

¹⁹ Despre dezvoltarea acestui „partid” cf. Matei Cazacu și Dan Ioan Mureșan, „Les boyards du sultan. Le rôle du parti turcophile dans les rapports entre la Valachie et l'Empire ottoman aux XIVe- XVIe siècles” (în curs de publicare).

secret cu maghiarii, armistițiul care oricum se apropia de final²⁰. Trupele locale otomane năvălesc adânc în Ungaria, ajungând până la Oradea, unde supun orașul jafului. Aceste evenimente au determinat curtea regală să mobilizeze rapid resursele disponibile. Cel târziu la începutul anului 1475, Vlad era botezat catolic, iar în mai/iunie desemnat ca voievod²¹, ce urma să-l înlăture de pe tronul valah pe pro-otomanul Basarab Laiotă. Această reabilitare, inițial derulată pe plan politic intern maghiar, nu putea decât să bucure pe moldoveni, care, prin prisma așteptatei reacții otomane, sperau la sprijinul vecin de orice gen și consistență, însă reactiva grijile orașelor sud transilvănene, care îl preferau pe celălalt pretendent, Basarab cel Tânăr Țspriji²². Ca urmare a unor astfel de griji, Matia s-a străduit în mod deosebit să câștige acceptul și sprijinul acestor actori pentru favoritul său²³.

Această primă desemnare a lui Vlad a fost retrasă, într-un final, la începutul lui 1476, după ce Laiotă a ajuns iarăși în termeni amiabili cu curtea maghiară²⁴. Vlad își împlinise, în acest context, rolul de factor diplomatic de presiune, factor ce concurase la renegocierea și relansarea tratatului de vasalitate în termeni avantajoși pentru Matia. Revenind în rezervă, Vlad este retras din Transilvania, unde se ocupase cu construirea unei rețele de susținători coordonată din Sibiu, și trimis, împreună cu companiile săi,

²⁰ Despre presupusul rol jucat de Vlad la negocierile cu otomanii cf. episodul anecdotic povestit de Bonfini, care poate iarăși fi adus ca argument pentru reabilitarea voievodului (Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum duimidia*, Hannover, 1606, p. 553). Vlad n-ar mai fi fost prezentat în 1468 otomanilor ca susținător al unui război împotriva lor, dacă mai era încă stigmatizat ca trădător la curtea regală maghiară.

²¹ Conform Povestirilor Rusești, Vlad s-ar fi aflat 12 ani în închisoare și ar fi acceptat convertirea în schimbul eliberării. Aceste afirmații par exagerate de vreme ce, așa cum am arătat mai sus, condițiile detenției corespundeau statutului său nobiliar, iar aceasta s-a limitat, nu după mult timp, la arest la domiciliu sau, cel puțin, la un fel de domiciliu forțat. Primul indiciu asupra numirii sale ca voievod este din 25 iunie 1475; cf. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 84; Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 2, p. 327-329; Nicolae Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 152; Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr istoric*, București, 2015, p. 156.

²² Cf. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 91; Gustav Gündisch (ed.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. 7: (1474-1486), Köln e.a., 1991, nr. 4128, p. 101-102.

²³ Cf. scrisorii lui Corvin pentru Vlad în *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 87; Gündisch, *op.cit.*, nr. 4067, p. 60. Pentru ipoteza că Vlad fusese, ca urmare a reabilitării sale, promovate de Matia Corvin, integrat în strategia readucerii Valahiei sub jurisdicția patriarhului latin Girolamo Lando, vezi Dan Ioan Mureșan, „Girolamo Lando, titulaire du Patriarcat de Constantinople (1474-1497), et son rôle dans la politique orientale du Saint-Siège”, în *Annuario*, 8 (2006), nr. 8, p. 153-258, aici p. 213-218.

²⁴ Cf. *Corpus Draculianum*, Bd. 1, 2, nr. 85 și 88; Gündisch, *Urkundenbuch*, vol. 7, nr. 4089, p. 75-76; Stoicescu, *op.cit.*, p. 158; Matei Cazacu, *Dracula* (ed. Stephen W. Reinert), Leiden, 2017, p. 178.

în Bosnia, să contribuie la recucerirea teritoriilor pierdute către otomani. Vlad a folosit această șansă pentru a-și dovedi încă o dată loialitatea și talentele militare, care vor spori recomandările sale ulterioare. Capacitatea militară a trebuit să și-o dovedească mai întâi din poziție de subordonat, cu ocazia cuceririi fortărețelor Šabac și Srebrenica. Aici, ca urmare a rănirii comandantului său, a avansat la postura de a conduce spre victorie toate trupele regale. Cu această ocazie, nu a omis să-și facă simțit semnul său distinctiv, anume tragerea în țeapă a prizonierilor otomani²⁵. În ciuda reabilitării sale de către rege, reputația încă mai persista la unele elite maghiare, anume ca unul care „face păduri cu oameni trași în țeapă”. Faptul că legitimarea sa nu a suferit din cauza acestor imagini împănate cu brutalitate excesivă este un clar indiciu că reprezentarea lui Vlad ca fiind un crud, însă veritabil luptător antiotoman, așa cum îl immortaliza Modrussa cu 14 ani înainte, se impusese deja în Ungaria. Pentru ca această imagine să fie și în străinătate sincronă cu politica curții maghiare, trebuia ca rolul de elaborare a unui concept convingător și a unui sistem propagandistic eficient să fie preluat de cancelaria regală, care între timp recuperase decalajul, în competență și rafinament, față de normele occidentale ale timpului. Aceasta era în măsură să reprezinte pe lângă puterile străine, în termeni cât mai elocvenți și avantajoși, politica regelui, precum și să depășească discrepanțele, în fapt greu de trecut cu vederea, dintre retorică și *Realpolitik*²⁶. Chiar și succese militare mai puțin relevante în plan strategic, precum cucerirea fortăreței de lemn Šabac, ce fusese construită de otomani cu numai câțiva ani mai înainte, este prezentată ca un spectaculos punct de cotitură în luptele antiotomane, eveniment care în realitate l-a lăsat pe rege destul de rece²⁷. Reprezentarea în termenii cei mai pozitivi

²⁵ Cf. raportului lui Gabriele Rangone, episcop de Eger și protejat al lui Matia Corvin: „Sed Dragule crudelitatem non pertransibo, a qua toti orbi notissimus est: Nam manibus suis membratim raptos Turcos diuidens ad palos frustra figebat: inquiens cum hec Turci venientes viderint territi terga nobis dabunt et fugient, hic est ille qui siluas impalatorum hominum fecit. Asserunt primi huius regni cum vltra centum millia hominum cum waiuodatuj transsalpino preesset, palis & alijs horrende mortis supplicijs occidisse: ob quam rem Maiestas regia ipsum xv. annis in ar[c]tissimo carcere tenuit: sed nec ibi ferritatis oblitus mures capiebat, & membratim diuisos paruis ligneis clauiculis: prout homines palis consuevit affigebat: Tandem vero superiori anno liberum fecit & ad expeditionem in Turcos destinavit: quibus singulari est terrori”. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 89; Nicolae Iorga, „Lucruri nouă despre Vlad Țepeș”. În: *Convorbiri literare* (1901), p. 210-221.

²⁶ Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, München, 1989, p. 194-198 și Paul Srodecki, *Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*, Husum, 2015, p. 189-196.

²⁷ Cf. receptarea necritică în vechi cercetări Wilhelm Fraknoi, *Mathias Corivnus, König von Ungarn 1458-1490*, Freiburg i.B. 1891, p. 176-179, comparativ cu cea nouă precum Jörg K. Hoensch, *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen*, Graz, Wien Köln, 1998, p. 146, Pál Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*,

a celui a cărui imagine fusese compromisă cu 14 ani înainte, iar acum, după succesele militare în Bosnia, revenea în grațiile regale, nu putea fi lăsată în seama altora, fie și numai pentru faptul că legăturile lui Vlad cu casa regală constituiau un punct sensibil. În contextul în care, între campania din Bosnia și cea plănuită pentru sfârșitul verii/toamnei lui 1476, sultanul derulase o operațiune militară de anvergură în Moldova, amenințând să fie dezvoltată până în Transilvania, decizia curții maghiare nu poate fi catalogată decât ca o reacție consecventă și previzibilă. Totuși, aceasta a rămas doar o deducție logică până la descoperirile recente în arhivele florentine.

Florentinii au întreținut o serie de contacte cu puterile europene, precum și cu otomanii. Spre deosebire de venețieni, aceștia urmăreau în afara Italiei mai mult scopuri comerciale și financiare. Pentru a veni în întâmpinarea covârșitorului flux de informație, orașul dispunea de două cancelarii: una destinată chestiunilor interne și alta dedicată exclusiv contactelor diplomatice externe și care era responsabilă și pentru comunicarea cu trimișii săi peste hotare. Importanta poziție de trimis al Florenței în Veneția era deținută, de la începutul anului 1476, de către Francesco Vîno²⁸. Asemeni lui Antonio Guidobono în cazul Milanului²⁹, acesta și-a aprovizionat orașul de origine cu informații culese dintre cele puse la dispoziție de autoritățile venețiene și care priveau evoluțiile politice și economice în Europa și estul Mediteranei.

Documentul în cauză reprezintă un răspuns al cancelariei către Vîno. În lipsa scrisorilor acestuia sosite la Florența și astăzi pierdute în întregime³⁰, registrele cu copii ale scrisorilor emise de cancelarie oferă singurele indicii asupra conținutului notelor informative transmise de Vîno.

De un asemenea ecou au beneficiat doar știrile considerate deosebit de importante. Din acest punct de vedere, pare rezonabil să bănuim că Florența urmărea cu interes sporit evoluția situației din Ungaria și se afla în directă legătură cu Matia

London, New York, 2001, p. 308 și András Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, 2008, p. 110. Aceste victorii au condus, grație propagandei huniade, la primul epos ce ni s-a păstrat până azi în literatura maghiară.

²⁸ Cf. Florența, Archivio di Stato, Signori, Legazione e Commisarie 19, fol. 5 din 10. Ianuar 1476 (înregistrată conform calendarului venețian pentru anul 1475): „F. Vînus legatus venetias declaratus”. Pentru întreg anul 1476 s-au păstrat 33 de răspunsuri ale cancelariei către Francesco Vîno.

²⁹ Pentru biografia sa vezi Italo Cammarata, *Ambasciatore del duca. Antonio Guidobono (e suo figlio Cavalchino) al servizio degli Sforza*, Milano, 2012 precum și Francesca M. Vaglianti, „Guidobono, Antonio”. În: *Dizionario bibliografico degli italiani*, vol. 61, Roma, 2003, p. 437-440. Pentru scrisorile sale din anul 1462, cf. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2.

³⁰ Pierderile de fonduri arhivistice pentru perioada anterioară fondării ducatului (1523) sunt mari, deoarece familia Medici era prea puțin interesată să prezeve fonduri din perioada republicană. Numeroase documente medievale au căzut direct victime incendiului din 1690, în timp ce altele, neatinse de foc, au fost evacuate pentru a face loc în arhive; cf. Antonio Panella (ed.), *Archivio Mediceo del Principato. Inventario sommario*, Roma, 1966, p. IX.

Corvin. Registrele cancelariei florentine păstrează trei documente în legătură cu disputa pentru investitură a regelui maghiar cu papa Sixtus IV³¹, patru legate de otomani și anterioare documentului de față³² precum și alte patru privind operațiunile militare în Țările Române. Din păcate, o reconstruire mai detaliată a notelor informative ale lui Vîno nu este posibilă. Cu toate acestea, datele de care dispunem sunt suficiente pentru a crede că trimisul florentin a avut în vedere o scrisoare a lui Matia Corvin adresată senatului venețian și pusă, cel puțin selectiv, la dispoziția diplomaților statelor italiene, cu care Serenissima întreținea relații amiabile, în vederea copierii ori lecturării³³. Destul de sigur, această scrisoare³⁴ a circulat prin canale diplomatice nu numai către Veneția, dar și către Curia papală, Neapole (de unde venea noua soție a lui Matia), precum și către alți actori italieni și central europeni. Încercarea de reabilitare a lui Vlad practică de aceste scrisori avea ca punct forte prezentarea unui fel de *curriculum vitae* ‘internațional’ al celui ale cărui pregătiri pentru reluarea tronului valah trebuiau prin aceasta pregătite diplomatic și legitimate politic.

Data emiterii acestei scrisori-cv trebuie s-o căutăm pe undeva prin lunile iunie - iulie ale anului 1476, adică în contextul mobilizării trupelor ungaro-transil-vănene și valahe din exil³⁵. Conținutul acesteia poate fi reconstruit doar în mare și numai ipotetic. Două variante intră în calcul: una complexă și alta ceva mai simplă.

Pe baza raportului din 1463/64 al lui Niccolò Modrussa, precum și a celui al lui Bonfini³⁶ din anii 1480/90, ce probează existența discursului de reabilitare, este posibil că Țepeș a fost reprezentat nu numai ca erou în lupta cu otomanii, inițial în Valahia și mai recent în Bosnia („faimă”), dar și ca domnitor deopotrivă brutal și drept („morală”). Prin convertirea sa la catolicism, Vlad era prezentat ca voievod cu totul legitim, ce avea avea mână liberă să-l înlătore pe neloialul Laiotă, trădătorul suveranului său, Matia, în favoarea sultanului otoman, și să ia toate măsurile adecvate pentru înlăturarea nobilimii pro-otomane. Având în față o expunere mai detaliată a evenimentelor, cancelaria concluziona cu formula „Dumnezeu să lupte pentru noi”³⁷ (*Deus pugnet pro nobis*).

³¹ Florența, Archivio di Stato, Signori, Legazione e Commisarie 19, fol. 8 din 5 martie, fol. 11 din 16 martie și fol. 17 din 13 aprilie.

³² *Ibid.*, fol. 10 din 8 martie, fol. 19 din 27 aprilie, fol. 34 din 20 iunie și fol. 40 din 16 iulie.

³³ În ciuda căutărilor stăruitoare în arhivele venețiene, nu s-a putut găsi niciun indiciu despre acest document. Acesta a căzut probabil pradă incendiilor care au devastat aceste arhive în anii 1574/77, prilej cu care a dispărut larga majoritate a inventarului pentru secolul al XV-lea; cf. *Guida generale degli Archivi di Stato Italiani*, vol. 4, Roma, 1994, p. 869-870.

³⁴ Textul acesteia ni s-a păstrat în două versiuni de registre, ambele pare-se din secolul al XV-lea: Signori: Minutari 10, f. 368v și Legazione e Commisarie 19, fol. 75.

³⁵ Cf. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 90; Gündisch, *Urkundenbuch*, vol. 7, nr. 4127, p. 100-101.

³⁶ Cf. *Corpus Draculianum*, vol. 2; Antonio Bonfini: *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum duimidia*. Hannover 1606, p. 532.

³⁷ Având în vedere că aceasta este o formulare des întâlnită în cancelaria florentină, poate fi tradusă asemeni unui „Doamne, ajută!”: „Doamne, luptă pentru noi!”.

Ca alternativă mai puțin complexă, este de bănuț că Vlad a fost prezentat la fel de minimalist ca în corespondența diplomatică a lui Matia Corvin din noiembrie/decembrie 1476³⁸, anume pe de-o parte ca deosebit de războinic, iar pe de alta ca neostoit dușman al otomanilor. Cu aceasta avea practic loc, în oarece măsură, o reactivare a voievodului valah. Independent de detalii și cantitatea acestora, în aceste scrieri e destul de clar că curtea maghiară și-a atins scopul: Vlad a fost introdus în circuitul diplomatic ‚internațional‘ al anilor 1476/77 ca personaj destul de proeminent în lupta antiotomană³⁹ condusă de Matia Corvin și față de care nu mai trebuiau să persiste dubii că ar aparține taberei celor ‚buni‘.

Un ecou al acestei imagini refăcute și pozitive îl găsim în corespondențele diplomatice despre moartea lui Țepeș în decembrie/ianuarie 1476/7⁴⁰ ce a putut fi percepută ca o mare pierdere pentru frontul creștin. Acest ecou ar fi de neimaginat în condițiile discursului propagandistic din 1462/63, care îl prezenta pe Vlad Țepeș ca tiran și trădător al lumii creștine.

II. Vlad în luptele pentru Smederevo? Doi *faux amis* despre cariera militară a voievodului valah.

Cronicarul Jakob Unrest (1430-1500) a lăsat în urmă, prin a sa *Österreichische Chronik*, o mărturie documentară de seamă asupra teritoriilor habsburgice, dar și a

³⁸ Cf. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 96 și 98; Vilmos Fraknói, *Mátyás Kiraly Levelei. 1458-1479*, vol. 1, Budapeșt, 1893, nr. 245, p. 354-358 și nr. 246, p. 358-360: „jussimus capitaneos nostros regnum Transalpinum ingredi, infidelem Bozorad excludi, et Draguliam, virum armorum et Turcis infestissimum, in wayvodam erigi, quod favente altissimo jam effectum est”; „Dragula, capitaneus meus, vir imprimis Thurcis infestissimus, et admodum bellicosus, de mea voluntate et dispositione per incolas regni illius transalpini in Vayvodam solita solemnitate est assumptus”.

³⁹ Cf. raportului, până acum nefolosit în istoriografia română, aparținând lui Heinrich von Milticz, trimisul prințului Ernst von Sachsen, ce dovedește cunoștințe consistente despre Vlad: „hoffe mer von den Torken, bit ich E. Gn. wissen, das der Trokole und ander des Kg. leut den Torcen ein merglich nederloge getan, als man saget bei 16,000 erslogen und gefangen und dy Moltaw und Grosse Wallachey angewonnen, des dy Torken ein teil lange inne gehabet haben und den Trakole weder in sein land gesezet”. (Sper la mai multe [vești] despre turci. Rog Domnia Voastră să știți că Dracula și alți oameni ai regelui au provocat turcilor o înfrângere răsunătoare. Se zice că 16 000 [de turci] au fost omorâți și prinși, iar Moldova și Valahia Mare cucerite, din care turcii mult timp au deținut o parte. Și [oamenii regelui] l-au pus pe Dracula din nou [domn] în țara lui.) *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 171; Tibor Gerevich, Emil Jakubovics și Albert Berzeviczy, *Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*, Budapeșt, 1914 (= *Monumenta Hungariae Historica. Diplomata*, vol. 39), nr. 25, p. 33-35.

⁴⁰ *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 151; *Monumenta Hungariae Historica. Magyar diplomaciai emlékek. 1458-1490* [= *Acta exera*], vol. 5, Budapeșt, 1877, nr. 234, p. 339-340.

țărilor vecine, mai cu seamă după 1470, când detaliile cresc semnificativ⁴¹. Evidenta opțiune pro-huniadă a autorului lasă loc unei relatări despre Vlad care până la ora actuală a creat acute probleme de înțelegere⁴²:

„Luați aminte (că) în Serbia este un castel și o fortăreață numită Smederevo, care dimpreună cu toată țara [în care se afla] aparținuse pe timpuri despotului Serbiei, ce ținuse de soață pe fiica contelui Ulrich de Cilli. Acel despot fusese alungat de acolo și din toate țările sale de către turci și [aceștia] îi luaseră țările cu forța. Și când a fost anul [14]76, atunci regele Mathias din Ungaria a trimis pe căpitanul său, Dracula voievod, cu multe din trupele sale. Ștefan, voievod din Moldova, [și] tânărul despot, ce fusese alungat de turci, au venit și ei și s-au adăpostit la Smederevo și-au ridicat întărituri de grija turcilor, încredințându-se să dobândească Smederevo [...] mai multe întărituri [...] mai mulți se nevoiseră în negocieri cu turcii și s-a negociat (anume) că oricine poate merge călare de ambele părți [ale graniței] unde i-ar fi voia. Astfel au mers călare la turci ca la 500 dintre creștini și mulți dintre turci, dintre care mulți au fost prinși în lăuntru, la trupele regelui din Ungaria. Și creștinii au fost nevoiți să părăsească Smederevo, atunci când au fost prea slabi (în fața) turcilor. Acolo Dracula voievod, pe care regele Ungariei îl ținuse mult timp în închisoare și despre a cărui viață multe și mari minunății s-au scris și povestit și (care) în acel timp era căpitanul regelui, a fost ucis cu mare hiclenie de turci în păcătoasa lor dușmănie, ce o aveau împotriva lui din cauza pagubelor suferite din partea (acestuia). Atunci un turc, care-i era slugă, [urma] să-l omoare când ar fi găsit o împrejurare (favorabilă). Pentru acesta fusese tocmă de către turci. Și-atunci când s-a întâmplat aceasta, atunci i-a retezat capul pe la spate pe când era călare și a fugit de-ndată la domnul turcilor. De aceea mai că l-a cuprins furia pe rege, căci cu el [Dracula] pierduse mult [în lupta] împotriva turcilor”⁴³.

⁴¹ Jakob Unrest, *Österreichische Chronik* (ed. Karl Grossmann), Weimar, 1957; retipărit fără schimbări: München 1982 [= Monumenta Germaniae Historicae. Scriptorum rerum germanicarum. Nova series 11]. Pentru biografie: Heinz Dopsch, „Jakob Unrest”. În: *Lexikon des Mittelalters*, vol. 8, München, 1997, p. 1260-1261; Franz von Krones, „Unrest, Jakob”. În: *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 39, Leipzig, 1895, p. 311-312; Jonas Sellin, *Unrests Welt. Weltverständnis und Ordnungsentwürfe in den Chroniken des Jakob Unrest*, Kleingradeneegg 2017, p. 34-38; 149-163.

⁴² Cf. Cazacu, *op.cit.*, p. 180, care supune discuției teza conform căreia ar fi avut loc un atac transilvano-valah la Dunăre pe la mijlocul lui august, în timp ce grosul trupelor otomane se aflau în Moldova în campania împotriva lui Ștefan cel Mare.

⁴³ Unrest, *Österreichische Chronik*, p. 68: „Vermerckt, inn der Syruy ligt ein castel und geschloss, genant zwm Stinedera, das weylant des dispotten mitsambt dem ganntzen lanndt Syruy gewesen ist, und [der] des graff Vlrich von Cyli tochter zu weyb gehabt hat. Derselb dispott durch die Turckhen von dem und allen seinen landten gedrunge[n] wort und [sie] die landt mit gewallt innen hetten. Und als man zallt in dem 76. jar, da het kunig Mathias von Vnngern seinen hawbtman, den Trackel weyda, mit etwo vill seins volcks

Acest pasaj a fost interpretat de Ștefan Andreescu ca dovadă a luptei comune a lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare pentru luarea Bucureștilor⁴⁴, luptă la care cel din urmă ar fi jucat un rol cu mult mai important decât cel lăsat să se întrevadă în rapoartele curții regale maghiare⁴⁵. În lumina unui document recent descoperit de medievistul german Christof Paulus, relatarea lui Unrest poate în sfârșit căpăta un înțeles. Acest document s-a păstrat într-o copie⁴⁶, al cărui suport scris a fost mai târziu reciclat de călugării benedictini din mănăstirea Melk din în Austria, ca forțat al unui manuscris miscelaneu relegat.

Documentul în cauză relatează un episod ce poate fi sincronizat cu evenimentele istorice doar dacă se presupune că, după cucerirea Șabacului, survenită în februarie 1476 (vezi mai sus introducerea în contextul militar), armata maghiară a continuat să avanseze spre sud-est. Condițiile pentru o astfel de mișcare nu erau prea dezavantajoase: în Bosnia se reușise acapararea unor teritorii importante, deopotrivă cu prăzi consistente în regiunile muntoase miniere, iar fortărețele Belgrad și Šabac se aflau în mâna regelui, ceea ce făcea ca părțile de nord limitrofe Savei să fie securizate. Smederevo, aflată la cca. 50 km sud-vest de Belgrad, se găsea, așadar, în aria de acoperire a trupelor maghiare. Prin cucerirea masivei fortărețe și fostă capitală sârbă până în anul 1459,

geschickt; Steffan weyda aus der Molda, der iung dispott, der von den Turckhen vertriben ist gewessen, zugen auch mit und legten sich fur den Stinedera und schluegen posteyn dafur von fursorg wegen der Turcken und vertrawten, den Stinedera zw gewinnen [...] in etlich postein ab [...] etlich muesten mit den Turckhen taydingen und wardt getaydingt, das yederman mocht zw payden taylen reyten, wo in verlust. Do ritten als pey funffhundert Kristen zw den Turckhen und etlich von den Turckhen, der etlich hinein gefangen worden, zu des kunigs volckh von Vnngern. Und die Kristen muesten da den Stinedera verlassen, wann sy waren den Turckhen ze kranckh. Dasselbs wardt der Trackel weyda, den der kunig von Vnngern lanng in vanckhnus gehabt het und davon man vor lanng und vil grosse wunder sein lebens geschryben und gesagt hat und die zeyt des kunigs veldhawbtman, erschlagen mit grosser unntrew, dye die Turckhen von sunder veindtschaft wegen, die sy zu im hetten umb die schaden, die sy von im namen, zwrichten. Wann eyn Turckh was darumb sein knecht, das er in umb sein leben pracht, wann er sein stat hyet. Darumb wardt er von den Turckhen bestelldt. Als dan das geschach, wann er im an dem reyten das hawbt hinderwertz abschlug und ranndt von stund an zw der Turckhen herr. Darumb im der kunig vast unmuert nam, wann er vil an im verloren hett wider die Turckhen”.

⁴⁴ Andreescu, *op.cit.*, p. 162.

⁴⁵ Ștefan începuse operațiunile de asediu probabil deja înaintea sosirii trupelor ungaro-valahe; cf. Ștefan S. Gorovei, „Cronologii controversate în istoria lui Ștefan cel Mare. Observații asupra izvoarelor”. În: *Analele Putnei* 2 (2007), p. 75-90, aici p. 85-86.

⁴⁶ Melk, Benediktinerstrift, Cod. 1560 (61, B 26). Copie într-un manuscris miscelaneu compus din opt părți și cuprinzând texte teologice și istorice (lat. și germ.; hârtie, 240 foi, 150 mm x 110 mm; origine Melk, datat între 1463-1476). Manuscrisul reunește texte ale reformatorului benedictin Johannes Schlitpacher, deopotrivă cu câteva scrieri din genul Turcica. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 168.

Matia nu numai că și-ar fi întărit poziția la Dunăre - de menționat aici cetatea Golubac, din 1456 în mâini otomane, la care s-ar fi putut ajunge astfel și pe uscat -, dar și-ar fi acoperit printr-un succes răsunător, în sfârșit, și pretențiile articulate propagandistic.

Mai puțin avantajos suna, însă, ceea ce ar fi putut decurge din pregătirile energice de război ale otomanilor din primăvara lui 1476. Plănuita campanie de război a umilitoarei înfrângerii de la Vaslui în fața lui Ștefan cel Mare (ianuarie 1475) se putea reorienta neașteptat și rapid în alte direcții, în caz că maghiarii ofereau suficiente motive pentru aceasta. În plus, otomanii erau cunoscuți pentru tacticile lor diversioniste, dublate de secretomania ce aplana asupra adevăratelor ținte ale plănuitei campanii. De multe ori scopurile din spatele cortinelor erau cu totul altele decât cele anunțate ori lăsate intenționat să transpară. Până nici spionul Yusuf, infiltrat în cancelaria sultanului, nu era sigur încotro o va apuca sultanul abia întors din Moldova, la sfârșitul verii, cu trupele în stare deplorabilă. Așa cum vom vedea mai jos, nici Moldova, așa cum în mod diversionist se pretindea, și nici Vlad, care se pregătea să coboare cu trupe din Transilvania, așa cum bănuia Yusuf, nu erau ținta acestor pregătiri⁴⁷.

Cronologia evenimentelor din acest an susține mai degrabă ideea contrară tezei că luptele raportate de Unrest și scrisoarea vieneză au avut loc cu adevărat în primăvară-vară. Izvoarele, în special cele otomane⁴⁸, raportează despre distrugerea unor fortificații maghiare de lemn⁴⁹ în regiunea Smederevo, în perioada postmergătoare campaniei otomane în Moldova, în special după octombrie 1476. În această perioadă,

⁴⁷ *Corpus Draculianum* 1, 2, nr. 94; İbrahim Hakki Uzunçarşılı: „Hızır Bey oğlu Sinan Paşa'nın vezir-i âzamlığına dâir çok kıymetli bir vesika”. În: *Belleten* 23 (1963), nr. 105, p. 37-43; Nagy Pienaru: „Un document otoman necunoscut din 1476”. În: *Revista Istorică* 13, 1-2 (2002), p. 229-243.

⁴⁸ *Cronici turcești privind țările române. Extrase. Sec. XV – mijlocul sec. XVII.*, ed. de Mihail Guboglu, Mustafa Mehmet, vol. 1, București, 1966, p. 97-98 (Aşık Paşa-zade), p. 128-129 (Neşri) și p. 186-187 (Anonimul Giese). Cf. pe lângă aceștia scurtele referiri la Oruc (p. 62), Tursun Beğ (p. 75), Kemal Paşa-zade (p. 214) și Kodja Huseyn (p. 460).

⁴⁹ Bonfini raportează despre construcția a trei fortificații ridicate cu scopul explicit de a cuceri Smederevo; Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Hannover, 1606, p. 580. După ce această veste a ajuns la Adrianopol (anume ulterior campaniei din Moldova), sultanul a decis să nu demobilizeze armata, ci s-o maseze pe granița cu Ungaria în vederea distrugerii acestor fortificații și sporirii securității Smederevoului. Văzând apropierea armatei otomane, garnizoanele acestora și-au părăsit posturile cu excepția uneia. La scurt timp după acest episod s-a predat și cea din urmă garnizoană maghiară după ce a primit permisul de liberă trecere. În urma acestor retrageri, cetățile au fost incendiate. Sultanul se pare că nu fusese la fața locului, prezența sa fiind atestată pe 12 decembrie la Aleksinac, la cca. 180 km sud de Smederevo. Zece zile mai târziu, pe 22 decembrie, Mehmed era deja înapoi în Constantinopol. Cf. Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*, München, 1953, p. 385-386 și Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, Istanbul, 1990, p. 232-233.

Vlad se afla, de fapt, prea departe de acest teatru de operațiuni, anume în Transilvania și apoi Valahia.

Un argument în favoarea participării lui Vlad la aceste lupte îl oferă susmenționatul cronicar bohem Peter Eschenloer. După pasajul despre cucerirea Șabacului și pedepsirea aspră a colaboratorilor creștini, Eschenloer descrie întărirea acestei fortărețe. Această măsură era susținută din plin de regele Matia Corvin, care, conform cronicarului, se aștepta la un contraatac otoman. Relatarea lui Eschenloer plasează, așadar, luptele în perioada de după mai 1476, adică după ce încălzirea vremii ar fi permis începerea unui nou sezon de război, deci înainte de iarnă, ceea ce ar fi făcut posibilă participarea lui Vlad. Cert rămâne, însă, faptul că cetatea nu a fost cucerită de otomani mai devreme de 1521, anul căderii Belgradului, după un atac eșuat în 1491. Eschenloer a confundat cel mai probabil cucerirea cetăților în regiunea Smederevo cu Șabac.

Cel mai probabil este decică autorii celor două izvoare austriece, cât și Eschenloer au dispus de un material informațional deficitar. Aceasta se explică prin faptul că cei trei nu aparțineau mediului diplomatic și nu dispuneau, astfel, de un acces regulat la canale „profesionale” de informare. Confuzia poate fi rezolvată printr-o privire în nota informativă al lui Leonardo Botta, trimisul milanez la Veneția, în care se raportează despre luptele pentru cetățile din regiunea Smederevo și cele pentru Valahia Mare. Deși arată că aceste lupte au avut loc concomitent, Botta face o clară diferențiere între acestea⁵⁰. Confruntările din Serbia pot fi datate mai precis cu ajutorul cronicarului Antonio Bonfini. Deși a scris cel puțin zece ani după evenimente, cronologia sa poate fi considerată credibilă. Conform lui Bonfini, luptele din Serbia au avut loc la mijlocul lunii decembrie, pe când regele se afla la Buda, în toiul serbărilor prilejuite de căsătoria sa cu Beatrix de Aragón, iar mulți actori militari nu-și puteau îndeplini sarcinile⁵¹.

Probabila eroare a aparținut, așadar, nu numai lui Jakob Unrest și cetățeanului anonim din Krems, ambii activi sau cu contacte în mediul vienez, cât și copistului

⁵⁰ „Hora significo ad quelle, como dicta noua per la via de Vngaria se e uerificata, et quod maius est, el prefato Re aduisa questa Signoria, como vltra la expugnatione del dicto bastione, li Turchi sono etiam corsi nella Valachia magiore...”; *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 151; *MHH, Acta Extera*, vol. 5, nr. 234, p. 339-340.

⁵¹ „Tota fere Ungaria ad regalium nuptiarum celebritatem sane convenerat: quod cum Turcus aperte sensisset, tempus consilio suo nactus idoneum, quadraginta clam hominum milia ex Europa mira celeritate coegit, et dum regem cum tota Pannonia nuptiis occupatum esse intelligit, extemplotria castella, quae ad Synderoviam Matthias erexerat, rigente bruma, circumvenit. [...] Insuper, ne occasionem quidem tantam dirus hostis temere abire patitur. Cum stratum adhuc glacie Danubium conspicaretur, et Transsylvanos, Valachosque ad nuptias quoque confluisse per exploratores intelligeret, cum expeditissimo triginta milium equitatu Daciam invadit”. Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Hannover, 1606, p. 584.

acestei scrisori. Acesta a consemnat în latină, după copierea părții relevante pentru el din conținutul inițial al scrisorii, existența unor știri contradictorii despre presupusa moarte a lui Vlad.

Indiferent de scenariul preferat, este de consemnat că moartea voievodului valah are totuși o legătură cu luptele din jurul cetății Smederevo. După cucerirea Bucureștiului și alungarea lui Basarab Laiotă, ungurii s-au retras rapid din Valahia, lăsând în urmă pe noul voievod cu trupele sale de mercenari, susținători interni și ajutoarele moldovene de la Ștefan cel Mare⁵². Aceste trupe retrase din Valahia erau de urgență trebuincioase pe frontul din Serbia, pentru a răspunde mișcărilor otomanilor. Aceștia profitaseră din plin nu numai de neatenția regelui, absorbit în chestiuni personale, dar și de slăbiciunea numerică a trupelor creștine din Valahia, atacate în scurt timp sau concomitent cu acțiunile din Serbia. Așa de bine fusese ținut secretul, că, până la urmă, în noile pregătiri de război monitorizate de spionul Yusuf nu era nimic nici din ce se pretindea și nici din ce aștepta el⁵³. Așa cum ne arată implicit Bonfini, otomanii se pregăteau în primul rând pentru distrugerea fortificațiilor ungurești din jurului Smederevului și abia în al doilea rând să răspundă agresiunii regelui maghiar și temutului său general în Valahia.

Anexă:

D) Scrisoare a cancelariei florentine către Francesco Vino, trimisul la Veneția

Francischo Vino

Ringratieraj cotesta Illustrissima Signoria della licentia del grano de nostri | da Castracaro, et diraj che se per lo hauere dato il mandato per la nostra | taxa o per hauere facto o decto alcunaltra cosa habiamo facto | loro grato nepigliamo singularissimo piacere. Et scriuj come faj | diligentemente dicio che intendi degno di notitia come haj facto | al presente del rapporto del Draguglia, jlquale al parere nostro ha rappor-|tato tucte buone cose, maxime per la moria et per la fame nelle gli | due cose pare certamente: Deus pugnet pro nobis.

Vale die xxx | Augusti 1476.

II) Scrisoare din Viena a unui cetățean din Krems

⁵² Ștefan relatează mai târziu senatului venețian că lăsase lui Vlad o gardă personală de 200 de moldoveni; vgl. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 100; Ioan Bogdan (ed.), *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 2, București, 1913, nr. 154, p. 342-351.

⁵³ Raportul spionului „Yusuf” în cancelaria sultanului indică faptul că oficialitățile otomane doreau mascarea succesului foarte îndoielnic din vară în Molodova cu un succes de răsunet pe alt front (acest raport e dinaintea campaniei în regiunea Smederevo); cf. *Corpus Draculianum*, vol. 1, 2, nr. 94.

„Item von der turckñ wegñ der ist mit achtzig tausen mañen | her obñ gewesñ vor dem feld dem im der kunig vor abgewuñen | hat genañt Sabacz vnd darum genomen iii gross haubt pugssen | vnd der kunig sein haubtman Trekole auf in geschickt als mit | xx tausent mannen, vnd den türckñ grosse niderlegung getan, | vnd auch als in funf stetñ gross gůt genomen, also vil daz wägñ und ross nicht tregñ hat mügñ. Der turck hat im | nachgeeilt mit vil volke. Dat hat sich der Trekole gewent und | aber den türckñ vil wolks erlegt, und auch das gůt fur vnd | fur geschobñ vncz daz er kömen ist gen Sandaro⁵⁴ da hat er | des turckñ gewert. Dy turkñ habñ im auch abgewunnen | drei pastein und Sandaro darczů, vnd alles volk darinn ersla-|gen. Also hat der Drekole ii tausent der pestñ zů im genomen | vnd ist komen in die vierd pastein. Also habñ dy türckñ dye-|selbñ pastein auch gestrumbt vnd sein der türckñ so vil | ferwordñ daz die grübñ all vol sind gewesn mit | leichnam daz sy gancz über dy korper gelauffñ sein, vnd | die pastein gewonnen vnd der Trekole ist an der stat er-|slagñ worden vnd der türk ist also mit ainem klain volck | in sein land zogñ, vnd begert auch newen frid an den | von hungern.

Quidam ciuis in Kremss inter extensa scripta scripsit hec ex Wienna suis conciuibus. Sed postquam relatum est quod Treckole viuis euaserit licet occisus deducitur | vtinam verum sit quia incertum mihi videtur.

Și iarăși despre turc, despre cel ce-a venit cu 80 000 de oameni aici sus înaintea câmpului, pe care i-l luase regele mai nainte, numit Sabacz, și-a luat aici trei tunuri mari (*Hauptbüchsen*).⁵⁵ Și regele a trimis împotriva-i pe căpitanul său, Dracula, cu 20 000 de oameni și (acesta), a făcut mare pagubă turcilor și a făcut în cinci orașe pradă mare, atât de multă, încât carele și caii n-au putut s-o (mai) care. Turcul a zorit după el cu multe trupe. Dar Dracula s-a îndreptat împotriva-le, și-a dat turcilor pieirii multă lume și a dus prada mai departe până a ajuns la Smederevo. Aici s-a apărat în fața turcului. Turcii i-au și luat trei întărituri și Smederevo deopotrivă și tot poporul dinlăuntru au măcelărit. Așadar, Dracula a luat cu sine 2 000 dintre cei mai buni [oameni ai săi] și a venit într-a patra întăritură. Deci turcii au luat, de asemenea, cu asalt aceeași întăritură [alternativ: aceleași întărituri] și au căzut atât de mulți de-ai turcilor încât s-au umplut toate șanțurile cu leșuri de trebuiau să umble peste trupuri. Și (au) dobândit turcii întăritura [aceea] și Dracula a fost

⁵⁴ Că acest „Sandaro” este de fapt Smederevo (lat. Semendria) este confirmat de un document din 1459 aflat în arhivele Milanului și citat în Lajos Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München, 1914, p. 106. Forma „Sandru” o regăsim și la Pietro di Tommasi, trimisul venețian la Buda; vgl. *MHH, Acta Extera*, vol. 4, nr. 12, p. 17; nr. 19, p. 28 și nr. 20, p. 30.

⁵⁵ Menționările de tunuri grele precum *Hauptbüchsen* și *Schlangenbüchsen* se înmulțesc tocmai în această epocă, anume începând cu anii 1470. Fiind o tehnologie nouă în acel timp, cetățeanul din Krems (sau informatorii acestuia) a considerat de primă importanță să menționeze aceste pierderi din arsenalul maghiar.

omorât în [acel] loc. Și turcul s-a retras cu puține trupe în țara sa și tânjește să facă pace nouă cu ungurul.

Un cetățean din Krems a scris din Viena către concetățeni, pe lângă înscrisuri pe larg, și pe aceasta. Însă după ce se raportase cum că Dracula ar fi scăpat cu viață cu toate că era știut de mort, o fi acesta adevărul cu toate că mie îmi pare nesigur”.

BOIERUL MOLDOVEAN PETRACHE STURZA MOLDAVIAN BOYAR PETRACHE STURZA

Diana Crimu*

Abstract

Although the information on Petrache Sturza, a Moldavian personality from the first decades of the 19th century, is scarce, this article intends to present a short biography of him, based on archival documents, collections of published documents and foundation inscriptions of churches, such as that of a church founded by one of Petrache Sturza's sons, Teodor. The public offices held by Petrache Sturza, his social and cultural activity suggest that he was an important dignitary of his epoch.

Keywords: boyar, Sturza family, Petrache Sturza, estates, church, Moldavia, the 19th century.

La începutul secolului al XVII-lea, al treilea Sturza pe linie genealogică masculină, pe numele său Chiriac, are, din prima căsătorie, doi băieți, pe Ioan și pe Sandu. Aceștia, după ce moștenesc o avere considerabilă de la tatăl lor, decid că este mai bine dacă fiecare și-ar lua partea sa. Astfel, familia Sturza se scindează în jurul anului 1771.

Articolul nostru va merge pe ramura care s-a desprins din Sandu Sturza, lăsându-l deoparte pe Ioan. Din această ramură s-au născut boieri ce au avut un renume în epocă, dar și peste timp. Doi dintre acești boieri au fost domnitorul Ioniță Sandu Sturza (1822-1828) și fratele său, Dimitrie Sturza, tatăl lui Petrache Sturza, cel asupra căruia ne vom opri.

Originea și familia boierului

Petrache Sturza s-a născut în localitatea Schineni sau Spineni din județul Bacău, fapt ce reiese dintr-un document scris chiar de acesta către Mitropolitul Veniamin al Moldovei, în anul 1813: „Petrachi Sturza caminar, adeverez prin acesta de mine iscălit zăpis, precum să se știe că, având eu moșie de așezare la ținutul Neamțului părintească, ce să numește astăzi Spineni [...], socotindu-mă de a mea bunăvoie am vândut de veci această a mea așezare părintească dumisale

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul Istoria Copilăriei din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; e-mail: niculina_diana@yahoo.com

vornicului Costachi Cantacuzino”¹. Din altă inscripție aflăm că boierul Petrache Sturza a locuit la moșia Spineni, cea care a fost moșie părintească: „Să se știe că fiica noastră Voichița s-au născut la velet 1811 mai 30, într-o marți și amiază zi, aici în sat(u) Șandrești, fiindu-i moașă bună-sa și s-au botezat de dum(nealu)i coconu Petrachi Sturza...ocinaș di la sat(u) Schineni di la Sascut. Însă aice în curți s-au botezat, fiind 3 preoți, cu părintii Ioan iconomu, și au ținut-o în brați dumn(neae)i cucoana Catinca Sturzoai(a), fiind măritată di vreo 4 luni și s-au dat 5 galbini, câi di 12 lei, bez altii, fiind vrajbă între împăraț(i) încă di 5 ani la toat(ă) lu(mea) și în țară fiind moscali(ia) r(ă)s...”².

O sursă importantă pentru studierea ascendenței și descendenței lui Petrache Sturza o reprezintă lucrarea *Généalogie de la maison princière et comtale de Sturza ou Sturdza*, de Alexandru A.C. Sturdza, publicată la Paris în 1905³. Din ea aflăm că părinții lui Petrache Sturza au fost Dimitrie Sturza și Ecaterina Sturza, fiica logofătului Ioan Sturza, din cealaltă ramură a Sturzeștilor, cea a urmașilor lui Ioan Sturza, celălalt fiu al lui Chiriac Sturza⁴.

Tot din această spiță genealogică aflăm că Petrache Sturza a avut șase copii: Teodor, spătarul Sandu, Ioan, Barboi, Constantin și Teodosia⁵. Alte câteva informații despre familia lui Petrache Sturza sunt oferite de pisania bisericii ctitorite în satul Ocheni din județul Bacău de către Teodor Sturza și de o însemnare de pe o evanghelie donată de acesta bisericii din Ocheni în anul 1882. Din pisanie aflăm că soția lui Petrache Sturza a fost fiica vornicului Constantin Balș și a Teodosiei Balș și că una din surorile lui, Anastasia, fusese măritată cu hatmanul Jora⁶ (Constantin

¹ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (DANIC), Documente istorice: MD II/125, 8 august 1813, copie în română, f. 1.

² Pe un Teofilact (Iași, 1805) din satul Anghelești, BAR, A1610 (ms. Bobulescu, Valea Trotușului, p. 68/70), apud. Caproșu I., Chiaburu E., *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. III, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008, p. 283.

³ Alexandru A.C. Sturdza, *Généalogie de la maison princière et comtale de Sturza ou Sturdza*, Paris, 1905 (lucrarea a fost consultată pe site-ul gallica.bnf.fr).

⁴ *Ibidem*, planșa 1. Octav George Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, planșa 83.

⁵ Alexandru A.C. Sturdza, *Genealogie*, planșa 1.

⁶ Text preluat de pe pisania bisericii Ocheni. Text integral: „Cu ajutorul Sfintei Treimi s'a început zidirea acestei biserici întru cinstea și pomenirea sfinților Apostoli Petru și Pavel și a Sfintei Mucenițe Ecaterina în zilele Majestății Sale regelui Carol I al României și sub arhipăstorirea P.S. Locot. Episcop Ioanichie Bacaoanul, cu cheltuiala lui Teodor Sturza, proprietarul moșiei Ocheni, fiul vistiernicului Petrache Sturza și al visternicesei Ecaterina Sturza, născută Balș, fiica logofătului Constantin Balș și a logofetesei Teodosia Bals și nepoata de frate hatmanesei Nastasiica Jora, născută Sturza, pentru pomenirea sa și a familiei sale. În anul 1905, luna aprilie, în 10, sub arhipăstorirea Prea S. Episcop al Eparchiei Romanului D.D. Cerasimu Saffirin, cu cheltuiala și osteneala nepotului său de frate Costache C. Sturza, la care a contribuit și locuitorii satului Ocheni cu suma de 3300

Jora)⁷. Pe primele pagini ale evangheliei făcute danie de către Teodor Sturza ctitoriei sale, găsim notat „Această Sfântă Evanghelie este cumpărată și împodobită cu argint de mine, Teodor Sturza și dăruită la Sfânta Biserică cu hramul Petre și Pavel din satul Ocheni spre eterna pomenire a neamului său și a defunctului vistiernicul Petrache Sturza și a soției sale vistierniceasa Ecaterina Sturza născută Balș și a mătușii sale Anastasia Sturza la anul o mie opt sute optzeci și doi”⁸. Tot pe evanghelie, pe coperta de final a acesteia, este trecut un pomelnic pentru morți, de unde putem deduce că și soția lui Petrache Sturza era moartă în acea perioadă, dar și sora lui Petrache Sturza, Anastasia, precum și unul dintre copiii boierului, fiica pe nume Teodosia⁹.

Activitatea politică a boierului

Din documentele cercetate am aflat date prețioase despre Petrache Sturza. Acesta a deținut mai multe funcții: *spătar* între 1813-1821, *vistiernic* între 1 septembrie 1821 - mai 1822, *logofăt* între 17 iunie 1823-1826. Pe 26 februarie 1822 a primit titlul de *vel vistiernic*, așa cum reiese dintr-o „epistolă” trimisă de Theodor Balș mitropolitului Veniamin Costachi, refugiat în Basarabia, pe care îl informează că Ștefan Vogoride, caimacamul Moldovei, intenționa să îl numească pe episcopul de Roman ca mitropolit în locul său, iar printre boierii pe care îi înălțase în rang pentru a le obține susținerea în acest demers se număra și Petrache Sturza¹⁰.

În 1821, Petrache Sturza, având funcția de *spătar* și *ispravnic* al județului Neamț¹¹, face un apel către boierii moldoveni pentru a organiza o misiune de eliberare a Moldovei de către eteriștii greci¹². În contextul invaziei eteriștilor pe teritoriul Moldovei, o parte dintre boieri au reușit să se refugieze în regiunile Botoșaniului, Bârladului și Focșanilor, de unde așteptau ajutorul turcilor pentru eliberarea teritoriilor. Alături de vornicul Teodor Balș se număra Ioniță Sturdza, viitorul domnitor al Moldovei, împreună cu nepotul său de frate, *spătarul* Petrache Sturdza¹³, dar și alți boieri de seamă din Moldova.

lei”. Observăm că în această pisanie s-a strecurat o mică greșeală, deoarece, după cum reiese din spița genealogică a familiei lui Dimitrie Sturza publicată pe site-ul Bibliotecii Naționale a Franței, Nastasica Jora era sora lui Petrache Sturza și mătușa lui Teodor, deci în această pisanie este vorba despre nepotul Nastasicăi Jora, nu despre o nepoată a acesteia.

⁷ Alexandru A.C. Sturdza, *Genealogie*, planșa 2.

⁸ Sfânta Evanghelie, Tipografia Sfintei Episcopii a Buzăului, 1869, p. 3-11.

⁹ *Ibidem*, *Pomelnicu Viilor: Teodor cu tot neamul seu; Pomelnicu Morților - Dumitro: Ecaterina=Costantin:Teodosie=Petru=Ecaterina=și Anastasie cu tot neamul lor Amin*”.

¹⁰ Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 212.

¹¹ Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu*, în „Balcania”, Revista Institutului de Studii și Cercetări Balcanice, vol. IV, București, 1941, p. 192.

¹² Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei*, Tom II, Tipografia Institutului Albinei, Iași, 1857, p. 119.

¹³ „Balcania”, p. 190.

Importanța boierului este demonstrată de eforturile acestuia de a apăra țara de invaziile grecilor. În calitate de ispravnic al județului Neamț, Petrache Sturza a redactat un apel la luptă adresat „către toți de obștie negușitorii și lăcuiitorii Moldovei”, apel a cărui tipărire, spre a fi răspândit, se intenționa, conform unei însemnări de pe manuscrisul semnat de Sturdza¹⁴. Petrache Sturza scria următoarele: „Și celui mai prost din dumneavoastră socotesc să fie înțeles și cunoscut că urmarea răzvrățitorilor greci numiți eteriști, nu privește decât pierderea acestui pământ și a tuturor nouă. Acești făcători de rele greci sub cuvântul de a-și aduce în slobozenie patria și țările lor, ne-au robit pe noi și pe lângă nenumăratele și nesuferitele rele și pătimiri ce au pricinuit la toată starea și la tot moldovanul, iar mai vârtos bieților locuitori cu feliuri de silnicie și prădăciuni, cu feliuri de jafuri și cruzimi, și-au lătit obrăznicia lor până acolo, încât spaima cuprinzând pe toți, s-au spart sate, s-au spart târguri, s-au spart ținuturi întregi, și număr nenumărat de oameni s-au împrăștiat, lăsând și case și avere, cu un cuvânt țara mai toată s-a hrentuit până și cei mai întâi boieri, raimul țării și părinții a toată obștea au fost siliți a se împrăștia. Țara noastră a rămas mai pustie și pământul nostru a ajuns a fi pământul plângerii. Dar noi suntem încă și mai de plâns, căci peste toate aceste nenorociri, ne videm îngroziți de o altă nenorocire și mai mare și mai înspăimântătoare, și care cu totul e nevindecată. Noi vom putea cădea în prepus către prea puternicul nostru stăpân, cum am fost hrăniți, în aceleași cugetări de răzvrătiri, de una vreme că-i privim și suferim într-o tăcere și supunere. Deci, iubitorilor simpatrioți și locuitori, o singură scăpare care ne-a rămas și care ne poate mântui și de relele ce despre aceștia suferim (și care de acum se vor lăți și pâră la vieață), și despre osânda prea puternicului nostru stăpân, este să arătăm, în faptă și aievea, că noi am pătitit despre ei, și că noi am fost și suntem dușmani faptelor lor. Simpatrioților acești răi sunt urgisiți de toți împărății Europei și prea puternicul nostru stăpân îi are hotărâți sabiei, deci să nu pierdem prilejul ce ne-a mai rămas de scăpare. Eu sunt unul din fiii acestei patrii, și frate al vostru, mie mi-a fost încredințată ocârmuirea acestui ținut, și dreptățile voastre mi se pare că le-am împlinit cu simțire creștinească și patriotească, cu aceste simțiri vă vorovesc și acum și prin glasul celor întâi patrioți ai noștri vă chem astăzi către datoriile voastre: înarmați brațul vostru de la cel mai mic începând, eu voi fi căpetenia voastră, și nimenea din voi nu se va primejdui. Numărul acestor eteriști câți au mai rămas în pământul nostru în orașul Iași este foarte puțin, și toți înspăimântați, căci câți au mai fost lăcuiți în Galați, pe toți aceia prea puternica împărăție trimițând oști i-au curățit și credeți că numai auzul mișcării noastre simțindu-l, îi va risipi. Toate celelalte ținuturi vor fi și trecut înaintea noastră, căci cu noi este într-o unire toată țara asupra deznădăcinării răilor eteriști, și să nu fim noi cei de mai pe urmă. *Eu sunt gata și vă aștept, drumul ne va fi drept spre orașul Iași și nu mai departe. De la voi spânzură iubitorilor frați mântuirea voastră*

¹⁴ Theodor Codrescu, *Uricariul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. 15, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1889, p. 256.

și a noastră, către ea vă chem și către ea vă îndemn, și nu mă pot îndoi, ca în fiește care moldovean nu voi găsi râvna care și dumneavoastră o simțiți în mine, începeți dar a veni cu gătire a orice fel de arme veți avea, pușcă, coașă, lance, topor și ori cu ce aveți, și să mergem unde ne vom întâlni cu alți simpatrioți, și să izgonim numai decât pe tâlharii aceștia, iar mai în sfârșit vă arăt, vă sfătuesc, și în sfârșit vă poruncesc, ca oriunde veți vedea unul din eteriști, să săriți cu toții, și prinzându-i, desbrăcându-i de toate ce vor avea, averea aceea va fi a voastră; iar pe dânsul îmi veți ve-l aduce la mine, ca și eu să-l trimit la locul de cuviință, pentru pedeapsa faptei lor, și dar într-un cuvânt nu zăboviți, că cu noi este Dumnezeu. Sturdza Spătar. 1821 aprilie 30¹⁵.

În anul următor, în 1822, aflăm „că Ioniță Sturza s-au făcut domn Moldaviei și că au rânduit Caimacami pe Episcopul de Huși, pe Vornicul Toader Balș și pe Petrache Sturza”¹⁶. Într-un alt document, este menționat faptul că domnitorul și-a înștiințat nepotul despre colegii săi de căimăcămie, că „l-a pus și pe vornicul Teodor Balș baș caimacam, împreună cu dumneata, ca să nu să facă vorbă, și dar și unire politicească stăi sângur săvârșitor, îndemnând pe toți la cele ce trebuința va cere”¹⁷. La doi ani de la urcarea pe tron a lui Ioniță Sturza, în 1824, Petrache Sturza, împreună cu alți boieri, organizează o conspirație împotriva unchiului său, pentru a-l detrona, spunând că banii țării îi dă pe petreceri și viața personală, lăsând țara să se afunde în sărăcie. Ioniță Sturza, aflând acest lucru, îl eliberează pe nepotul său din funcția de caimacam și acesta este pedepsit alături de ceilalți boieri care făceau parte din complot¹⁸. Nici natura pedepsei și nici fapta săvârșită de către acești boieri nu se cunosc, însă, după 1824, boierul Petrache Sturza apare foarte rar în documente, până în anul 1827, când acesta moare.

Proprietar de moșii și ctitor de biserici

Din catagrafia întocmită după moartea vistiernicului Petrache Sturza, în 1827, redactată de către banul Neculai Tudoi și medelnicerul Toader Bosăi¹⁹, aflăm că acesta deținea în ținuturile Putna și Tecuci următoarele moșii: Sascut, Balotești, Drătuștii, Mășcanii, Șandrești, Giurgeni, Corni, Ungureni, Tătărăști, Petrești, Nănești, Ficătești, Zlătorii, Vălenii, Viforâni; fiecare cu venituri foarte mari, dar și două biserici pe aceste moșii, și anume Tătărăști și Petrești²⁰. De numele lui Petrache

¹⁵ *Ibidem*, p. 254-255 (sublinierea aparține autorului).

¹⁶ Constantin Erbiceanu, *Istoria...*, p. 240.

¹⁷ Gheoghe Ungureanu, *Documente relative la începutul domniei lui Ioan Sandu Sturza voevod*, în *Revista Arhivelor*, VI/1, 1944, p. 58.

¹⁸ Manolachi Drăghici, *Istoria...*, p. 161.

¹⁹ Catagrafia, f. 10, copie în română.

²⁰ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, *Documente Istorice*, MDLXXVIII/63, f. 1-10.

Sturza se leagă mai multe ctitorii. Dintre acestea amintim pe cele din satul Tătărăști (Bacău, ctitorită în 1785), Ungureni (din 1804)²¹, Pâncești²².

Moșia Schineni, amintită mai sus ca fiind locul de baștină al boierului, era alcătuită din următoarele siliști sau pășuni: „Șolcani, Mărginenii țării, Cârnești, cum și părți din moșia Fărcești, întru care Fărcești are și moșul meu Ioniță Sturza spătar părți după învoiala frățească iscălită de dumnealui moșul meu Ioniță Sturza ce easte din velet 1796 iunie 8”²³, relatare făcută în scris către Mitropolitul Veniamin al Moldovei în 8 august 1814. Deși era moșia părintească, din motive încă necunoscute de noi, aflăm că a fost vândută. Vinderea moșiei Schineni este atestată în mai multe documente: „Vornicul Costachi Cantacuzino au cumpărat de veci moșia Spinenii de pe apa Siretului de la acest ținut de la dumnealui caminarul Petrachi Sturza”²⁴; „de a dumisale voie au vândut de veci această a dumisale așezare părințască”²⁵; „moșia Spineni de la ținutul Neamțului ce o a cumpărat-o dumneata de la dumnealui spătar Petrache Sturza”²⁶.

Una dintre moșiile enumerate în catagrafia din 1827 a boierului Petrache Sturza a fost amintită mai târziu într-un context nefast. În anul 1830, câteva persoane au jefuit o cârciumă din județul Vrancea, iar hoții „ar fi fost găsiți printre țigani lăieși ai casei răposatului vistier Petrache Sturza, ce ședeau pe moșia Balotești, lângă satul Ursoaia”²⁷, care aparținuse fostului vistier Petrache Sturza, sat aflat atunci în grija soției acestuia, Catinca²⁸.

Petrache Sturza a fost o personalitate a Moldovei începutului de secol al XIX-lea. Deși nu cunoaștem foarte multe date despre el, cele prezentate în acest articol pot sta la baza unui studiu viitor. Avem convingerea că „*vremea îl va face cunoscut*”, după mărturia unui contemporan de-al său²⁹.

²¹ Cătălin Crimu, *Aspecte istorice ale comunei Tătărăști, cu ocazia împlinirii a 395 de ani de la prima atestare documentară a satelor Gherdana, Drăgești, Tătărăști și Ungureni*, în volumul *Istoria și tradiția satului românesc*, ediția I, Bacău, Editura Docucenter, 2013, p. 151-163.

²² Biblioteca Academiei Române, manuscris Bobulescu, II, cota A 1610, p. 201, apud. Caproșu I., Chiaburu E., *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. III, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008.

²³ DANIC, Doc. Ist., MD II/125, 8 august 1814.

²⁴ DANIC, Doc. Ist., MD II/131, 24 aug 1813.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ DANIC, Doc, ist., MD II/133, 19 MART 1814.

²⁷ Laurențiu Rădvan, „*Arestuitele țigănci*” de la Iași și implicațiile colective ale unui furt la drumul mare din 1830, în revista „Analele Științifice Ale Universității Alexandru Ioan Cuza” din Iași (SERIE NOUĂ), Tomul LXI, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2015, p. 231.

²⁸ Laurențiu Rădvan, *op.cit.*, p. 241.

²⁹ Cuvintele îi aparțin lui Teodor Balș, în C. Erbiceanu, *Istoria...*, p. 210.

Bibliografie:

Cătălin Crimu, *Aspecte istorice ale comunei Tătărăști, cu ocazia împlinirii a 395 de ani de la prima atestare documentară a satelor Gherdana, Drăgești, Tătărăști și Ungureni*, în volumul *Istoria și tradiția satului românesc*, ediția I, Editura Docucenter, Bacău, 2013.

Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (DANIC), Documente istorice: MD II/133, 19 martie 1813; MD II/125, 8 august 1814, MD II/131, 24 august 1813, MDLXXVIII/63, copie în limba română.

Drăghici, Manolachi, *Istoria Moldovei*, Tom II, Tipografia Institutului Albinei, Iași, 1857.

Erbiceanu, Constantin, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888.

Oțetea Andrei, *Tudor Vladimirescu*, în „Balcania”, Revista Institutului de studii și cercetări Balcanice, vol. IV, București, 1941.

Caproșu I., Chiaburu E., *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. III, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008.

Rădvan, Laurențiu, „Arestuțele țigănci” de la Iași și implicațiile colective ale unui furt la drumul mare din 1830, în revista „Analele Științifice Ale Universității Alexandru Ioan Cuza” din Iași (SERIE NOUĂ), Tomul LXI, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2015.

Sfânta Evanghelie, Tipografia Sfintei Episcopii a Buzăului, 1869.

Ungureanu Gheorghe, *Documente relative la începutul domniei lui Ioan Sandu Sturza voevod* în „Revista Arhivelor”, VI/1, 1944.

Surse web

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9381261/f17.item.zoom>

**PARCURSURILE INTELECTUALE ALE UNEI
TRADUCERI: „MANUALUL” LUI EPICETET ÎN TRADUCEREA
NEOGREACĂ REALIZATĂ DE DIMITRIOS N. DARVARIS (1799)¹**

**THE INTELLECTUAL PATHS OF A TRANSLATION:
EPICETETUS’ „HANDBOOK” IN THE MODERN GREEK
TRANSLATION BY DIMITRIOS N. DARVARIS (1799)**

Andreea Ștefan*

Abstract

In this paper I examine the intellectual paths that led Dimitrios N. Darvaris (1757-1823), a Greek language scholar settled in Wien, to the translation from Ancient Greek into Modern Greek of an influential stoic text, the „Handbook” of Epictetus (cca 50 - cca 120 p. Chr.). Aspects as the reception of ancient texts from different traditions and the idea of democratizing the access to classical writings come into focus.

Keywords: translation, stoicism, reception studies, Epictetus, Early Modern Central Europe, orthodox community.

În 1799, Dimitrios Darvaris, savant elenofon din Kleisoura, oraș în vestul Macedoniei, atunci parte a Imperiului Otoman, publică, pe cheltuiala fraților săi, o cărticică de aproximativ 265 de pagini (numerotarea se oprește la 236) reunind două texte antice consacrate, „Tabloul” atribuit lui Cebes din Teba și „Manualul” lui Epictet. Ambele texte sunt precedate de prefete în care traducătorul-editor însoțește elogiul meritelor educaționale ale lucrărilor alese cu avertizarea, adresată cititorului, împotriva mesajului lor potențial subversiv. Dintre lucrări, cea a lui Epictet pare să îi provoace cele mai multe temeri. În paginile care urmează aduc în discuție motivul acestei îngrijorări. Analizez textele selectate, concentrându-mi atenția asupra „Manualului”. Mă interesează transmiterea acestuia, încărcată de semnificații, până în epoca modernă. Încerc să descopăr parcursurile intelectuale prin care Darvaris a intrat în contact cu acest text. Mă aplec asupra obiectivelor pe care Darvaris le-a avut în vedere cu acest volum și, de asemenea, examinez

¹ Pentru documentarea acestui articol am beneficiat de sprijinul Asociației Culturale Protagoras.

* Muzeograf, Secția Istorie, Compartimentul Istoria Românilor din afara granițelor, doctor în filologie, e-mail andreea_stefan12@yahoo.co.uk

motivele pentru care a considerat necesar să fie precaut și să orienteze lectura într-o anumită direcție, cea considerată a fi bună.

Încep această investigație cu Darvaris, întrebându-mă cum un savant elenofon a intrat în contact cu cele două lucrări. Problema nu este lipsită de interes, deoarece este vorba despre lucrări scrise în greaca veche din perioada romană, la jumătatea distanței dintre greaca literară clasică și limba modernă, fază lingvistică numită în mod convențional *koine* romană² și care, în secolul al XVIII-lea, a fost obiect de studiu atât în cercurile ortodoxe grecești din Imperiu, cât și în Occident. Prin urmare, problema se conturează pe două niveluri conexe: învățarea limbii și studierea conținutului filosofic al textului. În plan spațial, în secolul al XVIII-lea, un supus din părțile europene ale Imperiului Otoman se putea familiariza cu limba greacă veche, și, totodată, cu lucrările scrise în această limbă, pe două căi, corespunzând fiecare uneia dintre cele două tradiții educaționale la acea dată încă foarte individualizabile: universitățile din Europa și școlile grecești ale Imperiului.

Ajunși în acest punct, ar fi indicat să ne oprim asupra lui Darvaris și să examinăm momentele relevante ale parcursului său biografic. Puținele date cunoscute despre el au fost colectate încă din timpul vieții³ și completate constant de contribuții succesive⁴, astfel încât acum dispunem de o imagine de ansamblu. Dimitrios Darvaris s-a născut în 1757 într-un mic oraș provincial din vestul Macedoniei, în Imperiul Otoman. Orașul, Kleisoura sau Vlahokleisoura, era locuit de o populație preponderent vlahă, ai cărei locuitori se ocupau, în cea mai mare parte, cu comerțul. Acesta a fost și cazul familiei Darvaris. Este destul de posibil ca

² Henri Tonnet, *Histoire du grec moderne: la formation d'une langue*, Parism, l'Asiathèque, 1993, p. 45-83; Robert Browning, *Medieval and Modern Greek*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995 [1969], p. 19-52; Geoffrey C. Horrocks, *Greek: A history of the language and its speakers*, London; New York, Longman, 2010, p. 124-159.

³ Johann B. Ruprecht, *Demeter Darvar. Eine biographische Skizze*, „Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst”, 8 (1815), p. 219-222.

⁴ Despina Loukidou-Mavridou; Ioannis Papadrianos, *Dimitrios Darvaris, sa contribution à l'évolution littéraire bulgare*, în „First Greek-Bulgarian Symposium, Proceedings”, Thessaloniki, 1980, p. 211-213; K. D. Malafandis, *Ο Δημήτριος Ν. Δάρβαρης, η Παιδαγωγική και ο Ηδυσμένος λόγος* [Dimitrios N. Darvaris, pedagogie și *Hedismenos Logos*], în „Η Παιδαγωγική του Νεοελληνικού Διαφωτισμού” [Pedagogia în timpul Iluminismului neogrec], Atena, ed. Poreia, 2001, p. 121-150; Vaso Seirinidou, *The Enlightenments within the Enlightenment Balkan Scholarly Production and Communication in the Habsburg Empire as Seen Through an Early Nineteenth-Century Private Library Catalogue*, în Harald Heppner, Eva Posch, ed., „Encounters in Europe's Southeast: The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries”, Bochum, Winkler, 2012, p. 175-189; *Eadem*, *Το εργαστήριο του Λογίου. Αναγνώσεις, Λόγια παραγωγή και επικοινωνία στην εποχή του Διαφωτισμού μέσα από την ιστορία της βιβλιοθήκης του Δημητρίου Ν. Δάρβαρη (1757-1823)* / *Reading, Scholarly Production and Communication in the Age of Greek Enlightenment*, Atena, EIE/ISE, 2013: p. 21-52.

limba sa maternă să fi fost varianta neolatină folosită de vlahi, dar, după toate probabilitățile, a crescut într-un mediu multilingv, care în acea perioadă caracteriza familiile negustorilor creștini din Imperiului Otoman⁵. Și-a început studiile la Kleisoura. În curând îl regăsim la Zemun, Novi Sad și, mai ales, la București, unde a urmat cursurile Academiei domnești între 1771 și 1780⁶. Între 1780 și 1784 a frecventat universitățile germane din Halle și Leipzig. Pe la mijlocul anilor 1790, s-a stabilit la Viena, unde a întreprins o vastă activitate editorială. Până la moarte, care a survenit în 1823, a publicat în limba greacă, cu unele titluri și în limba sârbă, peste 30 de lucrări, inclusiv manuale, traduceri și tratate morale cu un caracter mai original. Cărțile sale, fără excepție, au fost subvenționate de frații săi. În 1799 a publicat o traducere, intitulată în limba greacă „Χρυσούν εγκόλπιον”, în traducere „Breviarul de aur”, care reunește, în subtitlu, „Κέβητος Θηβαίου πίναξ και Επικτήτου εγχειρίδιον”, adică „Tabloul lui Cebes Tebanul și Manualul lui Epictet”. Același volum a apărut la aceeași dată și la Buda, în limba sârbă. Volumul vienez, în limba greacă, este analizat în paginile care urmează.

Revenind la perioada de formare a lui Darvaris, frecventarea școlilor slavone din Zemun și Novi Sad i-a adus stăpânirea limbii sârbe, celălalt vehicul lingvistic pe care l-a folosit pentru a-și scrie opera, în afară de greacă⁷. Dar, mai importantă aici este prezența sa printre studenții Academiei din București. În primul rând, se poate spune că la București a dobândit fluența în greaca clasică. Pe de altă parte, dacă Darvaris a intrat în contact cu autorii stoici înainte de plecarea sa pentru a studia la marile universități germane din Halle și Leipzig, atunci la București trebuie datată această primă întâlnire.

La Academia domnească din București, unde limba de predare era greaca, exista și un curriculum în filozofie. Theophilos Corydaleus (1570-1646), filosof aristotelic foarte influent de-a lungul secolului al XVIII-lea, era autorul cel mai adesea predat în școlile grecești⁸, iar academia bucureșteană nu pare să fi fost o excepție⁹. Un fapt, în opinia mea, ar susține totuși presupunerea că „Manualul” lui

⁵ Vaso Seirinidou, *Βαλκάνιοι έμποροι στην αμβουργική μοναρχία. Εθνοτικές ταυτότητες και ερευνητικές αμηχανίες* [Comercianții balcanici din Monarhia Habsburgică. Identități etnice și ambiguități ale cercetării], în Maria A. Stassinopoulou, Maria Christina, „Διασπορά-Δίκτυα-Διαφωτισμός” [Diaspora - Rețele - Iluminism], Atena, EIE/ISE, 2005, p. 53-82.

⁶ Vaso Seirinidou, *Το εργαστήριο του Λογίου...*, p. 21-22; Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 205.

⁷ Ioannis Papadrianos, *The Greeks and the Serbs as an Integrated Society in Zemun during the Eighteenth Century. A Contribution to the History of Greek and Serbian Collaboration in the Spiritual and Cultural Fields*, „Balkan Studies” 24, 2 (1983), p. 570-583 [565-583].

⁸ Paschalis M. Kitromilides, *Enlightenment and Revolution: The Making of Modern Greece*, Cambridge, MA; London: Harvard University Press, 2013, p. 27-29.

⁹ Camariano-Cioran, *op.cit.*, p. 137-145.

Epictet ar fi putut fi studiat la Academie. Este vorba despre prezența în colecțiile Bibliotecii Academiei Române a două manuscrise ale textului, datând din secolul al XVIII-lea¹⁰, lucrări care ar putea proveni de la Academia greacă. Într-adevăr, elenista română Ariadna Camarino pare să fi crezut că cel puțin unul dintre ele, cel care reunește „Caracterele” lui Theophrast și „Manualul” și este datat în 1771¹¹, a fost folosit ca material pentru studiul gramaticii în academia bucureșteană.

Următoarea întâlnire a lui Darvaris, care poate fi considerată și cea mai semnificativă, cu filologia clasică și metoda sa modernă, a avut loc în universitățile din Halle și Leipzig.

Ar trebui amintite acum principalele etape ale (re)descoperirii „Manualului” lui Epictet în Occident.

Dar, înainte de a trece la receptarea sa în Occident, aș dori să clarific un punct făcut evident de colecțiile de manuscrise conservate la București. „Manualul” a cunoscut cel puțin trei versiuni grecești creștinate¹², care au circulat în mediul monahal din Bizanț de-a lungul întregului Ev Mediu. Anumite indicii sugerează o continuitate post-bizantină a acestor adaptări. La București, pe lângă două manuscrise ale „Manualului” din secolul al XVIII-lea (Buc. gr. 645 și Buc. gr. 1030), care, conform examinării lui Gerard Boter¹³, reproduc o ediție tipărită, cea din 1651 editată de Miare¹⁴, există și o copie, contemporană celorlalte (Buc. gr. 655), după adaptarea atribuită Sfântului Nil¹⁵. Evident, cazul necesită o examinare detaliată. Cu toate acestea, putem deja constata complexitatea receptării textului în mediul grecesc în secolul al XVIII-lea.

În Occident, de-a lungul Evului Mediu, textul nu pare să fi circulat¹⁶. Din Renaștere, traducerea latină a „Manualului” realizată de Angelo Poliziano (1479) a fost punctul de referință al textului în cultura occidentală pentru o lungă perioadă de timp¹⁷. Folosind manuscrisele textului păstrate la acea dată la Florența, această ediție integrează perspectiva neoplatonică imprimată textului de comentariul lui

¹⁰ Gerard Boter, *The Encheiridion of Epictetus and its three Christian adaptations: transmission and critical editions*, Leiden, Brill, 1999, p. 77.

¹¹ Camariano-Cioran, *op.cit.*, p. 120.

¹² Boter, *op.cit.*, p. 149-265.

¹³ *Ibidem*, p. 4, 77, 182.

¹⁴ *Epicteti Enchiridion, et Cebetis tabula, graece & latine prioribus editionibus emendatiora & auctiora*; ed. Johannes Daniel Sneedanus; Joannes Maire, Lugduni Batavorum, Ex offic. J. Maire, 1651.

¹⁵ Boter, *op.cit.*, p. 182.

¹⁶ *Idem*, *Epictetus* în V. Brown *et al.* ed., „Catalogus Translationum et Commentariorum”, vol. 9, Washington, DC: Catholic University of America Press, 2011, p. 7 [1-54].

¹⁷ Jill Kraye, *Stoicism in the philosophy of the Italian Renaissance*, în J. Sellars, ed., „Routledge Handbook of the Stoic Tradition”, London; New York, Routledge, 2016, p. 135-139 [133-144].

Simplicius, cunoscut și folosit de Poliziano în traducerea sa¹⁸. În 1561 se impune o nouă traducere latină de autoritate, cea realizată de Hieronymus Wolf, care, în plus, a pregătit și o ediție a textului grecesc¹⁹. Deja din 1529 circulă și *editio princeps* a „Manualului”, publicată de Gregor Haloander la Nürnberg. În 1798 apare prima ediție critică a textului, pregătită de Jean Geoffroy Schweighäuser (Leipzig 1798/9).

Epictet a trezit interes și în mediul teologic. Mă limitez aici să reamintesc observația lui Julien-Eymard d'Angers²⁰, care a sugerat că Ignațiu de Loyola a intrat în contact cu primele ediții tipărite ale lucrărilor lui Epictet înainte de a compune și publica „Exercițiile spirituale” în 1548, deoarece menționează doctrina stoică a „indiferențelor” încă de pe prima pagină. Cazul citat este paradigmatic pentru ecoul operei lui Epictet în scrierile care se află într-un dialog clar cu stoicismul. Fiindcă, dacă este evident faptul că doctrinele importante pentru Epictet, cum sunt cea a „indiferențelor”, menționată deja, sau a destinului, în dialog cu doctrina creștină a predestinării, sau tema libertății absolute a înțelepților, sunt obiectul unui intens interes în mediul teologic și filosofic, pe de altă parte, aceste doctrine nu sunt specifice lui Epictet exclusiv. Ele formează nucleul învățăturilor școlii stoice. Prin urmare, este întotdeauna dificil, în absența trimiterilor la detalii precise ale textului, să identificăm „Manualul” ca sursa directă a acestor ecouri.

Rezonanța textului în gândirea filozofilor ar putea fi reprezentată grafic ca o serie de centre de interes, alternând cu perioade mai puțin deschise stoicismului lui Epictet. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Justus Lipsius (1547-1606), considerat acum la originea neostoicismului, și-a întemeiat doctrina pe Seneca²¹. Un alt neostoic important, Guillaume du Vair (1556-1621), s-a folosit foarte mult de „Manual” în cele trei tratate ale sale, în care resistemmatizează etica neostoică, *La sainte philosophie*, *De la constance* și *La philosophie morale des stoïques*. Este interesant faptul că Julien-Eymard d'Angers, care a studiat prezența lui Epictet în gândirea filozofilor francezi din secolul al XVII-lea, inclusiv René Descartes (1596-1650) și Blaise Pascal (1623-1662), a urmărit întotdeauna impactul acestuia alături de cel avut de Seneca asupra aceluiași gânditori²². Immanuel Kant este

¹⁸ Boter, *Epictetus* ..., p. 29-34; Kraye, *op.cit.*, p. 135-139.

¹⁹ Boter, *Epictetus* ..., p. 40-46.

²⁰ Julien-Eymard d'Angers, *Epictetus*, în „Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique. Doctrine et histoire”, Paris, Editions Beauchesne, 1935-1995, p. 850.

²¹ Jacqueline Lagrée, *Justus Lipsius and Neostoicism*, în J. Sellars, ed., „Routledge Handbook of the Stoic Tradition”, London; New York, Routledge, 2016, p. 160-173.

²² Julien Eymard d'Angers, *Le Stoïcisme, Epictète et Sénèque dans le développement du monde d'après les œuvres de Pascal Rapine de Sainte-Marie, récollet, 1655-1673*, „Collectanea Franciscana”, 23, 1-4 (1953), p. 229-264; *Idem*, *Sénèque, Epictète et le stoïcisme dans l'œuvre d'une humaniste chrétien: Le carme Léon de Saint-Jean, 1600-1671*, „Ephemerides Carmeliticae”, 5, 2 (1951-1954), p. 476-490; *Idem*, *Sénèque, Epictète et le*

interesat de etica stoică în ansamblul său, fără a simți nevoia de a cita lucrări sau autori, ceea ce face dificilă identificarea stoicilor pe care i-a citit și folosit²³. Pe baza cercetărilor lui Max Oehler, filozoful american Martha Nussbaum remarcă faptul că lucrările lui Seneca și Epictet sunt printre cele mai citite și adnotate dintre volumele aflate în biblioteca lui Nietzsche²⁴.

Dar oare aceste dezbateri au putut avea vreo influență asupra lui Darvaris? Au ajuns oare până la el? Cred că da. Însă este puțin probabil ca Darvaris să fi studiat pe larg bibliografia dedicată stoicismului disponibilă la vremea sa. Cel mai probabil, a intrat în contact cu o sinteză a ideilor și tradițiilor pe care le-am prezentat foarte pe scurt mai sus. Pentru a ajunge la sinteza care i-a fost accesibilă, cel mai indicat este să căutăm în edițiile în circulație ale „Manualului”. Edițiile de largă circulație ale textului și, mai precis, prefețele sau scrisorile dedicatorii atașate fiecărui volum reprezentau adesea un fel de *reader's digest*, ce ofereau în format accesibil și concis informațiile promovate pe larg în lucrările specialiștilor, în acest caz teologi, filozofi, filologi etc. Primii scriitori și traducători ai lui Epictet au comentat adesea modul în care doctrina sa se apropia de dogma creștină, având totodată grijă să nu pună semnul egal între etica creștină și cea a lui Epictet. De multe ori, acești editori își dau toată silința să explice că viața ideală a înțeleptului stoic era, de fapt, literalmente inaccesibilă și că cititorii ar trebui să completeze întotdeauna filozofia lui Epictet cu revelația religiei creștine. Cu alte cuvinte, resimțeau ca pe o necesitate corectarea anumitor erori păgâne prezente în „Manual” cu învățăturile Bisericii.

În ceea ce îl privește pe Darvaris, plasarea acestuia în cadrul intelectual de la sfârșitul secolului al XVIII-lea este o întreprindere delicată. Din punct de vedere filologic, a utiliza o traducere a originalului nu pare a mai fi o opțiune posibilă. Într-adevăr, el afirmă în prefață că a consultat mai multe ediții, mai recente și mai vechi²⁵. Am fi preferat ca Darvaris să specifice explicit ce surse a folosit. Pe de altă

stoïcisme dans l'oeuvre de René Descartes, „Revue de théologie et de philosophie” (1956) p. 169-196.

²³ José Torralba; Daniel Doyle, *Kant and Stoic Ethics*, în J. Sellars, ed., „Routledge Handbook of the Stoic Tradition”, London; New York, Routledge, 2016, p. 270-284.

²⁴ Martha Nussbaum, *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*, Princeton, Princeton University Press, 1994, p. 149, nota 35; Michael Ure, *Stoicism in nineteenth-century German philosophy*, în J. Sellars, ed., „Routledge Handbook of the Stoic Tradition”, London; New York, Routledge, 2016, p. 287-302.

²⁵ Χρυσούν εγκόλπιον: ἦτοι Κέβητος Θηβαίου πίναξ καὶ Επικτήτου ἐχειρίδιον. Μεταφρασθέντα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς κοινοτέραν Διάλεκτον μετὰ τινῶν Σημειωμάτων. οἰς ἐν τέλει προσετέθη καὶ Σχεδιάσμα περί των Καθηκόντων των πιστευόντων Θεῖαν Πρόνοιαν ὑπὸ Δημητρίου Νικολάου του Δαρβάρεως του ἐκ Κλεισούρας τῆς Μακεδονίας καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ του τιμωτ. ἀγαδέλφου αὐτοῦ Ἰωάννου Νικολάου του Δαρβάρεως, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αουστρίας 1799. [Breviarul de aur sau Tabloul lui Cebes din Teba și Manualul lui Epictet, tradus din greacă în dialectul mai comun printre noi cu unele însemnări, căroră

parte, ceea ce regăsim la el este respectul verbalizat pentru prototip²⁶. Prin urmare, a folosit una dintre edițiile tipărite ale „Manualului” care se aflau în circulație la vremea respectivă, cel mai probabil în original, în limba greacă veche. Aproape cu siguranță, nu a apucat să consulte ediția lui Schweighäuser, publicată doar cu un an înainte de traducerea sa. Este posibil să fi consultat una dintre edițiile lui Wolf, dar, în starea actuală a cercetării, înclin să cred că a folosit una dintre numeroasele ediții Maire, disponibile pe scară largă și aflate și în colecțiile publice vieneze. În plus, trebuie să fi recurs la o ediție care respecta structura din „Engolpion” (Breviar). Avea nevoie de o ediție care să combine cele două texte, „Tabloul” și „Manualul”, de preferință destul de accesibilă, iar cele ale lui Maire îmi par și din acest punct de vedere a fi candidatul ideal. De asemenea, sunt sceptică în ceea ce privește afirmația lui Darvaris de a fi utilizat mai multe ediții. Examinarea detaliată a traducerii urmează să clarifice aceste aspecte.

În ceea ce privește poziția sa față de conținutul „Manualului”, este sigur că Darvaris considera utilă extinderea accesului la această lucrare. Insistă asupra faptului că ambele texte sunt puse la dispoziția publicului elenofon într-o formă actualizată, într-o limbă mai apropiată de cea vorbită. Mai mult, efortul de actualizare, în care constă de fapt traducerea sa, trebuie înțeles ca expresia unei intenții de divulgare:

„Tabloul” lui Cebes și „Manualul” lui Epictet întotdeauna mi s-au părut demne de a fi traduse/redate (na metafrasthosin) în limba noastră simplificată (tin aplin imon dialecton) și să fie tipărite pentru utilitatea publică. Deoarece conțin multe învățături utile (epofelis) și benefice (sotiriodis)²⁷.

În a doua prefață, care precedă „Manualul”, Darvaris își exprimă încă o dată rezervele cu privire la mesajul textului. Începe prin a expune doctrinele utile:

Etica stoicilor avea acest avantaj, care o particularizează, că transmitea într-un mod foarte metodic și sistematic învățătura privind Îndatoririle, Virtuțile și altele de același fel, despre legi și buna guvernare. În plus, transmitea mai multe învățături despre suprimarea pasiunilor și a dorințelor, despre detașarea de bunurile externe, pentru ușurarea suferințelor vieții, pentru cultivarea înțelepciunii și exercitarea virtuții, în care se regăsește fericire autentică a ființei umane. [...] Dar Etica Stoică nu este

le-a fost adăugată la final o schiță despre îndatoririle credincioșilor în Pronia lui Dumnezeu de către Dimitrios Nicolaos Darvaris din Kleisura Macedoniei, și publicat de către cinstia sa, fratele acestuia, Ioanis Nicolaos Darvaris, la Viena, în Austria, 1799], p. VIII.

²⁶ *Ibidem*, p. IX.

²⁷ *Ibidem*, p. I (traducerea din neogreacă a autoarei).

*întotdeauna identică cu Etica Creștină, deoarece aceasta cunoaște alte valori și presupune o altă finalitate*²⁸.

Apoi continuă cu un avertisment privind imaginea înțeleptului stoic, un *aniparcton on*, ființă inexistentă, care își avea ființarea, *to ine*, și existența, *tin iparxin*, doar în concepția stoicilor Antichității, *is tin idean ton*.

Aici se vede legătura cu tradiția occidentală pe care am amintit-o la începutul acestui studiu. De asemenea, aceasta este dovada că receptarea lui Epictet și a „Manualului” său în cultura occidentală a ajuns în paginile lui Darvaris prin intermediarul locurilor comune incluse în prefețele de la edițiile textului.

În concluzie, în studiul de față mi-am propus să refac parcursurile intelectuale pe care le-a urmat Dimitrios Darvaris și care l-au dus la traducerea și publicarea „Manualului” lui Epictet. În cursul acestei anchete am putut observa, în primul rând, că nu se poate vorbi cu adevărat despre o familiarizare timpurie a lui Darvaris cu „Manualul”, care să se fi petrecut în școlile grecești ale Imperiului Otoman. Odată ce această ipoteză a fost respinsă, am constatat, de asemenea, că prefața nu păstrează urme directe ale dezbaterilor din cercurile teologice sau filozofice occidentale. Mai mult decât atât, la acea vreme, în secolele XVI-XVIII, Epictet este doar în mod excepțional singurul obiect al reflecțiilor în aceste cercuri intelectuale. Pe de altă parte, comparația cu textele introductive ce însoțeau edițiile pentru publicul larg ale „Manualului” a oferit rezultate satisfăcătoare. Pentru a realiza ediția sa, este foarte probabil ca Darvaris să fi recurs la o ediție de largă circulație, care alături „Tabloul” lui Cebes și, respectiv, „Manualul” lui Epictet. În viitor, o continuare a acestui studiu, bazată pe analiza traducerii, va oferi clarificări cu privire la ediția folosită de Darvaris.

²⁸ *Ibidem*, p. 71-72 (traducerea din neogreacă a autoarei).

**GERMANII DIN BASARABIA (1814-1940). SUCCINTĂ
RETROSPECTIVĂ¹**
**THE GERMANS FROM BASARABIA. A SUCCINCT
RETROSPECTIVE**

Vasile Ciobanu*

Abstract

The article briefly presents the political, economic and cultural history of the German minority from Basarabia, starting with 1814, when German colonists were first brought to the south of the province by the Russian authorities (Basarabia had been annexed by Russia in 1812) until 1940, when most of the German population was forced to leave Basarabia following the conclusion of the Ribbentrop-Molotov Pact.

Keywords: Basarabia, German Minority, 1814-1940, colonisation, emigration.

După răpirea Basarabiei în 1812, guvernele țariste au adus coloniști pentru a spori numărul populației și veniturile obținute de aici, pentru a-și întări stăpânirea și pentru a apăra granița de sud. Primii coloniști germani au fost aduși în 1814, din ducatul Varșoviei, și au fost așezați în sudul provinciei, formând primele 7 sate. Au urmat alți coloniști din Württemberg, Prusia, Bavaria, Saxonia, așezați în 24 de sate. În 1856 erau înregistrați 24159 germani (=2,4% din totalul populației provinciei). Coloniștii au primit pământ, în medie câte 18 ha de familie. La jumătatea secolului al XIX-lea, ei aveau în total 144 000 ha. Prin cumpărări și deșteleniri, până la 1918 ei au dublat această suprafață, întemeind pentru tinerii căsătoriți așa-numitele „colonii fiice”, datorită natalității crescute. Până la 1940, numărul satelor în care trăiau germani, deseori alături de locuitori de alt neam, a trecut de 140 sate. În 1918 numărul lor era estimat la 75 000 de germani. La 1930 recensământul înregistra 81089 locuitori germani (2,8% din totalul populației). Ei ocupau locul al VI-lea între minoritățile naționale din Basarabia, după ruși, ucraineni, evrei, bulgari, găgăuzi. Germanii erau răspândiți în toată Basarabia, dar marea lor majoritate trăiau în cele trei județe din sudul provinciei: Cetatea Albă, Cahul și Tighina. Germanii formau majoritatea în plasa Tarutino (aveau 55,8% din totalul populației), așezarea cu același nume fiind o adevărată capitală a germanilor

¹ Textul de față a fost destinat Catalogului Expoziției „O experiență europeană. Moștenirea istorică și culturală a germanilor din România”.

* Cercetător științific I, Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu, vasileciobanu47@yahoo.com.

basarabeni. Marea lor majoritate locuiau în sate și doar 0,9% în orașe (Chișinău, Cetatea Albă). În proporție de 95%, ei erau luterani și țineau de Consistoriul Evanghelic C.A. de la Petersburg, iar după 1919 au devenit o parte integrantă a Bisericii Evanghelice C. A. din România.

În timpul stăpânirii ruse ei au avut la început autonomie în administrarea comunelor, au fost scutiți de serviciul militar și au ajuns să aibă gospodării frumoase. Dar această etapă a fost urmată de măsuri de rusificare. Pușinii lor intelectuali se formau în limba rusă. În prima Dumă de Stat, în 1906 a fost ales deputat și un reprezentant al germanilor din Basarabia, Andreas Widmer, urmat apoi, în a doua Dumă, de Johannes Gerstenberger. După intrarea Rusiei în război cu Germania, ei au fost priviți ca inamici, așa cum s-a întâmplat și cu ceilalți conaționali ai lor din întregul imperiu rus. În 1915 germanilor li s-a interzis folosirea limbii materne în școală și biserică. În același an, două legi le cereau să-și lichideze averile, pentru că urmau să fie deportați în Siberia.

Au fost salvați de evenimentele revoluționare din 1917. În noile condiții politice, germanii din sudul Rusiei au încercat să se organizeze, cei basarabeni jucând un rol important în această acțiune. În congresul din mai 1917, de la Odesa, ei au trimis o delegație de 43 de persoane. Aici s-a înființat Uniunea Germanilor din Sudul Rusiei (Verband der Deutschen Südrusslands). Cu această ocazie, a început și organizarea germanilor basarabeni. La 1 iunie 1917, ei au ales, la Sărata, un comitet avându-l ca președinte pe decanul pastorilor din sudul Basarabiei, Daniel Haase (1877-1939), și vicepreședinte pe Andreas Widmer (1856-1931). Comitetul trebuia să se ocupe de problemele agrare și cele școlare, considerate cele mai importante pentru coloniștii germani.

Basarabia a fost cuprinsă de frământările politice revoluționare declanșate în Rusia de revoluția din februarie 1917. La 7 noiembrie 1917, bolșevicii conduși de Lenin au luat puterea în Rusia. Soldații din trupele ruse care luptaseră pe frontul din România au plecat spre case și au produs grave dezordini și atacuri în Basarabia. La Chișinău s-a constituit, în octombrie 1917, Sfatul Țării, din care făceau parte și 36 de delegați ai minorităților naționale din Basarabia. Acesta a proclamat, în decembrie 1917, Republica Democratică Moldovenească. Bandele înarmate bolșevizate au pus în pericol ordinea și liniștea publică în tânăra republică, lipsită de o forță care să restabilească liniștea. Conducerea Sfatului Țării a făcut apel la armata română, care a trecut Prutul începând din 10/23 ianuarie 1918. Sfatul Țării a proclamat a doua zi independența Republicii Democratice Moldovenești, iar în ședința sa din 27 martie/9 aprilie 1918 s-a supus la vot rezoluția pentru unirea Basarabiei cu România. Rezultatul a fost: 86 de voturi pentru, 3 împotriva, 36 de abțineri și 13 absențe și s-a declarat unirea Basarabiei cu România. Germanii au avut doi reprezentanți în Sfatul Țării: pe Philipp Almendinger și pe Robert von Lesch. Almendinger a declarat că el și colegul său se abțin, deoarece nu aveau mandate să se pronunțe în acest sens, doar o adunare a germanilor din Basarabia având acest drept. Hotărârea de la Chișinău a fost

comunicată și regelui Ferdinand, care a felicitat adunarea, iar la 9/22 aprilie 1918 a semnat decretul-lege care aproba hotărârea de unire de la Chișinău.

În aceste condiții, germanii basarabeni au înțeles că desprinderea lor din blocul germanilor din sudul Rusiei și de piața de desfacere a Odesei le oferise deja avantajul de a fi fost feriți de atacurile bolșevicilor după sosirea armatei române în Basarabia. În 20 ianuarie 1919, o conferință reunită la Tarutino a constatat unirea Basarabiei cu România și întreruperea legăturilor cu Consistoriul de la Petersburg încă de la sfârșitul anului 1917. Totodată, a fost ales un consistoriu al Bisericii Evanghelice Luterane din Basarabia, cu sediul la Tarutino, condus de pastorul Daniel Haase și de Andreas Widmer. Conducătorii germanilor din Basarabia au început pregătirile pentru organizarea unei adunări a reprezentanților lor, care a avut loc la Tarutino, în 7 martie 1919. Prezidat de pastorul Daniel Haase, congresul a adoptat o rezoluție care releva că germanii basarabeni au avut, încă din martie 1918, „cea mai serioasă dorință pentru unirea cu România”. Se constata apoi că Basarabia, a cărei populație majoritară erau românii, s-a unit cu statul român. „Având în vedere acest fapt, și congresul coloniștilor germani din Basarabia declară unirea cu Regatul României și este de convingerea fermă că coloniștii germani din Basarabia vor trăi în pace și unire cu poporul român, uniți sub același sceptru”. Totodată, congresul germanilor basarabeni dădea expresie speranței „că nu se va face niciodată imposibilă păstrarea și dezvoltarea caracterului lor național”. În acest sens, delegații reuniți la Tarutino considerau drept o garanție hotărârile Sfatului Țării referitoare la egalitatea tuturor locuitorilor, la autonomia bisericii și a școlii. În cuvântarea sa de încheiere, D. Haase a subliniat importanța actului, a mulțumit guvernului român pentru că a înlăturat pericolul bolșevic și a cerut celor prezenți să-și dovedească statornicia și loialitatea față de noua patrie. Prezent la congres din partea guvernului României, Gherman Pântea (1894-1968) a dat asigurări pentru solicitudinea de care va da dovadă statul față de cererile justificate ale minorităților naționale. În telegrama trimisă ministrului pentru Basarabia, Daniel Ciugureanu (1885-1959), aflat la Chișinău, se preciza că germanii au aderat la unire „fără nicio condiție și pentru vecie”. Congresul a ales o delegație compusă din Daniel Haase, Andreas Widmer și Daniel Erdmann (1866-1941) pentru a prezenta guvernului și regelui Ferdinand rezoluția adunării. Delegația, însoțită de Gherman Pântea, a exprimat credința față de tron și a expus doleanțele germanilor basarabeni, pe primul loc situându-se abrogarea legilor din 1915, care le luau pământurile. După relatarea lui Pântea, Regele Ferdinand și-a exprimat bucuria dublă, ca rege și ca german, față de decizia luată de germanii din Basarabia. Ziarele românești au salutat această nouă adeziune a unui grup de germani din România, care venea după acelea ale germanilor din Bucovina și sașilor transilvăneni. La 8 octombrie 1919 a apărut decretul regal prin care coloniștii germani basarabeni erau repuși în posesia drepturilor lor anterioare, a pământurilor de care fuseseră deposedați în urma legilor din 2 februarie și 13 decembrie 1915 ale guvernului țarist. În 22 octombrie 1919, o adunare a germanilor

basarabeni a mulțumit regelui și, la propunerea lui Ion Inculeț (1884-1940), ministru pentru Basarabia, a ales doi reprezentanți: pe Albert Mauch (1867-1960) și pe Jakob Wagner, care să facă parte dintr-o eventuală delegație a minorităților din România la Conferința de Pace de la Paris. Problemele germanilor din Basarabia au fost gestionate de comitetul lor, ales în 1917. Ei s-au raliat la platforma electorală comună a germanilor din România, semnată, la 6 septembrie 1919, la Timișoara, și de reprezentanți ai germanilor din Basarabia, în vederea primelor alegeri parlamentare din noul stat român.

În 30-31 iulie 1920, târgul Tarutino a găzduit un nou congres, care a ales Consiliul Național German pentru Basarabia (Der Deutsche Volksrat Bessarabiens), în frunte cu Christian Kalmbach, ca for suprem de conducere politică și națională. Congresul a adoptat și un program național (Volksprogramm) și a exprimat din nou loialitatea germanilor față de Regatul Român. Totodată, s-a votat adeziunea la Uniunea Germanilor din România (Verband der Deutschen in Rumänien), constituită în anii 1919-1921. La 6 noiembrie 1919 a apărut la Tarutino primul număr al săptămânalului Deutsche Zeitung Bessarabiens, care își propunea să fie un purtător de cuvânt al cercurilor conducătoare. În alegerile parlamentare din noiembrie 1919 au fost aleși și 3 deputați germani: Daniel Bittau (1866-1936), Daniel Erdmann (1866-1941) și Johannes Gerstenberger (1862-1930) și un senator, Andreas Widmer. Acesta din urmă era ales pe lista Partidului Țărănesc Basarabean, făcând parte și din comitetul de conducere al acestei grupări conduse Ion Inculeț. În 1920 au fost aleși 4 deputați, iar în 1922 și 1926 câte unul, în persoana pastorului Daniel Haase, care între anii 1926 și 1934 a fost și președintele Consiliului Național al Germanilor din Basarabia. Din 1934, adepții ideilor naziste s-au înmulțit și în Basarabia, iar în acest an a fost ales în fruntea Consiliului un reprezentant al lor, Otto Broneske (1899-1989).

În planul vieții politice trebuie menționat și momentul 1924, al răscoalei de la Tatar Bunar, pusă la cale de propaganda bolșevică. În septembrie 1924, în primele momente, critice pentru autorități, germanii din Sărata și din alte comune au luptat cu răsculații până la sosirea unităților militare românești. Acest fapt a fost apreciat de guvernul liberal, care i-a decorat pe participanți, a subliniat patriotismul germanilor din Basarabia și a promis că își vor putea păstra identitatea în continuare. În realitate, s-au obținut doar câteva concesii în domeniul învățământului.

Pe plan economic trebuie menționat că germanii din Basarabia au fost, în perioada de până la 1918, aproape toți agricultori. Ei produceau cereale, plante oleaginoase (floarea soarelui și soia în anii '30 – pentru industria germană), creșteau vite, cultivau legume și viță de vie. Meseriile au fost practicate deseori de țărani care mergeau și la câmp. Acestea erau deci legate de întreținerea uneltelor și mașinilor agricole și de prelucrarea primară a unor produse agricole. După 1918 și în domeniul economic s-au produs schimbări. Reforma agrară din 1920 a expropriat în Basarabia suprafețele de peste o sută de hectare. În total au fost expropriate 31 800 ha de la diferiți proprietari și alte 56 000 ha pe care germanii le

lucrau în arendă. Despăgubirile acordate au trezit mari nemulțumiri. Un număr de țărani germani fără pământ au primit loturi de 6 ha, în total 8200 ha. Agricultură a cunoscut câțiva ani grei, când producția a fost compromisă de intemperii (secetă). Industria germanilor basarabeni era într-o fază de început. În anul 1921 existau 68 de mici fabrici și ateliere, dintre care 34 prelucrau produse agricole locale, 14 erau fabrici textile, câteva produceau pluguri și mașini agricole simple; în 1919 s-a înființat o tipografie, care a tipărit primul ziar al germanilor basarabeni. Esențiale pentru dezvoltarea economică, băncile au fost înființate și în așezările germane din Basarabia. Astfel, existau dinainte de 1918 câteva asemenea instituții la Mannsburg, Șabo, Sărata. După acest an au fost întemeiate 7 bănci cooperative la Tarutino, Borodino, Beresina, Paris ș.a. În anii crizei din 1929-1933, datoriile țăranilor la aceste bănci treceau de 16 000 de lei pentru fiecare membru. Întrucât s-a permis plata în produse, datoriile s-au redus la 481 lei pentru un membru în 1933. Cooperativele de consum ale germanilor, în număr de 31 la 1933, resimțeau lipsa creditului. În 1921 s-a înființat Uniunea Economică, o centrală a cooperativelor care se ocupa cu adunarea și vânzarea produselor agricole ale membrilor și cu aprovizionarea cu unelte și mașini agricole. Centrala a subzistat crizei economice din 1929-1933.

Viața culturală a germanilor din Basarabia a cunoscut o evoluție ascendentă de la colonizare până la emigrarea din 1940. Primii coloniști au avut școli improvizate pe lângă biserici. În 1844 s-a înființat o școală pentru învățători la Sărata, care a oferit personal didactic calificat. La început se învăța în limba germană, iar din 1870 școlile germane au fost subordonate consiliilor județene (zemstvelor), învățarea limbii ruse devenind obligatorie. Tot acum s-a desființat autonomia comunală. Din 1892, învățământul se făcea numai în limba rusă, obținându-se pentru școlile germane o derogare: în primii doi ani de școală se predă în germană. La începutul secolului al XX-lea, comunele au construit școli noi, le-au renovat pe cele vechi, le-au dotat cu materiale didactice; la Tarutino s-au ridicat două edificii pentru gimnaziile băieților și fetelor. Cel dintâi a devenit cea mai bună școală de învățători, pentru toți germanii din sudul Rusiei. Din 1918 s-a predat aici în limba germană, ambele școli devenind licee cu 8 clase. Introducerea, în 1925, a bacalaureatului în limba română a fost o problemă dificilă pentru toate școlile minorităților naționale din România.

Cele peste o sută de școli germane elementare au fost preluate de statul român în 1919, considerându-se că au fost școli de stat și până atunci. Elita germanilor a arătat că acestea erau școli profesionale comunale și nu trebuiau preluate de stat. Ca urmare a războiului, comunele nu au putut plăti salariile învățătorilor și atunci zemstva Cetatea Albă a preluat această sarcină. Acesta a fost motivul etatizării, împotriva căreia elita germanilor din întreaga țară a avut intervenții în parlament și la diferitele guverne. Preluarea s-a făcut în etape; în 1931, din 126 de școli germane, doar 3 mai erau ale comunelor. În școlile de stat predarea se făcea numai în limba română, dar salariile învățătorilor erau mai mari

ca în școlile comunale. Strădaniile liderilor politici ai germanilor au dat rezultate doar în contextul politic internațional de la sfârșitul perioadei interbelice: în septembrie 1939 s-au retrocedat comunelor 57 de de școli comunale și s-a aprobat înființarea a 6 școli particulare cu predare în limba germană.

Alături de școli, un exponent principal al vieții culturale și sociale au fost asociațiile, înființate mai ales după 1918. Astfel, Liga Învățătorilor (Lehrerbund), întemeiată în 1908, a fost transformată în 1923 în Asociația Învățătorilor Germani din Basarabia (Deutscher Lehrerverein in Bessarabien), în 1920 s-a constituit Uniunea Studenților Germani Basarabeni (Deutsch-bessarabische Hochschulverband), în 1922 se înființau la Sărata un Muzeu de Istorie (Kulturhistorische Museum) și Asociația Muzeului (Museumsverein), care avea în 1939 400 de membri, asociații ale tineretului, asociații sportive ș.a. O intensă activitate teatrală de amatori, muzicală (coruri, fanfare) s-a dezvoltat pe lângă școli. În 1933 aceste reuniuni au constituit Uniunea Asociațiilor de Cultură Germane (Verband der deutschen Kulturvereine). Seri de lectură, biblioteci și cursuri de vară s-au organizat și cu sprijinul Ligii Culturale a Germanilor din România (Kulturamt de Deutschen in Rumänien), cu sediul la Sibiu.

De la primul ziar al germanilor din Basarabia, apărut în 1919, s-a ajuns în anii '30 la 4-5 publicații, cu mai multe suplimente. Tirajul lor ajungea la 3000-4000 de exemplare, numărul cititorilor depășind, desigur, această cifră, întrucât germanii erau etnia cu cel mai mare procent de școlarizați din Basarabia (63% în 1919).

Întreaga viață națională, socială și culturală a germanilor din Basarabia – ca și a celorlalte grupuri de conaționali din România - a fost afectată de propaganda nazistă și de amestecul guvernelor germane în acest spațiu, prin intermediul ajutoarelor pentru economie și pentru cultură venite din patria-mamă. Acest amestec a culminat cu decizia lui Hitler de a-i evacua pe germanii din Basarabia, Bucovina de Nord și Dobrogea, în urma pactului Ribbentrop-Molotov, semnat la 23 august 1939. Pentru germanii basarabeni exista justificarea de a-i sustrage stăpânirii sovietice după ocuparea Basarabiei de către sovietici (începând din 28 iunie 1940), cu acordul Germaniei naziste. În acest scop, guvernul german a semnat un acord cu cel sovietic, la 5 septembrie 1940. O comisie de emigrare germano-sovietică s-a ocupat de operația propriu-zisă, tragică pentru germanii siliți să-și părăsească gospodăriile de o viață și aproape întregul rod al muncii lor și a înaintașilor lor, veniți în acest spațiu în urmă cu mai bine de un veac. Pe listele de emigrare au fost trecute 93 318 nume. Doar două mii de persoane au mai rămas în Basarabia din vechea comunitate germană. Emigranții au fost duși spre Germania din Galați și din alte porturi dunărene, cu trenul și mai ales cu vapoarele, pe Dunăre. Ei au ajuns în lagăre de tranzit și apoi în teritoriile din Polonia ocupată. În ianuarie 1945, în fața înaintării armatelor sovietice, ei au trebuit să părăsească noile lor gospodării, împreună cu alte milioane de refugiați germani din Polonia și din Țările Baltice. Se estimează că cca 10 000 dintre germanii basarabeni nu au supraviețuit acestor grele încercări.

Bibliografie:

Jakob Becker, *Bessarabien und sein Deutschtum*, Verlag Eduard Krug, Bietigheim/Württemberg, 1966.

Alexandru Bobeică, *Sfatul Țării. Stindard al renașterii naționale*, Universitas, Chișinău, 1993.

Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*, Chișinău, București, 1929 (reeditat 1993).

Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, Editura Știința, Chișinău, 1992.

Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, coordonatori: C. Petersen, O. Scheel, P.H. Ruth, H. Schwahn, vol. I, Breslau, 1933, p. 406-411.

Vasile Ciobanu, „Germanii din Basarabia și Liga Culturală a Germanilor din România (1922-1931)”, în *In honorem Alexandru Moșanu. Studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*, coord. Nicolae Enciu, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, p. 407-420.

Horst Eckert, *Aufstieg, Wirken und Fall des Oberpastor Daniel Haase. Ein biographischer Versuch*, s.l., 2012.

Luminița Fassel, *Das deutsche Schulwesen in Bessarabien 1812-1940. Eine komparativ-historische und sozio-kulturelle Untersuchung*, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München, 2000.

Mariana Hausleitner, *Deutsche und Juden in Bessarabien 1814-1941. Zu Minderheitenpolitik Russlands und Großrumänien*, IKGS Verlag, München, 2005.

Mariana Hausleitner, *Die interethnische Beziehungen der Deutschen in Bessarabien im 19. und 20. Jh.*, în „Südostdeutsches Archiv”, XLVI/XLVII, 2003/2004, p. 79-111.

Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukowina- und Dobrudschadeutschen. Von der Volksgruppe in Rumänien zur „Siedlungsbrücke” an der Reichsgrenze*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1984.

Ortfried Kotzian, *Die Umsiedler. Die Deutschen aus West-Wolhynien, Galizien, der Bukowina, Bessarabien, der Dobrudscha und der Karpatenukraine*, Langen Müller, München, 2005.

Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, 1923 (ediție și studiu bibliografic de Stelian Neagoe, Humanitas, București, 1991 și Cartea Moldovenească, Chișinău, 1991).

Cornelia Schlarb, *Tradition im Wandel. Die evangelisch-lutherischen Gemeinden in Bessarabien 1814-1940*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2007.

Cornelia Schlarb, Bessarabiendeutsche im Spiegel der „Kirchlichen Blätter aus der Evangelischen Landeskirche A.B. In Siebenbürgen bzw. Rumänien“, în „Heimatkalender 1997. Jahrbuch der Deutschen aus Bessarabien“, anul 48, Im Eigenverlag des Hilfskomitees der Evangelisch-Lutherischen Kirche aus Bessarabien e.V., Hannover, 1997, p. 30-74.

Ute Schmidt, *Die Deutschen aus Bessarabien. Eine Minderheit aus Südosteuropa (1814 bis heute)*, ediția a III-a, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2006.

Ute Schmidt, *Basarabia. Coloniștii germani la Marea Neagră*, Cartier, Chișinău, 2014.

Hugo Schreiber, *Die Deutschen in Bessarabien zwischen den beiden Weltkriegen*, în „Heimatkalender 1997. Jahrbuch der Deutschen aus Bessarabien“, anul 48, Im Eigenverlag des Hilfskomitees der Evangelisch-Lutherischen Kirche aus Bessarabien e.V., Hannover, 1997, p. 16-30.

Olga Schroeder, *Die Deutschen in Bessarabien 1914-1940. Eine Minderheit zwischen Selbsbehauptung und Anpassung*, Stuttgart, Bessarabiendeutscher Verein e.V., 2012.

Olga Schroeder-Negru, *Bibliographie zur Geschichte und Kultur der Bessarabiendeutschen 1918-1940*, Essen, 2001.

Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928): modernizare prin reforme*, Editura Pontos, Chișinău, 2010.

Vitalie Văratec, *Politica Rusiei față de germanii basarabeni în 1914-1915*, în „Revista istorică”, 4, 1993, nr. 9-10, p. 879-885.

**DESPRE TENTATIVA DE SINUCIDERE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ,
ÎN PRIMA PARTE A SECOLULUI AL XIX-LEA, PE BAZA UNOR
DOCUMENTE DIN FONDUL ARHIVISTIC „VORNICIA
TEMNIȚELOR”¹**

**ON ATTEMPTED SUICIDE IN WALLACHIA, DURING THE FIRST
HALF OF THE 19TH CENTURY, BASED ON DOCUMENTS FROM
THE ARCHIVAL FUND “VORNICIA TEMNIȚELOR/ THE
ADMINISTRATION OF PRISONS”**

Alexandra Mărășoiu*

Abstract

In the first half of the 19th century, people in Wallachia who tried to kill themselves were arrested and tried, as it results from seven judicial files dated between 1834-1838 (the only ones with this subject out of a total of 4,117), preserved at the National Archives of Romania, in the fund “Vornicia Temnițelor” (The Administration of Prisons). However, the legislation in use at the time, adopted in 1818, did not condemn attempted suicide and, by analyzing the documents, it seems that this was the main reason the defendants were eventually declared innocent. One other argument for acquittal which some of the documents mention is the fact that the people in question had only harmed themselves. Taking this into consideration, it may be presumed that trials for attempted suicide were meant to determine whether the act had affected others apart from the author.

Keywords: attempted suicide, Wallachia, 19th century, legislation, archival documents.

Până în deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, închisorile din Țara Românească se aflau în grija „marelui armaș”. Prin Regulamentul Organic, adoptat în 1831, acest dregător capătă denumirea de „vornic al temnițelor” și i se atribuie, ca sarcini, pe lângă administrarea „temnițelor și ocnelor” de pe întreg cuprinsul principatului, și strângerea birului de la țiganii domnești și îmbunătățirea sorții

¹ În cadrul Arhivelor Naționale ale României se află fondul nr. 370, „Vornicia Temnițelor”.

* Documentarist, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană, e-mail: alexandramarasoiu@yahoo.com

acestora². Instituția pe care o conducea, Vornicia Temnițelor, a funcționat până în 1862, când, prin decretul nr. 630 din 11 august, „stabilimentele penitenciare” au fost puse sub „privegherea și povățuirea unei inspecțiuni generale sub autoritatea imediată a Ministerului de Interne”³.

La Arhivele Naționale există un fond arhivistic dedicat Vorniciei Temnițelor⁴, care cuprinde, pentru perioada 1831-1840, 4117 dosare privind țiganii domnești, funcționarea și administrarea temnițelor și ocnelor și diverse pricini „criminalicești”, cum ar fi omoruri, violuri, furturi, tâlhării, bătăi, scandaluri, falsificare de bani, fapte contra bunelor moravuri („sodomie”, „preacurve”, „împreunare cu un dobitoc”), dar și tentative de suicid. Șapte dosare au acest din urmă subiect: „Delă no. 70/ 1834 martie 6, în pricina arestantului Nicolaie Ioan, sluga lui Ilie Vlășceanul, ce s-au înjunghiat de sine, furul de patru galbeni împărătești și doi garbonți de la stăpână-su” (Dosar 137/1834); „Delă no. 314/1834 septembrie 15, în pricina lui Nică Rachierul din Râmnic, sud. [prescurtare de la „sudstvo”, termen slavon echivalent cu cel de „județ”] Vâlcea, cugetătorul de moarte împotriva vieții sale” (Dosar 498/1834); „Delă no. 263/anul 1835 iulie 6, în pricina arestantului Oprea Chelarul, din satul Fărcașul, județul Romanați, pricinuitorul cu spânzurarea unui copil” (Dosar 407/1835 – titlul trecut, în epocă, pe dosar este greșit, din acte reieșind că este, de fapt, vorba de spânzurarea persoanei de un copac); „Delă no. 102/anul 1836 martie 20, în pricina arestantului Sultana, țiganca domnului Scarlat Pală, fura unui răvaș din casa stăpână-său” (Dosar 159/1836); „Delă no. 106/anul 1836 martie 24, în pricina arestantului Nicolaie sin [sl. „fiul lui”] Grigorie, cel carele s-au sugrumat de gât, vrând a da și cu cuțitul în mumă-sa”

² *Regulamentul organic, întrupat cu legiurile din anii 1831, 1832 și 1833 și adăugat la sfârșit cu legiurile de pe anul 1834 până acum, împărțit pe fiecare an, precum și cu o scară deslușită a materiilor*, București, Tipografia Curții, Pitarul Carcalechi, 1847, Secția 4, „Chipul catagrafiilor și a împărțirii dajdiilor și a altor stări”, art. 95, p. 45, Secția 5, „Împlinirea birului și a altor venituri ale statului”, art. 117, p. 58. Faptul că „marele armaș” devenea „vornic al temnițelor” este stipulat în „Regulamentul temnițelor” adoptat în 1832, în care i se prezentau mai pe larg atribuțiile (în ceea ce privește închisorile – „trimiterea și ținerea arestaților prin ocne și temnițe, administrația lor și a arestanților de printr-însele”) și era stabilit modul de organizare și funcționare a închisorilor și ocnelor, *Regulamentul organic*, 1847, p. 278-311 (în realitate p. 278-292, pentru că după p. 280 s-a greșit numerotarea, trecându-se la p. 291).

³ Ioan M. Bujoreanu, *Collecțiune de Legiurile României vechi și noi câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, vol 1, București, Noua Typhografie a Laboratorilor Români, 1873, p. 821 - „Regulament pentru organizarea serviciului stabilimentelor penitenciare și de binefaceri din România” (Inspecția generală era alcătuită dintr-un inspector general, un adjunct și doi secretari - art. 25).

⁴ Arhivele Naționale ale României (ANR), *FOND Vornicia Temnițelor (1831-1945)*, 3 p. (prefața) + 583 p. Inventarul cuprinde, pentru anii 1831-1840, dosare cu rapoarte și cazuri judiciare (p. 1-567), iar pentru perioada 1850-1949, dosare cu diverse rapoarte (p. 568-583).

(Dosar 165/1836); „Delă no. 32/anul 1837 februarie 17, în pricina arestantului Triandafil, dascălul de chitară, pentru a sa cugetare, vrând să se omoare singur, prin junghere cu cuțitul” (Dosar 81/1837); „Delă no. 318/anul 1838 februarie 24, în pricina dezvinovățirii arestantei Gherghina, femeia ot satul Greci, din sud. Romanai, pentru otrăvirea ce singură au cercat a-și face” (Dosar 74/1838).

Din perspectivă religioasă, sinuciderea și încercarea de sinucidere erau considerate, pe atunci, ca și astăzi, un păcat. Din punct de vedere juridic, cei vinovați de tentativă de sinucidere erau – așa cum o arată documentele din cele șapte dosare - arestați și judecați. Acest fapt nu trebuie să surprindă: sinuciderea și tentativa de sinucidere au fost incriminate în state occidentale precum Franța și Marea Britanie până la sfârșitul secolului al XVIII-lea (odată cu adoptarea, în 1791, a primului cod penal francez, în care nu se face nici un fel de referire la sinucidere), respectiv până la 1961 (adoptarea Suicide Act)⁵. Surprinzător este însă că, deși legislația în vigoare în Țara Românească în deceniul al treilea al secolului al XIX-lea⁶ nu

⁵ Claude Guillon, Yves le Bonniec, *Suicide, Mode d'emploi. Histoire, technique, actualité*, Paris, Editions Alain Moreau, 1982 (<https://en.calameo.com/read/000538508b08ec44acbb6>) <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/9-10/60/contents> (textul Suicide Act)

Sheila Moore, *The decriminalization of suicide*, PhD thesis, London School of Economics and Political Science (United Kingdom), 2000 <http://etheses.lse.ac.uk/1573/>

⁶ În timpul domniei lui Gheorghe Caragea (1812-1818), s-a elaborat, între 1816-1818, un cod de legi, atât civile, cât și penale, cunoscut ulterior sub denumirea de „Legiuirea Caragea”, care a fost în vigoare între 1 septembrie 1818 și 1865, când a început aplicarea Codurilor Civil (de la 1 decembrie) și Penal (de la 1 mai) realizate în vremea lui Cuza și promulgate în decembrie, respectiv octombrie 1864. Partea a cincea a „Legiurii Caragea”, intitulată „Pentru vini”, era alcătuită din 10 capitole, cel dintâi tratând „omorul”. Acesta era clasificat astfel: „cugetat” (premeditat), ce era pedepsit cu moartea, și „necugetat” (nepremeditat: săvârșit de „un copil” sau un „zmintit” ori pentru a-și apăra „viața de primejdii” – situații în care persoana în cauză era considerată nevinovată; săvârșit „la mânie”, „din beție”, din „nebăgare de seamă”, când pedeapsa putea fi cu „răscumpărare de bani”, „surghiun”, bătaie, cu excepția crimelor din mânie în care se foloseau arme albe sau de foc, acestea fiind pedepsite cu moartea) – *Legiuirea Caragea (după ediția de la 1818), precedată de actele privitoare la întocmirea ei și adnotată cu jurisprudența Înaltei Curți de Casație de la 1879-1890 și cu diferitele legiuri modificatoare de Dem D. Stoenescu (fost magistrat) avocat, Craiova, Tipografia Fane Constantinescu. Instalație cu Electricitate, 1905, p. 175-176; Cf. articolului 241 din Regulamentul Organic, „toate judecățile în pricini politicești vor fi întemeiate pe condica principatului Valahiei cea publicată la anul 1818, iar pricinile de comerț se vor judeca după condica de comerț a Franței, care se va tălmăci în limba românească, luându-se dintr-însa toate câte se vor potrivi la starea țării. Îndată ce se va aduna Obicinuita Obștească Adunare, va rândui o comisie ca să alcătuiască o condică deplină politicăască și criminalicească [...]” – *Regulamentul organic*, 1847, p. 217. Deși în prima frază se pomeneste doar despre „pricini politicești”, trebuie să fie vorba despre o simplă omisiune. Legiuirea Caragea avea, cum s-a arătat mai sus, și prevederi de drept penal și, dacă nu ar fi existat un text juridic de*

prevedea așa ceva - ceea ce nu se întâmplase nici în trecut⁷, nici nu a fost vreodată stipulat în codurile penale românești⁸ -, astfel de fapte constituiau, la acea vreme, pricini de judecată. Cum erau tratate, pe plan juridic, cazurile de tentativă de sinucidere în Țara Românească, în prima parte a secolului al XIX-lea, este ceea ce își propune să analizeze acest articol, bineînțeles fără a generaliza, având în vedere numărul mic de documente avute la dispoziție.

Dosarele menționate cuprind corespondență inter-instituțională: adrese de la judecătoria de județ către Vornicia Temnițelor, făcând cunoscută trimiterea în arest a unei persoane; adrese de la Logofeția Dreptății (Ministerul Justiției) către Vornicia Temnițelor, transmițând, în copie, spre a fi pusă în aplicare, porunca domnitorului într-o anumită pricină; adrese din partea Vorniciei Temnițelor către judecătoriile de județ și către îngrijitorul temniței unde se afla arestatul în cauză, comunicând sentința primită; corespondență între Logofeția Dreptății, Vornicia Temnițelor, judecătoria de județ, îngrijitorul temniței unde era închis deținutul și agia [poliția] din orașul de unde provenea acesta privind viitoarea sa eliberare. Pentru o mai bună înțelegere a celor ce urmează să fie expuse, este utilă o prealabilă prezentare, pe scurt, a organizării puterii judecătorești în Țara Românească, așa cum a fost stabilită prin Regulamentul Organic, și a atribuțiilor instanțelor în materie penală, conform „Regulamentului pentru căderea judecătoriilor și a divanurilor în pricini criminalicești și corecționale”, adoptat în 1832. Judecătoriile de județ judecau pricini „politice” (civile) și „criminalicești” (penale) „de întâia

referință pentru acest domeniu, s-ar fi procedat, probabil, ca în cazul dreptului comercial, făcându-se apel la o sursă externă.

⁷ Este vorba despre „Îndreptarea Legii”, tipărită în 1652 (despre sinucidere tratează doar Glava 250 - „Carele-ș va face moarte de voe, pre acela să nu-l slujească, nici să-l pomenească, căce ș-au dat de voe sufletul satanei, ca și Iuda Iscariot. Iară de-ș va fi eșit afară din minte acela ce au luat acea moarte, atunce să se slujească și să se pomenească, cum zice preasfântul Timothei Alexandreanul. Iară de să va fi omorât de împutinarea sufletului său, adecă de frică, sau de scârbă, sau de băsăul [= răzbunare, batjocură] oamenilor sau într-alt chip s-au omorât, acela să nu se slujească, nici să se facă rugă de dânsul sau prinos” – *Îndreptarea legii. 1652*, București, Editura RPR, 1962, p. 252).

⁸ Codul Penal adoptat în timpul domniei lui Barbu Știrbei (*Condica Criminală cu procedura ei, întocmită în zilele și prin părinteasca îngrijire a prea înălțatului domn stăpânitor a toată Țara Românească, Barbu Dimitrie Știrbei, întărită prin luminatul ofis cu no. 1644 din 5 decembrie 1850*, tipărită cu înaltă slobozenie prin îngrijirea și cu cheltuiala paharnicului Ștefan Burche, București, Tipografia lui Iosef Copainig, 1851, p. 73-75 – titlul II, capitolul 1, Secția 1, paragraful 1, este referitor la omor), Codul Penal de la 1864, cel de la 1936, cel de la 1968. Dintre acestea, doar cele de secol XX fac referire la sinucidere, dar nu incriminând autorul, ci pe cei care ar fi provocat, încurajat sau înlesnit o astfel de faptă (art. 468 din Codul Penal de la 1936; art. 179 din Codul penal de la 1969; ambele texte juridice, precum și Codul Penal de la 1864, în care despre omor tratează articolele 225-234, se pot consulta pe website-ul <https://lege5.ro>).

cercetare”, ocupându-se, dintre cele penale, doar de cele „corecționale”, adică acelea pentru care pedepsele cu închisoarea erau de până într-un an, în timp ce pe cele „criminalicești” trebuiau să le remită „divanului criminalicesc”. Spre deosebire de judecătorii din restul județelor, cele ale Ilfovului și Doljului aveau, „privind însă la mulțimea pricinilor din orașele București și Craiova”, câte trei secții: civilă, penală („corecțională”) și comercială. Divanurile judecătorești, ce erau curți de apel, se găseau la București și Craiova. Erau alcătuite din două „despărțiri”, „criminalicească” și „politicească”, dintre care cea dintâi, „divanul criminalicesc” (numit și „secția criminalicească” sau „divanul criminal”), judeca pricinile „criminalicești” și apelurile la sentințele judecătorilor județene în procese penale. Înalțul Divan era instanța judecătorească supremă, ce judeca apelurile la hotărârile divanurilor judecătorești și ale cărei sentințe erau definitive. Domnitorul întărea sentințele date de divanul criminal (cele din apelurile la hotărârile judecătorilor de județ, dar doar atunci când le contraziceau) și ale Înalțului Divan și era singurul care avea dreptul, potrivit articolului 298 din Regulamentul Organic, de a micșora pedeapsa unui inculpat⁹.

În ordine cronologică, primul caz este cel al lui Nicolae Ioan din Potlogi, jud. Dâmbovița, sluga lui Ilie Vlășceanul, cârciumar din mahalaua Colțea a Bucureștiului, acuzat de furt de bani de la Marin Sacagiul și de la stăpânul său și că „s-au junghiat pe sine”¹⁰. Deși în adresa din 6 martie 1834, prin care președintele secției Criminale a Judecătoriei Ilfov anunță Vornicia Temnițelor de trimiterea lui Nicolae Ioan în arestul său, este pomenită tentativa de sinucidere, în actele următoare nu se mai face referire la aceasta, iar pedeapsa decisă de Judecătoria Ilfov (secția Criminală) – un an de închisoare și 50 lovituri cu toiagul la spate – este acordată numai pentru furt¹¹.

Din același an datează procesul lui Nica Rachierul din Râmnic, județul Vâlcea, „care au cugetat moarte împotriva vieții sale prin băutură de otravă”. În ceea ce îl privește, domnitorul Alexandru Dimitrie Ghica întărea, printr-o poruncă emisă pe 31 august 1834, decizia Înalțului Divan nr. 53/19 iulie 1834, „ca să rămâie numitul apărât și dezvinovățit pentru cuvintele arătate, rămâind a-și lua osânda numai pentru osebita învinovățire de furtișag ce este asupra-i, după ce se va judeca. Asemenea și Catrina, slujnica lui Obretin, și Maria, soția sa, să rămâie

⁹ *Regulamentul Organic*, 1847, p. 210-257 (cap. VII – „Pentru judecătorii”); *Lucrările Obicinuitei Adunări Obștești din anul 1832*, București, 1832, p. 15-19 („Proiect pentru căderea judecătorilor și a divanurilor în pricini criminalicești și corecționale ce s-au trimis pe lângă ofisul înaltei Excelenței sale domnul deplin împuternicitului prezident de la 3 noembrie, sub no. 649, anul 1832”).

¹⁰ ANR, Fond Vornicia Temnițelor, Dosar 137/1834, Adresă nr. 161/6 martie 1834, din partea prezidentului judecătoriei Ilfov, Secția Criminală, către Vornicia Temnițelor, fila 1 r.

¹¹ *Ibidem*, Adresă nr. 1272/6 mai 1834 din partea Logofetei Dreptății către Vornicia Temnițelor, fila 2 r-v.

apărate și slobode, nedovedindu-se nimic vinovate la otrăvirea mai sus numitului”¹². Dosarul mai conține doar alte două documente, o adresă din 16 septembrie 1834 a vorniciei către judecătoria județului Vâlcea, comunicându-i sentința Înalțului Divan, și una din 4 ianuarie 1835 către polițaiul orașului Craiova, din care reiese că Nica Rachieru fusese închis pentru furt, dar că avea să fie eliberat după ce făcea dovada returnării aurului luat de la Radu țigan, rob al lui Nicolaie Târbul Lipscaniul¹³.

Un alt arestat pentru tentativă de sinucidere („spânzurare de un copaciu ce de sine și-au făcut”), Oprea Chelarul din satul Fărcaș, județul Romanați, a fost condamnat în mai 1835, de către Înalțul Divan, la „50 de lovituri în fața locului spre pilduire”, urmând apoi a fi eliberat „pe chezășuire de bună purtare în viitorime, fiindcă s-au dovedit că au urmat această faptă nu cu cuget ca să-și aridice viața, ci ca să spăimânteze pe stăpâna moșiei unde se afla cu locuința, căci voia să îl bată”. Ulterior, în iunie 1835, Alexandru Dimitrie Ghica l-a scutit de bătaia publică, în temeiul articolului 298 din Regulamentul Organic¹⁴. Ca urmare, Vornicia a scris judecătoriei Romanați să se ocupe de eliberarea lui Oprea Chelarul¹⁵, ceea ce judecătoria anunța, pe 10 august 1835, că adusese la împlinire¹⁶.

Pe 20 martie 1836, la arestul Vorniciei Temnițelor era trimisă, de către președintele secției criminale a judecătoriei Ilfov, Sultana, țiganca domnului Scarlat Pală, „fura a unor răvașe din casa stăpână-su”, spre „a sta până se va da alegerea judecătoriei pentru dânsa”¹⁷. În adresa prin care Logofeția Dreptății transmitea Vorniciei Temnițelor, pe 31 iulie 1836, o copie după porunca domnească în această pricină, se precizează și că Sultana băuse, de frica stăpânului, sticlă pisată. Luând în considerare, pe de o parte, sentința judecătoriei Ilfov, care o osândise pe inculpată la un an de închisoare și „bătaie cu 30 de lovituri” și, pe de alta, „firea lucrurilor furate și celelalte împrejurări micșorătoare vinei”, Alexandru D. Ghica hotăra pe 25 iulie 1836, invocând articolul 298 din Regulamentul

¹² ANR, Fond Vornicia Temnițelor, Dosar 498/1834, Adresă nr. 2375/14 septembrie 1834, prin care Logofeția Dreptății trimite Vorniciei Temnițelor, în copie, porunca domnească nr. 47/31 august 1834, în pricina lui Nica Rachieru, filele 1r și 2r.

¹³ *Ibidem*, filele 3r și 4r.

¹⁴ ANR, Fond Vornicia Temnițelor, Dosar 407/1835, Adresă nr. 2002/5 iulie 1834, prin care Logofeția Dreptății trimite Vorniciei Temnițelor, în copie, porunca domnească nr. 216/28 iunie 1835, în pricina lui Oprea Chelarul, filele 1r și 2r.

¹⁵ *Ibidem*, Adresă nr. 1782/22 iulie 1835 din partea Vorniciei Temnițelor către judecătoria județului Romanați, f 3 r.

¹⁶ *Ibidem*, Adresă nr. 3010/10 august 1835 din partea judecătoriei județului Romanați către Vornicia Temnițelor, f 4r.

¹⁷ ANR, Fond Vornicia Temnițelor, Dosar 159/1836, Adresă nr. 270/20 martie 1836 din partea „prezidentului Criminaliceștii Judecătorii a Ilfovului” către Vornicia Temnițelor, fila 1r.

Organic, ca Sultana „să rămâie apărută de bătaie, cum și de jumătatea sorocului”¹⁸. Socotit începând cu 20 martie 1836, termenul s-a împlinit pe 20 septembrie 1836, când Sultana a fost eliberată pe „chezășie de bună purtare”.

La câteva zile după trimiterea în arestul vorniciei a Sultanei, mai precis pe 24 martie 1836, din partea secției criminale a judecătorei Ilfov mai era adusă o persoană, Nicolae sin Grigore, care își atacase mama cu un cuțit și încercase apoi să se sugrume¹⁹. Deși acuzat de tentativă de suicid și de tentativă de omor, „fiindcă pentru necinstea ce au urmat Nicolae sin Grigore asupra mumei sale Catinca, prin înscrisul ce au dat mumă-sa l-au iertat și nu mai face nici o pretenție asupra-i, asemenea și pentru cercarea de sugrumare ce au umblat singur neputându-se osândi”, divanul criminal a stabilit, în iulie 1836, eliberarea lui pe „chezășie de bună purtare”²⁰. În adresa prin care Logofeția Dreptății comunica Vorniciei Temnițelor că Nicolae sin Grigore trebuia eliberat, se precizează și de ce nu putea fi pedepsit pentru tentativa de sinucidere: „n-a pricinuit nici o vătămare” altcuiva. Această adresă a fost întocmită pe 12 octombrie 1836, ceea ce nu înseamnă însă că Nicolae sin Grigore rămăsese închis până atunci: într-o însemnare de pe marginea actului se specifică faptul că a fost pus „la delă, <Nicolae sin Grigore> fiind slobozit mai dinainte, după oțnoșenia acestui divan cu no. 713”²¹.

Pe 17 februarie 1837, intra în arestul Vorniciei Temnițelor, trimis fiind de poliția (agia) capitalei, care „nu are încăpere de arestarea unor oameni cu asemenea cugetări rele” și care supusese cazul său cercetării de către Divanul Criminal, Triandafil, dascăl de chitară, „pentru a sa cugetare, vrând să se omoare singur cu cuțitul”²². Rezoluția procurorului Divanului Criminal, dată înainte de 22 februarie, a fost eliberarea lui Triandafil de către agie, unde urma să fie readus, fapta sa „nefiind socotită de vină de nici o pravilă”²³. Mai târziu, în toamnă, Logofeția Dreptății informa Vornicia Temnițelor că „primind logofeția, pe lângă raportul dumnealui procurorului cinstitului Înalt Divan de supt no. 210, hotărârea cinstitului divan criminal de aici, din 9 ale trecutului aprilie, supt no. 53, în pricina sinuciderii

¹⁸ *Ibidem*, Adresă nr. 2656/31 iulie 1836 din partea Logofeției Dreptății către Vornicia Temnițelor, în pricina Sultanei Țiganca, fiind remisă în copie porunca domnească nr. 517/25 iulie 1836, filele 2r și 3r.

¹⁹ ANR, Fond Vornicia Temnițelor, Dosar 165/1836, Adresă nr. 487/24 martie 1837, Adresă din partea președintelui „Criminaliceștii Judecătorei a Ilfovului” către Vornicia Temnițelor, fila 1r.

²⁰ *Ibidem*, Adresă nr. 713/4 iulie 1836 din partea Divanului Judecătoresc din București, secția Criminală, către Vornicia Temnițelor, fila 2r.

²¹ *Ibidem*, Adresă nr. 3706/12 octombrie 1836 din partea Logofeției Dreptății către Vornicia Temnițelor, fila 4r.

²² ANR, Fond Vornicia Temnițelor, Dosar 81/1837, Adresă nr. 1362/17 februarie 1837 din partea Agiei orașului București către Vornicia Temnițelor, fila 1r.

²³ *Ibidem*, Adresa nr. 1502/22 februarie 1837 din partea Agiei București către Vornicia Temnițelor, filele 2r și 3r.

ce au cugetat a săvârși Triandafil, dascălul de chitară ot mahalaua Vlădichii de aici, prin înjunghere cu cuțitu, asupra gălcevii ce au avut cu mumă-sa, Sofia, prin care hotărăște divanul a rămânea numitul apărat de orice osândă și pedeapsă pentru acea nelegiuită cugetare a sa, ca una ce se atingea numai de sufleteștile sale îndatoriri, fără a pricinui la vreun alt obraz vătămare, și să sloboază pe chezășie de bune purtări, și această hotărâre, după art. 11 și 15 din legiuirea pentru căderile judecătorești în pricini criminalicești și corecționale, fiind desăvârșită, pentru căci pârâțul au dat mulțumire și dumnealor procurorii n-au dat apelație împotrivă, logofeția pohtește pe cinstita vornicie să facă punere la cale de a o aduce la îndeplinire cu urmare întocmai”. În partea de jos a adresei este notat „fiind slobozit prin cinstita agie, aceasta va sta la delă. 15 octombrie 1837”²⁴.

Cel de-al șaptelea dosar tratează „pricina otrăvirii ce a încercat a-și face” Gherghina din satul Greci, județul Romanați. În privința sa, domnitorul Alexandru Dimitrie Ghica a întărit, pe 14 februarie 1838, hotărârea Înalțului Divan, „care apără pe numita de osândă, supt cuvânt că fapta ei au fost numai o cugetare nepusă în lucrare și că pentru asemenea fapte pravila nimic nu pomenește”²⁵, astfel încât pe 28 februarie 1838 Vornicia scria judecătoriei Romanați să ia măsurile necesare pentru eliberarea Gherghinei²⁶.

Dintre cazurile expuse, în trei situații - Nicolae Ioan, Nica Rachieru și Sultana Țiganca – încercarea de sinucidere a fost provocată de teama pedepsei pentru o altă infracțiune, cea de furt, pentru care primul a fost osândit la un an închisoare și bătaie, al doilea a fost închis câteva luni, urmând a fi eliberat după returnarea a ceea ce furase, iar Sultana Țiganca a fost condamnată la un an de închisoare și 30 lovituri, fiind însă scutită de bătaie și înjumătățindu-i-se „sorocul” de către domn, având în vedere că furase doar niște „răvașe”. Tentativa de sinucidere nu este luată în calcul în sentința lui Nicolae Ioan (fapta fiind, de altfel, pomenită într-un singur document din dosar), iar Nica Rachierul și Sultana Țiganca sunt „dezvinovați”, fără a se da însă o motivație. În ceea ce îl privește pe Nicolae sin Grigore, ce a vrut să se omoare după un atac asupra mamei sale, este eliberat, datorită faptului că mama îl iartă și, pe de altă parte, pentru că actul de a se sugruma nu i-ar fi dăunat decât sieși. În fine, dintre celelalte trei persoane care au încercat să își ia viața, Triandafil, profesor de chitară din București, a făcut-o în urma unei certe cu mama lui, iar Oprea Chelarul, pentru a-și speria stăpâna, ce îl amenințase cu bătaia (fără a se indica în documente că el ar fi fost vinovat de ceva

²⁴ *Ibidem*, Adresa nr. 3142/12 octombrie 1837 din partea Logofeției Dreptății către Vornicia Temnițelor, fila 4 r-v.

²⁵ ANR, Fond Vornicia Temnițelor, Dosar 74/1838, Adresă nr. 457/23 februarie 1838 din partea Logofeției Dreptății către Vornicia Temnițelor, prin care îi remite porunca domnească nr. 24/14 februarie 1838, filele 1r și 2r.

²⁶ *Ibidem*, Adresă no. 502/28 februarie 1838, Adresă din partea Vorniciei Temnițelor către Judecătoria Județului Romanați, fila 3r.

care să fi stârnit mânia stăpânei), în timp ce pentru Gherghina din satul Greci, județul Romanați, nu se precizează ce a determinat-o să încerce să se otrăvească. Toți sunt declarați nevinovați: Triandafil – pentru că fapta ținea de „îndatoririle sale sufletești”, nu era prevăzută în pravilă și nici nu adusese vătămare altcuiva; Oprea Chelarul – pentru că nu existase o intenție reală de a se sinucide; Gherghina – pentru că, de fapt, nici nu pusese în aplicare planul de a se otrăvi și, oricum, pricina nu se găsea în „pravilă”.

Prin urmare, din cele șase persoane judecate pentru tentativă de sinucidere (Nicolae Ioan se exclude pentru că această faptă nu este luată în considerare în procesul său), toate sunt găsite nevinovate, iar cele care nu aveau și alte capete de acuzare au fost eliberate imediat după emiterea unei decizii definitive (unii stând în închisoare doar câteva zile, cum ar fi Gherghina din satul Greci, jud. Romanați, și Triandafil din București, alții, mai mult – Oprea Chelarul a fost arestat în mai 1835 și eliberat în august 1835). În unele cazuri, sentința privind tentativa de sinucidere nu este însoțită de o justificare, în altele se aduc în discuție lipsa intenției reale de a-și lua viața, faptul că gestul nu afectase pe nimeni altcineva, că sinuciderea avea implicații spirituale, nu penale. Dar motivul real al achitării, chiar dacă menționat doar în două rânduri, este absența, din legislație, a unei incriminări a tentativei de sinucidere și a unor pedepse pentru ea. De ce, atunci, oamenii erau arestați și supuși judecății pentru ceva ce legea nu sancționa? O ipoteză ar fi că procesul avea scopul de a stabili dacă fapta nu cauzase cumva prejudicii altcuiva.

**FIN DE SIÈCLE INTER-RELIGIOUS ROYAL WEDDINGS
OF THE SAXE-COBURG AND GOTHA PRINCESSES
CĂSĂTORIILE REGALE INTER-RELIGIOASE ALE
PRINCIPESELOR DE SAXA-COBURG-GOTHA DE LA
SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL
SECOLULUI AL XX-LEA**

Christina Știrbulescu*

Abstract

În percepția societății europene a secolelor XIX-XX, căsătoriile membrilor familiilor regale constituie evenimente de interes general, generos descrise în publicațiile contemporane. Relatăriile acestor episoade sunt uneori însoțite de fotografii și schițe. În rândurile de față ne propunem să expunem modul în care au fost înfățișate cititorilor, căsătoriile principeselor Marie, Victoria Melita, Alexandra și Beatrice de Saxa-Coburg-Gotha, ale căror ceremonii nupțiale s-au succedat pe o perioadă destul de lungă, respectiv 16 ani. Sursele alese sunt hebdomadarul “The Illustrated London News” și cotidianul “The New York Times”. Doar în cazul căsătoriei reginei Maria a României am inclus un echivalent românesc, respectiv “Monitorul Oficial”.

Keywords: Royal connections, the Hohenzollerns, the Coburgs, religious disputes, journalism.

‘...my pen seems to tremble in my hand when I set about recounting it’¹

The interest aroused on some European Royal events beginning with the mid nineteenth century was generated by the continuous developing of the publishing and photographic industry. Therefore, a suite of illustrated newspapers and magazines were eager to narrate to the news-avid public the extensive and long, detailed accounts of prominent Royal ceremonies. In consequence, we concentrate our interest on five Royal weddings of the Saxe-Coburg and Gotha Princesses, granddaughters of the British Queen Victoria and (on the other side) of the Russian Tsar Alexander II.

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul Tezaur Istoric, în cadrul Secției Cabinet Numismatic și Tezaur Istoric; christina_stirbulescu@yahoo.com

¹ Marie, Queen of Romania, The Story of my life, New York, 1934, <https://archive.org/details/storyofmylifebym00mari/page/202>, p. 202.

These interesting princesses are Marie, Victoria Melita, Alexandra and Beatrice. ‘The Illustrated London News’ hebdomadal magazine (further on the ILN) and ‘The New York Times’ (further on the NY Times), a daily newspaper, are the trusted witnesses.

Only for the nuptial ceremony of the eldest sister of the Saxe-Coburg and Gotha Princesses we have a Romanian equivalent. The Romanian counterpart in order to be presented here is the ‘Monitorul Oficial al României’ (‘The Official Gazette of Romania’) which in two separate issues presents the events occurred in Sigmaringen (Land Baden-Württemberg, Germany) in December 1892/January 1893, when Marie married Ferdinand, Crown Prince of Romania². This newspaper did not publish any photos or sketches and the mentioned dates are written in the Old style (the Julian calendar), used in Romania at that time. We have chosen to use in the present study the New Style dates (the Gregorian calendar). The hours of the pre-wedding time, of the nuptial ceremonies and of the after-wedding do not match in the two newspapers investigated. We preferred to mention the hours as presented by the Romanian newspaper.

Princess Marie Alexandra Victoria

Princess Marie of Great Britain and Ireland, Princess of Saxe-Coburg and Gotha (1875-1938)³, married Crown Prince Ferdinand of Romania (1865-1927)⁴ on 29 December 1892/10 January 1893 at Sigmaringen⁵. The betrothal took place on 2 June 1892 in the New Palace at Potsdam⁶.

Like other Princesses⁷ of her time, the nuptials of Marie were preceded by long and tiring months of diplomatic actions between King Carol I, Prince Leopold

² MO, no. 223, Saturday, 9/21 January 1893, p. 6426-6430; MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6793-6795.

³ The future Queen Marie of Romania (1914-1927); <http://www.almanachdegotha.org/id55.html>, 2d.

⁴ The future King Ferdinand I of Romania (1914-1927); <http://www.almanachdegotha.org/id32.html>

⁵ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 35; ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

⁶ *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, text setting, German translation, introductory word, and notes by Vasile Docea, Iași, 2014, p. 305; *Regele Carol I al României, Cuvântări și scrisori*, vol. III, 1887-1909, Bucharest, 1909, p. 154-155; ILN, no. 2779, 23 July 1892, photo of the couple, front cover; D. Mandache, *A Royal Wedding at Sigmaringen*, Muzeul Național 21, 2009, p. 121; Maria. Regina..., The National History Museum of Romania, Bucharest, 2013, p. 29.

⁷ D. Cadbury, *Queen Victoria's Matchmaking. The Royal Marriages that Shaped Europe*, New York, 2017, p. 81-90 (her first cousin Ella, of Lutheran faith, married an Orthodox, Grand Duke Sergei); p. 245-260 (Alix, first cousin, of Lutheran faith, married Nicholas II of Russia); p. 287-289 (first cousin Victoria Eugenia ‘Ena’ of Battenberg, of Anglican faith, and the Roman Catholic Alfonso XIII of Spain); J. Van der Kiste, *The Last German Empress. Empress Augusta Victoria, Consort of Emperor William II*, South Brent, 2015, p. 31-34; J. Van der Kiste, *The Prussian Princesses. The Sisters of Kaiser Wilhelm II*, Stroud,

of Hohenzollern-Sigmaringen, Queen Victoria, and the papacy, in order to obtain matrimonial dispensation⁸. The main reason was the betrotheds' religious beliefs, Marie being of Anglican faith and Ferdinand a Roman Catholic. Another heavy task was choosing the venue of the nuptials. After lengthy discussions, in September 1892 Sigmaringen was chosen as the venue for both religious services⁹.

It is a well-documented wedding, and we have today a vast amount of information on it. From the start of the present exposition, we have to mention that King Carol I (or Charles I) of Romania (1839-1914)¹⁰ apprized his brother, Prince Leopold of Hohenzollern-Sigmaringen (1835-1905)¹¹, that various press correspondents would make their appearance in Sigmaringen. In what concerns the Romanian reporters, their enthusiasm of going to the Swabian wedding had been cut off by Carol I, as the king himself wrote to Prince Leopold¹².

The Romanian newspaper started the presentation describing in detail the travel of the Romanian king from Vârciorova¹³ to Vienna, in order to participate in the Swabian wedding¹⁴, the proceedings of the festivities¹⁵, the occurrences following the day of 10 January¹⁶ and the arrival of the newlywed couple in Bucharest¹⁷.

2015, p. 43-45 (Princess Sophie, of Lutheran faith, first cousin of Marie, married an Orthodox, the future king Constantine I of Greece).

⁸ Pope Leo XIII (1878-1903); *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, introductory study, translation, adaptation, and notes by Sorin Cristescu, Bucharest, 2012, p. 240-241, letter no. 127, 20 July/1 August 1892, to Prince Leopold; *Ibidem, op.cit.*, p. 244-246, letter no. 129, 5/17 August 1892, to Prince Leopold; *Ibidem*, p. 246-247, letter no. 130, 8/20 August 1892, to Alfred of Saxe-Coburg and Gotha; *Ibidem*, p. 247-248, letter no. 131, 8/20 August 1892, to Marie Alexandrovna; *Ibidem*, p. 248-250, letter no. 132, 19/31 August 1892, to Prince Leopold; *Ibidem*, p. 250, letter no. 133, 24 August/5 September 1892, to Alfred of Saxe-Coburg and Gotha; *Ibidem*, p. 251-252, letter no. 134, 7/19 September 1892, to Prince Leopold; *Ibidem*, p. 252-255, letter no. 135, 11/23 September 1892, to Prince Leopold; *Ibidem*, p. 258-259, letter no. 138, 22 September/4 October 1892, to Prince Leopold; *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, p. 312, p. 315, p. 318-320, p. 325-326.

⁹ *Ibidem*, p. 326; *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 252-255, letter no. 135, 11/23 September 1892, to Prince Leopold.

¹⁰ <http://www.almanachdegotha.org/id32.html>

¹¹ <http://www.almanachdegotha.org/id49.html>, 1b.

¹² *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 265, letter no. 142, 17/29 December 1892, to Prince Leopold; see Appendix no. 1.

¹³ Then it was a border village with the Austro-Hungarian Empire; today village in Bolvaşniţa commune, Caraş-Severin County.

¹⁴ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6426; for the preparations, see *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 264, letter no. 142, 17/29 December 1892, to Prince Leopold.

¹⁵ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6427-6429.

¹⁶ *Ibidem*, p. 6429-6430.

Emil Ghika¹⁸, the appointed Romanian ambassador, met Carol I in Bratislava and accompanied him to Vienna. At 12.30 pm, on 8 January 1893, at the Sigmaringen railway station, he was met by the following persons: Prince Leopold¹⁹, Crown Prince Ferdinand, the Duke Alfred of Saxe-Coburg and Gotha, and his son, Prince Alfred²⁰. From the railway station to the Castle (**pl. 1**), Carol I travelled together with the duke in a four-horse carriage, known as ‘à la d’Aumont’ or Landau carriage²¹. The railway station was beautifully adorned with flowers, garlands, and Romanian, British, German flags.

Carol I was met at the Castle by Princesses Josephine, Antonia, the bride-to-be, Marie Alexandrovna, Duchess of Saxe-Coburg and Gotha, the Grand Duke Alexei of Russia, etc²².

On the same day, at 1.15 pm, arrived the Kaiser with a manifold retinue. He was received at the station by the Hohenzollerns only, not willing to be received formally²³.

The ILN number from 14 January 1893 opened with the matrimonial proceedings, right from the front cover with the representation of the bride-to-be and her parents’ arrival at the Sigmaringen railway station on 8 January 1893²⁴. (**Pl. 2**) Also, the ILN published two sketches by Johann Nepomuk Schönberg, representing the separate arrivals of the Romanian King Carol I and the German Emperor Wilhelm II, some of the prominent guests²⁵. (**Pl. 3; Pl. 4**)

The dinner commenced at 7.30 pm. In attendance were: the Kaiser, Carol I, the bride’s parents, the bridegroom’s parents, Grand Duke Alexei²⁶, the Connaughts, Count Pavel Andreyevich Shuvalov²⁷, the Russian ambassador to Berlin, Sir Malet²⁸, Lascăr Catargiu (the president of the Romanian Council of Ministers), and Grigore Ghika²⁹, the appointed Romanian ambassador to Berlin³⁰.

¹⁷ *Ibidem*, p. 6793-6795.

¹⁸ http://www.christopherlong.co.uk/gen/maximogen/fg24/fg24_004.html

¹⁹ Father of the bridegroom.

²⁰ The Hereditary Prince Alfred of Saxe-Coburg and Gotha (1874-1899);

<http://www.almanachdegotha.org/id55.html>, 1d; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6426.

²¹ http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/Aumont_%C3%A0_la_d/6474?q=d+aumont#85341; <https://www.britannica.com/technology/landau-carriage>; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6426.

²² *Ibidem*, p. 6426.

²³ *Ibidem*, p. 6426.

²⁴ ILN, no. 2804, 14 January 1893, front cover.

²⁵ ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 76.

²⁶ <http://www.almanachdegotha.org/id301.html>, 5g.

²⁷ *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, p. 346.

²⁸ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6426.

²⁹ http://www.christopherlong.co.uk/gen/maximogen/fg24/fg24_010.html

³⁰ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6427.

The happy reunion was set in the special newly erected Banquet hall on the Castle's terrace. The hall blazed lights from every corner, the silk tapestry on the walls, the gilded panelling, and the mirrors³¹.

After dinner, the sovereigns reunited in the Ancestors' Hall and Carol I introduced to the Kaiser the following persons: Maria Cantacuzino³², Maria Greceanu³³, Lascăr Catargiu (1823-1899)³⁴, Prince Gheorghe Grigore Cantacuzino (1832-1913; the President of the Senate)³⁵, General Gh. Manu (1833-1911; the President of the Chamber of Deputies)³⁶, Alexandru Lahovari (1841-1897; the Foreign Affairs Minister)³⁷, General Ioan Emanoil Florescu (1819-1893; former PM)³⁸, Dimitrie A. Sturdza (1833-1914; former minister)³⁹, I. Kalinderu (1840-1913)⁴⁰, Generals Matei Vlădescu (1835-1901)⁴¹, and Robescu⁴², Colonel A. Comăneanu⁴³

³¹ *Ibidem*, p. 6427.

³² Lady-in-waiting of the young Princess Marie, see *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 262, letter no. 140, 30 November/12 December 1892, to Prince Leopold; *Ibidem*, p. 259, letter no. 139, 21 November/3 December 1892, to Prince Leopold; *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, p. 343.

³³ *Ibidem*, p. 340; *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 262, letter no. 140, 30 November/12 December 1892, to Prince Leopold; *Ibidem*, p. 259, letter no. 139, 21 November/3 December 1892, to Prince Leopold; M. Greceanu is the daughter of the former Finance minister, Ludovic Steege.

³⁴ Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, translation Mărgărita Miller-Verghe, Bucharest, 1991, vol. I, p. 339; *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 259, letter no. 139, 21 November/3 December 1892, to Prince Leopold.

³⁵ The so-called 'Nababul', namely 'The nabob' in English; *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, p. 346; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I, p. 340.

³⁶ *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, p. 346; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I, p. 340.

³⁷ *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, p. 344; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I, p. 340.

³⁸ *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, p. 345; *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 264, letter no. 142, 17/29 December 1892, to Prince Leopold; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I, p. 340.

³⁹ *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, p. 346; *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 264, letter no. 142, 17/29 December 1892, to Prince Leopold.

⁴⁰ Superintendent of the Romanian Crown Domains; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I, p. 340-341; *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 259, letter no. 139, 21 November/3 December 1892, to Prince Leopold.

⁴¹ Head of the Military House of Carol I; *Ibidem*, p. 259, letter no. 139, 21 November/3 December 1892, to Prince Leopold; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I, p. 340.

⁴² *Ibidem*, vol. I, p. 340; *Ibidem, op.cit.*, vol. II, p. 10; *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 259, letter no. 139, 21 November/3 December 1892, to Prince Leopold; NAR, The Royal House Fund Archive, King Ferdinand Archive, file no. I/40, p. 2 (listed the entire Romanian retinue) = The Romanian Military Archives, The

and Major Cocea⁴⁴. The evening finished with a concert⁴⁵. The only one absent in the enumeration issued by the MO is Constantin Coandă (1857-1932)⁴⁶.

On Tuesday, 10 January, the marriage celebrations began with gun salutes. In the morning, the future spouses received representatives of the Principality, the city, and of the Princely Court's staff, who congratulated them and offered them wedding gifts.

On this occasion, General Florescu offered the couple a posy on behalf of the Army Reservists⁴⁷. Major Cocea offered a posy tied up with a dark green ribbon, the Battalion's color⁴⁸.

The proceedings of the wedding were composed of a threefold rite: a civil ceremony, a Roman Catholic ceremony⁴⁹, **(PI. 5-7)** and the Church of England ceremony⁵⁰. **(PI. 8)**

At 3.30 pm the civil ceremony started, which was performed in the Red Room of the castle. De Wedel, the minister of the Prussian Royal House, fulfilled the required formalities. The marriage act was signed by Carol I, the bridegroom's parents, and the bride's parents⁵¹.

At the civil ceremony only the members of the Imperial, Royal and Princely families were present, while the other guests were viewing the wedding

Kogălniceanu Fund Archive. The General Coandă Archive. The marriage of the Prince Ferdinand with Princess Maria, file no. 139, p. 152.

⁴³ *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 264, letter no. 142, 17/29 December 1892, to Prince Leopold; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6427, presented as commanding officer of the 3rd Infantry Regiment 'Dâmbovița' no. 22, p. 152. About this Regiment, see Ghidul Arhivelor Militare Române, coordinator General-Major Assoc. Prof. Mihai Chiriță, Bucharest, 2010, p. 280
[\[https://www.slideshare.net/gruianul/ghidul-arhivelor-militare\]](https://www.slideshare.net/gruianul/ghidul-arhivelor-militare).

⁴⁴ *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 264, letter no. 142, 17/29 December 1892, to Prince Leopold; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6427, the second commanding officer of the 1st Hunters Battalion.

⁴⁵ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6427.

⁴⁶ Then Colonel and *aide-de-camp* of the Crown Prince; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, p. 10; *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 259, letter no. 139, 21 November/3 December 1892, to Prince Leopold.

⁴⁷ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6427.

⁴⁸ *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 264, letter no. 142, 17/29 December 1892, to Prince Leopold; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6427 (Ferdinand was appointed commander of this unit on 10 January 1893).

⁴⁹ The bridegroom's faith; ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

⁵⁰ The bride was of Anglican faith. ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 35; ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

⁵¹ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6427.

gifts received by Marie and the silver anniversary wedding gifts of Prince Leopold and Princess Antonia⁵².

Between the civil ceremony and the Roman Catholic ceremony, Marie had her pictures taken by J. Russell⁵³. **(Pl. 9)**

At 4.30 pm the Royal guests gathered in the Blue Drawing Room, while their retinues and other people gathered in the Ancestors' Hall⁵⁴. They walked together to the St. Johann Evangelist Church (adjoining the castle)⁵⁵. Very soon the Catholic ceremony started at the St. Johann Evangelist Church⁵⁶. Attending were: the appointed British ambassador to the Court of Berlin, Sir Edward Malet⁵⁷, ladies of the Romanian court⁵⁸, Wilhelm II⁵⁹ accompanying Marie Alexandrovna, King Carol I⁶⁰ with his sister-in-law, Princess Antonia⁶¹, and Prince Leopold with the Duchess of Connaught⁶², etc.

The bride entered the church, leaning on the arm of her father, who was dressed in a British admiral uniform⁶³.

The MO and the ILN alike report the order in which the public was seated in the church⁶⁴. Over 2000 guests gathered in the church. Ferdinand and Marie knelt on the prie-dieux, on which there were red velvet pillows, embroidered with the Romanian and the families' coat-of-arms⁶⁵. The altar was richly decorated with multiple tapers. The mass was conducted by the archabbot Placidus Wolter from the Beuron Archabbey, three priests and two Benedictine monks⁶⁶.

After the conclusion of the Catholic ceremony, the party assembled in an adjoining room of the Castle transformed into a temporary chapel. In front of a reredos there was the altar on which stood a cross, two lighted candles, and two vases of flowers. There, the Church of England ceremony was performed by the

⁵² ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

⁵³ *Ibidem*, p. 69; see Appendix no. 2.

⁵⁴ 'Ritter Saal' is mentioned by ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

⁵⁵ <http://koeniglichejuwelen.blogspot.com/2017/03/konigin-marie-von-rumanien-und-ihre.html>

⁵⁶ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6427.

⁵⁷ <https://prabook.com/web/edward.malet/1893761>

⁵⁸ Maria Cantacuzino, née Mavros (1829-1902) and Maria Greceanu, née Steege (1847?-1900), see Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I, p. 341-342.

⁵⁹ <http://www.almanachdegotha.org/id30.html>, 1g.

⁶⁰ <http://www.almanachdegotha.org/id32.html>

(1845-1913); <http://www.almanachdegotha.org/id28.html>, 6e.

⁶² <http://www.almanachdegotha.org/id30.html>, 4g. ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 35.

⁶³ ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

⁶⁴ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6427; ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

⁶⁵ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6428.

⁶⁶ Land Baden-Württemberg; <http://beuron.de/seite/de/das-kloster.php>; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6428; ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

Rev. W. V. Lloyd, private chaplain of Alfred, Marie's father. After the conclusion of this ceremony, the bridal party went into another room to sign in the register⁶⁷.

Meanwhile, the Reverend Lloyd wrote the minutes of the wedding ceremony, in order to be presented to the Queen and deposited in St. George's Chapel in Windsor. This document was signed by: the Kaiser, Carol I, the parents of the newly-weds, Lascăr Catargiu, sir Malet, Ioan Kalinderu, and Reverend Lloyd⁶⁸.

Then the Royals gathered in the apartment of Marie Alexandrovna. The rest of the guests and their retinues paid their respects to the newlyweds in the Ancestors' Hall⁶⁹.

At this moment, Maria Greceanu, the appointed lady-in-waiting, and then Adjutant Colonel Robescu⁷⁰, the appointed Head of the Crown Prince and Crown Princess's Court began their work.

At 7.30 pm the banquet was laid out in the Banquet-hall which had been set up for this occasion; in attendance there were over 140 persons. (Pl. 10)

The following information published by 'The New York Times' is really useful to know: the Castle being 'too small to accommodate the large number of guests who attended the wedding, and to prevent any discomfort, an immense temporary house of iron and glass, on the model, though on a much smaller scale, of the Crystal Palace in London⁷¹, was erected, and in this building the wedding celebration took place'⁷².

The Romanian gazette and the ILN⁷³ listed the people's disposition around the table. Next to Marie sat her father, while next to Ferdinand sat his mother⁷⁴. On the left and right of the German Emperor sat Marie Alexandrovna and Dowager Princess Josephine of Hohenzollern-Sigmaringen (1813-1900)⁷⁵. Lascăr Catargiu stood next to Princess Maria Teresa of Hohenzollern⁷⁶. Maria Cantacuzino was

⁶⁷ For the specific moments of the Church of England ceremony, see ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

⁶⁸ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6428.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 6428.

⁷⁰ *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, p. 344; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6428.

⁷¹ Destroyed by fire in 1936

[<https://web.archive.org/web/20120118032537/http://www.crystalpalacefoundation.org.uk/History/default.asp?ID=6>]

⁷² NYTimes, 11 January 1893

[<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1893/01/11/106810714.pdf>]

⁷³ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6428-6429; ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

⁷⁴ ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

⁷⁵ <http://www.almanachdegotha.org/id4.html>, 2e; ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67; mother of Carol I.

⁷⁶ <http://www.almanachdegotha.org/id39.html>, 1d; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6428; sister-in-law of Ferdinand.

seated next to Prince Wilhelm of Hohenzollern⁷⁷. Sir John Cowell, the Marshal of the British court, was seated amongst Maria Cantacuzino and Maria Greceanu.

The reception included speeches pronounced by the Prince Leopold of Hohenzollern-Sigmaringen, followed by the German national anthem⁷⁸. The second speech was held by King Carol I of Romania⁷⁹. This speech was followed by the orchestra playing the Romanian national anthem. Then followed the short speech of the father's bride⁸⁰.

After dinner, the bride and bridegroom left for Krauchenwies Castle⁸¹ in order to spend a short honeymoon; the couple was expected to stay there until 18 January⁸².

Only in passing, MO mentions that the (then-) ill Queen Elisabeth⁸³, sent her most warm wishes through a telegram on 10 January.

Furthermore, in order to capture the public's attention, the ILN offered a particular insight to the bridal proceedings, and printed a small interview with J. Russell⁸⁴. The artist acted as Special Photographer on behalf of the ILN and 'gave a few minutes conversation to a representative regarding his experiences at Sigmaringen'⁸⁵ (see Appendix no. 2).

With the departing to Krauchenwies, the account of the ILN came to a close. For the following events, the Romanian gazette remains the reliable witness.

On Wednesday, 11 January, Carol I accompanied the departing Kaiser to the railway station⁸⁶. At 11.30 am, the King received in audience Ahmed Tevfik Pasha (1845-1936)⁸⁷, the ambassador of the Sultan at Berlin.

⁷⁷ <http://www.almanachdegotha.org/id49.html>, 1c; sibling of Ferdinand.

⁷⁸ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6429.

⁷⁹ See Appendix no. 3. The ILN condensed the speech: in short, his words confirmed the advantage bestowed on his dynasty by the alliance which his nephew had covenanted. The King finished his speech with 'Long live the young couple!', adding that his cheers 'would be carried by the little stream which flowed below the castle to the mouth of the mighty Danube, and would be re-echoed there by the voices and in the hearts of a flourishing people', ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6429; Regele Carol I al României, *Cuvântări și scrisori*, vol. III, 1887-1909, p. 167-168.

⁸⁰ ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6429.

⁸¹ Summer Royal residence of the Hohenzollerns, 8 km away from Sigmaringen.

⁸² ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6429.

⁸³ The real reason of the absence to the nuptials is the so-called 'Văcărescu affair' (i.e. Elena Văcărescu, the lady-in-waiting of the Romanian queen), see *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 15-19.

⁸⁴ The proprietor of a studio in Baker Street, London, see ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 69.

⁸⁵ ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 69.

⁸⁶ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6429.

⁸⁷ http://www.wikiwand.com/en/Ahmet_Tevfik_Pasha

In the afternoon, at 5 pm, the family paid a visit to Krauchenwies. Back to Sigmaringen, at 7.30 pm, a banquet was laid out on the terrace's hall in honor of the Ottoman delegation. In total over 85 persons were present; a theatrical representation followed.

Thursday, 12 January, the newlywed couple arrived from Krauchenwies in order to participate at a bash to which were present over 400 guests⁸⁸.

An episode totally absent from the ILN is the arrival of the newlywed couple in Bucharest on 23 January/4 February 1893. Luckily, we have other sources about this important episode, such as the MO⁸⁹, the memoirs of Queen Marie⁹⁰, and some letters of King Carol I to Prince Leopold or some written by Marie to her mother, Marie Alexandrovna.

In the morning of 4 February, the garrison and the guilds with their flags lined up the streets on the segment 'The Railway Station – The Metropolitan Orthodox Church⁹¹'. The Bucharesters and people from across the country were in the streets⁹², public squares, and even on the roof of the houses. The city was beautifully decorated with flags, garlands, and triumphal arches⁹³.

At the Bucharest North railway station a receiving hall was erected for this particularly function, decorated with wall hangings and flowers⁹⁴.

Carol I arrived at the station at 12.50, being met by the ministers and led to the receiving hall where he was being awaited by the President of the Senate, the president of the Chamber of Deputies, the MPs, the former ministers, general prosecutors and counselors of the Court of Cassation, Court of Accounts, and the Court of Appeal⁹⁵, the prefect of the Police⁹⁶, professors of the University of Bucharest, etc⁹⁷.

⁸⁸ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6430.

⁸⁹ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6793-6795.

⁹⁰ Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, p. 16-23.

⁹¹ Now the Patriarchal Cathedral.

⁹² MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6793; *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 267, letter no. 145, 27 January/8 February 1893, to Prince Leopold.

⁹³ *Ibidem*, p. 267, letter no. 145, 27 January/8 February 1893, to Prince Leopold.

⁹⁴ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6793; D. Mandache, *Dearest Missy. The Letters of Marie Alexandrovna, Grand Duchess of Russia, Duchess of Edinburgh and her daughter, Princess Marie of Edinburgh, Crown Princess of Romania (1879-1900)*, Falköping, 2011, p. 74, letter to Marie Alexandrovna (NAR, V/2285): '...we went into the saloon, which had been built for the occasion, it was very pretty and the whole was decorated with white and pink roses'. Instead, N. Iorga mentions the existence of a gazebo in front of the station, N. Iorga, *Regele Ferdinand cu prilejul încoronării*, Iași, 1996, p. 44-45.

⁹⁵ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6793.

⁹⁶ Colonel Mihail Rasti, F. Șinca, *Istoria Poliției Capitalei (sec. XVIII-1949)*, Bucharest, 2012, p. 213-215; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, p. 21.

⁹⁷ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6793.

On the platform, beautifully decorated, a company from the Hunters Battalion was lined up, with flags and music, the garrison's officers and public. At 1.00 pm the train entered the station. Ferdinand, in the uniform of the commander of the Hunters Battalion⁹⁸, got off first and embraced his uncle, then followed Marie⁹⁹.

Marie got acquainted with ministers, generals and officers. The Mayor Grigore Triandafil¹⁰⁰ presented the traditional bread and salt on a silver salver, as part of the welcome greeting ceremony. The Mayor made a welcoming speech, expressing the people's pure joy and devotion¹⁰¹.

Then, the newlywed couple departed the station in a six-horse carriage¹⁰², followed by their retinue. On the road to the Metropolitan Orthodox Church, the Royal couple was witness to cheers, the ringing churches bells, the performance of the National anthem, and gun salutes¹⁰³.

At 2.30 pm the cortege reached the Metropolitan Orthodox Church. The Metropolitan Primate of the Romanian Orthodox Church, Iosif Gheorghian¹⁰⁴, and the Metropolitan of Moldavia and Suceava, Iosif Naniescu¹⁰⁵, officiated a Te Deum service. After the ceremony, Lascăr Catargiu read a commemorative document¹⁰⁶ which was afterwards signed by the King, the newlywed couple, the prelates, the ministers, the presidents of the Parliament, the first president of the Court of Cassation, the mayor. The document was to be stored in the State Archives.

After the religious service, the cortege arrived at the Royal Palace¹⁰⁷. On the corridors were lined up schoolgirls clad in white garments holding plant garlands¹⁰⁸. At 7 pm was laid out the banquet, attended by an important number of

⁹⁸ Ferdinand was appointed commanding officer of the 1st Hunters Battalion a few days later, Regele Carol I al României, *Cuvântări și scrisori*, vol. III, p. 174.

⁹⁹ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6793; D. Mandache, *Dearest Missy*, p. 74, letter to Marie Alexandrovna (NAR, V/2285).

¹⁰⁰ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6794; I. Vitan, *Primarii Bucureștilor. 1864-1949*, Bucharest, 2009, p. 158-160.

¹⁰¹ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6794; D. Mandache, *Dearest Missy*, p. 74, letter to Marie Alexandrovna (NAR, V/2285).

¹⁰² MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6794. Instead, silver and blue coach drawn by four Russian stallions, see Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, p. 21.

¹⁰³ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6794.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 6794.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 6794; C. C. Angelescu, *Contribuții la biografia Mitropolitului Iosif Naniescu*, in *Mitropolia Moldovei și Sucevei*. Revista Oficială a Arhiepiscopiei Iașilor și a Episcopiei Romanului și Hușilor, LVIII, no. 1-2, 1982, p. 58-60.

¹⁰⁶ See Appendix no. 4.

¹⁰⁷ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6794.

¹⁰⁸ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6795. Schoolgirls sang the good coming hymns, and scattered flowers, Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, p. 23; D. Mandache, *Dearest Missy*, p. 74, letter to Marie Alexandrovna (NAR, V/2285).

people: all the notabilities met by Marie at the station earlier, Lady Augusta Monson (c. 1840-1936)¹⁰⁹, Zoe Bengescu (1852-1913)¹¹⁰, Maria Greceanu, Ioan Kalinderu, General Vlădescu, etc¹¹¹.

At 9 pm a show started in the Palace Square in the presence of about 10,000 people. The King and the young couple thanked the public¹¹². At 10 pm the Royals retired to their apartments¹¹³.

The proceedings of Marie's wedding followed broadly the nuptial events of the first Romanian royal couple, Carol I and Elisabeth¹¹⁴.

The wedding dress 'was of pure white ribbed silk, the skirt and round train being cut all in one. It was embroidered round the hem with pearls, crystals, and tiny silver sequins, the design being a particularly beautiful one. Two lines of embroidery tapered up the front of the skirt from the hem to the waist, and it was further ornamented with graceful sprays of orange-blossoms. The bodice was also trimmed with similar embroidery and a berthe¹¹⁵ of white velvet, of which the short puffed sleeves¹¹⁶ were also formed. The folded belt was of white satin ribbon tied at one side with a spray of orange-blossoms'¹¹⁷. **(Pl. 9; Pl. 11)**

A long description of the gown was published by the NY Times on 11 January 1893¹¹⁸ and by 'The South Australian Chronicle' a month after the religious service. The gown was made in the Empire style. 'The skirt [is] bordered with embroidery of pearl and crystal slightly mingled with silver festoons characteristic

¹⁰⁹ Lady-in-waiting of the Duchess of Saxe-Coburg-and Gotha, accompanied Marie for the first months in Romania; MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6795; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I, p. 350-351, vol. II, p. 9, 13; <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/lot.321.html/2017/russian-works-of-art-faberge-icons-117113>; <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2008/russian-works-of-art-108114/lot.549.html>

¹¹⁰ Née Rosetti, Elisabeth's lady-in-waiting; <https://www.geni.com/people/Zoe-Bengescu/6000000028390189168>

¹¹¹ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6795.

¹¹² On the contrary, Carol I did not allow Marie to stay on the balcony, *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, p. 267, letter no. 145, 27 January/8 February 1893, to Prince Leopold.

¹¹³ MO, no. 237, Tuesday, 26 January/7 February 1893, p. 6795.

¹¹⁴ G. Badea-Păun, Carmen Sylva, reine Élisabeth de Roumanie (1843-1916), Versailles, 2011, p. 53-54 and 58.

¹¹⁵ 'Garniture d'un décolleté ou d'une encolure à ras du cou retombant comme une petite pèlerine (XIXe s.)', see <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/berthe/8887?q=berthe#8823>

¹¹⁶ Known as 'gigot sleeves' (<http://www.thefashionhistorian.com/2011/03/gigot-sleeves.html>) or 'manche à gigot'. (<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/manche/49034/locution?q=gigot#173689>)

¹¹⁷ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 35; ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

¹¹⁸ <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1893/01/11/106810714.pdf>

of that period. The festoons are very deep in front, and diminish gradually as they recede towards the train. The intervals between them are scattered over with tiny stars of pearl and crystal, and a few miniature sprays of orange blossom are introduced at the upper angles of the festoon. All this lovely embroidery is worked upon the rich white silk of which the dress is composed. The bodice is sewn with lines of pearls that converge at the waist, with a band of pearls and crystal passing across beneath them, where the low bodice is edged with folds of white velvet. The puffed sleeves are also in white velvet. Round the waist passes a sash of white satin ribbon, fastening on the left side, where a loop is made to receive the bridal bouquet. The wedding veil is to be white tulle, worn over some white sprays of orange blossom'¹¹⁹.

A special page was reserved to the bridal trousseau in which were sketched some outfits and other gowns used at the wedding or immediately after that¹²⁰.
(Pl. 12a-d)

The bridal trousseau could be viewed by London's fashionistas at Mrs Maynier's fashion house in Wigmore Street. Some of the gowns were Medieval, others belonged to the Louis XV, Louis XVI & Empire periods. Even for the Directoire style there was one outfit. Some of the gowns were inspired from the 1830s style¹²¹.

The dresses of the bride's siblings, Victoria Melita and Alexandra, were made out of blue **(Pl. 12c)**, respectively pale rose pink *broché*¹²² silk, with 'the design showing very small peacock's feathers in white, surrounded by curving lines of forget-me-nots'¹²³.

The same correspondent described the dress set for the arrival in Bucharest. 'The material is of twig-green velvet shot with gold, the skirt being quite plain, and the bodice gathered in at the waist under a band of very handsome embroidery in green, gold, and peacock tones of green and blue. With this dress will be worn a long cloak of heliotrope velvet in shaded tones of this favorite color. It is gathered in at the waistband, and has long sleeves and a high Tudor collar. The cloak is lined throughout with white fox, and is made so that it can be worn either open to show the gorgeous trimming, or else be closed protectively. A small toque of the shaded velvet is to be worn with it, the crown consisting of embroidery in which amethystine jewels are introduced. A white fox muff accompanies the dress'¹²⁴.

¹¹⁹ <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/92305128>

¹²⁰ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 46; see Appendix no. 5.

¹²¹ South Australian Chronicle 1893, 11 February 1893, p. 18.
[<https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/92305128>]

¹²² 'A silk or rayon fabric of the brocade type with small designs woven in by swivel shuttles and often combining a plain-woven ground with pile-weave designs',
<https://www.merriam-webster.com/dictionary/broch%C3%A9>

¹²³ <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/92305128>

¹²⁴ South Australian Chronicle 1893, 11 February 1893, p. 18

According to the ILN report, ‘her only ornament was a diamond necklace’¹²⁵. Instead, Marie wrote in her memoirs that she wore a diamond tiara with a sprig of orange blossom stuck in behind¹²⁶. This tradition of wearing orange blossom started with Queen Victoria’s nuptials in 1840¹²⁷.

In the photo depicting the young bride, it can be seen that she wore a brooch inspired by the wedding rings (29 diamonds mounted in gold and silver)¹²⁸ **(Pl. 9)**. A good correspondence is another brooch from the jewelry collection of Marie¹²⁹ and a diamond necklace of graduated oval links created by Fabergé¹³⁰.

As shown in the photo by J. Russell, Marie wore on the wedding day a diamond tiara, earrings, a necklace with a cross, bracelets and a brooch. **(Pl. 9)**

Could the necklace had been the rivièrè one gifted by Carol I and Leopold, and used as a bridal ornament? Also, could the cross hanging from the necklace had been the piece gifted by her mother?¹³¹

The bridegroom wore the dark-green uniform of the Romanian Hunters¹³² and the Order of the Black Eagle (‘Schwarzer Adlerorden’)¹³³, presented to him by the German Emperor¹³⁴ on 8 January 1893¹³⁵. **(Pl. 13)** On this occasion, the Kaiser

[<https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/92305128>]

¹²⁵ ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67. Attached to it a diamond embedded cross pendant.

¹²⁶ *Ibidem*, front cover; Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I, p. 347. Oranges are considered to be an emblem of chastity, see

<http://royalcentral.co.uk/blogs/queen-victoria-and-the-orange-blossom-flower-100134>

¹²⁷ See <https://www.royal.uk/royal-wedding-traditions>; <https://www.countryliving.com/uk/news/a20662880/royal-wedding-tradition-orange-blossom/>; <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/mannequin-of-britains-queen-victoria-wearing-her-wedding-news-photo/1537373#mannequin-of-britains-queen-victoria-wearing-her-wedding-dress-stands-picture-id1537373>

¹²⁸ According to D. Mandache, *Bijuteriile reginei Maria*, Bucharest, 2018, p. 65, no. 70.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 60, no. 59 (red gold, 17 emeralds, 17 diamonds).

¹³⁰ Mounted in gold and silver; jewelry collection of Grand Duchess Elizabeth (‘Ella’) Feodorovna, S. Papi, *The Jewels of the Romanovs. Family&Court*, London, 2016, p. 106.

¹³¹ *Infra*, footnotes nos. 147 and 152.

¹³² As commanding officer starting with November 1891, *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen (1878-1905)*, 2012, p. 215, letter no. 107, 31 October/12 November 1891, to Prince Leopold.

¹³³ https://heraldik-wiki.de/wiki/Schwarzer_Adlerorden; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6426.

¹³⁴ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 35; ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67.

¹³⁵ MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6426; The Romanian Military Archives, The Kogălniceanu Fund Archive. The General Coandă Archive. The marriage of the Prince Ferdinand with Princess Maria, file no. 139, p. 21.

awarded to the Romanian prime minister Lascăr Catargiu the Cross of the Order of the Red Eagle ('Roter Adlerorden')¹³⁶.

Carol I, in the uniform of a Romanian general, wore the collars of the Order of the Garter¹³⁷ and of the Order of the Black Eagle ('Schwarzer Adlerorden'), and the Russian insignia of the Order of St. Andrew¹³⁸. The Kaiser, the Grand Duke Alexei, and Alfred wore the Order of the Star of Romania¹³⁹.

Another particular page was dedicated to the wedding presents, but only a small number of them are detailed or sketched¹⁴⁰.

Queen Victoria presented Marie with a pendant made in 'Jeypore enamel encrusted with rubies, sapphires, and diamonds, and edged with large drops of pearl, ruby, emerald, sapphire, and moonstone'¹⁴¹. It was made by the Phillips Brothers of Cockspur Street, London. **(Pl. 14)**

The French newspaper 'Le Figaro' of 11 January 1893 put out a small headline under the title 'Correspondance anglaise' in which were mentioned only the gifts from the bride's immediate family.

According to 'Le Figaro', Queen Victoria gave her granddaughter: an enormous brooch and earrings, with diamonds, and emeralds¹⁴².

The father of the bride's present 'is a necklace composed of clusters of fine diamonds and turquoises surrounded by diamonds, an open-work tiara mounted with turquoises and diamonds, and earrings to match'¹⁴³. This parure was designed by the Carrington and Co. firm (130, Regent Street, London). **(Pl. 15)**

¹³⁶ https://heraldik-wiki.de/wiki/Roter_Adlerorden; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6426; The Romanian Military Archives, The Kogălniceanu Fund Archive. The General Coandă Archive. The marriage of the Prince Ferdinand with Princess Maria, file no. 139, p. 21.

¹³⁷ Investiture on 18/30 June 1892, *Jurnal, Carol I al României*, vol. II, 1888-1892, p. 312; for the history of this order see <https://www.royal.uk/order-garter>

¹³⁸ <http://www.kaiserzeit.com/1-intro/st-andrew.htm>; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6429.

¹³⁹ <http://www.medals.org.uk/romania/kingdom-romania/kingdom-romania014.htm>; MO, no. 223, Saturday, 9 (21) January 1893, p. 6429.

¹⁴⁰ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 51.

¹⁴² *Le Figaro*, Wednesday, 11 January 1893, p. 3

[<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k282410f/f3.item>]; D. Mandache, *Bijuteriile reginei Maria*, p. 26 (and emeralds and diamonds pendant).

¹⁴³ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51; NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. IV/36/F.D, 'Inventar des Schmuckes Ihrer Königlichen Hoheit der Frau Prinzessin von Rumänien' by Dr. Traugott Tamm (then Superintendent of the Princely court), 15/28 May 1902, chapter I, 'Hochzeitgeschenke', no. 2 (tiara; 50,000 Old Francs = 196,449.61 Euro), no. 3 (necklace, 14 pieces; 45,000 Old Francs = 176,804.65 Euro), no. 4 (earrings; 4000 Old Francs = 15,715.97 Euro).

According to ‘Le Figaro’, her father also gave Marie: a gilded and decorated silver toilet set (recalling 6th and 7th century drawings)¹⁴⁴.

The ILN mentions some presents which Marie Alexandrovna gave to Marie: ‘a diamond coronet, a brooch, earrings, a diamond and sapphire brooch, two pearls and diamonds bracelets, two pearls and diamonds brooches, and a dressing-bag with silver fittings, each engraved with the initial ‘M’ and a coronet’¹⁴⁵.

According to ‘Le Figaro’, her mother gave Marie: a diamond tiara¹⁴⁶, a cross¹⁴⁷, a brooch, diamonds and sapphires earrings, two brooches¹⁴⁸ and two bracelets, with pearls and diamonds¹⁴⁹, a travel necessaire with silver elements¹⁵⁰.

As well, the ducal couple gave the bride joint gifts: a china toilet set and a china dessert service¹⁵¹.

Carol I and Leopold, among others presents, made a joint present to Marie, a diamond rivi re necklace¹⁵².

Carol I gave her a sapphires and diamonds bracelet¹⁵³. The bridegroom gave his bride a diamonds and large sapphire brooch¹⁵⁴. Leopold gave her a diamonds and sapphire bracelet¹⁵⁵.

¹⁴⁴ Le Figaro, Wednesday, 11 January 1893, p. 3
[<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k282410f/f3.item>].

¹⁴⁵ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51.

¹⁴⁶ Le Figaro, Wednesday, 11 January 1893, p. 3
[<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k282410f/f3.item>]; NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. IV/36/F.D, Dr. Traugott Tamm, ‘Inventar des Schmuckes’, 15/28 May 1902, no. 5 (500,000 Old Francs = 1,964,496.15 Euro).

¹⁴⁷ Le Figaro, Wednesday, 11 January 1893, p. 3 [a href="https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k282410f/f3.item">https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k282410f/f3.item]; NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. IV/36/F.D, Dr. Traugott Tamm, ‘Inventar des Schmuckes’, 15/28 May 1902, no. 6 (diamonds; 60,000 Old Francs = 235,739.54 Euro).

¹⁴⁸ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. IV/36/F.D, Dr. Traugott Tamm, ‘Inventar des Schmuckes’, 15/28 May 1902, probably nos. 11-12. Dr. Tamm added the turquoises, apart from pearls and diamonds.

¹⁴⁹ Le Figaro, Wednesday, 11 January 1893, p. 3 [a href="https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k282410f/f3.item">https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k282410f/f3.item]; D. Mandache, *Bijuteriile reginei Maria*, p. 26.

¹⁵⁰ Le Figaro, Wednesday, 11 January 1893, p. 3
[a href="https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k282410f/f3.item">https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k282410f/f3.item]; probably the same item as *infra*, footnote no. 141.

¹⁵¹ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51.

¹⁵² NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. IV/36/F.D, Dr. Traugott Tamm, ‘Inventar des Schmuckes’, 15/28 May 1902, no. 18 (41 diamonds; 130,000 Old Francs = 510,769.00 Euro); D. Mandache, *Bijuteriile reginei Maria*, p. 93; for the currency converter, see <https://www.insee.fr/fr/information/2417794>

¹⁵³ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. IV/36/F.D, Dr. Traugott Tamm, ‘Inventar des Schmuckes’, 15/28 May 1902, no. 19; D. Mandache, *Bijuteriile reginei Maria*, p. 29.

Alexander III and Maria Feodorovna presented Marie with a brooch with diamonds and a large sapphire¹⁵⁶. The future King Edward VII and Queen Alexandra gave Marie a bracelet with turquoises and two heart-shaped diamonds¹⁵⁷.

The officers of the Plymouth garrison presented the bride with a writing set composed of: a large stationery case, a blotter, an inkstand, a pen-tray, a match-stand and a table-bell, worked in repoussé silver and morocco leather. The Thornhill firm (Bond Street, London) created this beautiful set¹⁵⁸. **(Pl. 16)** In the collections of The National History Museum of Romania is preserved a similar writing set, created by the Elkington & Co firm¹⁵⁹.

The employees of the household at Clarence House¹⁶⁰ selected a silver coffee and tea set made by the Elkington & Co firm (22, Regent Street, London). **(Pl. 17)** The Sultan of Johor presented the bride with a silver-gilt tea and coffee set (kettle, tray, china cups and saucers) made by the Elkington & Co firm. **(Pl. 18)** Lord Rosebery¹⁶¹ presented the princess with two punch bowls in a morocco case made by the Elkington & Co firm. **(Pl. 19)** The Elkington & Co firm presented the bride with a gold mirror clock in Louis XIV style. **(Pl. 20)** A silver two-candle lamp was made gift to the princess by the Plymouth Division Royal Marine Light Infantry. It was made by the Goldsmiths and Silversmiths Company (112, Regent Street, London). **(Pl. 21)** Admiral Woods Pasha¹⁶² presented the bride with a silver Turkish toilet box¹⁶³. **(Pl. 22)**

As the bridal trousseau was displayed in London, the wedding presents were exhibited for two days in Coburg, as Ferdinand informed Carol I¹⁶⁴.

¹⁵⁴ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. IV/36/F.D, Dr. Traugott Tamm, 'Inventar des Schmuckes', 15/28 May 1902, no. 22; D. Mandache, *Bijuteriile reginei Maria*, p. 29.

¹⁵⁵ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. IV/36/F.D, Dr. Traugott Tamm, 'Inventar des Schmuckes', 15/28 May 1902, no. 20; D. Mandache, *Bijuteriile reginei Maria*, p. 29.

¹⁵⁶ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. IV/36/F.D, Dr. Traugott Tamm, 'Inventar des Schmuckes', 15/28 May 1902, no. 23; D. Mandache, *Bijuteriile reginei Maria*, p. 29.

¹⁵⁷ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. IV/36/F.D, Dr. Traugott Tamm, 'Inventar des Schmuckes', 15/28 May 1902, nos. 1a-b; D. Mandache, *Bijuteriile reginei Maria*, p. 27.

¹⁵⁸ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51.

¹⁵⁹ NHMR, inv. 66290 a-e.

¹⁶⁰ The Royal residence of the Duke of Saxe-Coburg and Gotha in London.

¹⁶¹ <https://prabook.com/web/archibald.primrose/1718206>

¹⁶² <https://prabook.com/web/pasha.woods/754990>

¹⁶³ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51.

¹⁶⁴ See Appendix no. 6.

The ILN did not issue a photo of the newlyweds, but released instead two oval pictures assembled in a beautiful intricate design, with the coat of arms of the bride's father as a British prince, respectively the coat of arms of the Romanian Kingdom, were released to the public. **(PI. 23)**

For a better illustration of Marie's life, the ILN put out photos of the Royal bride at various ages¹⁶⁵, as well as photos of her parents¹⁶⁶, and photos of her siblings¹⁶⁷. One of the pictures illustrates teenager Marie with her sisters wearing Romanian folk costumes offered to them by King Carol I during the engagement period¹⁶⁸. **(PI. 24)**

Under 'The family of the bridegroom' headline were presented distinct pictures of the King Carol I, Queen Elisabeth of Romania (1843-1916)¹⁶⁹, and the parents of Ferdinand, Leopold and Antonia of Hohenzollern-Sigmaringen¹⁷⁰. There followed a little report about the town of Sigmaringen¹⁷¹. In order to be more accurate, the ILN included a small text presentation and a few photos of Bucharest (the Boulevard Elizabeth¹⁷² and the 'Lady Balasa' Church¹⁷³). Also, some interiors shot in the Royal Palace (the Library, the Grand Staircase¹⁷⁴, the Throne Room, the King's Study, and the Dining Room¹⁷⁵) in Bucharest were printed. A small text presentation and one little photo were dedicated to the Peleş Castle¹⁷⁶.

Princess Victoria Melita. First marriage

Princess Victoria Melita of Great Britain and Ireland, Princess of Saxe-Coburg and Gotha married Ernest Louis, Grand Duke of Hesse and by Rhine¹⁷⁷ on 19 April 1894 at Coburg (Land Bayern, Germany). **(PI. 25; PI. 26)** They divorced by mutual consent in 1901¹⁷⁸.

In order to enrich the information about this wedding, some photos regarding Princess Victoria Melita's childhood and teenage years were issued¹⁷⁹, and distinct photos of the parents of the bride and bridegroom: the ducal couple of Saxe-Coburg

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 45, *Ibidem*, p. 47; ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 77, p. 85.

¹⁶⁶ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 44.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 44-45.

¹⁶⁸ ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 78; Maria, regina României, *Povestea vieții mele* vol. I, p. 316.

¹⁶⁹ <http://almanachdegotha.org/id109.html>, 1d.

¹⁷⁰ ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 50.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 52.

¹⁷² ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 87.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 88. The correct name is 'Domnița Bălașa' Church.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 87.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 88.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 85.

¹⁷⁷ <http://www.almanachdegotha.org/id47.html>, 4f.

¹⁷⁸ ILN, no. 3469, 14 October 1905, p. 524.

¹⁷⁹ Alone or accompanied by her siblings, Marie and Alexandra; ILN, no. 2870, 21 April 1894, p. 485-488.

and Gotha, Grand Duke Louis IV¹⁸⁰ of Hesse and by Rhine (1837-1892), and Grand Duchess Alice (1843-1878)¹⁸¹.

Also, the British readers were even given historical, demographical and geographical data about the Duchies of Saxe-Coburg and Gotha and Hesse & the Rhine¹⁸².

The civil marriage was privately performed at 11 am in the apartments of the Queen Victoria, in the Ehrenburg Palace (PI. 27). It was soon followed by the Church of England ceremony. (PI. 28) After the conclusion of the ceremonies, a banquet was laid out in the Throne-room¹⁸³. (PI. 29; PI. 30)

The bridal gown is described in detail: 'the wedding gown was of the richest corded silk of an ivory-white tint, profusely embroidered with countless pearls in a design of orange-blossom sprays, intermixed with true lovers' knots, the low bodice having epaulettes and elbow-frills of net, also studded with pearls'¹⁸⁴. (PI. 31)

Empress Frederick wrote that the bride 'had a plain white silk gown with hardly any trimming' and wore 'a light slender diadem of emeralds with a sprig of orange blossom stuck in behind'¹⁸⁵.

A special page was reserved to the bridal trousseau in which 16 outfits were sketched¹⁸⁶. The trousseau was entirely supplied by Madame Maynier, whose fashion house was based in London¹⁸⁷. (PI. 32)

Among the guests we name: Queen Victoria (PI. 33-35), Wilhelm II with her mother, the German Empress Frederick (1840-1901)¹⁸⁸, Tsarevitch Nicholas¹⁸⁹, Prince of Wales¹⁹⁰, Crown Prince Ferdinand and Crown Princess Marie of Romania, Princess Alix of Hesse and by Rhine (1872-1918)¹⁹¹, Grand Duke Vladimir Alexandrovich of Russia (1847-1909) and his wife¹⁹², Grand Duke Sergei Alexandrovich of Russia

¹⁸⁰ <http://www.almanachdegotha.org/id47.html>, 1e.

¹⁸¹ ILN, no. 2870, 21 April 1894, p. 491.

¹⁸² *Ibidem*, p. 485.

¹⁸³ ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 507.

¹⁸⁴ ILN, no. 2870, 21 April 1894, p. 475.

¹⁸⁵ *The Empress Frederick writes to Sophie, her daughter, Crown Princess and later Queen of the Hellenes: 1889-1901*, Arthur Stanley Gould Lee (editor), with an introduction by Queen Helen, Queen Mother of Romania, London, 1955
[https://archive.org/stream/empressfrederick00victuoft/empressfrederick00victuoft_djvu.txt], p. 169.

¹⁸⁶ ILN, no. 2870, 21 April 1894, p. 476.

¹⁸⁷ 9 Wigmore Street, see <https://nat.museum-digital.de/index.php?t=people&id=11034>

¹⁸⁸ <http://www.almanachdegotha.org/id12.html>, 1f.

¹⁸⁹ Later Tsar Nicholas II (1868-1918).

¹⁹⁰ Later King Edward VII (1841-1910); <http://www.almanachdegotha.org/id12.html>, 2f.

¹⁹¹ Future empress Alexandra Feodorovna.

¹⁹² <http://www.almanachdegotha.org/id33.html>, 4g. The Grand Duchess Marie Pavlovna 'the Elder'.

(1857-1905) and his wife¹⁹³, Grand Duke Paul Alexandrovich¹⁹⁴ of Russia, etc¹⁹⁵. **(Pl. 36; See Appendix no. 7)**

A small number of the wedding presents were listed as follows: Queen Victoria gave her granddaughter a diamond brooch designed by herself and made by the Phillips Brothers. **(Pl. 37)** The Hessian bridegroom presented Victoria Melita with a diamond tiara in the form of wings (de-mountable for use as a brooch), created by J. W. Benson (25, Old Bond Street, London)¹⁹⁶. **(Pl. 38)** The 1st Wiltshire Regiment purchased a silver mirror made by the Goldsmiths and Silversmiths Company. The wives and maidens of Coburg offered to the bride a suite of drawing-room furniture. The bride's parents made several gifts to their daughter: a necklace of pearls and emeralds, a diamond and emerald bracelet, a diamond and turquoises heart, a diamond and emerald tiara. The Tsar Alexander III sent a jewellery set of diamonds and sapphires. The City Hall of Coburg presented the bride with a silver vase decorated with the coat of arms of the Duchy. The Sultan of Johor presented Victoria Melita with a tea and coffee service of gold plated china¹⁹⁷.

Also, was printed a photo of a room in the Ehrenburg Palace, crammed with gifts. **(Pl. 39)**

The wedding cake was prepared by the firm Gunter and Co. Its height was 165 cm and it weighed 68 kg. The sides of the cake were decorated with four medallions bearing the monograms of the newlywed couple. Each medallion was bordered with acorns and oak leaves in pure white sugar. On the top of the cake stood a pedestal of 'open sugar-work' bearing a vase of filigree sugar in which was displayed a posy¹⁹⁸. The cake was placed on a small table behind Queen Victoria, at the wedding banquet¹⁹⁹. **(Pl. 40)**

During the happy gathering occasioned by the nuptials of the Princess Victoria Melita and her first cousin, Gran Duke Ernest Louis, the betrothal of the Tsarevitch Nicholas of Russia²⁰⁰ and Princess Alix of Hesse and by Rhine was publicly announced²⁰¹. **(Pl. 41)** Under the headline 'Betrothal of the Czarevitch'

¹⁹³ <http://www.almanachdegotha.org/id301.html>, 7g. The Grand Duchess Elizabeth ('Ella') Feodorovna.

¹⁹⁴ <http://www.almanachdegotha.org/id301.html>, 8g.

¹⁹⁵ ILN, no. 28 April 1894, p. 507; D. Mandache, *Dearest Missy*, p. 173, letter to Marie (NAR, V/1767).

¹⁹⁶ Photo of the young princess wearing it,

https://archive.org/details/storyofmylifebym00mari/page/202_p_246.

¹⁹⁷ ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 522.

¹⁹⁸ White lilac, orange and myrtle blossoms, lilies-of-the-valley, hyacinths, and stephanotis, etc.

¹⁹⁹ ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 523.

²⁰⁰ <http://www.almanachdegotha.org/id33.html>, 1h. The wedding took place on 26 November 1894 in St. Petersburg, see ILN, no. 2902, 1 December 1896, p. 667.

²⁰¹ <http://www.almanachdegotha.org/id47.html>, 6f. Alix was given the Christian name Alexandra Feodorovna after the conversion to the Orthodox faith.

was stressed the hope ‘that friendly and even cordial relations with Russia may long be maintained both by Germany and by Great Britain’²⁰².

Princess Victoria Melita. The second marriage.

Princess Victoria Melita of Great Britain and Ireland, Princess of Saxe-Coburg and Gotha, Grand Duchess of Hesse and by Rhine got divorced in 1901 and she remarried Grand Duke Kirill Vladimirovich of Russia (1876-1938)²⁰³ on 8 October 1905, in Tegernsee²⁰⁴. The British princess was known after 1909 as Grand Duchess Victoria Feodorovna²⁰⁵.

The letters written by Marie Alexandrovna and then Crown Princess Marie are important testimonies about the Hessian couple’s disagreements and unhappiness throughout their married life²⁰⁶. This cheerless situation led finally to divorce.

The New Yorker newspaper witnessed the dissolution of the marriage of the Grand Ducal couple and stated that ‘it is believed that the Court granted the divorce on the ground of invincible mutual antipathy’²⁰⁷.

The younger sister of Marie wished to remarry Grand Duke Kirill, a first cousin on the maternal side. There were huge difficulties of a wedlock between first cousins because it was prohibited by the canonical tradition of the Russian Orthodox Church²⁰⁸. But eventually, after years of struggle, they succeeded in marrying without the formal approval of the tsar.

The events are reported in various ways: the wedding venue, the name and the nationality of the priest, the guests, etc.

²⁰² ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 510. In the same caption are put out two oval photos of the future tsar Nicholas II and his fiancée, framed with an intricate embellishment.

²⁰³ <http://www.almanachdegotha.org/id33.html>, 2h. The head of the House of Romanov starting with 1924.

²⁰⁴ ILN, no. 3469, 14 October 1905, p. 524.

²⁰⁵ <http://www.almanachdegotha.org/id55.html>, 3d.

²⁰⁶ D. Mandache, *Dearest Missy*, p. 282, letter to Marie (NAR, V/1794), p. 291, letter to Marie (NAR, V/1798), p. 292, letter to Marie (NAR, V/1799), p. 293, letter to Marie (NAR, V/1800), p. 324, letter to Marie (NAR, V/1818), p. 331, letter to Marie (NAR, V/1822), p. 334, letter to Marie (NAR, V/1825), p. 336, letter to Marie (NAR, V/1826), p. 340, letter to Marie (NAR, V/1827), p. 341, letter to Marie Alexandrovna (NAR, V/2397), p. 346, letter to Marie Alexandrovna (NAR, V/2403), p. 348, letter to Marie (NAR, V/1831), p. 374, letter to Marie (NAR, V/1843), p. 423, letter to Marie Alexandrovna (NAR, V/2425); S. Papi, *The Jewels of the Romanovs. Family&Court*, p. 102.

²⁰⁷ NY Times, 24 December 1901,

<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1901/12/24/101090471.pdf>

²⁰⁸ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/1904, 06.12.1901 (letter from Marie Alexandrovna to Marie).

Under 'The World's News' headline from the ILN, was presented a very brief note on the second marriage of the Princess Victoria Melita which took place in a private ceremony 'at the Russischer Hof Hotel in Munich'.

As the ILN reports, at the gathering were present only the Grand Duchess Marie Alexandrovna²⁰⁹, the Grand Duke Alexei Alexandrovich of Russia²¹⁰, a civil official and a Greek priest. We are briefly informed that the newlyweds immediately left Munich²¹¹. No photo was published.

In two letters addressed to the Romanian Crown Princess, Marie Alexandrovna gives some details about the wedding of Victoria Melita, including the venue of the nuptials: the tiny church of Count Adlerberg²¹² at Tegernsee (Land Bayern, Germany)²¹³. The Grand Duchess mentioned Princess Beatrice to be in attendance²¹⁴.

The bride was dressed in a light grey dress and a yellow hat²¹⁵. Her mother bought from Munich as wedding present a pair of cabochon emerald earrings²¹⁶.

The NY Times published some news about this European episode and described the actions of Nicholas II who punished his first cousin²¹⁷. The Official Messenger of St. Petersburg published an Imperial ukase on 16 October 1905, in which Kirill was dismissed from the army in consequence of his recent marriage to Princess Victoria. Kirill 'is deprived of all his decorations, of the right to bear the title of Imperial Highness, and his entire Russian income, which is derived from the \$2,500,000²¹⁸ set aside for each Grand Duke at his birth, and which has since been augmented in various ways'²¹⁹.

²⁰⁹ <http://www.almanachdegotha.org/id301.html>, 6g.

²¹⁰ ILN, no. 3469, 14 October 1905, p. 524; Marie Alexandrovna in a letter to Queen Marie, did not mention Grand Duke Alexei as attendant, NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2003, 11.10.1905 (letter from Marie Alexandrovna to Marie).

²¹¹ ILN, no. 3469, 14 October 1905, p. 524.

²¹² The church of Count Adlerberg was erected by Count Nikolay Adlerberg as a house church on his property near Tegernsee,

[https://orthodoxwiki.org/Cathedral_of_the_Holy_New-Martyrs_and_Confessors_of_Russia_\(Munich,_Bavaria\)](https://orthodoxwiki.org/Cathedral_of_the_Holy_New-Martyrs_and_Confessors_of_Russia_(Munich,_Bavaria))

²¹³ At 51 km away from Munich; at that time, Marie Alexandrovna lodged here; NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2003, 11.10.1905, p. 3; NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2051, 10.10.1907, p. 2.

²¹⁴ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2003, 11.10.1905 (letter from Marie Alexandrovna to Marie).

²¹⁵ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2003, 11.10.1905, p. 3 (letter from Marie Alexandrovna to Marie).

²¹⁶ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2051, 10.10.1907, p. 2 (letter from Marie Alexandrovna to Marie).

²¹⁷ NY Times, 6 October 1905, <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1905/10/06/102133317.pdf>

²¹⁸ Today is the amount of \$72,753,409.09,

<http://www.in2013dollars.com/us/inflation/1905?amount=2500000>

²¹⁹ NY Times, 17 October 1905,

S. Papi quotes, in his 'The Jewels of the Romanovs. Family&Court', the posthumous memoirs of Kirill, when presenting the much discussed occasion and its consequence: Father Smirnov officiated the nuptials at the home of Count Adlerberg, near Tegernsee. As a result of his marriage, Kirill was excluded from the army and the navy, and was deprived of all his honours. In 1907 Victoria converted to the Russian Orthodox faith and starting with 1909 became a Grand Duchess²²⁰. After almost 5 years in exile, the couple began their life in Russia²²¹.

Princess Alexandra Louise Olga Victoria

Princess Alexandra of Great Britain and Ireland, Princess of Saxe-Coburg and Gotha (1878-1942) married Prince Ernest of Hohenlohe-Langenburg²²² (1863-1950) on 20 April 1896 at Coburg.

Their marriage was an easy task because both of them were of Protestant faith. Nevertheless, it was not considered a brilliant match for a granddaughter of a British monarch²²³.

Queen Victoria, the matriarch of the British Royals, was in a bad disposition and had a neglectful attitude on hearing the news of Alexandra's 'official engagement' and the subsequent developments²²⁴. Marie Alexandrovna and her husband had some anxiety to tell Queen Victoria about the engagement²²⁵.

On 18 April there was a State Banquet at the Ehrenburg Palace, followed by a Court ball. Two performances at the Opera were scheduled, one of them being *Rienzi* by R. Wagner.

The religious service at the church was scheduled on the 20 April, in the morning. The civil act of marriage was performed in the audience hall, in Ehrenburg Palace, then the happy gathering assembled in the St. Moriz Church for the religious service and after that a breakfast was laid out in the Throne-room²²⁶. In the afternoon there was a reception, and after it a State banquet. The happy event concluded with a visit at the Opera²²⁷.

<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1905/10/17/101829798.pdf>

²²⁰ S. Papi, *The Jewels of the Romanovs. Family&Court*, p. 144.

²²¹ *Ibidem*, *op.cit.*, p. 148.

²²² <http://www.almanachdegotha.org/id77.html>, 1e.

²²³ *The Empress Frederick writes to Sophie, her daughter*,

[\[https://archive.org/stream/empressfrederick00victuoft/empressfrederick00victuoft_djvu.txt\]](https://archive.org/stream/empressfrederick00victuoft/empressfrederick00victuoft_djvu.txt),

p. 203; D. Mandache, *Dearest Missy*, p. 187, letter to Marie (NAR, V/1770); *Ibidem*, letter to Marie, p. 214 (NAR, V/1776); *Ibidem*, letter to Marie Alexandrovna, p. 211 (NAR, V/2326).

²²⁴ *Ibidem*, letter to Marie, p. 230-231 (NAR, V/1782); *Ibidem*, letter to Marie, p. 251 (NAR, V/1791).

²²⁵ *Ibidem*, letter to Marie, p. 223 (NAR, V/1781).

²²⁶ ILN, no. 2976, 2 May 1896, p. 547.

²²⁷ ILN, no. 2974, 18 April 1896, p. 484.

The ILN mentions the Royals who arrived at Coburg in order to participate at the nuptials: the German Emperor Wilhelm II and Empress Augusta Victoria, the Duke and Duchess of York²²⁸, Ferdinand and Marie, Grand Duke Paul Alexandrovich of Russia²²⁹, etc²³⁰. Also, a group photo was published with many prominent Royals²³¹. **(Pl. 42)**

The photos of the nuptials were made by the same J. Russell²³², as in the two previous marriages. One photo portrays the bride in wedding dress²³³ and her bridegroom. **(Pl. 43)** In addition, the ILN published photos of: the fathers of the bride and bridegroom, the couple, the guests watching the departure of the newlyweds²³⁴.

The number of the photos and the data about the proceedings suffered a visible shortage in comparison with the extensive descriptions of the previous two weddings from 1893 and 1894.

Princess Beatrice Leopoldine Victoria

Princess Beatrice of Great Britain and Ireland, Princess of Saxe-Coburg and Gotha, married Infante Alfonso of Spain²³⁵ (1886-1975), Duke of Galliera, on 15 July 1909 at Coburg.

Like in the case of her older sister Marie, there was a complicated situation because the bride-to-be was of Protestant faith, while the bridegroom-to-be was Roman Catholic.

Once more, the NY Times presented a European episode, namely the matrimonial proceedings of the youngest sister, Beatrice.

Infante Alfonso went to see Pope Pius X (1903-1914) for a dispensation for a mixed marriage. As well, the Spanish government warned the Vatican of the proposed marriage²³⁶. Correspondingly, if the Pope did not give his assent, Alfonso menaced to convert to Protestantism²³⁷.

²²⁸ <http://www.almanachdegotha.org/id12.html>, 2g; later George V and Queen Mary.

²²⁹ <http://www.almanachdegotha.org/id301.html>, 8g.

²³⁰ ILN, no. 2974, 18 April 1896, p. 484; ILN, no. 2976, 2 May 1896, p. 547.

²³¹ See Appendix no. 7.

²³² <https://www.npg.org.uk/collections/search/portrait/mw189132/Victoria-Melita-Grand-Duchess-of-Russia-Ernest-Ludwig-Grand-Duke-of-Hesse-and-by-Rhine>

²³³ <https://bawue.museum-digital.de/index.php?t=objekt&suinin=1&suinsa=46&oges=1156&navlang=it> (here it is written that Madame Maynier created the dress which is stored today in the Landesmuseum Württemberg, Stuttgart).

²³⁴ ILN, no. 2976, 2 May 1896, p. 549.

²³⁵ <http://www.almanachdegotha.org/id36.html>, 1f.

²³⁶ NY Times, 24 July 1909,

[<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1909/07/24/101036906.pdf>]

²³⁷ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2057, 02.02.1908 (letter from Marie Alexandrovna to Marie).

As a consequence of their marriage in July 1909, the bridegroom was deprived of his title of Infante of Spain and stripped of all honors and decorations²³⁸.

It seems that the king favored and actually advised Alfonso to marry Beatrice secretly, giving him a leave of absence for that purpose and personally intervening by telegraph with the Bamberg ecclesiastical authorities, in whose Archdiocese the marriage took place, to procure a dispensation for it. The civil marriage took place in the morning of 15 July 1909. At 3 o'clock the priest in Coburg received a telegraphic dispensation from the Archbishop of Bamberg²³⁹. At 3.30 the Catholic marriage²⁴⁰ was performed in St. Augustin's Church (pl. 44), which was followed by a Protestant ceremony in the chapel of Edinburgh Castle²⁴¹.

Beatrice did not have a proper wedding gown, but only a cream dress and the only kind of wedding veil she could produce was a white Spanish *mantilla*. Also, the bride created herself a wreath of myrtle used as headdress²⁴².

Marie Alexandrovna, her mother, gave her as wedding presents an emerald tiara, a necklace and a small brooch²⁴³. Later she bought from St. Petersburg a small tiara and a diamond ring²⁴⁴.

The father of the bridegroom wrote two telegrams to King Alfonso XIII and to his son. In the first he expressed the sadness that Alfonso had wed in secret. In the second one, he stressed that his son married without his knowledge and finished with 'henceforth all is over between us'²⁴⁵.

²³⁸ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2083, 23.07.1909, p. 7 (letter from Marie Alexandrovna to Marie); NYTimes, 18 July 1909

[<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1909/07/18/117409313.pdf>]; NYTimes, 19 July 1909, [<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1909/07/19/101742860.pdf>]

²³⁹ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2083, 23.07.1909, p. 3-4 (letter from Marie Alexandrovna to Marie). The name of the Archbishop is Friedrich Philipp von Abert (1905-1912),

https://en.wikipedia.org/wiki/Archbishop_of_Bamberg

²⁴⁰ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2083, 23.07.1909, p. 4-5 (letter from Marie Alexandrovna to Marie); NYTimes, 24 July 1909,

[<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1909/07/24/101036906.pdf>]

²⁴¹ NYTimes, 16 July 1909,

[<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1909/07/16/101817999.pdf>]

²⁴² NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2083, 23.07.1909, p. 4-5 (letter from Marie Alexandrovna to Marie).

²⁴³ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2083, 23.07.1909, p. 7 (letter from Marie Alexandrovna to Marie).

²⁴⁴ NAR, The Royal House Fund Archive, Queen Marie Archive, file no. V/2091, 20.03.1910, p. 3 (letter from Marie Alexandrovna to Marie).

²⁴⁵ NY Times, 26 July 1909,

[<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1909/07/26/101891521.pdf>]

Under the ILN headline 'Portraits and World News' were printed two oval photos of the bride and bridegroom. **(Pl. 45)** Under the photo of Princess Beatrice was written that she 'married against the wishes of the King of Spain²⁴⁶'. Under the photo of Infante Alfonso was written that he 'has been degraded because he married Princess Beatrice of Saxe-Coburg and Gotha'²⁴⁷.

In the ILN the extent occupied by this wedding account is very short, a recurrence of the 1905 second wedding of Victoria Melita.

For a few years the couple lived in exile²⁴⁸. In 1911 Alfonso was restored to the rank of Lieutenant in the army, and in 1912 the king issued a decree restoring his title²⁴⁹.

At first, Beatrice was reluctant to give up her faith²⁵⁰, but in the end, accepted to enter the Catholic Church in 1913²⁵¹.

Every one of the Saxe-Coburg and Gotha sisters, except Alexandra, had a quite difficult path to follow in order to succeed in obtaining happiness.

For the eventful weddings of Victoria Melita (no. 2) and Beatrice, the NY Times was much more productive than the ILN which published only small notes.

These two princesses (one of whom got divorced, which caused an uproar) and other relatives (Empress Alexandra Feodorovna, Grand Duchess Elizabeth Feodorovna, Queen Ena of Spain, etc), opened up the way for personal independence within the royal families, which created a precedent. Their pursuit of marital happiness concurred with the feminist movement throughout Europe and North America at the turn of the century. Their religious confessions generated considerable troubles and many diplomatic actions were undertaken in order to obtain approval and acceptance.

Appendix no. 1

'And something else, I hear that different newspapers' correspondents would come out. Those here, I set myself to cut off the enthusiasm, so they will not see anything. It's reported that 'Figaro' is going to send someone. It would be

²⁴⁶ I.e. King Alfonso XIII (1886-1941); <http://www.almanachdegotha.org/id36.html>, 3f.

²⁴⁷ ILN, no. 3666, 24 July 1909, p. 122.

²⁴⁸ Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. II, p. 237 (referring to the difficulties in marrying a Roman Catholic).

²⁴⁹ NY Times, 15 September 1913

[<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1913/09/15/100646753.pdf>]

²⁵⁰ <https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1909/07/19/101742860.pdf>

²⁵¹ NY Times, 15 August 1913

[<https://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1913/08/15/100572556.pdf>]

good, probably, for Zingler to deal with this gang of bastards and, eventually, direct them'²⁵².

Appendix no. 2

The interview.

'I arrived on Thursday, and spent Friday in obtaining all the necessary formal permissions to carry out my operations. The Prince of Hohenzollern was most kind in making arrangements for my convenience. He is very affable, and speaks English much better than he believes, though on every occasion he met me he apologised for his 'poor English'. The bridegroom came to be photographed first, and, like his father he was very pleasant, taking an interest in my work, and chatting brightly all the time. His command of English is excellent'²⁵³.

The ILN reporter: 'Were you at the railway station when the bride arrived?'

J. Russell: 'Yes; and you could hardly imagine a prettier scene. The little station was gaily decorated, and the moving groups of Royal relatives in their brilliant uniforms waiting for the train gave a kaleidoscopic touch to the picture; while warm sunshine was glinting on the white snow which lay on the landscape. When the signal announced the approach of the special train all the correspondents and artists (numbering about twenty) pressed forward and had a capital view. When the carriages came in sight Prince Ferdinand ran along the platform blithely welcoming his bride with 'Marie! Marie! Marie!' His cordial embrace of her Royal Highness was very pretty to witness'.

The ILN reporter: 'When did you photograph the bride, Mr. Russell?'

J. Russell: 'Between civil ceremony and that which took place with Roman Catholic rites. The Princess gave me six minutes in the corridor in which to accomplish my work. It was half-past four o'clock, and the light was anything but favourable. One little point may I mention. Her Royal Highness declined to place her head in the usual frame. 'No, I can keep quite still, Mr. Russell, without that'. And certainly the result justified her words. Then I had the pleasure of taking the Duke of Edinburgh in full uniform, and afterwards the King of Romania, who immediately acceded to my request that I should photograph him for the ILN issue, unfortunately I could not take the royalties in a group. If it had been summer, I could not have wished for a lovelier place than Sigmaringen for photography'.

The ILN reporter: 'And was that the conclusion of your labours?'

²⁵² The Romanian translation of the original German is: 'Și încă ceva, aud că își vor face apariția diverși corespondenți de ziare. Astora de aici am pus eu să li se taie avântul, căci n-o să apuce sa vadă nimic. Se spune că 'Figaro' urmează să trimită pe cineva etc. Ar fi bine, probabil, ca Zingler să se ocupe de această bandă de nenorociți și eventual să-i dirijeze'.

²⁵³ On the contrary, Queen Marie in her memoirs wrote that her fiancé didn't speak English, Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. I, p. 276.

J. Russell: ‘No, for on the wedding day I developed my negatives, and prepared transparencies from them to show the Prince of Hohenzollern the same evening. Queen Victoria was very anxious that a good photo of her granddaughter in her bridal costume should be obtained, so that I was all the more eager for success’²⁵⁴.

Appendix no. 3

The speech of the King Carol I at the wedding banquet in Sigmaringen.

‘With the heart full of joy, I salute the accomplished and blessed union as an insurance for the future of Romania. My country is looking with pride at this close bond of its young Dynasty with powerful regnant houses and great Empires. My cheers: ‘Long live the newlyweds!’’, doesn’t lively and pleasantly resound only in this Castle, the core of my family; my cheers would be carried by the Danube waves up to the sea, far away, where it is heard by a growing and developing people, and who, in turn, is rejoicing with sincere gratitude for the Augusts Heads of both families and for the beloved parents of the young couple.

Let’s raise our glasses and to drink for the health of my dearest nephew and niece! The heaven blessings let them accompany on the new path of life!

Long live the young couple!’

Appendix no. 4

The address at the Metropolitan Orthodox Church.

‘Under my rule, Carol I, the first king of Romania, in the Salvation year of 1893 and the year of my reign 27, was celebrated on 29 December (10 January), the wedding of my beloved nephew HRH Prince Ferdinand, the second son of my brother, HRH Prince Leopold of Hohenzollern and of HRH Princess Antonia of Portugal, my heir to the Romanian crown, with HRH Princess Marie of Great Britain and Ireland, daughter of HRH Alfred, duke of Edinburgh, Prince of Great Britain and Ireland, and of HRH Alexandra²⁵⁵, Grand Duchess of Russia, in the Castle of Sigmaringen, in which I was born, Castle watered by the waves of the mighty Danube, at whose mouths is my kingdom.

After the wedding, at which was present HM The Emperor of Germany, the Head of the Hohenzollern family, my mother HRH Princess Josephine of Hohenzollern, the parents of the wedded pair, the representatives of the Imperial Houses and Royal Houses which are related with my beloved nephew and niece, and on behalf of the country, my prime minister Lascăr Catargiu, the presidents of my legislative chambers, Gheorghe Grigore Cantacuzino and General Gh. Manu, my Foreign affairs minister Alexandru Lahovary, and my former ministers General Ion Em. Florescu and Dimitrie A. Sturdza, my beloved nephews, on 23 January

²⁵⁴ ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 69.

²⁵⁵ Erroneously written, the correct version is Marie Alexandrovna.

1893, on the eve of the anniversary of the Principalities' union, from which, with God's will, and the bravery of its people, I founded a kingdom in the Salvation year of 1881, have arrived in the Capital and, after the old traditions of the country, in the middle of the popular joy of my faithful people, they went directly to the Metropolitan Orthodox Church, where in front of myself, of my Council of Ministers, of the country representatives and of the high dignitaries of the State, His Beatitude the Metropolitan Primate, together with His Beatitude the Metropolitan of Moldavia and Suceava, and others bishops and prelates, they all raised to the Heaven the prayers of our Saint Church for the happiness and the glory of my beloved nephew and niece.

For the eternal remembrance of this glorious day in which my work of 27 years has been crowned for the reinforcement of the Dynasty and for the thriving of the Romanian people²⁵⁶.

Appendix no. 5 (see Pl. 14a)

The bridal trousseau of the Princess Marie of Edinburgh:

- 1 Travelling cloak.
- 2 Skating costume.
- 3 Day dress.
- 4 Dinner gown.

Appendix no. 6

'The gifts are coming from all parts of England, from Missy's kith and kin and their parents; about 120 items were gathered, and today and tomorrow shall be exhibited for the public. Among them are some very valuable items. A whole list of gifts went through Coandă to Lahovari and I'll try to copy it for you'²⁵⁷.

Appendix no. 7 (see Pl. 36)

The Royal gathering, Coburg, April 1894:

- 1 Duchess Marie Alexandrovna of Saxe-Coburg and Gotha (1853-1920).
- 2 Empress Victoria of Germany (widely known as Empress Frederick).
- 3 Queen Victoria (1819-1901).
- 4 Princess Beatrice, Duchess of Galliera (1884-1966).
- 5 Wilhelm II, German Emperor and King of Prussia (1859-1941).

²⁵⁶ Regele Carol I al României, *Cuvântări și scrisori*, vol. III, 1887-1909, p. 171-173.

²⁵⁷ *Scrisorile regelui Ferdinand I al României*, vol. I, the establishing of the text, notes, and introductory study by Sorin Cristescu, Târgoviște, 2015, letter no. 73, p. 145, 31 December 1892, Ferdinand to Carol I (NAR, The Royal House Fund Archive, King Carol I Archive, file no. V/D 698).

- 6 Princess Alix of Hesse and by Rhine, later Tsarina Alexandra Feodorovna.
- 7 Tsarevich Nicholas, later Tsar Nicholas II.
- 8 The Hereditary Prince Alfred of Saxe-Coburg and Gotha (1874-1899).
- 9 Princess Alexandra of Hohenlohe-Langenburg.
- 10 Prince of Wales, later King Edward VII.
- 11 Duke Alfred of Saxe-Coburg and Gotha (1844-1900).
- 12 Grand Duchess Elizabeth ('Ella') Feodorovna of Russia.
- 13 Crown Prince Ferdinand, later King of Romania.
- 14 Crown Princess Marie, later Queen of Romania.
- 15 Grand Duke Sergei Alexandrovich of Russia.
- 16 Grand Duke Paul Alexandrovich of Russia (1860-1919).

Appendix no. 8 (see Pl. 42)

The Royal gathering, Coburg, April 1896:

- 1 Crown Prince Ferdinand, later King of Romania.
- 2 Wilhelm II.
- 3 Duke Alfred of Saxe-Coburg and Gotha.
- 4 Grand Duke Paul Alexandrovich of Russia (1860-1919).
- 5 The Duke of York, later King George V of the United Kingdom (1865-1936).
- 6 Grand Duke Ernest Louis of Hesse and by Rhine (1868-1937).
- 7 Crown Princess Marie, later Queen of Romania.
- 8 The Duchess of York, later Queen Mary of the United Kingdom (1867-1953).
- 9 Grand Duchess Victoria Melita of Hesse and by Rhine (1876-1936).
- 10 Princess Beatrice of Saxe-Coburg and Gotha.
- 11 Marie Alexandrovna.
- 12 Augusta Victoria, German Empress and Queen of Prussia (1858-1921).
- 13 Grand Duchess Marie Pavlovna ('the Elder') of Russia (1854-1920).
- 14 The Hereditary Prince Alfred of Saxe-Coburg and Gotha (1874-1899).

Abbreviations

ILN	<i>The Illustrated London News</i> , London
MO	<i>Monitorul Oficial al României</i> , Bucharest
NAR	The National Archives of Romania, Bucharest
NHMR	The National History Museum of Romania, Bucharest
NYTimes	<i>The New York Times</i> , New York

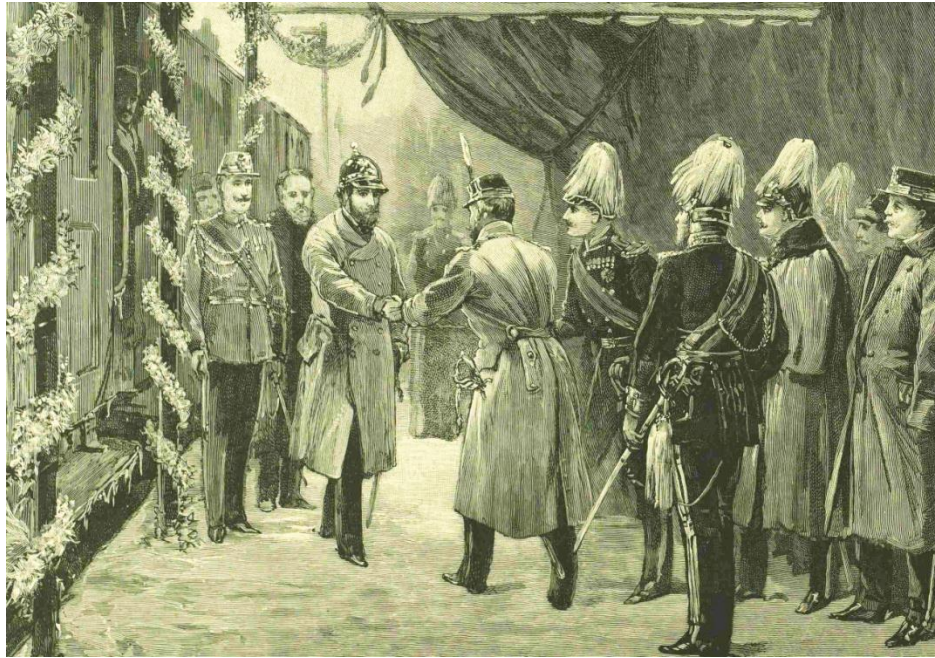

Pl. 1. The Castle of Sigmaringen

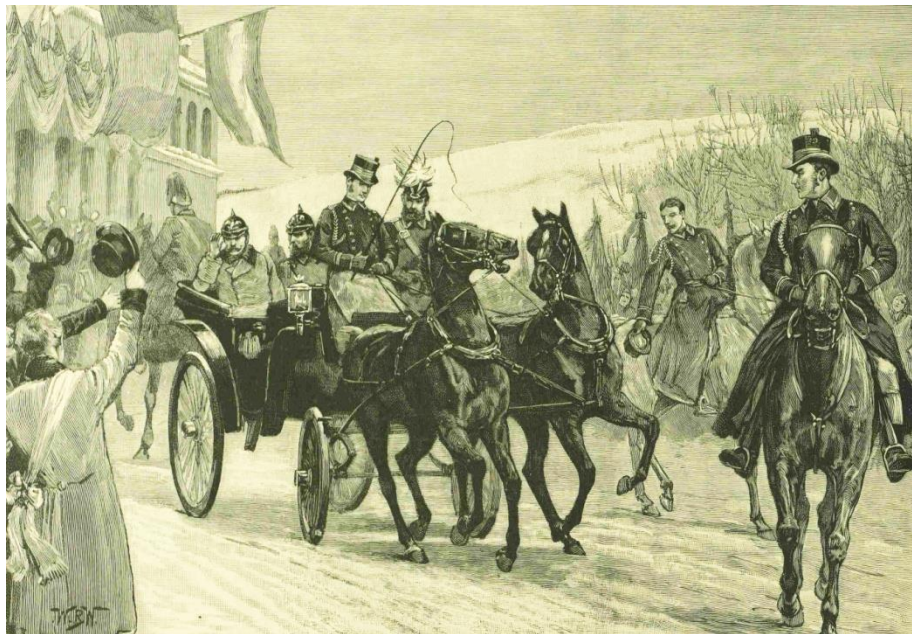
[<http://www.sigmaringen.de/de/Freizeit-Tourismus/Stadt-Kultur/Schloss-Sigmaringen/>]

Pl. 2. Sketch of the arrival of the bride and her parents at the Sigmaringen railway.
(*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, front cover).
Sketch by J. Schönberg, the special artist sent by ILN to Sigmaringen

Pl. 3. The arrival in Sigmaringen of King Carol I of Romania
(*apud* ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 76). Sketch by J. Schönberg

Pl. 4. The arrival of the German Emperor at Sigmaringen
(*apud* ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 76). Sketch by J. Schönberg

Pl. 5. The Catholic wedding ceremony (*apud* ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 82-83).
Sketch by J. Schönberg

Pl. 6. St. Johann Evangelist Church, Sigmaringen
[https://photos.google.com/share/AF1QipMIByq_1VhMsAR7Dn7hrqYZ5wzqWE35PQN9dhKUNiiAPm5O4Yuy18B5jOagWfoQ2O/photo/AF1QipNLM_fOb9XJAnl7MoYaXlkryg9rsSv0Rt36yN82?key=VktOUXRrZWRaTmJd3VCbDV1QVMwM1V6VnduYmpB]

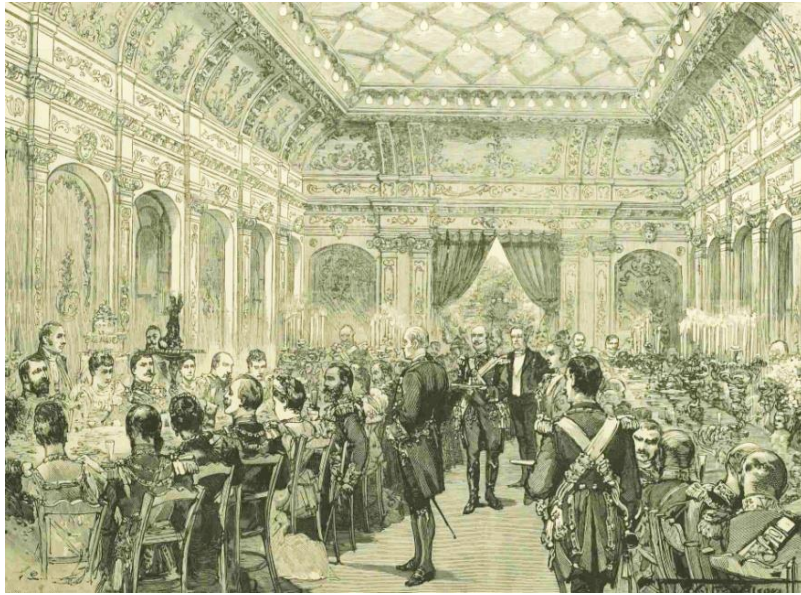
Pl. 7. St. Johann Evangelist Church, the altar, Sigmaringen
[https://photos.google.com/share/AF1QipMIByq_IVhMsAR7Dn7hrqYZ5wzqWE35PON9dhKUNiiAPm5O4Yuy18B5jOagWfoQ2Q/photo/AF1QipPW-LWFqKNtmE8u_IMvt3RHaOEq-k2JgI9wDImn?key=VktOUXRrZWRaTmJDd3VCbDV1QVMwM1V6VnduYmpB]

Pl. 8. The Church of England wedding ceremony
(*apud* ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 69)

Pl. 9. The bride in wedding dress (*apud* ILN, no. 2805, 21 January 1893, front cover).
Photo by J. Russell, the special photographer sent by ILN to Sigmaringen

Pl. 10. The banquet hall (*apud* ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 84).
Sketch by J. Schönberg

Pl. 11. Sketch of the wedding dress (*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 46)

Pl. 12a. The bride's going-away gown, and other dresses, see Appendix no. 5
 (apud ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 46)

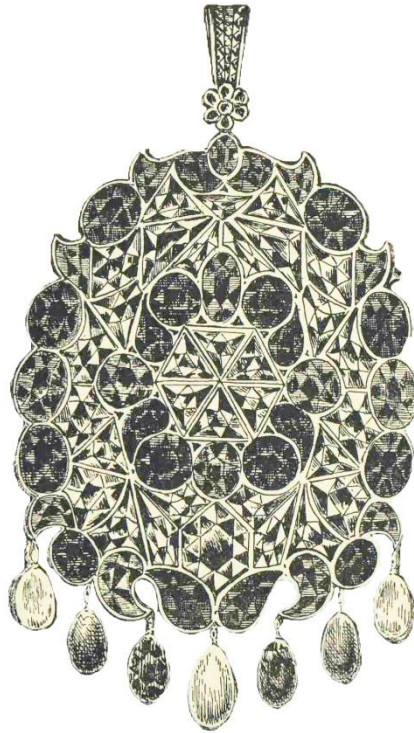
Pl. 12b-c. Dresses worn at the wedding by her siblings, Victoria Melita and Alexandra,
 (apud ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 46)

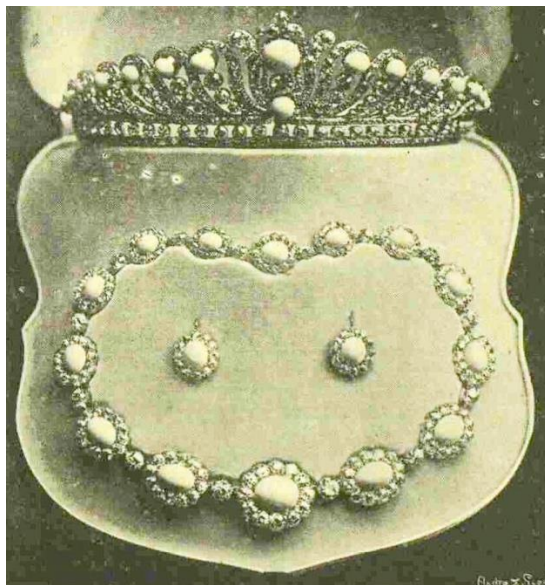
Pl. 12d Dress worn at the wedding by Beatrice
(*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 46)

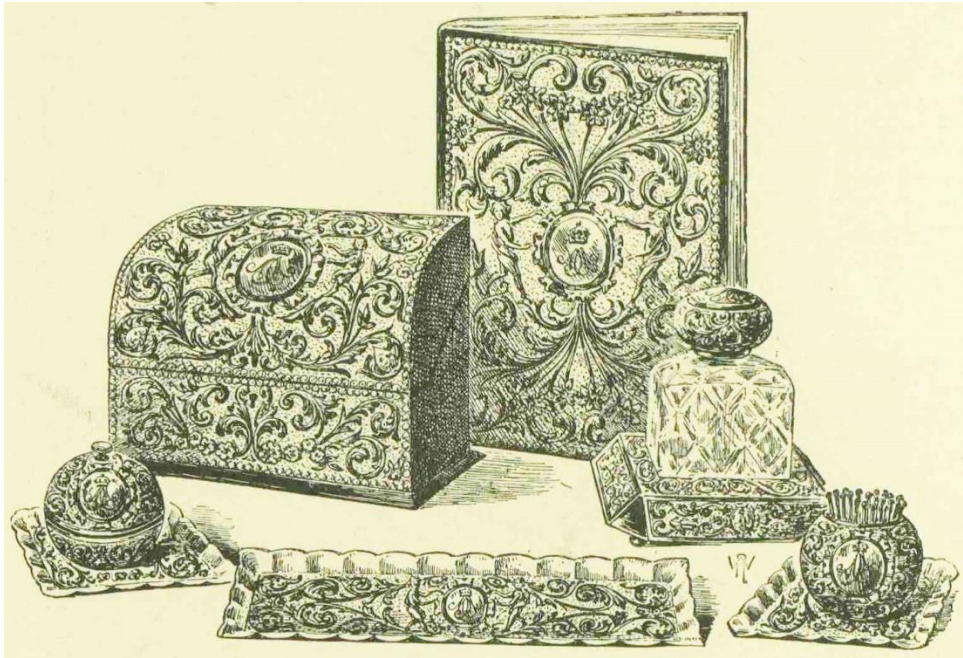
Pl. 13. King Ferdinand I in his wedding outfit
(*apud* ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 67). Photo by J. Russell

Pl. 14. Pendant (*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51)

Pl. 15. The turquoises and diamonds matching parure (*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51)

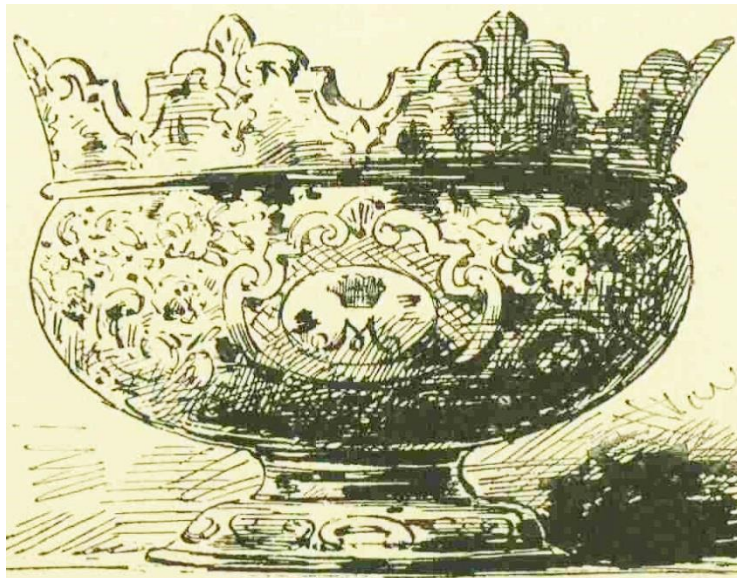
Pl. 16. Writing set (*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51)

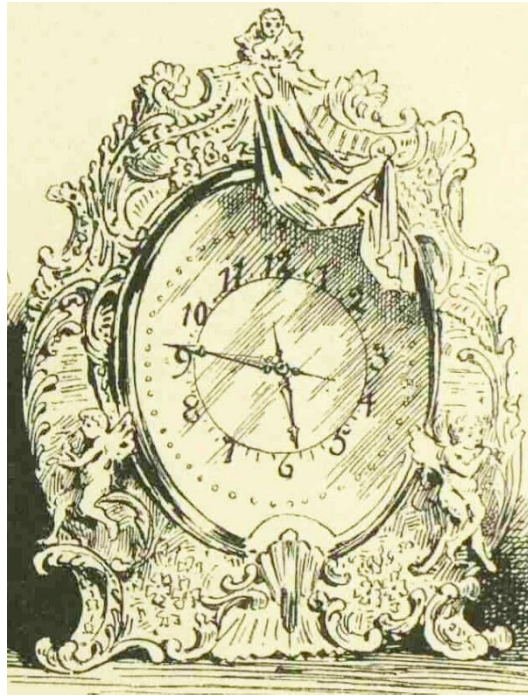
Pl. 17. Silver coffee and tea set (*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51)

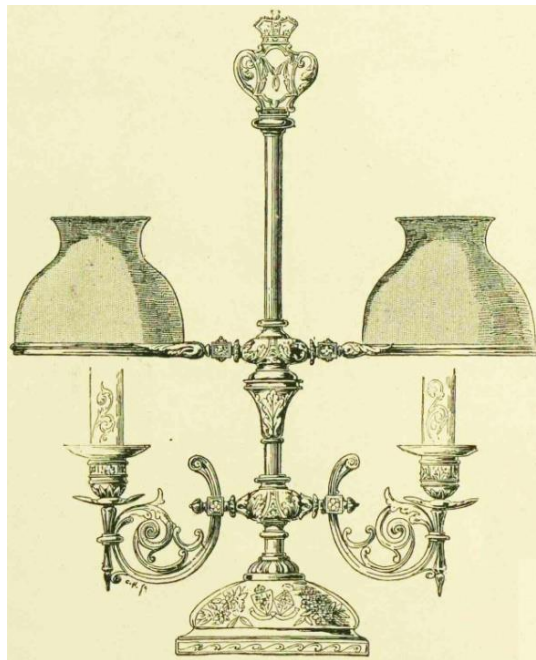
Pl. 18. Kettle, part of a silver-gilt tea and coffee set
(*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51)

Pl. 19. Punch bowl (*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51)

Pl. 20. Gold mirror clock (*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51)

Pl. 21. Silver two-candle lamp (*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51)

Pl. 22. Silver Turkish toilet box (*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 51)

Pl. 23. Queen Marie and King Ferdinand I (*apud* ILN, no. 2804, 14 January 1893, p. 48-49)

Pl. 24. Marie, Victoria Melita, and Alexandra wearing Romanian folk costumes (*apud* ILN, no. 2805, 21 January 1893, p. 78). Photo by Edouard Uhlenhuth, Coburg

Pl. 25. Princess Victoria Melita and Grand Duke Ernest Louis in wedding outfits
(*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, front cover)

Pl. 26. Princess Victoria Melita and Grand Duke Ernest Louis
(*apud* ILN, no. 2870, 21 April 1894, p. 475)

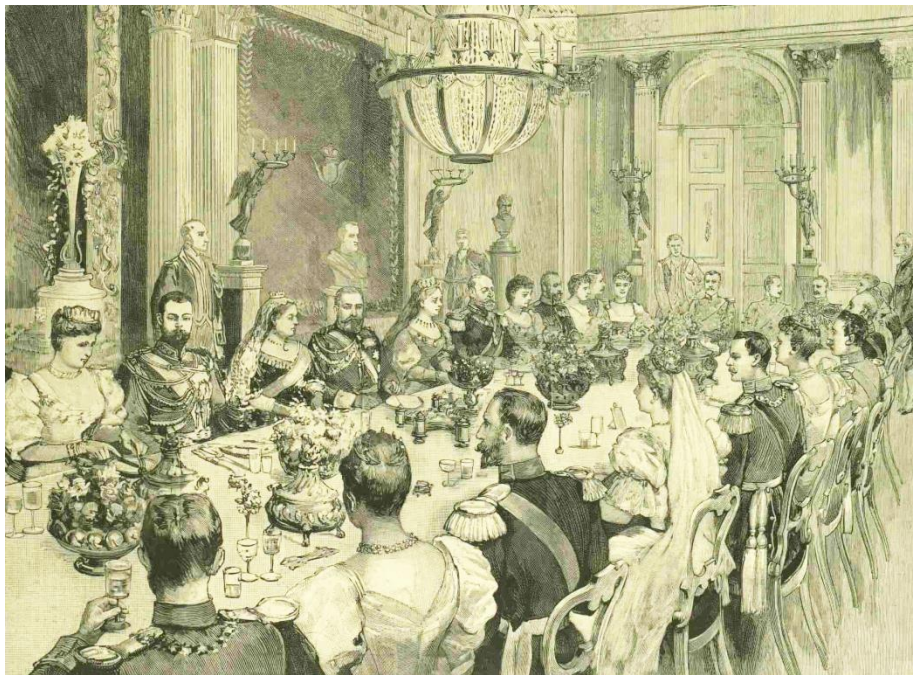
Pl. 27. Ehrenburg Palace, Coburg [<https://castlewelt.com/data/location/schloss-ehrenburg/>]

Pl. 28. The bridal decorated chapel (*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 507).
Photo by J. Russell

Pl. 29. The Throne-room, Ehrenburg Palace, Coburg
<https://castlewelt.com/data/location/schloss-ehrenburg/>

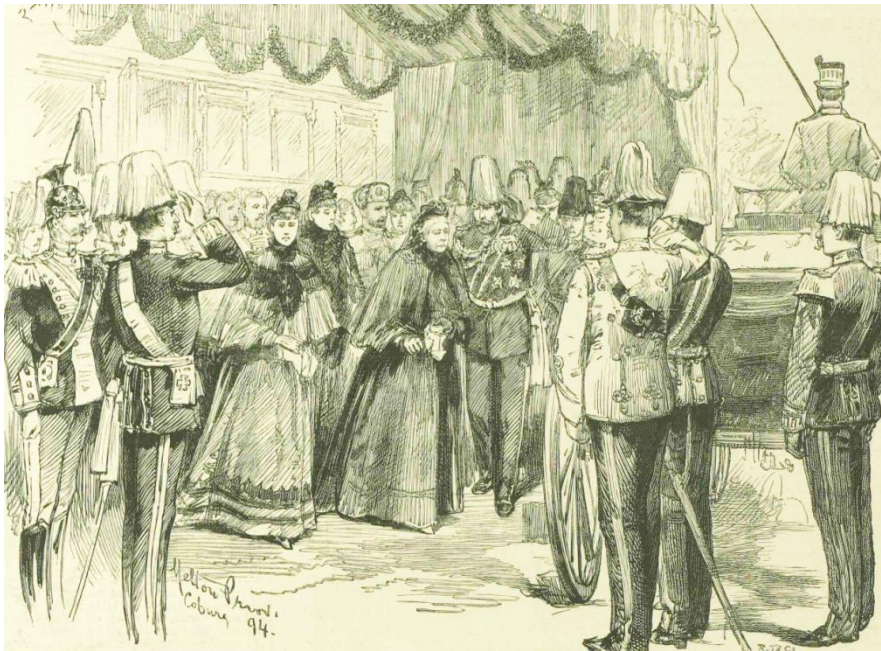
Pl. 30. The wedding breakfast in the Throne-room (*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 509).
Sketch by Melton Prior, the special artist sent by ILN to Coburg

Pl. 31. Sketch of the wedding dress (*apud* ILN, no. 2870, 21 April 1894, p. 475)

Pl. 32. The bridal trousseau (*apud* ILN, no. 2870, 21 April 1894, p. 476)

Pl. 33. The arrival of the Queen Victoria in Coburg (*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 508).
Sketch by Melton Prior

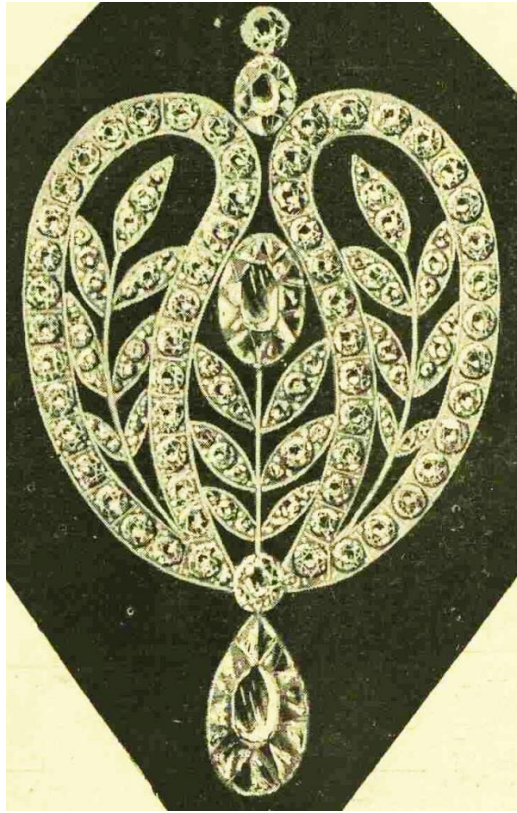
Pl. 34. Queen Victoria accompanied by the Grand Duke and Grand Duchess of Saxe-Coburg and Gotha at the railway station (*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 508). Photo by J. Russell

Pl. 35. Princess Victoria Melita embracing Queen Victoria after the religious ceremony
(*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 512). Sketch by Melton Prior

Pl. 36 Group photograph taken in April 1894, Coburg
(*apud* ILLN, no. 2879, 23 June 1894, supplement, p. 5)

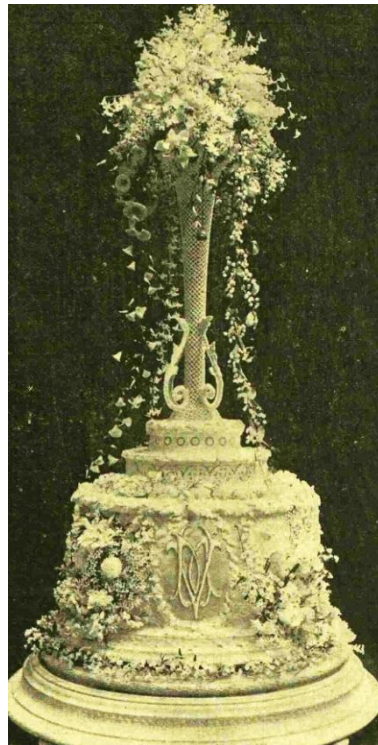
Pl. 37. The diamond brooch from Queen Victoria (*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 523)

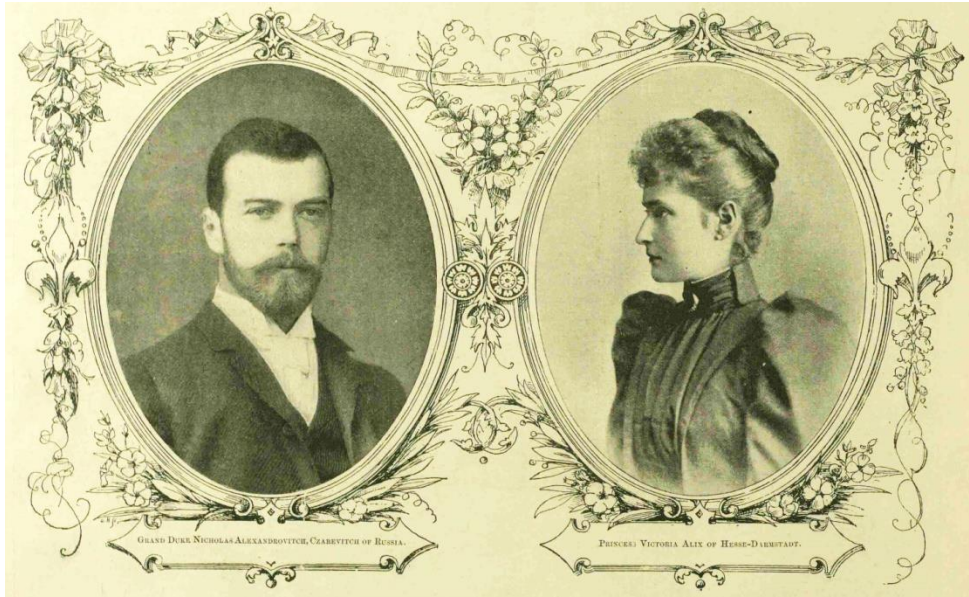
Pl. 38. The diamond tiara from the bridegroom (*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 522)

Pl. 39. The wedding presents room at Coburg, The Ehrenburg Palace/The Ducal Palace (*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 522). Photo by J. Russell

Pl. 40. The wedding cake (*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 523)

Pl. 41. Tsar Nicholas II and Empress Alexandra Feodorovna photos
(*apud* ILN, no. 2871, 28 April 1894, p. 510)

Pl. 42. Group photograph (*apud* ILN, no. 2976, 2 May 1896, p. 548). Photo by J. Russell

DI 36 Group photograph taken in April 1904 Coburn

Pl. 43. Princess Alexandra and Prince of Hohenlohe-Langenburg
(*apud* ILN, no. 2976, 2 May 1896, p. 547). Photo by J. Russell

Pl. 44. St. Augustin Church, Coburg [<https://www.alamy.com/st-augustin-church-coburg-upper-franconia-franconia-bavaria-germany-image211266796.html>]

Pl. 45. Princess Beatrice and Infante Alfonso photos (*apud* ILN, no. 3666, 24 July 1909, p. 122)

CÂTEVA „BILETE DE VACCIN” DIN SEC. XIX – XX
QUELQUES „BILLETS DE VACCINATION”
DES XIXème – XXème SIÈCLES

George Trohani*

Résumé

Peu de temps après la découverte du vaccin antivariolique par Ed. Jenner, le 14 Mai 1796 et la loi de l'obligativité de la vaccination en France, introduite par Napoléon, le vaccin est utilisé de même dans les pays roumains. En 1815 on mentionne les premiers médecins de Bucarest qui doivent s'occuper de cela.

La preuve qu'une personne a été vaccinée consiste dans la présence d'un „Billet de vaccin” émit pour elle. Ainsi, sont présentés 13 pareils billets. Le plus ancien date de 1849 et le plus récent de 1921, provenant, en majeure partie, de divers familles (Pilidi, Petcu, Eremie) de la ville de Braïlla, apparentées entre elles et parfois ayant des ancêtres aux alentours de la ville de Brasov (Kronstadt) de Transilvanie – l'un des billets, de 1857, provenant de là-bas et étant écrit en allemand.

Intéressant est aussi le fait que lors d'un voyage à l'étranger, pour l'enseignement, le „Billet de Vaccin” devait être traduit, appart d'autres documents.

Mots clefs: vaccin, „Billet de vaccination”.

Într-o broșură de 81 de pagini publicată de Primăria Municipiului București, la editura Cultura Națională, în anul 1930 și intitulată *Istoricul Serviciului Sanitar al Municipiului București*, la paginile 15-21 se menționează, printre altele:

În 1783 un pitac domnesc al lui Nicolae Vodă Caragea oprește „băcăniile de a mai vinde otrăvuri”.

În 1784 se creează postul de „arhiatros” al Bucureștilor, adică de medic-șef. Primul ce va ocupa acest post a fost dr. Dimitrie Caracaș, urmat apoi de fiul său, dr. Constantin Caracaș.

În 1785 se înființează postul de *medic școlar*.

În 1793 Alexandru Moruzzi ia măsuri *contra prostituției* și statul taxează medicamentele vândute de farmaciști.

* Istorik, colaborator al MNIR, e-mail: gtrohani@yahoo.com

În 1810 apar hingherii. În 1811 se înființează Spitalul „Iubirea de Oameni” (Filantropia) și se iau măsuri de combatere a epidemiilor.

„În 1815 se iau măsuri pentru vaccinațiune și se numesc la București : cinci Dohtori și doi Gerahi ai Poliției, plătiți din cutia milosteniei și anume: C. Darvari la Sf. Dumitru, C. Caracaș la Curtea Veche și Silvestru C. Filitti la Sf. Ion Vechiu, I. Pascal la Sf. Spiridon Nou”.

Printre îndatoririle personalului medical era și vaccinarea copiilor contra variolei. Pe 12 aprilie 1815 vornicul obștirilor îl informează pe mitropolit: „copii săracilor să se altuiască cu vacină”¹.

Iar peste 20 de ani, în 1835, conform Regulamentului Organic, se reglementează modul de vaccinare.

Vaccinarea și termenul de *vaccin* au fost introduse în medicină de către medicul englez Edward Jenner (1749-1823), cu ocazia descoperirii primului vaccin împotriva variolei. El a observat că mulgătoarele de la ferme, care se îmbolnăveau de *vaccină* (*variola vacilor*, care produce o formă ușoară de boală la om, limitată la o erupție pustuloasă pe mâini), nu se mai îmbolnăveau ulterior de vărsatul negru (*variola umană*). La 14 mai 1796 el operează prima vaccinare (totul, etimologic, pornind de la cuvântul latinesc **vacca**).

Curând după aceea, Napoleon I legiferează în Franța obligativitatea vaccinării împotriva variolei, ce producea numeroase decese.

În Țările Române se practicau însă diverse modalități de prevenire a variolei. Procedeul era numit **altuire** (**var. altuire, oltuire**): copiii nou-născuți erau scăldați în lapte provenit de la vacile bolnave de variola vacilor, care aveau pe uger pustule de variolă. În Banat se practica o metodă de variolizare descrisă de italianul Francesco Grisellini în lucrarea sa din anul 1780, „*Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*”².

Cam asta era situația politico-sanitară până spre mijlocul secolului al XIX-lea.

În cele ce urmează dorim a prezenta câteva „Bilete de vaccin” ce probează acțiunile profilactice anti-variolă ale autorităților din țara noastră în a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX, acțiuni ce se desfășurau în consens cu celelalte țări europene.

1). Primul dintre ele, tipărit cu litere din alfabetul de tranziție, este un „Bilet de VAKCINĂ”, având No. 371, emis de către doctorul K. Klain, în satul Copaciu, plasa Câlniștea, județul Vlașca, în care se menționează că „sa'ahtuit la 1849 luna *Septembrie* în 26” **Constantin Pilidis** în vârstă de 2 ani (Fig. 1a).

¹ A se vedea și I.C. Filitti, *O pagină din istoria medicinei în Muntenia (1784-1828)*, în I.C. Filitti, *omul prin operă*, București, 2004, p. 256-293.

² A se vedea Dr. Victor Gomoiu – „*Din istoria medicinei și învățământului medical românesc*”, 1923, passim; Pompei Gh. Samarian – *Medicina și Farmacia în trecutul românesc*, București, 1938, p. 297.

După părerea noastră acest bilet de vaccin este unul dintre cele mai vechi astfel de bilete păstrate până în prezent. Unul asemănător, No. 217, emis pentru un copil Manoleanu, din Mahalaua Târgului, în vârstă de un an și 6 luni, datează din 8 mai 1853³, fiind, prin urmare, mai recent (Fig. 1b).

În ceea ce-l privește pe Constantin Pilidi, s-a născut în 1848 și a decedat în 1899. A fost căsătorit cu Alexandrina I. Ioanid(is) (n. 1860 - d. ?), sora doctorului Constantin I. Ioanid. Era primul fiu al lui Demetrios (Dumitru), născut în 1807 la Constantinopol și stabilit în Țara Românească, unde a luat în arendă moșii pe drumul dintre Râmnicu Sărat și Brăila, la Boldu. A decedat în 1871. Dar mai înainte, la 39 de ani, pe 22 septembrie 1846, se căsătorise în Biserica Sf. Ilie Gorgani din București cu Cleopatra, fiica paharnicului D. Amira, naș fiindu-le baronul Sakelarie⁴.

Soții Alexandrina și Constantin Pilidi, prin fiica lor Marta-Elena, au fost socrii renumitului inginer Constantin Orghidan (1874-1944), colecționar de monede și antichități deosebit de valoroase, păstrate în colecțiile Academiei Române și ale Muzeului Național de Istorie a României din București⁵.

2). Un alt bilet provine din Transilvania, de la Brașov, fiind emis de medicul Schenkwitzky (?) în ziua de 16 aprilie 1857 pentru Johan Petcu. Este tipărit în limba germană și completat tot în germană (Fig. 2a).

Îl redăm în original: Kuhpockenimpfungs=Zeugnis / *Johann Petku* von *Kronstadt* gebürtig / 3/12 ??? alt; zu *Kronstadt* wohnhaft / ist vom Gefertigten im J[ahre] 1857, den 9-ten April / mit Kuhpockenstoff geimpft worden, und hat die echten Kuhpocken / überstanden. / *Kronstadt*, den 16-ten April 1857 / *Schenkowitzky*?? / Impfarzt

Și în traducere: Certificat de vaccinare [împotriva] variolei taurinelor / *Johann Petku* din *Kronstadt* [*Brașov*], născut / 3/12 (??), în vârstă de în *Kronstadt* cu domiciliul, / a fost vaccinat de subsemnatul în anul 1857, la 9 Aprilie, / cu vaccin [substanță] antivariolic și a rezistat [supraviețuit] la variola adevărată a taurinelor. / *Kronstadt* la 16 Aprilie 1857 / *Schenkowitzky* (?) / Vaccinator

Pe verso, în românește, scris de mână: ????? / Bilet ??? Jean / biletu de tăetu de vărsat / băetu Ioan I. Petku / la Brașov s(-)au tăetu (Fig. 2b).

3). Următorul „BILET DE VAKCINĂ” se aseamănă – prin grafie și grafică – cu primul. A fost emis, cu No. 211, pe numele *Frusina* / porecla *Petcu* / în vârstă de 1 an (?), sa'altuit la 1860 luna *Martie* 28 în *Brăila* / Dohtor *Michelstain*. Vaccinata trebuie să fie o primă Eufrosina, născută, prin deducție, în 1859 și

³ Vezi în acest sens G. Potra, *Din Bucureștii de altă dată*, București, 1981, p. 352-353.

⁴ A se vedea studiul nostru - *Câteva date despre familiile Grozovici și Pilidi, înrudite cu colecționarul inginer Constantin C. Orghidan – Schițe genealogice* -, în „Cercetări Numismatice”, XVIII, 2012 (2016), p. 227 – 290, cu bibliografia.

⁵ Cța. Știrbu, N. Trohani, G. Trohani - *Inginerul Constantin C. Orghidan (1874-1944). Studiu genealogic și istoric*, în „Muzeul Național”, XVI, 2004, p. 235-268.

decedată curând. Descendenții Petcu au confundat-o, mai mult ca sigur, cu o Eufrosina născută mai apoi (Fig. 3).

4). „ACTU de VACSINĂ” – formular tipărit, utilizând alfabetul latin, și completat cu scris de mână (Fig. 4).

Denumirea țării și a instituțiilor este încă cea oficială: PRINCIPATELE-UNITE / Administrația Generală a Serviciului Sanitar din / Țerra Românescă. / ACTU de VACSINĂ / Dat de la Administrația sanitară *Eleonora* / sin *Nițé Petcu* din (comuna = șters) *orașul Braila* / Districul *Braila* spre Dovadă că este vaccinat / cu bun efect în Vîrsta de Luni Șapte –

Prin subt însemnatul Medic în Anul 1863 la 24 zile / ale lunii lui *Aprilie*. (ștampila imprimată a Administrației) Nr. 768/Medicul Dist.(rictului) *DMichelstain*.

Deși păstrat printre diferite acte ale descendenților Petcu, aceștia nu-și amintesc de respectiva Eleonora. Probabil, prin urmare, este vorba de o fată născută prin octombrie 1862, vaccinată la 7 luni, în aprilie 1863, și care a decedat copil fiind.

5). Un nou formular de vaccin, cu un text și o grafică oarecum asemănătoare, tipărit la Brailla, Typ. „Unirea”, și completat cu scris de mână, îl reprezintă cel datând din 1867, având No. 41 (Fig. 5) și următorul conținut:

Principatele-Unite / SERVICIUL MEDICAL / Allu Orașului Brailla / ACTŪ DE VACCINĂ / Dat de subsemnatul lui *George Nițé Petcu* / în etate de *11/12 anū* de națiune *Romana* religie *ortodoxa* / din Orașul Brăila spre dovadă că este vaccinatū (revaccinatū = șters) cu / bun succesū, precum s'arată prin semnele îndelebile ce pörtă pe / bračū.

Annul 1867 luna *Ianuarie* 28

Medicul Orașului *DPanas*

6). Un formular cu alt antet, dar cu textul asemănător, poartă No. 277: ROMÂNIA / Serviciul Medical / Allū Orașului Brailla / ACTŪ DE VACCINĂ, / Dat de subsemnatul lui *Frosa Ioan Petcu* / în etate de *Noe Luni* de nație *Romana* / religie *Ortodocsa* / din Orașul Brăila spre dovadă că este / vaccinatū (revaccinatū = șters) cu bun succesū, precum se arată prin / semnele îndelebile ce pörtă pe / bračiū.

Annul 1870 luna *Maiū* 12

Medicul Orașului *DPanas*

Reiese clar că vaccinată este o altă Frosa (Eufrosina), rămasă de altfel în amintirea descendenților (Fig. 6).

7). Un nou formular purtând N. 143: ROMANIA / SERVICIUL MEDICAL / allū Orașului Brailla / ACTU DE VACCINA, / Dat de sub-semnatul lui *Trajan Nițé Petcu* / în etate de *Șase luni* de nație *Romana* / religie *Ortodocsa* / din Orașul Brăila spre dovadă că este / vaccinatū (revaccinatū = șters) cu bun succesū, precum se arată prin se-/mnele îndelebile ce pörtă pe / bračiū.

Annul 1872 luna *Aprilie* 18

Medicul Oraşului DPanas (Fig. 7)

8). Un alt formular, cu No. 2057 : ROMÂNIA / SERVICIUL MEDICAL / Al Urbei Braila / ACTŪ DE VACCINĂ, / Dat de sub-semnatul lui Aurelia Ioan Petcu / în etate de 3 Luni de naşie Romană religie Ortodocsa / din Urba Braila, spre dovadă că este vaccinatŭ (revaccinatŭ = şters) / cu bun succesŭ, precum s'arată prin semnele îndelebile ce / pŏrtă pe / braçu.

Annul 1875 luna Septemvrie 23

P. Medicul Urbei: Subhirurgu: M Craisel (Fig. 8)

Înterupem pentru moment aici prezentarea Biletelor de Vaccin pentru a face câteva interpretări. Astfel, primele trei Bilete sunt doar simple dovezi de vaccinare, pe formulare tipărite şi completate cu mâna. În Ţara Românească (Muntenia) se utilizează alfabetul de tranziţie şi un desen grafic: între doi copii stând aşezaţi pe jos, spate la spate, printr-un trepan rabatabil trec o seringă şi un şarpe. Pe primul exemplar seringă are vârful spre dreapta, iar pe celălalt (Biletul 3) spre stânga.

Biletul 2, din Braşov, Imperiul Habsburgic, este tipărit în limba germană.

Pe Biletele 4 şi 5, din 1863 şi respectiv 1867, titulatura ţării este Principatele Unite, pentru ca mai apoi să fie România. Textul, cu foarte mici excepţii nesemnificative, este acelaşi pe toate.

Biletele de Vaccin 2–8 sunt emise pentru membri ai **familiei Petcu**, familie originară din părţile săcelene ale Braşovului. Primul Petcu cunoscut în memoria familiei era un anume **Tudor**, care a avut peste nouă copii: *Gheorghe* (tatăl unui fiu al cărui nume nu se mai ştie), *Toma* (mort în 1891), *Maria* (căsătorită cu *Radu SEITAN*), *Voica* (căsătorită cu un *Ion EREMIE*), *Ana* (măritată cu *Ion BĂTRĂNU*), *Stanca* (măritată cu *Gheorghe TRANDABUR*), *Paraschiva* (măritată cu *Vasile GOLOGAN*), *Ion* şi *Reveica* (măritată cu *Zaharia MAVRODIN*). Parte dintre aceştia se stabilesc în Brăila, unde vor locui şi urmaşii lor, iar mai apoi vor administra moşii în părţile Dobrogei.

Ion (menţionat şi Ioan sau Niţă) PETCU, fiul lui Tudor, a fost, la rândul său, tatăl a numeroşi copii, de la care s-au păstrat o parte din prezentele bilete de vaccin. Primul dintre ei pare a fi acel **Johan**, vaccinat în 1857, la Braşov.

Următorii, conform familiei şi actelor aflate la descendenţii de astăzi, ar fi: **Frusina**, **Eleonora**, **Irina** (măritată mai întâi cu un *NEGULESCU*, cu care a avut un fiu *Ionel* – care era şchiop, bâlbaît, deştept şi foarte manierat – decedat prin 1935/36. Apoi s-a recăsătorit cu *Grigore VARLAM*, ce fusese şi el mai întâi însurat cu o *GHICA*). Urmează **George** (însurat cu *Elena EREMIE*), **Eufrosina** (pentru ea, după unele variante, sau pentru cumnata ei, Elena, născută Eremie, după alte variante, George Cavadia a compus diferite romane – printre care *Îţi mai aduci aminte*, *Doamnă*) care a rămas văduvă de tânără şi a avut o fată (?) *Monica*, decedată de tânără, **Traian**, **Aurica** (măritată cu *Panait PANAS*), **Toma**, **Octavian** şi **Maria** (căsătorită *BUDEANU*).

Prin urmare, grație acestor Bilete de Vaccin, s-a putut reconstitui, în parte, genealogia familiei Petcu din Săcelele Brașovului, stabilită în Brăila și cu proprietăți funciare în Dobrogea.

Trecem în continuare la alte Bilete de Vaccin, ce au aparținut unei alte familii, dar înrudită cu prima. Astfel, soția lui George Petcu (n. 1865 – +17 aug. 1931), cel cu Biletul de Vaccin 5, pe nume Elena (decedată pe 27 martie 1954), prin tatăl ei era verișoară primară cu Ion G. EREMIE (9/21 august 1880 – 25 sept. 1956)⁶, care urmează:

9). Formular tipărit: Serviciul Sanitar al Județului Braila / ACT DE VACCINĂ / Dat de sub-semnatul lui *Ión G. Eremia* / în etate de *7 ani* de națiune *Român* religie *Ortodox* / din comuna *Bordei Verde*, districtul *Brăila* spre dovadă că / este vaccinat (revaccinat = șters) cu bun succes, precum s'arată prin / semnele indelebile ce pörtă pe brațu.

Annul 1887 Luna *Septembre 15*

Medicul *Plăși Vădeni Păltineanu* / (ștampila Serviciului Sanitar) *No 43*.

Pe spate, scris de mână: *Védută 25 Augustu 1889 / Director Chr. Athanassiu*

Reiese că cel vaccinat era în vârstă de 7 ani (Fig. 9).

În continuare, prezentăm alte trei Bilete de Vaccinare, dar din secolul XX:

10). ROMANIA / Serviciul Medical al Urbei Braila / BILET DE VACCINARE / Județul Braila, Comuna Braila, No. 99 curent al registrului / vaccinațiilor.

Sub-semnatul, medic al orașului, atestă că copilul *Nicolai / GG N Trohani* născut la 7 luna *Martie* anul / 1912 a fost vaccinat cu bun succes în ... luna / ... anul 1913, după cum se constată prin semnele in-/delebile ce poartă la braț.

Medicul orașului (ștampila *Serviciului Sanitar al Districtului Brăila, Secția II*) / vaccinator *T. Dimitricaru* / No. 99 / Anul 1913, Luna *Martie*

Scris cu creionul: *Revaccinat / Nicolaie și Anastasia / (pe la Octombrie 1917 = șters) 2 Noembrie 921/N. 162*: (Fig. 10).

11). MINISTERUL DE INTERNE / / BILET DE VACCINARE No. 162 / Prin care se constată că copil *Nicu* fi / lui *Trohani* din comuna *Brăila* / înscris în registrul de / operație al comunei la No. 162, s'a vaccinat în ziua de / 1 *Maiu* și că la revizia făcută azi 26 *Iunie* / am constatat că operația a fost făcută cu succes. / Medicul Orașului *Dr Băjenaru* / 1921 Luna *Noembrie* ziua 2

Deasupra ștampila: DIRECȚIUNEA LICEULUI „N. BĂLCESCU” / BRAILA (Fig. 11)

12. Un Bilet asemănător, devansându-l însă cronologic: MINISTERUL DE INTERNE / / BILET DE VACCINARE No. 156 / Prin care se constată că

⁶ Pentru genealogia familiei Eremie a se vedea studiul G. Trohani din „Cercetări Numismatice”, XXIII-XXIV, 2017-2018, MNIR, p. 143-225.

copil *Liliana* fi / lui *I. Eremia* din comuna / înscris în registrul de / operație al comunei la No. 156, s'a vaccinat în ziua de / și că la revizia făcută azi / am constatat că operația (a fost făcută cu succes = șters). / Medicul Orașului Dr Răichițean / 1920 Luna *Maiu* ziua 10

Deasupra două ștampile : DIRECȚIUNEA LICEULUI „N. BĂLCESCU” / BRAILA și LICEUL „N. BĂLCESCU” / BRAILA / 1 oct. 17 (Fig. 12).

Ultimele trei Bilete sunt ale ... unor viitori soți, ea, *Liliana*, fiind fiica vaccinatului din 1887 (Biletul 9) *Ion G. Eremie(a)*.

13). În încheiere, dorim a reveni la familia primului vaccinat din această prezentare, *Constantin Pilidi*. Acesta, împreună cu soția *Alexandrina*, în afara *Martei* a avut și un fiu, prim născut, pe nume **Ion Pilidi** (21/24 nov. 1884 – 5 oct. 1950)⁷. De la acesta se păstrează un "BILET DE VACCINARE" emis de SERVICIUL SANITAR AL COMUNEI BUCURESCI / Secțiunea III. Textul, imprimat și completat de mână, spune : Sub scrisul medic comunal la Secțiunea III adevăreză printr'acésta / că *Ionel Pilidi* / din acéastă comună, Suburbia *Boteanu* / Strada *Colțea* No. casei 58 în etate de 2 ani / este vaccinat cu bun succes, după cum se și arată prin / semnele indelebile ce pórta pe braț. / Medicul comunal / (ștampila imprimată a Serviciului sanitar al Communei Bucuresci) (ss indescifrabil) / Anul 1886 / Luna *Noembrie* (Fig. 13a).

Ca ștampile mai sunt aplicate : una rotundă MINISTERUL AFACERILOR STRĂINE * OFICIUL INTERPRETARIATULUI *, o a doua tot rotundă *ROMANIA* DIRECȚIUNEA LICEULUI „LAZAR” BUCURESCI din 25 august 1901 și una dreptunghiulară ?? MINISTERULUI AFACERILOR STREINE / PENTRU CONSTATAREA TRADUCEREI cu No. 2378, 4/17 Septembrie 1901

Interesant și demn de remarcat este faptul că acest „Bilet de vaccinare” a trebuit să fie tradus în limba franceză, pe 4/17 septembrie 1901, împreună cu Certificatul de naștere, când mama *A(lexan)drina C. Pilidi* a dat o declarație la Prefectura Poliției Capitalei prin care specifică că este de acord ca fiul ei să studieze în străinătate (Fig. 13b).

Prin urmare „Biletele de vaccinare” emise în România erau acte oficiale cerute în străinătate ...

⁷ A se vedea nota 4.

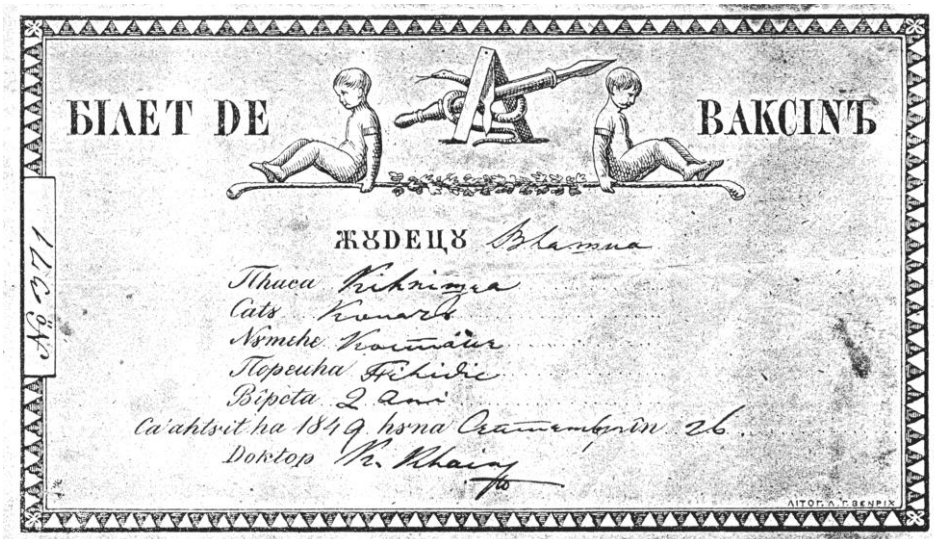

Fig. 1a – „Bilet de Vaccină” din 26 septembrie 1849, Constantin Pildi, județul Vlașca
 Fig. 1a – „Billet de Vaccin” du 26 septembre 1849, Constantin Pildi, dép. de Vlasca

Bilet de vaccinare, din 1853.

Fig. 1b – „Bilet de Vaccină” din 8 mai 1853 (apud G. Potra)
 Fig. 1b – „Billet de Vaccin” du 8 mai 1853 (apud G. Potra)

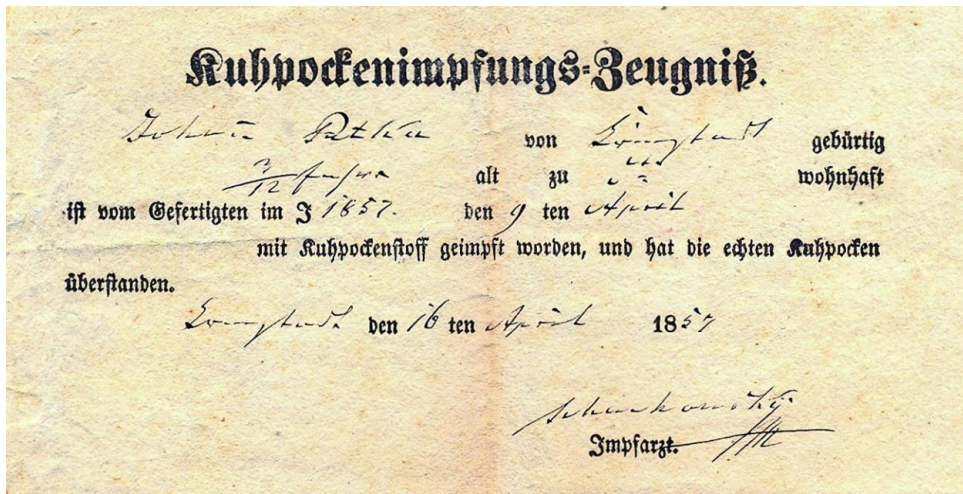

Fig. 2a – „Certificat de Vaccinare” din 16 aprilie 1857, Johan Petcu, Braşov, faţă
 Fig. 2a – „Certificat de vaccination” du 16 avril 1857, Johan Petcu, Brasov, face

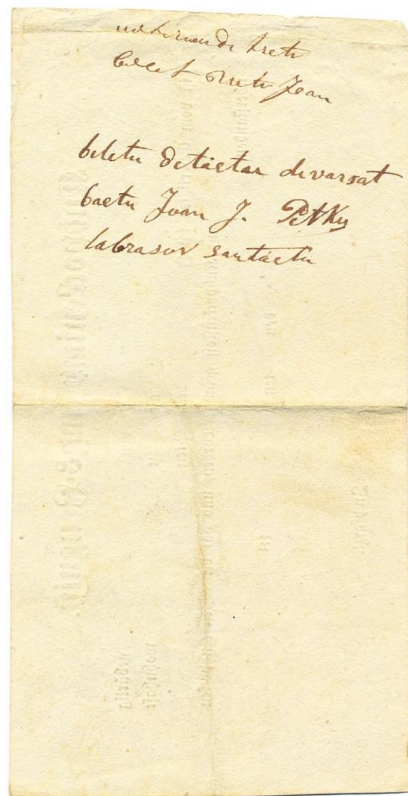

Fig. 2b – „Certificat de Vaccinare” din 16 aprilie 1857, spatele
 Fig. 2b – „Certificat de vaccination” du 16 avril 1857, Johan Petcu, Brasov, dos

Fig. 3 – „Bilet de Vaccină” din 28 martie 1860, Frusina Petcu, Brăila
 Fig. 3 – „Billet de Vaccin” du 28 Mars 1860, Frusina Petcu, Brailla

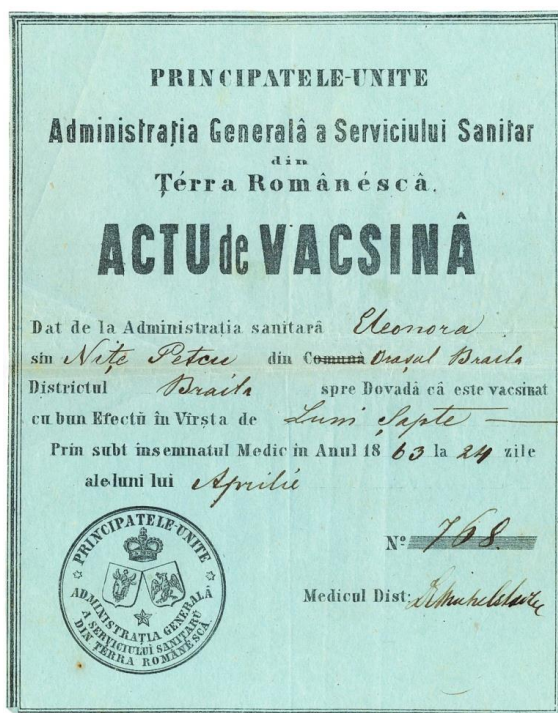

Fig. 4 – „Actu de Vaccină” din 24 aprilie 1863, Eleonora Niță Petcu, Brăila
 Fig. 4 – „Acte de Vaccin” du 24 avril 1863, Eleonora Niță Petcu, Braillaa

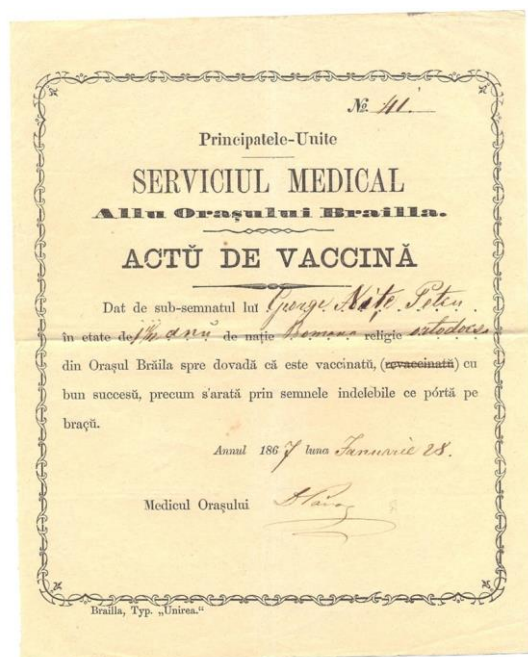

Fig. 5 – „Actu de Vaccină” din 28 ianuarie 1867, George Niță Petcu, Brăila
Fig. 5 – „Acte de Vaccin” du 28 janvier 1867, George Niță Petcu, Braïlla

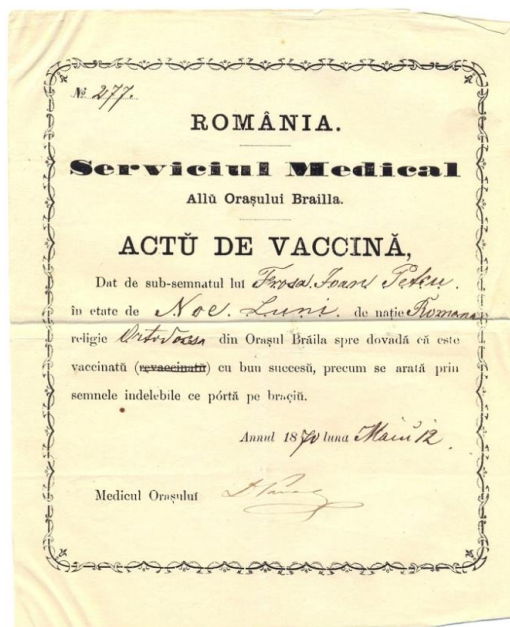

Fig. 6 – „Actu de Vaccină” din 12 mai 1870, Frosă Ioan Petcu, Brăila
Fig. 6 – „Acte de Vaccin” du 12 mai 1870, Frosă Ioan Petcu, Braïlla

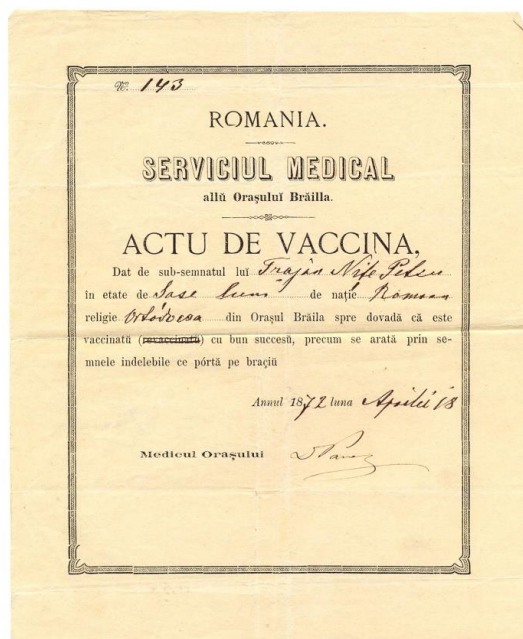

Fig. 7 – „Actu de Vaccină” din 18 aprilie 1872, Traian Niță Petcu, Brăila
 Fig. 7 – „Acte de Vaccin” du 18 avril 1872, Traian Niță Petcu, Brăilla

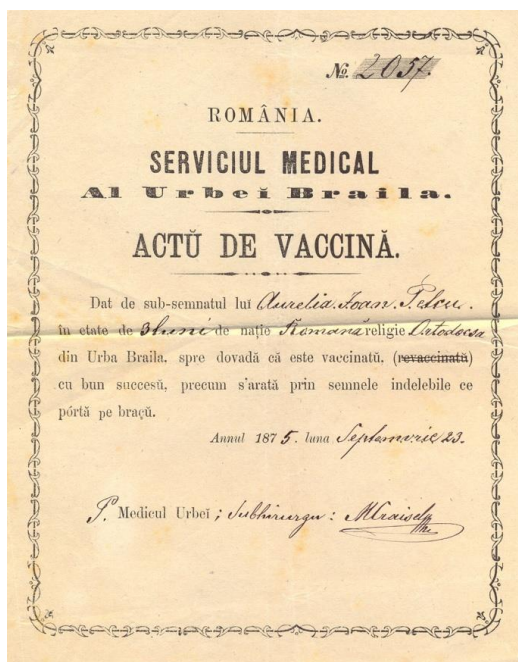

Fig. 8 – „Actu de Vaccină” din 23 septembrie 1875, Aurelia Ioan Petcu, Brăila
 Fig. 8 – „Acte de Vaccin” du 23 septembre 1875, Aurelia Ioan Petcu, Brăilla

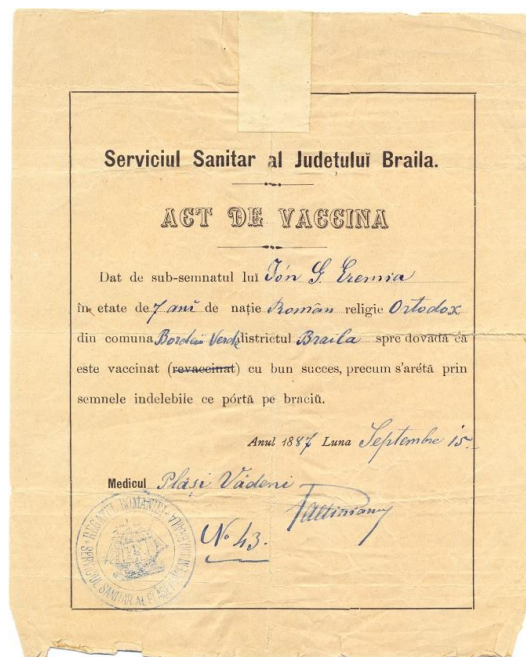

Fig. 9 – „Act de Vaccină” din 15 septembrie 1887, Ion Eremia, Bordei Verde, Brăila
 Fig. 9 – „Acte de Vaccin” du 15 septembre 1887, Ion Eremia, Bordei Verde, Braila

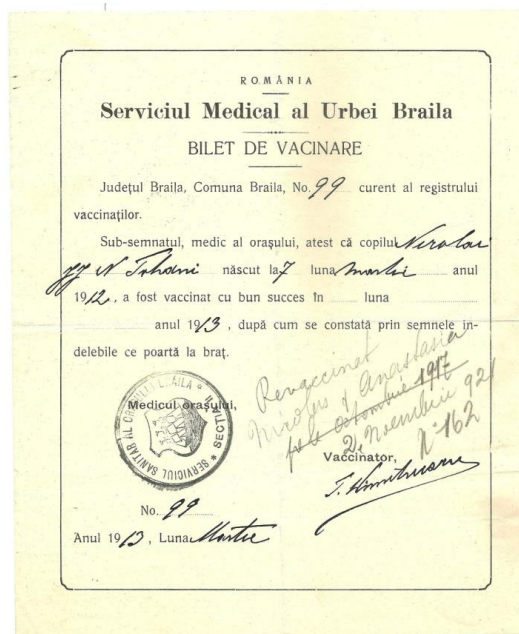

Fig. 10 – „Bilet de Vaccinare” din martie 1913, Nicolae Trohani, Brăila
 Fig. 10 – „Billet de Vaccination” du mars 1913, Nicolae Trohani, Braila

Model Co. 3

MINISTERUL DE INTERNE
DIRECȚIUNEA GENERALĂ A SERVICIULUI SANITAR
Serviciul Sanitar al Orașului Brăila

BULETIN DE VACCINARE No. 162

Prin care se constată că copil Nicu fi
lui Trohani din comuna Brăila
..... înscris în registrul de
operație al comunei la No. 162, s'a vaccinat în ziua de
1. Noiembrie și că la revizia făcută azi 26. Iunie
am constatat că operația a fost făcută cu succes.

Medic al Orașului D. Stojanov

1921 Luna Noiembrie Ziua 2

Fig. 11 – „Buletin de Vaccinare” revaccinare în 2 noiembrie 1921, Nicu Trohani, Brăila
Fig. 11 – „Bulletin de Vaccination” revaccination du 2 novembre 1921, Nicu Trohani, Braïlla

Model Co. 3

MINISTERUL DE INTERNE
DIRECȚIUNEA GENERALĂ A SERVICIULUI SANITAR
Serviciul Sanitar al Orașului Brăila

BULETIN DE VACCINARE No. 156

Prin care se constată că copil Liliana fi
lui J. Eremia din comuna
..... înscris în registrul de
operație al comunei la No. 156, s'a vaccinat în ziua de
..... și că la revizia făcută azi
am constatat că operația a fost făcută cu succes.

Medic al Orașului D. Reichman

1920 Luna Mai Ziua 10

Fig. 12 – „Buletin de Vaccinare” revizuit în 10 mai 1920, Liliana Eremia, Brăila
Fig. 12 – „Bulletin de Vaccination” révision du 10 mai 1920, Liliana Eremia, Braïlla

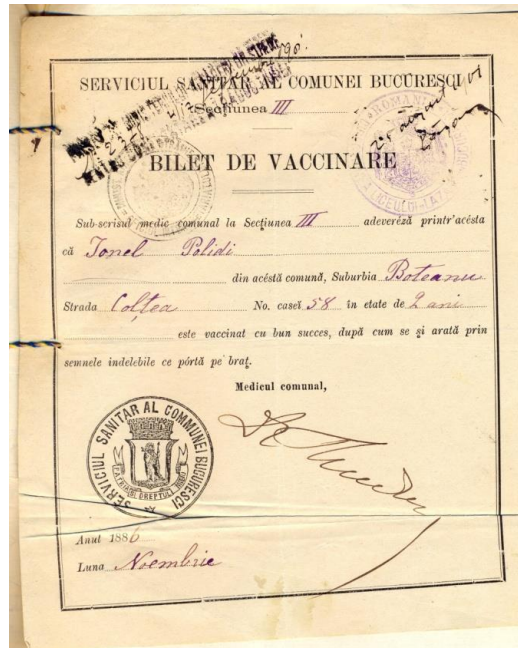

Fig. 13a – „Bilet de Vaccinare” din noiembrie 1886, Ion Pilidi, București
 Fig. 13a – „Billet de Vaccination” de novembre 1886, Ion Pilidi, Bucarest

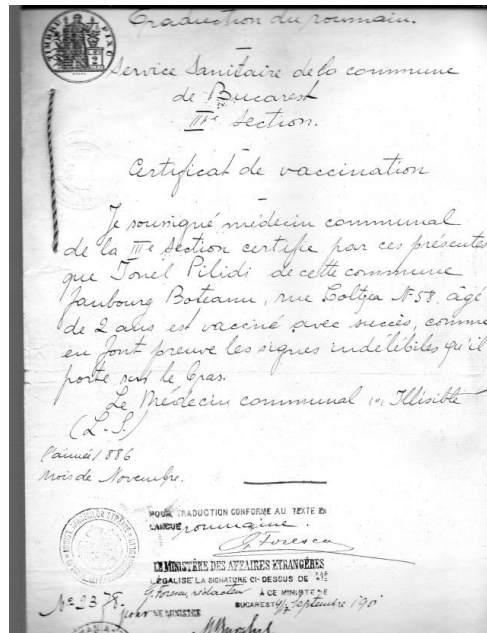

Fig. 13b – „Certificat de Vaccin” traducere din 1901 a originalului din 1886, Ion Pilidi, București
 Fig. 13b – „Certificat de Vaccination” traduction de 1901 de l’original de 1886, Ion Pilidi, Bucarest

**JURNAL... GASTRONOMIC SAU DESPRE
ALIMENTAȚIE ÎN ROMÂNIA ÎN ANII MARELUI RĂZBOI
GASTRONOMICAL DIARY OR ON ALIMENTATION IN
ROMANIA DURING THE YEARS OF THE GREAT WAR**

Cornel-Constantin Ilie*

Abstract

Based on diaries written during the First World War, the article examines issues related to the procuring of food and its preparation in wartime Romania, both on the front and behind the lines, in the south of the current territory of the country, which was under German occupation between 1916 and 1918, and in Moldova, where the authorities and many people had taken refuge. While the troops and the common population were faced with an extreme scarcity of resources, the upper classes and upper-ranked officers, as well as the occupation forces, on the one hand, and the French and British allied ones, on the other, were still able to enjoy rich and indulgent meals. The selected written accounts reveal a striking difference between the available foodstuff and between the menus of the former and the latter categories.

Keywords: First World War, diaries, alimentation, menus.

Gastronomia este arta de a prepara mâncăruri alese sau însușirea de a le aprecia calitatea, gustul¹. Așadar, poate fi asociat războiul cu gastronomia?

Dacă ar fi să răspundem, fără să analizăm prea mult, la întrebările ce, cât și cum se mânca în România în timpul Marelui Război, am putea spune că puțin și prost! Și poate că nu am greși prea mult. Majoritatea celor trăitori pe teritoriul României în anii războiului au dus lipsa unei senzații cu care noi suntem atât de obișnuiți în ziua de azi: aceea de a fi sătul! Nu-i vorbă, nici înainte nu se răs fășaseră prea des cei mai mulți dintre români cu mese îmbelșugate și cu bucate gustoase. Însă, în timpul războiului, chiar și cel mai „elementar” fel de mâncare devine un vis... gastronomic greu de realizat. Și, atunci când pâinea care este... pâine sau mămăliga care este... mămăligă ajung la statutul de „mâncăruri alese”, credem că putem vorbi de gastronomie. Este drept, una grevată pe realitățile războiului!

* Director Adjunct al Muzeului Național de Istorie a României, doctor în istorie, e-mail cornel.muzeu@gmail.com

¹ *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012.

Așadar, am urmărit preocupările pe linie... alimentară ale unui spectru destul de larg de personaje care au fost martori oculari ale celor petrecute în timpul războiului, mai ales în perioada anilor 1917-1918. Am avut în vedere pentru acest articol **jurnalele** scrise chiar în timpul războiului, pentru că am constatat că, cel puțin pentru subiectul abordat, referirile sunt mai frecvente, mai elaborate și mai veridice. Cei care și-au scris **memoriile** la o anumită perioadă după terminarea conflictului au avut tendința de a omite sau de a prezenta lacunar acest aspect esențial al vieții cotidiene, considerând că alte momente la care au fost asistat în timpul războiului sunt mai importante².

Jurnalele diferiților participanți la război, fie că sunt români sau străini, ne oferă viziuni și interpretări diferite în ceea ce privește asigurarea și pregătirea hranei. Pentru că fiecare se raportează într-un alt fel la noțiunea de a mânca și abordează acest subiect în mod cât se poate de personal. Locul (România ocupată sau România „liberă”, pe front sau în spatele frontului, oraș sau sat) și „ocupația” (militar român/străin sau civil) sunt aspecte care influențează cantitatea și calitatea alimentelor, dar și ușurința sau greutatea cu care puteau fi acestea asigurate.

Desigur, nu toți cei care au lăsat jurnale sau caiete de însemnări din timpul Marelui Război s-au preocupat de acest aspect. La regina Maria sau la Alexandru Marghiloman, spre exemplu, deși întâlnim deseori referiri la „dejun”, „prânz” sau „cină”, acestea nu sunt însoțite și de detalii privind modul în care erau procurate ingredientele sau felurile de mâncare servite.

Pentru cei mai mulți dintre români, fie că erau militari, fie că erau civili, în România aflată sub ocupația Puterilor Centrale sau în Moldova, asigurarea hranei a reprezentat o preocupare de fiecare zi. În iarna 1916-1917, România „liberă” s-a aflat într-o situație teribilă. Dintr-o dată, la sfârșitul anului 1916, asupra acestui teritoriu s-a revărsat un adevărat puhoi de populație civilă (peste 800.000 de refugiați din sudul României), împreună cu sute de mii de militari români și alte sute de mii de militari ruși. Nimeni nu se pregătise pentru această situație și alte sute de mii de militari ruși. Nimeni nu se pregătise pentru această situație anului 1916, Puterilor Centrale sau în Moldova, asigurarea hranei pregătirea hranei. Pentru că fiecare se raportează într-une. „Am trecut prin cea mai îngrozitoare iarnă ce mi-a fost dat să apuc, într-un oraș supraocupat de populație fugară, fără adăpost bun, fără mijloace de încălzire și fără înlesnire de hrană. Au murit nenorociți soldați sau refugiați, de foame, de frig sau de boli. Spitalele n-aveau lemne... La ce se mai puteau aștepta ceilalți? Prin podurile caselor se îngrămădeau nenorociți fugari fără adăpost, se înghesuiau unul într-altul, luptând cu foamea și gerul cumplit până ce moartea se îndura să le curme suferințele lor”, nota în *Jurnalul* său pictorul Costin Petrescu³, refugiat la Iași⁴.

² Singurele folosite în acest articol au fost Memoriile lui I.Gh. Duca și ale lui Radu Rosetti.

³ Costin Petrescu (1872-1954). Pictor, profesor universitar. A realizat monumentală frescă de la Ateneul Român, cu scene reprezentative din istoria României.

Contele de Saint Aulaire⁵ remarca, la rândul său, cum „în această Moldova suprapopulată, subnutrită, devastată, mizeria și foamea, din care ia naștere tifosul exantematic, făcea mai multe victime decât focul inamicului”⁶.

Incompetența, specula, lăcomia, scumpetea, rechizițiile (de multe ori combinate cu abuzurile) sunt elemente care au contribuit la existența și adâncirea crizei alimentare în Moldova. Negustorii doseau mărfurile pentru a le vinde apoi la prețuri mult mai mari, politicienii și militarii de mucava își vedeau doar propriul interes, urmărind să le fie lor bine, prețurile creșteau într-un ritm accelerat... „Boiernașii noștri, îmbrăcați în cele mai scumpe blănuri, cu căciuli de formă rusească, exagerate”, se „îmbuibau cu de toate”, în timp ce politicienii „fără scrupule” dădeau interviuri „după un copios ospăț, sătui de mâncăruri calde, suculente și stropite de vinuri generoase”⁷.

Alimentele de bază se găseau cu foarte mare greutate și la prețuri exorbitante. Dar nu pentru toți era greu. Trupele rusești nu se lovesc de lipsurile pe care le îndură cea mai mare parte a populației civile și a soldaților români. „Aliații” noștri au prioritate la mâncare și, mai ales, la băutura... Chiar regina Maria îi relata țarului Nicolae al II-lea deosebirea scandalosă dintre soldații ruși care, deși nu luptau, jefuiau depozitele de alimente și primeau un kilogram de pâine și 600 de grame carne zilnic, „în timp ce soldatul român, care se bătea cât doi, primea în țara sa, una din cele mai rodnice din lume, 300 de grame de mălai pe zi și 300 de grame de carne de două ori pe săptămână”⁸.

Ion Gh. Duca⁹ avea să consemneze că „aprovizionarea în restul Moldovei mai mergea, la Iași însă situația era foarte critică. [...] Proviziiile erau tot mai reduse. Afară de ruși, de câteva gospodării ieșene bine aprovizionate din vreme sau de câțiva proprietari ale căror moșii erau în apropierea Iașului, nimeni nu mai mânca după foamea lui. Toți eram reduși să postim fără voie. Simionescu și Radu Vasiliu, care își aveau casele lor la Iași, mă poșteau câteodată la dejun. **Un pui, un curcan și o prăjitură mi se păreau un ospăț sardanapalic.** Nu mai vorbesc de o bucată de pâine albă – era un vis din alte vremuri”¹⁰.

⁴ Costin Petrescu, *La Iași în timpul războiului 1916-1917. Însemnările unui pictor refugiat*, Editura Humanitas, 2018, p. 90.

⁵ Auguste-Félix-Charles de Beauvoir, conte de Saint-Aulaire (1866-1954). Diplomat și istoric francez. Ambasador al Franței în România, în timpul Primului Război Mondial.

⁶ Contele de Saint Aulaire, *Memoriile unui diplomat de altădată. În România 1916-1920*, Editura Humanitas, 2016, p. 106.

⁷ C. Petrescu, p. 93.

⁸ Saint Aulaire, p. 159.

⁹ Ion Gheorghe Duca (1879-1933). Om politic liberal; ministru al Educației în Guvernul Brătianu (1914-1918).

¹⁰ Ion Gh. Duca, *Memorii, vol. III – Războiul (partea I, 1916-1917)*, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 144.

Marcel Fontaine¹¹, ofițer din cadrul Misiunii Militare Franceze, găsește la Iași galantarele și vitrinele „complet goale”¹². Însă „calitatea noastră de ofițeri francezi ne oferă avantaje de aprovizionare extrem de prețioase în perioada asta de lipsuri pentru civili. Astfel că dimineața, însoțiți de proprietarul nostru, cu care pe drum vorbim cum putem în germană, mergem, colegul meu de cameră și cu mine, la Manutanța centrală unde, la vederea unui bon pe care îl prezentăm, ni se livrează 10 kilograme de zahăr, 5 kg de cafea, 5 kg de săpun și 1 kg de ceai. Este o plească pentru gazdele noastre, cu care am împărțit imediat la înapoiere aceste articole rare, drept răsplată pentru gentilețea și micul dejun pe care ni-l oferă”¹³.

În timp ce ofițerii se „descurcă”, situația soldaților este mult mai grea. Același ofițer francez vedea cum, în timpul marșurilor din ianuarie 1917, soldații trebuiau să se mulțumească cu un coltuc de pâine și o bucătică minusculă de slănină¹⁴, în timp ce în bivuacuri primeau drept masă o supă cu urme de carne (adică oase cu zgârciuri), 500 grame de pâine și 25 de grame de zahăr pe zi¹⁵. Dar pâinea era un lux pe care nu și-l putea permite mereu, pentru că-l vedem la un moment dat pe Fontaine care face diligențe pentru înlocuirea mămăligii cu pâine¹⁶.

Și ofițerii superiori români remarcă starea precară a alimentației soldaților. Generalul Radu Rosetti¹⁷ găsește bucătăriile murdare și ducând lipsă de unelte. „Bucătarii nu erau curați și nu prea aveau ce găti. Pâinea se distribuia rar, puțină și de rea calitate. Se dădea în schimb grâu. Neputându-se măcina și neavând nici cuptoare, se fierbea și se dădea trupei așa, ceea ce producea dizenterii. Se mai dădea păpușoi și fasole, rar de tot carne (în cantități cu totul neîndestulătoare) și câteodată zarzavat uscat, cam 5 grame de om pe zi. Am căutat să îmbunătățesc hrana schimbând felul de a găti și dând în acest scop premii bucătarilor mai destoinici. Hrana rămânea însă searbădă și neîndestulătoare”¹⁸.

Fiecare regiment încerca să se gospodărească și pe cont propriu. De aceea, vedem cum soldații cresc păsări și animale. Atunci când pleacă spre altă destinație, iau după ei și cotețele cu găini, porcii sau vitele. Deseori, comandanții sunt nevoiți

¹¹ Marcel Fontaine (1888-1973). Ofițer francez; a făcut parte din Misiunea Militară venită în România la sfârșitul anului 1916. După război a revenit în țara noastră, fiind profesor la mai multe licee din România.

¹² Marcel Fontaine, *Jurnal de război. Misiune în România (noiembrie 1916 – aprilie 1918)*, Editura Humanitas, 2016, p. 50.

¹³ *Ibidem*, p. 55.

¹⁴ *Ibidem*, p. 57.

¹⁵ *Ibidem*, p. 69.

¹⁶ *Ibidem*, p. 102.

¹⁷ Radu R. Rosetti (1877-1949). General român; comandant al unor unități militare în timpul Primului Război Mondial. Rănit la Mărășești și decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul”.

¹⁸ Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, București, Editura Modelism, 1997, p. 187-188.

să comande ascunderea „rezervei de carne”, pentru a nu fi descoperită și redistribuită de către intendența diviziei¹⁹.

Preotul N.V. Hodoroabă²⁰ constată că „hrana noastră la popotă e mizerabilă. Pâinea e ca lutul, din făină necernută. E cu neghină și hoaspă²¹ în două”²². O discuție cu bucătarul regimentului este cât se poate de lămuritoare în privința calității și cantității hranei primită de soldații români:

„- Ce fierbi în cazan, bucătar?

- Fasole cu apă, taică părinte.

- Și cum, numai fasole mâncați?

- Numai.

- Cartofe nu vă dă?

- Rar de tot.

- Dar carne?

- Carne? De la Paști și până la întâi Mai (1917, n.n.) n-am mai văzut carnea! Atunci ne-a dat și icre de scrumbie...”²³.

Și pentru populația civilă situația este cât se poate de critică. „În tot Iașul nu se mai găsește vin de vânzare. Abia pe la restaurante, și nu pe la toate, se vinde vinul roșu și ordinar cu 6, 8 sau 10 lei litrul. Poliția a luat ieri măsuri, cerând tuturor să declare cantitățile ce posedă, ca să forțeze o vânzare cu un preț omenesc”²⁴, notează Costin Petrescu în *Jurnalul* său, în luna mai 1917. Asta în condițiile în care, cu câteva zile mai înainte, remarcase „pe piață [...] un oarecare început de îndestulare”, după ce începuseră să vină vagoanele cu alimente dinspre Rusia²⁵.

Marcel Fontaine relatează o scenă cutremurătoare, la care este martor în primăvara anului 1917: „am intrat într-o casă unde o femeie tocmai născuse [...] Lângă mamă, o pâine începută și un cuțit. Asta-i toată hrana. Nici măcar porumb nu are. De mult timp și-a terminat proviziile. Nu are destul lapte ca să-și hrănească pruncul; nu găsește de cumpărat și poate că nu are nici bani. O vecină care a născut și ea de curând vine să-i alăpteze pruncul”²⁶.

Toate alimentele sunt foarte scumpe și foarte greu de procurat. „Când se aude cum că e cineva care poate procura un litru de vin cu 10-15 lei, e lucru

¹⁹ Rosetti, p. 200.

²⁰ Nicolae V. Hodoroabă (?). Preot; confesor al Regimentului 69 Infanterie și al Brigăzii a 10-a Artilerie.

²¹ Hoaspă, *hoaspe*, s. f. (Reg.) Înveliș al grăuntelui de cereale, al bobului de fasole, de mazăre.

²² N.V. Hodoroabă, *Din războiul de reîntregire. Note și impresii din campanie, 1916-1918*, ediția a II-a, București, Editura Cartea Românească, 1923, p. 218.

²³ *Ibidem*, p. 226.

²⁴ C. Petrescu, p. 109.

²⁵ *Ibidem*, p. 106.

²⁶ M. Fontaine, p. 99.

aproape de necrezut, iar ca să-l poți procura într-adevăr e mare noroc. Carne de abia se poate procura ½ kg pe săptămână și încă dintre cei favorizați”²⁷.

De la doctorul Raul Dona²⁸, ce se găsea la Vaslui în martie 1917, aflăm că „nu se mai face pâine decât de 500 gr., în loc de 1000 sau 750, și nu se mai poate lua decât cu cartel. Pentru a obține cartel trebuie iar coadă, iar înghesuială, pierdere de vreme; dacă ai ocupații le neglijezi, în fine... treabă românească! În Iași s-a făcut cartele pentru carne: nimeni să nu poată lua carne mai mult de 1000 gr. de cap, și numai cu cartel. A fost imposibil de aplicat, nefiind carne pentru toți. Și s-a renunțat, permițându-se vânzarea cărnei numai până la maximum 1000 gr. de cumpărător!”²⁹.

Decretele referitoare la consumul alimentelor de bază sunt la ordinea zilei. În toamna anului 1917 apare un astfel de decret, conform căruia de cinci ori pe săptămână avea să se mănânce pâine uscată, iar de două ori mămligă. Pe front rația era de un kilogram pe zi; pentru trupele din teritoriu, era de 800 grame, iar pentru populația civilă, de 500 grame. Făina trebuia să conțină 50% grâu și 50% orz sau alt înlocuitor. Acestei restricții trebuia să se supună nu doar populația civilă, dar și miniștrii de stat și cei din străinătate, reprezentanții națiunii, Cartierul General, Marele Cartier, trupele din teritoriu. „Măsura asta e atât de draconică și ar impune atâtea sacrificii până și în sferele cele mai înalte, încât tare mă îndoiesc că va fi aplicată”, conchide Marcel Fontaine.

Ca urmare a lipsei zahărului, intendența ajunge să refuze orice livrare farmaciștilor, care îi roagă pe doctori să nu mai prescrie rețete de siropuri. Populația civilă, care primea, teoretic, 500 de grame de zahăr pe lună, își avea rația redusă la 300 grame³⁰.

Specula a fost un fenomen omniprezent. „Negustorii vând marfa de proastă calitate la prețuri „însutite”³¹: laptele cel mai prost se vinde cu 1,30 - 1,60 - 2 lei litrul, oul 50 de bani [...], găina 6 lei - 7, și nu se găsesc. Carne numai de vită bolnavă, obosită, care nu mai trage, care ar muri mâine – o taie astă-seară și ți-o vinde cu osul în prețul cărnei. Pâinea e oribilă, totdeauna rece, de 2 - 3 zile, cu făină mucedă, pute, de nemâncat.

²⁷ Petrescu, p. 135.

²⁸ Raul Dona (1873-1924). Medic; ginerele scriitorului Barbu Ștefănescu-Delavrancea. Refugiat în Moldova în 1917 - 1918.

²⁹ Raul Dona, *Jurnalul unui medic militar, 1917-1918*, București, Editura Humanitas, 2018, p. 71.

³⁰ M. Fontaine, p. 291.

³¹ Prețurile alimentelor de bază înainte de război: mălai - 0,15 lei/kg; pâine (cal. I) - 0,29 lei/kg; cal. II - 0,24; cal. III - 0,19 lei/kg; carne de vită - 0,81 lei/kg; carne de porc - 1,2 lei/kg; carne de oaie - 0,7 lei/kg; găină - 1,7 lei/buc.; rață - 1,7 lei/buc.; gâscă - 3,28 lei/buc.; curcan - 6,65 lei/buc; crap proaspăt - 1,12 lei/kg; crap sărat - 1,20 lei/kg; ouă (100 buc.) - 6,18 lei; lapte - 0,33 lei/kg; brânză - 1,52 lei/kg; untură porc - 2,18 lei/kg; untdelemn - 1,88 lei/kg; măsline - 1,27 lei/kg; zahăr - 1,19 lei/kg; orez - 0,49 lei/kg; cafea - 2,57 lei/kg; vin de masă - 1,14 lei/l; țuică - 1,39 lei/l; oțet - 0,57 lei/l; fasole - 0,31 lei/kg; cartofi - 0,14 lei/kg; ceapă - 0,16 lei/kg; nuci - 0,56 lei/kg, vezi *Anuarul statistic al României 1912*, București, Imprimeriile Statului, 1913, p. 298-300.

Untură nu se găsește deloc, brânză a fost odată ca niciodată...³². „Pastrama a ajuns 8 lei kg, vinul, poșircă infamă, 3 lei, și nu vrea să-ți vândă decât cu mofturi³³. „Nu e niciun fel de control asupra speculanților, negustorilor de tot felul, măcelarilor etc. etc. Nu poți obține deloc carne din piață, trebuie să te înghesui câte 3 - 4 ceasuri și să ieși zgâriat, plin de păduchi, murdărit și tot fără carne”. „Măcelarul pune deoparte 2 mușchiuri mari, pentru cei mari [...] și apoi își face de cap. Pâine bună se scoate pentru câțiva privilegiați, generali, „pesmeți” de pe la depozite și alți câțiva pungași mai de seamă. Noi mâncăm o făină mucedă și o pâine din ce în ce mai mică, necoaptă și chilugoasă și totdeauna de câteva zile veche³⁴.

În august 1917, la Iași, un kilogram de prune se vindea cu 5 lei, perele cu 4 lei, merele pădurețe cu 3 lei, iar roșiile cu 12 lei³⁵. În octombrie același an, o cutie de cacao se vindea cu 28 de lei (înainte de război costa 4 lei), o jumătate de litră de măsline costa 9 lei (15 bani înainte), un kilogram de cafea era 80 de lei, pentru 400 grame de pește afumat se achitau 30 de lei. O găină putea ajunge și la 26 lei bucata³⁶.

În iulie 1918, laptele ajunsese la 4 lei litrul, o pâine era 5 lei, o găină – 20 lei, șapte ouă costau 3.50 lei, untul – 35 – 40 lei kilogramul, mălaiul – 2,50 lei kilogramul, zahărul – 20 lei kilogramul, fasolea verde – 1,50 lei kilogramul³⁷.

Profesorul Drăghiceanu³⁸ prezintă și el în culori sumbre situația din capitala Moldovei, unde „chiar și oamenii bogați se hrănesc cu ceaiuri și pesmeți tari. La fiecare pas te întâlnești cu doamne și domnișoare frumoase, elegant îmbrăcate. [...] Sufăr și ele; mămăliga... este destinată și acestor doamne, crescute la Paris și obișnuite în lux³⁹.

Chiar și cu prețurile la niveluri aproape inaccesibile populației de rând, alimentele de bază nu se găseau, iar atunci când „se ivește ceva ceapă, fasole, cartofi, e o cruntă bătălie”. Și, ca bonus, pâinea era de o calitate mizerabilă, ceea ce a provocat în Iași o întinsă epidemie de gălbinare, pe lângă febra tifoidă care amenința serios populația⁴⁰.

În timp ce majoritatea populației și militarilor trebuie să rabde, ofițerii sedentari, abuzând de autoritatea lor, rechiziționează alimentele din gospodăriile țărănești, introducându-le în Iași în mod clandestin și luând uneori prețul înzecit față de cel plătit țăranului.

³² R. Dona, p. 23.

³³ *Ibidem*, p. 25.

³⁴ *Ibidem*, p. 30.

³⁵ *Ibidem*, p. 117.

³⁶ *Ibidem*, p. 154.

³⁷ *Ibidem*, p. 296.

³⁸ Virgiliu N. Drăghiceanu (1879-1964). Istoric; membru corespondent al Academiei Române.

³⁹ Virgiliu N. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, București, Editura Cartea Românească, 1920, p. 137.

⁴⁰ C. Petrescu, p. 148.

De asemenea, pe când la Iași nu se găsește mai nimic de mâncare și băutură, în reședințele rurale de sedentari abundența este la ea acasă. „Vinuri de câte 20 de ani vechime au fost rechiziționate cu japca de ofițeri fără cădere pe câte 1 leu și 1,80 litrul, când în Iași cu greutate poți găsi un vin mizerabil cu 40 lei litrul. Totul e însă explicabil când se știe că asemenea reședințe sunt din când în când refugiile sățioase ale „marilor pretori” care, pe lângă libațiunile de circumstanță, mai fac și mici... afaceri. Cel puțin pentru îndeustularea casei”⁴¹.

Și ofițeria străină o duce destul de bine, având parte de alimente la care alții nici nu îndrăzneau să viseze. Marcel Fontaine primește, în ziua de 2 august 1917, „merinde de rezervă”: 1,5 kg de ciocolată Manier, 20 de cutii de sardele, 10 cutii de scrumbii, 4 cutii de lapte etc.⁴².

Cei sus-puși și familiile acestora nu-și fac griji pentru ce vor pune pe masă. Nici măcar nu se feresc de cei care se mulțumesc cu o supă chioară și o bucată de pâine sau de mămăligă. „Azi, nevasta unuia de la o curte marțială ne spunea că i-a trimis bărbatul nu mai puțin de 25 cutii odată de pesmeți, din care noi nu putem căpăta nicio cutie [...] Trec pe lângă noi soldați cu sofertașe, care duc de pe la popote mâncare la ofițerii cu familie, cari iau mâncare acasă (de obicei activi și cu grade mari). Ce să vezi pe sofertaș, la etajul superior (la vedere): prăjituri cu creme, eclair-uri etc.! La popotă pe noi nu ne primește, trebuie să ai o mare, mare trecere”⁴³.

Lipsurile, specula, scumpetea, rechizițiile sunt la ordinea zilei și în România ocupată de Puterile Centrale. De fapt, problema alimentară se manifestă încă dinainte de ocupație, la scurt timp după intrarea în război a României. Deja în luna septembrie a anului 1916, Vasile Cancicov⁴⁴ observa că „nu există pâine în oraș. În primele zile de lipsă s-a zis că cauza a fost dezorganizarea fabricațiunii prin mobilizare; dar acum? Adevărul pare a fi că nu este făină, nu este grâu suficient. Cât a fost, s-a speculat și s-a vândut dușmanului cu zeci de mii de lei vagonul. O clasă de oameni s-a îmbogățit, alții o să murim de foame. Ce a făcut administrația? Ce fac de veacuri administrațiile românești. La brutării se ucide lumea să apuce o pâine. Am văzut lume de considerație stând la ușa brutăriilor, făcând coadă să capete o pâine. Bucătăreasa noastră pleacă de la ora 3 noaptea și se întoarce la 10 ziua, bătută și fără pâine. Carne nu există deloc în hală.

De ce această lipsă? Pentru că, în ochii și privirea stăpânirii, toți negustorii și-au dosit marfa când au văzut lista prețurilor maxime și nimeni nu a luat o măsură să împiedice dosirea. Plătim deja 5 lei chilo de brânză telemea, 12 lei untul, 12 lei untdelemn de floarea soarelui, 9 lei cutia de sardele, 2 lei chilo de prune coapte, 8 lei perechea de pui de găină, 30 lei gășca. [...] Lumea ce dispune se crucește, dar plătește, ce o să facă sărăcimea? De 3 luni nu se găsește în comerț un dram de zahăr,

⁴¹ *Ibidem*, p. 149.

⁴² M. Fontaine, p. 181.

⁴³ R. Dona, p. 102.

⁴⁴ Vasile Th. Cancicov (1873-1931). Avocat, om politic, scriitor. Rămas la București în timpul ocupației germane, a petrecut mult timp în arest sau având domiciliu forțat.

un pic de făină de grâu. Țară agricolă suntem noi?”⁴⁵, se întreba retoric avocatul bucureștean.

La începutul lunii octombrie 1916, administrația românească începe să introducă restricții la consumul de alimente. Alimentele de bază – carne, ouă, zarzavaturi - se vând deja la prețuri de speculă și nici măcar așa nu se pot procura. „În târg nu se mai găsește nimic. A venit iarna, legume nu mai există afară de varză, morcovi și cartofi. Oricât ai plăti, nu se găsește nici fasole uscată, nici mălai. În schimb însă sunt conserve abundente în cutii, scumpe desigur, dar sunt. Problema gospodinelor este cum să le gătească. Untdelemnul a dispărut cu totul; cel de floarea soarelui nu e de mâncat, deși și el costă 15 lei litrul. Nu există zahăr, nici orez. Au ajuns lucruri de pus la muzeu. De două luni nu mi-am putut procura un ou, de nicăieri. De păsări nu poți să te apropii dacă nu ești milionar⁴⁶.

În noiembrie 1916, populația începe să întrevadă spectrul înfometării și începe să-și facă provizii. „Cu trăsuri, căruțe, roabe, hamali, se cară făină, mălai, conserve. Toate magazinele sunt golite. Căruțele Primăriei cară mii de saci cu făină în pivnițe, șoproane, magazii⁴⁷.

Ocupația Puterilor Centrale nu a făcut decât să înrăutățească lucrurile. Evident, pentru populația românească, deoarece pentru germani România a fost o adevărată grădină a Edenului. Rechizițiile, ordonanțele aberante care interzic consumul unor categorii largi de alimente, abuzurile și amenziile contribuie la degradarea vieții cotidiene, mai ales în zonele urbane. „Au găsit la noi o țară bogată, mai bogată decât noi ne-am închipuit vreodată că este. Au ridicat și dus în Germania toate stocurile de cereale și toate depozitele alimentare, au golit prăvăliile de mărfuri, tot ce nu s-a putut ascunde, iar populației, ca să continue a munci și produce, ne-a reglementat cartela de pâine, pe care ne-o fabrică ca vai de capul ei, dintr-o făină integrală egală în proastă calitate, pentru toată lumea⁴⁸.

La scurt timp după ocuparea Capitalei „convoiurile de femei și nenorociți, mulți cerșetori în haine negre, cari stau cu sutele și miile în jurul debitanților de pâine, așteptând uneori ore întregi ca să le vină rândul să obție o pâine rea și scumpă, sau în ușa secțiilor de poliție așteptând mult promisele bonuri de 1 kg zahăr pe cap de familie, ce administrația Guvernământului Imperial a autorizat comisia să le vândă din depozitul existent. Nu e nici pâine, nici mălai. Carne nu e nici de un gust, ouă nu s-au pomenit

⁴⁵ Vasile Th. Cancicov, *Jurnal din vremea ocupației – vol I. Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic. 13 august 1916 - 13 august 1917*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 57.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 111.

⁴⁷ V. Drăghiceanu, p. 10.

⁴⁸ V. Cancicov I, p. 328.

de mult timp din piață, peștele a dispărut ca aliment, bălțile statului fiind toate în zona militară ocupată”, notează Vasile Bianu⁴⁹.

Se petrec scene dramatice. Lumea stătea înghesuită și îngrămădită la ușile brutăriilor, așteptând să se coacă pâinea. „Nu mai era vorba și de alte de-ale mâncării; toată lumea cerea pâine! Restaurantele și birturile din Buzău erau pline de mușterii, încât nu mai găseai nici un loc la masă, unii mâncau stând în picioare, dacă mai aveau ce mânca. De multe ori lumea da buzna în bucătărie și lua oalele și cazanele cu mâncare de pe foc, chiar și dacă carnea și legumele nu erau încă fierte bine, le luau și le duceau în stradă, împărțind mâncarea cum puteau; din această pricină cele mai multe localuri s-au închis, de frica jafului”⁵⁰.

În ianuarie 1917 se introduc cartelele de pâine și de carne. „De la 1 februarie la 1 aprilie ni se dă dreptul la 400 gr. de pâine, de cap de om⁵¹ – ceea ce pentru noi, surtucarii, e mult – și la 200 gr. de carne pe săptămână. Iar de la 1 aprilie carnea se reduce la 150 gr. pe săptămână. O ordonanță oprește pe cofetari de a mai face cozonaci sau prăjituri cu unt și ouă iar alimentele ce posedăm și le-am declarat pe formularele ce ni s-au impus ni se vor ridica pe jumătate”⁵². Conform dispozițiilor oficiale, pâinea se făcea din 250 g făină și 150 g mălai. „Totuși pâinea e piatră, imposibilă, făina se dospește, mălaiul rămâne: *ghiulelele lui Mackensen*, au botezat-o mahalalele!”⁵³.

Tot în ianuarie 1917 o altă ordonanță impunea ca ocoalele din jurul Bucureștilor (mai multe sate alcătuiau un ocol) să aducă, pe zi, patruzeci de care cu porumb și grâu la oraș, cinci vite cornute pentru abator sau patruzeci de oi⁵⁴. La mijlocul lunii, o ordonanță interzice consumul cozonacilor și prăjiturilor, în afara zilelor de miercuri și sâmbătă, oferind și o rețetă originală, care cuprindea 500 g făină, 200 g zahăr, dar fără... ouă și unt. „Stupiditate nemțească”, nota Pia Alimăneștianu⁵⁵ în *Jurnal*. Tot de la aceasta aflăm că, în timp ce la oraș cartela de pâine va fi de 220 g făină cu 150 g mălai, la țară se va folosi numai 500 g mălai. Cartelele de carne permiteau un consum de 200 g pe săptămână; „de la 1 aprilie înainte: numai 150 g”⁵⁶.

⁴⁹ Vasile Bianu (1858-1927). Medic-primar al Spitalului „I. C. Brătianu” din Buzău, înainte de începutul războiului. Medic-colonel al Spitalului de Etapă nr. 3 din cadrul Corpului 3 Armată.

⁵⁰ Vasile Bianu, *Însemnări din războiul României Mari*, tomul I, Cluj, Institutul de Arte Grafice Ardealul, 1926, p. 50.

⁵¹ Alexandru Marghiloman indică o cantitate de doar 140 grame, vezi Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, 1916-1917, București, Editura Institutului de Arte Grafice Eminescu, 1927, p. 404.

⁵² V. Cancicov I, p. 199-200.

⁵³ V. Drăghiceanu, p. 47.

⁵⁴ Pia Alimăneștianu, *Însemnări din timpul ocupației germane (1916-1918)*, București, Editura Corint, 2017, p. 43.

⁵⁵ Pia Alimăneștianu (1872-1962). Fiică a lui Ion C. Brătianu, soră cu Ion I. C. Brătianu. A fondat și condus mai multe organizații caritabile.

⁵⁶ Pia Alimăneștianu, p. 51-52.

O altă măsură a fost aceea că fiecare restaurant avea voie să gătească doar un fel de bucate cu carne, numai în zilele de marți, joi, sâmbăta și duminică⁵⁷. Prin Ordonanța 146 / 19 aprilie 1917, brutarii urmau să vândă numai pâine integrală, din făină măcinată 85%, având greutatea de 850 grame la prețul de 35 bani. În măsura disponibilităților, brutarul avea dreptul să vândă 750 grame făină integrală, pentru 30 bani, sau 1000 grame mălai, pentru 25 bani. Pâinea se vindea exclusiv pe cartelă. Era interzisă vânzarea oricărui alt tip de pâine⁵⁸. Anterior acestei ordonanțe, brutarii nu aveau voie să vândă făină către populație, fiind obligați să facă pâine din toată făina pe care o primeau⁵⁹.

Printr-o Ordonanță din 8 mai 1917, populația orășenească avea dreptul de a consuma pâine, în timp ce populația rurală avea dreptul doar la mămăligă. Pâinea orășeanului trebuia să conțină 200 gr. mălai și 150 gr. făină de grâu. Mămăliga țaranului trebuia să fie de 500 de grame. Numai în caz de boală putea și „ruralul” să primească 25 grame făină pe zi (adică un kilogram de făină la 40 de zile)⁶⁰.

Se ajunge la situații ridicole: deși prăjituri nu se mai găseau, s-a dat o ordonanță ca, în cofetării, clienții să nu mai atingă cu mâna produsele expuse vânzării!⁶¹

Chiar și germanofilul Alexandru Marghiloman constată că excesul de regulamente a creat un adevărat haos. „De două zile: lipsă de pâine. Brutarii, șicanați de poliție, au închis prăvăliile. Morile, în lipsă de combustibil, n-au produs făină⁶².”

Alimentele se găsesc foarte greu și nu se pot obține nici pe cartelă. Fasolea, carnea și cartofii lipsesc, iar țaranilor, care vin la târg cu câte ceva, li se sechestrează marfa de către soldați, la periferie⁶³.

Specula este la cote înalte. Vasile Cancicov spune că a fost nevoit să dea 10 lei pe un kilogram de caise. Autoritățile germane încearcă să intervină, însă cam fără succes: „Komandatura a dat azi ordonanță prin care fixează la fructe prețuri maximale: merele 0,50 b(ani), perele 0,60 b., cireșele 0,40 b., caisele 0.65 b., piersicile 1 leu, prunele 0,25 b. chilo etc. Contravențiile se pedepsesc până la 10.000 lei amendă. Ca prin farmec, azi au dispărut fructele de pretutindeni. [...] Dispariția aceasta bruscă a mărfurilor nu ne surprinde, aceasta a fost primul efect al reglementărilor prețurilor maximale, când administrația era nepricepută și nevigilentă⁶⁴.”

⁵⁷ Vasile Th. Cancicov, *Jurnal din vremea ocupației – vol II. Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic. 14 august 1917 - 31 decembrie 1918*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 186.

⁵⁸ N. Georgescu, *În puterea pumnului de fier. Ordonanțele oficiale ale comandamentului german în România*, Iași, 1917, p. 88-89.

⁵⁹ „Gazeta Bucureștilor”, 13 ianuarie 1917.

⁶⁰ V. Cancicov II, p. 279.

⁶¹ *Ibidem*, p. 299.

⁶² A. Marghiloman, p. 444.

⁶³ Pia Alimăneșțianu, p. 80.

⁶⁴ V. Cancicov I, p. 324.

Locurile virane și parcurile publice s-au rechiziționat și au fost închiriate de către administrația germană, pentru a se cultiva zarzavaturi. Parcul Cișmigiul și Bulevardul Colței „străluceau” de varză și de pătlăgele roșii. De care, evident, au profitat ofițerii și soldații armatelor Puterilor Centrale⁶⁵.

Locuitorii satelor erau supuși unui regim aspru de rechiziții. Fiecare casă trebuie să dea, cu rândul, o anumită cantitate de ouă, păsări, brânză, lapte, untură și unt pentru trebuința autorităților militare locale, pe lângă obligația tuturor de a da patru ouă pe săptămână, un sfert de kilogram de brânză și alte alimente pentru Komandatura de etapă⁶⁶. Se transportă în Germania nu numai grânele, fără să se fi achitat vreun ban proprietarilor, dar și vaci, oi, porci, păsări, ouă, brânză, grăsimi, fructe și zarzavaturi (în natură sau transformate în conserve)⁶⁷.

Discuția purtată de Vasile Cancicov cu un țăran din Teleorman este revelatoare pentru situația tristă în care se aflau locuitorii satelor: „Porumb am făcut, e la mine în coteț, dar nu-i al meu, e al neamțului, și morarul nu vrea să ne macine, că are și el ordin; ca să capăt mălai trebuie să aduc aci porumbul, ni-l plătește și îmi dă dreptul să cumpăr câte o jum. de kilogram de mălai de om, pe zi, pentru o lună. Ce să fac boierule cu o mână de mălai pe zi? Și dacă porumbul e al meu, că eu l-am muncit, eu l-am cules, de ce să-mi fie mălaiul cu porția? Cât ne dă nu ni se ajunge, că noi asta mâncăm, mămăligă cu sare și cu ceapă și acum n-avem de nici una. Dar câinii noștri ce să mănânce? Ei nu sunt suflete? Copiii plâng toată ziua, că așa e copilul, înainte le mai dădeai un codru de mămăligă rece, și cât mânca el, cât mâncau câinii, cât se frământa cu pământul le tăcea gura, acum ce să le dăm? [...] Ce să facem cu banii dacă-i avem? Bem și noi când venim la târg țuică cu 8 lei litrul, că vin nu se mai pomenește [...]”⁶⁸.

Foamea dă naștere unor reacții extreme. Pe 23 martie 1917 are loc „o manifestație sgomotoasă a femeilor din popor. Au bătut agenții, au huiduit pe germani, pentru că ele știau că nemții le iau pâinea. Modul de a ține închise barierele orașului este cauza adevărată a foametei. La București, fasolea se plătește 1 leu și 1,20; la țară costă 16 și 20 bani. Cartofii sunt de negăsit: țăranii oferă să-i aducă cu 30 de bani și s-au cumpărat pe loc cu 17 bani”⁶⁹. Manifestația femeilor a avut și un rezultat, pentru că s-a pus, pentru puțin timp și la prețuri foarte mari, carne în vânzare.

În timp ce românii făceau foamea, pentru supușii Puterilor Centrale se vindeau produse separat; de asemenea, existau și localuri/cantine care îi serveau numai pe aceștia. Un astfel de local s-a deschis pe 2 aprilie 1917, în cadrul Hotelului Excelsior, din strada Academiei. „Așa pe când noi, românii, suntem jupuiți la cumpărarea alimentelor, servitoarele, supușii străini și populația evreiască ce are ausweisuri cumpără

⁶⁵ *Ibidem*, p. 329.

⁶⁶ V. Drăghiceanu, p. 86.

⁶⁷ V. Cancicov II, p. 16.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 90-91.

⁶⁹ A. Marghiloman, p. 474.

de la aceste depozite (de mărfuri confiscate): zahărul cu 1 leu 40 în loc de 25 lei, cafeaua cu 6 lei în loc de 40 lei, untdelemnul cu 5 lei în loc de 40 lei, grăsimea cu 2 lei 50 în loc de 16 lei, cum plătim noi”⁷⁰.

Diferite organizații de caritate și întrajutorare, în special Crucea Roșie, încearcă să facă situația mai suportabilă. Încă din ianuarie 1917, Crucea Roșie dădea de mâncare la 6.000 de săraci. Primăria dădea mâncare la 4.000-5.000 de oameni, din care o cantină plătită în Cișmigiu. Pia Alimăneșteanu, care făcea parte dintr-o organizație de caritate a femeilor din București, menționa că „vom lua și cantinele școlare în mână și vom putea astfel da de mâncare la aproape 2.000 de suflete, o picătură totuși pe lângă numărul muritorilor de foame”⁷¹.

În martie 1917 Cantinele Crucii Roșii ajunseseră la o distribuțiune de 12.500 rații de hrană; mai existau și „supe populare comunale”, precum și câteva cantine particulare⁷². Funcționau și mai multe bucătării populare. Prețul porției de mâncare era de 70 de bani; conținea zarzavaturi gătite sau plante leguminoase, amestecate, pe cât posibil, cu cantitatea de carne corespunzătoare împrejurărilor și eventual cartofi. În preț intra și o pâine de 440 grame. Hrana se distribuia zilnic între orele 12-13, clientul trebuind să aducă farfurie și tacâmuri. Doritorii se înscriau cu șapte zile înainte, plata făcându-se în avans⁷³.

Populația încearcă să se descurce cum poate. „Se aduc porci tăiți în niște cortegii funebre, de cea mai impozantă și jalnică înfățișare; miei tăieți, înfășurați ca pruncii la sânul contrabandistelor; untură în dovleci goliți, fructe în căruțe cu două rânduri de funduri”⁷⁴. Cei care sunt descoperiți că încalcă ordonanțele sunt aspru pedepsiți: cineva este amendat cu o sută de lei pentru că a adus carne și nuci în oraș; o sută de lei amendă pentru o lăptăreasă care a falsificat laptele; cinci sute de lei pentru o femeie care a ascuns tava cu plăcintă; trei sute de lei pentru cel care a cumpărat carne fără cartelă⁷⁵.

În București, toate alimentele sunt scumpe și foarte greu de găsit⁷⁶. „Ceaiul, orezul, măslinile, cafeaua sunt produse orientale ce au ajuns în domeniul amintirilor

⁷⁰ V. Concicov I, p. 329.

⁷¹ Pia Alimăneșteanu, p. 54.

⁷² A. Marghiloman, p. 482.

⁷³ „Gazeta Bucureștilor”, 4 aprilie 1917; V. Drăghiceanu, p. 86.

⁷⁴ V. Drăghiceanu, p. 167.

⁷⁵ V. Drăghiceanu, p. 204.

⁷⁶ Prețuri la alimente în București – 1915/1916/1917/1918: Pâine: 1915/1916 – de lux – 0,45 lei; albă – 0,26; neagră – 0,20 / 1917 – de lux – 0,60; albă – 0,58; neagră – 0,38 / 1918 – 0,46 (albă nu s-a găsit); carne vacă: 0,92 / 1,30 / 2,41 / 7,07 lei kg; carne vițel: 1,15 / 1,43 / 3,40 / 7,77 lei kg; carne porc: 1,49 / 1,98 / 3,93 / 14 lei kg; carne berbec: 0,77 / 1,37 / 2,33 / 6,40 lei kg; miel: 8,42 / 15 / - / - / buc. (în 1917 s-a vândut cu 3,87 lei/kg; în 1918 nu s-a găsit); pește (crap): 1,26 / 1,08 / 1,82 / 1,25 lei kg (nu s-a găsit); făină: 0,35 / 0,30 / 0,50 / 3,62 lei kg; mălai: 0,29 / 0,22 / 0,40 / 3,95 lei kg; lapte vacă: 0,44 / 0,47 / 0,80 / 2,50 lei litrul; unt: 4,68 / 5,93 / 16 / 37,25 lei kg; brânză oaie: 1,76 / 2,08 / 7 / 13,33 lei kg; grăsime porc: 1,93 / 2,78 / 15,50 / 33,25 lei kg; ouă (suta): 7,27 / 8,74 / 33,75 / 91

numai. De altfel, niciodată de la începutul războiului n-a fost mai dificilă chestia alimentării Capitalei. Pentru a se vedea unde am ajuns, notez iar câteva date. Carnea, deși se menține la 6 lei sau 7 lei kilo, chiar prin contrabandă a devenit o raritate. Vinul ordinar se găsește de 2 ori pe săptămână, cu 5 lei litrul; țuica se vinde cu 15 lei litrul, untul 42 lei, cel de gătit cu 30 lei, măslinile 30 lei kilo, romul 18 lei sticla, untdelemnul de nucă cu 50 lei sticla, brânza albă 15 lei kilo, brânza de burduf 18 - 20 lei kilo, prunele uscate 10 - 15 lei kilo, orezul 36 lei kilo, dar o raritate a-l găsi; merele cele mai ordinare 5 lei kilo, nucile 50 lei mia, zahărul tos 22 lei kilo, cafeaua 60 lei kilo. În ajunul sărbătorilor ce vin, păsările s-au scumpit enorm, curcanul e 100 lei. Legume nu există, conserve nu există; laptele jumătate apă e 1,40 lei kilo, iaurtul 2,20 kilo. Untura se menține la 20 lei kilo, deoarece jumătate din ea e fasole făcăluită⁷⁷.

După ce am văzut care erau greutățile pe care le întâmpinau cei mai mulți în procurarea hranei zilnice, vom încerca să reconstituim „meniurile” de care s-au „bucurat” cei trăitori în România anilor Marelui Război.

„Meniul” soldaților români îl putem reconstitui, măcar parțial, din relatările „martorilor” noștri. Marcel Fontaine ne oferă câteva detalii: supă, făcută din puțină carne de proastă calitate (oase cu câteva resturi de zgârciuri), puțină fidea și ceapă, și o bucată de pâine, de 500 grame⁷⁸. De Paște (în 1917), soldații au primit cozonac și câte două ouă⁷⁹. În tranșeele de la Mărășești, soldatul are inclus în meniu pește uscat și terci de fasole albă „pe care îl răzuiuau bieții oameni de pe fundul gamelei și

lei; găini (pereche): 4,81 / 6,71 / 18 / 34,50 lei; rațe (pereche): 4,53 / 5,90 / 15,50 / 21,90 lei; curcani (pereche): 19,62 / 22 / 44 / 100 lei; găște (pereche): 7,66 / 9,35 / 35,50 / 55 lei; ceapă: 0,47 / 0,42 / 1,65 / 1,30 lei kg; fasole: 0,34 / 0,41 / 1,25 / 3,10 lei kg; cartofi: 0,18 / 0,16 / 0,45 / 3,08 lei kg; vin vechi: 1,40 / 1,42 / 3,50 / 11,50 lei kg; țuică: 1,23 / 1,28 / 4,40 / 21 lei kg; vin ordinar: 0,85 / 0,92 / 1,90 / 7,33 lei litrul. Prețul cerealelor în Obor (100 kg): grâu: 207,27 / 230 / 502 / 2931 lei; porumb: 163 / 178 / 443 / 2157 lei. Consumul: pâine albă: 47.428.344 / 57.388.266 / 15.505.002 / nu s-a vândut; pește (kilograme): 2.776.110 / 1.293.065 / 63.407 / 442.720, vezi *Anuarul statistic al orașului București pe anii 1915-1923*, Carol Gobl, București, 1924. Salarii înainte de intrarea României în război: atelierele CFR – 100 lei/lună (București); 78,39 lei/lună (Iași); 122,83 lei/lună (Galați); industrie (salariu mediu pentru un muncitor anual): în jur de 75 lei/lună; petrol – până într-o sută de lei/lună; mină – în jur de 100 de lei/lună, vezi *Anuarul statistic al României 1912*, București, Imprimeriile Statului, 1913, p. 267, 386. Simbria zilnică: munca de orice fel cu ziua, cu carul și două vite: 4,50 lei; munca de orice fel cu ziua, cu carul și patru vite: 6,50 lei. Simbria zilnică de orice fel de muncă: bărbații: 2,50 lei; femeile: 2 lei; copiii până la 15 ani: 1,50 lei, vezi N. Georgescu, *În puterea pumnului de fier. Ordonanțele oficiale ale comandamentului german în România*, Iași, 1917, p. 13.

⁷⁷ V. Cancicov II, p. 133.

⁷⁸ M. Fontaine, p. 69.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 111.

o ștergeau cu bucăți de pâine ca să nu se piardă nimic⁸⁰. Cina poate consta foarte bine și în mămliguță întinsă în untură topită și o ceapă împărțită la 10 oameni⁸¹.

Doctorul Dona ne relevă meniul de care aveau parte bolnavii dintr-un spital de campanie din Moldova (mai 1917): orez fiert cu un oscior, ceai de salcâm sau fân, „căci ceaiul cel bun îl fură alții”, pâine cu țărâțe, „prea multă, și corpi străini cu făină mucedă și amară, care produce bolnavilor, convalescenților de tifos recurent și exantematic, sau alții, numai diarei, enterite și inaniție, marasm până la moarte”⁸². Marcel Fontaine ne prezintă un meniu la fel de sărăcăcios: supă limpede, ceapă, fasole uscată, mămligă⁸³.

De la Virgiliu Drăghiceanu ne facem o idee și despre meniul prizonierilor români din lagărele de la Colentina și Cotroceni: un sfert de pâine și o așa-zisă supă - o apă cu boabe de mazăre, „gărgărițată”, sau cu foi de varză, sau cojile de cartofi care rămân din mesele cazinourilor soldaților, după ce, mai întâi s-a reținut partea cea mai bună pentru nutrețul porcilor lor⁸⁴.

Chiar și după ce situația s-a îmbunătățit, după ieșirea din iarna anului 1917, se constată că hrana majorității soldaților încă lăsa mult de dorit. Preotul N.V. Hodoroabă constata, în noiembrie 1917: „la soldați hrană proastă. La cazan cartofi cu grâu, dar lor li se dă numai apă chioară. Li se dă hrana pe seară. Opresc unul și mă uit în gamelă – apă curată cu câte-un fir de grâu. Zice: „Iaca așa ne pedepsim noi, părinte! Am mai spus la câțiva ca să ieșim la raport la dom maior, dar cică se tem”. Bucătarii și gradații mănâncă bine, iar plutonierii o duc mai bine ca ofițerii... Și au dreptate soldații! Nu-i nici-un control pe la bucătărie și gradații își fac de cap cu alimentele. De o lună de zile se dă la trupă numai crupe fierte; acestui soi de mâncare i se mai zice și „tapiocă”⁸⁵.

Pentru ofițeri (români și, mai ales, străini) situația este mult mai roză. La sosirea la Iași, Marcel Fontaine mănâncă la cantina rusească, găsind însă că „meniul nu este foarte variat”: omletă, cârnați, pâine neagră rusească, ceai (care, spre deosebire de cel românesc, era dulce)⁸⁶.

Apoi urmează, pentru ofițerul francez, adevărate ospete, cu mâncăruri abundente și rafinate. În februarie 1917 se află la Frânciugi (jud. Iași), unde un colonel român dă în cinstea lui o masă copioasă, la care se mănâncă: „aspic de găscă (din păcate, cu usturoi!), mămligă cu brânză, pe urmă și abia atunci ciorbă de varză acră (care mi

⁸⁰ *Ibidem*, p. 239.

⁸¹ Cristina Păiușan-Nuică, *Jurnal din timpul Marelui Război*, în „Capodopere din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României”, MNIR, București, 2018.

⁸² R. Dona, p. 95.

⁸³ M. Fontaine, p. 102.

⁸⁴ V. Drăghiceanu, p. 84.

⁸⁵ N.V. Hodoroabă, p. 274.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 53.

se pare foarte apreciată aici), sau tocană cu mămăligă, la alegere. După care, friptură de porc cu cartofi, cremă de albușuri bătute...⁸⁷.

Altădată, „coloneleasa [...] mă îndoapă punându-mi cu forța în farfurie porții enorme care, precum celebrul ficat al lui Prometeu, cresc la loc pe măsură ce sunt devorate: din nou brânză cu mămăligă, limbă, rață cu varză și drept desert compot de dovleac care la început mi se pare straniu, dar se dovedește foarte bun⁸⁸. Francezul are ce învăța și în materie culinară: macaroanele se pot servi și ca desert. „La sfârșitul mesei, coloneleasa a răsturnat în farfuria mea o piramidă din aceste delectabile paste fierte în unt, peste care a presărat apoi din abundență zahăr pudră, ca o ninsoare, și nuci măcinate. Rezultatul operațiunii este excelent”⁸⁹.

În altă zi i se dă să mănânce halva ca desert; apoi, în timpul vizitei comandantului Corpului de Armată, meniul se compune din creier (ca aperitiv), tocană de miel, vițel fript, țuică de prune, purcel de lapte fript („întreg, nedecupat, încă prevăzut cu cap și coadă, căruia i s-a introdus un măr în rât”), prăjitură și compot de dovleac, cafea și coniac⁹⁰. Pe 29 aprilie 1917, „la inițiativa comandantului s-a decis astăzi că nu vom merge la popotă și că, dispunând de un bucătar special, vom mânca separat la prânz, cu un meniu deosebit”: omletă cu crutoane, mâncare de ciuperci cu smântână („culese de ordonanță din pădure”), prăjeală de crapi mici („pescuiți de unii dintre comeseni în heleșteele învecinate”), un curcan fript („ceva foarte rar aici în acest moment”), cartofi prăjiți, prăjitură și biscuiți, diverse vinuri de regiune și coniac românesc⁹¹.

În iunie 1917 participă la un banchet. Pe masă, presărată cu flori de câmp și trandafiri, sunt aduse icre negre, sardele proaspete, crapi, sparanghel, păsări fripte cu cartofi noi, napi cruzi, prăjitură, înghețate, biscuiți, țuică, vin alb, cafea, „coniac indigen”⁹². Pe 5 iulie 1917 este invitat la o masă în cinstea principelui moștenitor Carol, unde „meniul nu lasă nimic de dorit: icre negre, pește, supă de primăvară, fasole verde, pui fript, sparanghel, salată și ridichi; înghețată de vanilie și de căpșuni; prăjituri și fragi”⁹³.

Nu trebuie însă să fie ocazii speciale pentru a mânca bine. La câteva zile după prânzul „princiar”, la masa pe care o ia chiar în propria locuință, meniul este la fel de bogat: coniac, salată de boeuf cu maioneză, ridichi și unt, mazăre, pui fript, fasole albă și cartofi prăjiți, tarte cu cireșe și înghețată cu panaș de vanilie și căpșuni⁹⁴. De ziua națională a Franței, alt festin: țuică, lup de mare cu maioneză, raci, crap de Dunăre,

⁸⁷ *Ibidem*, p. 63.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 65.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 67.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 83.

⁹¹ *Ibidem*, p. 119.

⁹² *Ibidem*, p. 150.

⁹³ *Ibidem*, p. 163.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 165.

mazăre cu crochete de griș, pui fript, salată de castraveți și de lăptucă, cireșe amare, tartă de cireșe, înghețată de vanilie și cireșe, vin – alb, muscat, Cotnari -, cafea, coniac⁹⁵. Avansarea armatelor este și ea motiv de ospăț, care se compune din ciorbă („după moda locală, cu terci”), ardei umpluți, somon proaspăt fript în unt, cartofi sote, prăjitură de paste și pesmeți, struguri, ceai, coniac. Atât de copioasă este masa, încât îi este imposibil să guste „din prăjitura mare cât un lighean care mi-a fost trimisă ieri de la Rediu”⁹⁶.

O „manifestare gastronomică” de ziua națională a Franței (14 iulie 1917) este relatată și de generalul Radu Rosetti. Masa la popotă, împreună cu ofițerii francezi, a fost pregătită de caporalul Vișinescu (care a ținut după război un restaurant în București) și a constat din: „hors d'oeuvre, poulets et oies rotis, salade, petits pois sautes, omlette aux fruits, cafe”⁹⁷.

Desigur, nu trebuie generalizată ideea că toți ofițerii aveau parte de asemenea mese îmbelșugate. Probabil că cei mai mulți nu se întâlneau prea des cu asemenea ocazii și se bucurau de alte preparate, mai simple, dar greu de găsit. Poate de aceea, Grigore Romalo⁹⁸ savurează „prima cacao cu lapte (Nestle) oferită și preparată de Nicu” și se „îmbuibă” până nu se mai poate mișca⁹⁹. Preotul Hodoroabă confirmă și el această idee: „Aseară s-a dat un banchet la brigadă; au fost invitate 30 de persoane - toți ofițerii superiori de la divizie și alte regimente. Cu automobilul a venit și „divizionarul”. Vine și un taraf întreg de lăutari, vreo 14 la număr, de la 10 vânători. S-au jumulit o mulțime de găște. Ofițerii noștri n-au fost invitați, căci din păcate și la militarie văd că-și face loc cu succes spiritul de mândrie și de separatism”¹⁰⁰.

Doctorul Dona, spre exemplu, face parte din categoria celor care nu prea sunt răsfățați din punct de vedere culinar. De la acesta aflăm cum se face „colivator: se frământă grâul fiert, cu zahăr, nuci, pesmet. Se scrie deasupra, cu cafea amestecată cu cacao: „Vivat...”¹⁰¹. Este foarte mulțumit când are la masă o bucată de miel, pâine bună și cozonac, pentru că, de cele mai multe ori, mănâncă, la prânz, fasole fiartă, caldă, iar la cină, fasole verde¹⁰², iar atunci când primește o varză, o felie de slănină și o jumătate de iepure consideră că a avut parte de un regal gastronomic¹⁰³.

Și dacă am văzut cum s-a împăcat un ofițer francez cu „vicisitudinile” alimentare provocate de război, trebuie să vedem și cum a abordat un soldat german acest subiect.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 169.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 239.

⁹⁷ R. Rosetti, p. 205.

⁹⁸ Grigore Romalo (1890-1928). Ofițer român; aghiotant al generalului Arthur Văitoianu.

⁹⁹ Grigore Romalo, *Carnete de război 1916-1917*, București, Editura Corint, 2017, p. 110.

¹⁰⁰ N.V. Hodoroabă, p. 424.

¹⁰¹ R. Dona, p. 22.

¹⁰² Dona, p. 33.

¹⁰³ Dona, p. 40.

Așa cum am amintit, germanii au găsit în România un adevărat Paradis. Cel puțin din punct de vedere culinar. Iar Gerhardt Velburg¹⁰⁴ ne dă nenumărate argumente în acest sens. Ajuns la Craiova, după „un post negru” de 24 de ore și alte „îndelungi privațiuni”, Velburg și camarazii săi sunt uimiți de belșugul și ieftineala găsite în localurile românești. Într-unul din acestea se îndoapă cu friptură succulentă de gâscă, la prețul de un leu și patruzeci de bani („adică o marcă”), o friptură de porc și o tocăniță de vițel („fiecare câte un leu, adică șaptezeci și cinci pfenigi”), pâine albă la discreție („minune”), vin românesc de țară, lichior de trandafiri veritabil, brânză, mere și prăjituri. La sfârșitul chefului „mă gândesc câte dispoziții ar fi încălcat cărciumarul dacă am fi fost în iubita noastră Germanie:

1. Ne-a dat pâine fără cartelă.
2. A pus pe masă pâine fără să i-o fi comandat.
3. Nu ne-a luat bani pe pâine.
4. Ne-a dat carne fără cartelă.
5. Ne-a dat mai mult de un fel de carne la o masă.
6. Prăjitura conține mai mult unt și zahăr decât este permis.
7. Prăjitura n-a fost făcută nici joia, nici vinerea.
8. Aceste dispoziții scrise nu sunt afișate în ospătărie”¹⁰⁵.

Același belșug îl găsesc și la București. La Bodega Zografii „mâncăm de trei lei un platou cu tot felul de salate, friptură rece, cârnați cu usturoi, rinichi și creier. Alături, pâine albă ce miroase minunat, la discreție. Prânzul se încheie cu un ștrudel de mere”¹⁰⁶. Ce altceva și-ar fi putut dori niște soldați al căror meniu era compus, în mod normal, din pesmet, turtă uscată de mălai și apă?

Într-o patiserie mănâncă pogăci, brișe, tarte cu carne și ceapă, pateuri „și alte lucruri minunate”, iar la Cafe Riegler au parte de cafea, prăjituri și frișcă¹⁰⁷.

Este repartizat la Fetești, unde va sta până spre sfârșitul războiului și unde se va „lupta” din greu cu bucatele românești. Chiar din prima zi (3 ianuarie 1917) se îndoapă cu fleică de porc, friptură de berbec și găini fripte; la cvartirul său și al camarazilor au parte de servitori, în timp ce primarul vine „cu multe plecăciuni la domnul comandant și-l roagă să-l înștiințeze care sunt ordinele referitoare la meniul pentru a doua zi și, în același timp, să-l informeze câte ouă, cât unt, cât lapte și câtă

¹⁰⁴ Gerhard Velburg (1887 - ?). Pe numele adevărat Bogislav Tilka. Jurist; mobilizat ca rezervist, a activat în administrația de război germană.

¹⁰⁵ Gerhard Velburg, *În spatele frontului. Marele Război așa cum l-am văzut eu. Decembrie 1916 - iunie 1918. Însemnările unui soldat german în România ocupată*, București, Editura Humanitas, 2018, pp. 40-41.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 46.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 54.

brânză să fie colectate pentru noi zilnic din sat. Putem primi orice, numai vin, tutun, zahăr, nu. Tot alcoolul a fost ras de ruși și de bulgari și, la final, vărsat pe uliță”¹⁰⁸.

În contrast cu ceea ce se întâmplă cu militarii germani, refugiații din Dobrogea care se întorc acasă au drept merinde doar câțiva saci cu mălai, din care își fac zi de zi mămăligă, „o fiertură cu gust fad și searbăd”, care, în afară de pâine, este singura lor sursă de hrană. „Nimeni nu le dă nimic de mâncare, iar ei nu au bani să-și cumpere de-ale gurii”¹⁰⁹.

Ar lua prea mult spațiu pentru a menționa toate ospetele de care a avut parte Velburg și pe care le-a descris în „Jurnalul” său. Iată însă cum ar arăta un meniu cu (aproape) toate felurile servite (desigur, unele repetându-se de mai multe ori): berbec la frigare, creier și rinichi de porc cu jumări de ou, ciorbă de vită, friptură de vită, roșii și ardei murăți, plăcinte și prăjituri, tocană de bojoci, limbă de vită cu sos de roșii, cotlete de porc, friptură de porc cu varză, sarmale, gulaș de Seghedin cu varză, rață sălbatică în sos de vin, bere Bragadiru, borș, tocăniță de pui, ardei umpluți, găscă cu pepene și dovleac în sos picant, brânză, lapte, jintiță, salată orientală, supă cu tăiței, friptură de rață cu cartofi, rață sălbatică (tocană, ciorbă, friptură), fricase cu smântână, șuncă, caviar, tocană de cap de porc cu varză, ficat prăjit, fasole cu carne de oaie, pui cu mazăre, cârnăciori la grătar, „pomana porcului”, pește afumat, colțunași, plăcinte cu ceapă, pepene, țuică, coniac, vin, cafea, pâine¹¹⁰.

Așa cum am arătat deja, pentru majoritatea civililor cele mai banale și obișnuite feluri de mâncare ajung la statutul de delicatesă. Preotul Hodoroabă ni-l „prezintă” pe Moș Costache, care „mănâncă lacom dinaintea șparhatului¹¹¹ mămăligă prăjită cu ciocan de varză murată prăjit pe cărbuni”¹¹². Vasile Cancicov ne lasă o originală rețetă de „cafea” găsită în gara din...: „o zeamă neagră de orz prăjit fără zahăr și se vinde cu 25 bani jumătate de pahar de apă. Toți soldații ce intră o cer și o beau cu multă plăcere”¹¹³. Și tot el ne povestește cum la un birt din București a trebuit să experimenteze salata de maioneză cu... mămăligă, pentru că localul nu avea voie să distribuie pâine¹¹⁴.

Se întâmplă ca, în anumite momente, Providența să ostoiască pofta pentru o mâncare bună, așa cum se întâmplă cu Virgiliu Drăghiceanu, care aflat în drum spre Târgoviște, în decembrie 1917, găsește în restaurantul din gara Titu „faimoasele chiftele pe care lumea le devorează cu furculițele lui Dumnezeu”¹¹⁵. În schimb, la Târgoviște cluburile, berăriile, cafenelele sunt închise, iar „highliful” se adună în

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 62.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 68.

¹¹⁰ *Ibidem*, passim.

¹¹¹ Șparhat s. v. *cuptor, mașină, plită, sobă*.

¹¹² N.V. Hodoroabă, p. 214.

¹¹³ V. Cancicov II, p. 75.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 298.

¹¹⁵ V. Drăghiceanu, p. 184.

„Țăgănie”, la o cârciumă, unde, „în promiscuitate egalizatoare, se colportează ultimele știri, la un pahar de vin care face să treacă necazurile”¹¹⁶. O sticlă de vin bun, găsită într-un restaurant, este „un eveniment capital”. Norocosul este Costin Petrescu, pe care însă bunul-simț îl face să se abțină de la a bea vinul în public: „multă vreme îmi voi aminti cum ne-am refugiat noi de la birt acasă la mine, deoarece nu ne prea da mâna să bravăm un restaurant întreg afișându-l cu sticla noastră la care... de, mulți s-ar fi înscris”¹¹⁷.

Vasile Cancicov are în memoriile sale o scenă pe cât de... savuroasă, pe atât de relevantă. În octombrie 1917, aflat la Roșiorii de Vede, unde avea domiciliul obligatoriu, este dus de către o cunoștință „într-o mahala la o femeie bulgăroaică, care gătește foarte bine și ieftin, să încerc și dacă mi-o plăcea să luăm masa împreună. Am fost deci invitatul lui la dejun. În fundul unei curți pe strada gării, într-o odăiță joasă, fără urmă de mobilă în ea, un ciment pe jos, probabil o spălătorie, cu pereții umezi și plini de mucegai, cu un singur ochi de lumină drept fereastră, este sufrageria în care mănâncă Stambler (cunoștința, n.n.). O măsuță mică de lemn nevopsit, acoperită cu un ștergar roșu, are pe ea două tacâmuri deja aranjate și lângă fiecare tacâm câte un scaun de lemn de brad. În odaie e un frig umed și un miros de pivniță mucegăită ce te asfixiază. Un moment am stat la îndoială dacă să rămân; aparițiunea însă a bulgăroaicei cu un castron de supă de găină, galbenă și limpede, din care ieșeau nori de aburi, m-a decis să rămân. Cu pălăriile pe cap, cu paltoanele pe noi, ne-am așezat la ospătat. Nu o dată în viața mea am făcut pe la vânători haz de asemenea ospățuri, cu o condiție, să fie mâncarea bună. Or, supa bulgăroaicei a fost delicioasă și mai ales fierbinte. Ea ne-a dezmoțit complet și ne-a făcut să uităm mirosul de mucegai. A urmat o pasăre friptă admirabil, apoi brânză și unt proaspăt. [...] Seara am luat masa tot acolo, dar am spus femeii cine suntem, că suntem mulțumiți, dar că nu putem mânca în încăperea aceea și, dacă ne dă masa în odaia ei, rămânem musafiri permanenți. Femeia a convenit, așa că de mâine suntem abonați la Cuțitoaia, așa o cheamă. O curiozitate este prețul. Masa și dejunul la un loc nu costă de persoană mai mult de 4 lei 50. Plătim materialul din care gătește: o găină 1 leu 50 și îi mai plătim câte 0,50 bani de masă și de persoană munca ei, casa, serviciul etc. E pe degeaba”¹¹⁸.

Cu cele prezentate aici am încercat să aruncăm o privire asupra unui aspect vital al vieții de zi cu zi, pe fundalul primei conflagrații mondiale. Am putea găsi, poate, pentru fiecare român sau străin care a trăit în România în 1916-1918, o situație particulară, cel puțin în ceea ce privește relația sa cu... pâinea cea de toate zilele. Desigur, putem argumenta că există o doză de subiectivism în cele înregistrate de acești martori oculari și că unele situații relatate au fost mai mult sau mai puțin exagerate (înclinăm totuși să credem că destul de puțin).

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 185.

¹¹⁷ C. Petrescu, p. 146.

¹¹⁸ V. Cancicov II, p. 88.

Am căutat ca, plecând de la niște situații particulare, să facem și unele aprecieri generale în ceea ce privește alimentația în anii Marelui Război. Așa cum am mai arătat, nu trebuie să credem că toți ofițerii erau niște îmbuibăți (pentru că nu erau), după cum nu trebuie să cădem în extrema cealaltă și să credem că pe toată perioada războiului soldații au dihăinat¹¹⁹ de foame sau nu au mâncat decât mămăligă cu fasole. Sigur că au fost și momente în care meniul lor a fost mai consistent, dar din păcate acest lucru nu prea a fost surprins în jurnale și memorii... iar de la soldații români nu avem astfel de mărturii. Poate și pentru că, așa cum remarcam și străinii care intrau în contact cu bravii oșteni români, aceștia se mulțumeau cu puțin și nu se prea plâneau de lipsuri. Cele de mai sus se pot foarte bine aplica și civililor. Unii, puțini, n-au simțit lipsurile, cei mulți au trăit vreme de doi ani sub spectrul greutăților de tot felul, inclusiv al grijii pentru hrană. Sunt situații diferite în care se află locuitorii orașelor față de cei ai satelor în vremea Primului Război, inclusiv în ceea ce privește alimentația. Sperăm însă că prin intermediul acestor mărturii am reușit să lămurim, măcar în parte, care au fost coordonatele gastronomiei... de război în România anilor 1916 - 1918.

BIBLIOGRAFIE:

Anuarul statistic al orașului București pe anii 1915-1923, București, Carol Gobl, 1924.

Anuarul statistic al României 1912, București, Imprimeriile Statului, 1913.
Dicționarul Explicativ al Limbii Române, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2012.

„Gazeta Bucureștilor”, 13 ianuarie 1917, 4 aprilie 1917.

Alimăneștianu, Pia, *Însemnări din timpul ocupației germane (1916-1918)*, București, Editura Corint, 2017.

Bianu, Vasile, *Însemnări din războiul României Mari*, tomul I, Cluj, Institutul de Arte Grafice Ardealul, 1926.

Cancicov, Vasile Th., *Jurnal din vremea ocupației - vol I. Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic. 13 august 1916 - 13 august 1917*, București, Editura Humanitas, 2016.

Cancicov, Vasile Th., *Jurnal din vremea ocupației - vol II. Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic. 14 august 1917 - 31 decembrie 1918*, București, Editura Humanitas, 2016.

Dona, Raul, *Jurnalul unui medic militar, 1917-1918*, București, Editura Humanitas, 2018.

¹¹⁹ *Dihăni, dihănesc*, vb. IV. Refl. (Reg.) A se osteni peste măsură, a-și scoate sufletul (muncind, alergând). În unele regiuni ale țării, termenul are și sensul de „a fi înfometat”.

Drăghiceanu, Virgiliu N., *707 zile sub cultura pumnului german*, București, Editura Cartea Românească, 1920.

Duca, Ion Gh., *Memorii, vol. III – Războiul (partea I, 1916-1917)*, București, Editura Machiavelli, 1994.

Fontaine, Marcel, *Jurnal de război. Misiune în România (noiembrie 1916 - aprilie 1918)*, Editura Humanitas, 2016.

Georgescu, N., *În puterea pumnului de fier. Ordonanțele oficiale ale comandamentului german în România*, Iași, 1917.

Hodoroabă, Nicolae V., *Din războiul de reîntregire. Note și impresii din campanie, 1916-1918*, ediția a II-a, Editura Cartea Românească, București, 1923.

Marghiloman, Alexandru, *Note politice, vol. II, 1916-1917*, București, Editura Institutului de Arte Grafice Eminescu, 1927.

Păiușan-Nuică, Cristina, *Jurnal din timpul Marelui Război*, în „Capodopere din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României”, MNIR, București, 2018.

Petrescu, Costin, *La Iași în timpul războiului 1916-1917. Însemnările unui pictor refugiat*, Editura Humanitas, 2018.

Romalo, Grigore, *Carnete de război 1916-1917*, București, Editura Corint, 2017.

Rosetti, Radu R., *Mărturisiri (1914-1919)*, București, Editura Modelism, 1997.

Saint-Aulaire, contele de, *Memoriile unui diplomat de altădată. În România 1916 - 1920*, Editura Humanitas, 2016.

Velburg, Gerhard, *În spatele frontului. Marele Război așa cum l-am văzut eu. Decembrie 1916 - iunie 1918. Însemnările unui soldat german în România ocupată*, București, Editura Humanitas, 2018.

**PASUL CĂTRE MODERNITATE: MODA ÎN TIMPUL
MARELUI RĂZBOI**

**THE STEP TOWARDS MODERNITY: FASHION DURING THE
FIRST WORLD WAR**

Raluca Alexandru Partenie*

Abstract

The Great War was a turning point in social life and a major factor in changing fashion. The belligerent actions, the war economy and the hardships (the requisition and rationalization of raw materials), the patriotic propaganda and women's more active lifestyle - all these brought dramatic changes in the way people dressed. Military uniforms have permanently influenced civilian outfits. The need for comfort created light and sporty styles, less formal, for both men and women. Women actively participated in the war effort, by working in the economy, agriculture, industry, taking the place of the male workers who went to fight. They also worked as volunteer nurses and created organizations that helped to organize the logistics behind the front. This accelerated the process of women's emancipation and led to courageous changes in fashion: shortening skirts, the practical tailored suit (for males), abandoning the stiff corset. A new, more natural silhouette became fashionable along with a new beauty ideal. Some women even adopted pants and short hair. This feminine, sober and practical attire, with military styles and dark colors, was invigorated by a variety of hats with fancy and modern design. The complex phenomenon, fashion during World War I, presents for the first time the modern principles of clothes: functionality, freedom of movement and design.

Keywords: war fashion, First World War, civilian dress.

Primul Război Mondial a reprezentat un moment de cotitură în viața socială și factor de primă importanță în schimbarea modei civile din perioada 1914-1919. O analiză a felului în care moda și cutumele legate de îmbrăcăminte au fost influențate de acțiunile beligerante, de economia de război, dar și de schimbarea mentalităților se dovedește a fi deosebit de interesantă. Aflată între două perioade ale modei atât de spectaculoase și iubite (Belle Epoque și anii '20) moda din timpul primei conflagrații mondiale a fost, până de curând, aproape dată uitării. Dar, cu

* Doctorand, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, ralucamariamail@gmail.com.

ocazia comemorării, din 2014 și până astăzi, în toată lumea, a Centenarului Marelui Război, această filă din istoria modei occidentale a fost redescoperită, și, din fericire, revalorizată. Importante expoziții de profil au avut loc în Franța, în Germania, în SUA, însoțite de cărți, albume, studii. Deși acestea nu sunt disponibile, din păcate, în România, merită amintite: albumul *Wardrobe in Wartime 1914-1918*¹ a fost lansat odată cu expoziția de la Kunstbibliothek, Staatliche Museen zu Berlin, din perioada 25 septembrie 2014-18 ianuarie 2015. Alte cărți pe același subiect sunt: *Dressed for War: Uniform, Civilian Clothing & Trappings, 1914-1918*²; *Fashion: Women in World War I*³; și *Great War Fashion: Tales from the History Wardrobe*⁴, de Lucy Adlington. Cartea este gândită ca o serie de povestiri, eseuri, scrise foarte personal, cu mult umor, și se referă doar la Marea Britanie. Autoarea explorează moda și stilul de viață ale femeilor din toate clasele sociale, toate vârstele și ocupațiile. Sursele includ jurnale, scrisori, povestiri orale, cataloage de magazine, reviste, fotografiile, registre contabile, planșe de modă, și, desigur, haine și accesorii originale, majoritatea din colecția autoarei. Sunt reținute multe detalii interesante, mai puțin cunoscute, cum ar fi multe exemple de prețuri, practica larg răspândită a materialelor contrafăcute ca să pară de o calitate mai bună, a chilipirurilor, magazine, detalii domestice, și multe altele. În general, moda din timpul Primului Război Mondial a fost tratată ca un capitol în cadrul unor istorii mai largi ale costumului. Astfel, în *Fashion, Costume, and Culture*⁵ perioada războiului apare în cadrul epocii 1900-1918, în volumul al patrulea. Cele cinci volume conțin cronologii, mici descrieri ale factorilor socio-economici, dar și ale personalităților care au influențat moda. Cartea este gândită în jurul unor cuvinte cheie, structurată ca un dicționar (conținutul principal este tratat pe termeni, în ordine alfabetică) și conține multe informații și imagini. Alte cărți care fac referiri la moda din Primul Război Mondial sunt: *The Twentieth Century*⁶, în capitolul "The Teens"; *A History of fashion*⁷ de Rebecca Rissman, carte pentru publicul larg; *A Cultural History of*

¹ Adelheid Rasche, *Wardrobe in Wartime 1914-1918. Fashion and Fashion Images during the First World War*, Editura Staatliche Museen zu Berlin, Berlin, 2014.

² Nina Edwards, *Dressed for War: Uniform, Civilian Clothing & Trappings, 1914-1918*, Editura I. B. Tauris, Londra, 2014.

³ Lucy Adlington, *Fashion: Women in World War I*, Editura History Press, Gloucestershire, 2014.

⁴ Lucy Adlington, *Great War Fashion: tales from the History Wardrobe*, Editura History Press, Gloucestershire, 2013.

⁵ Sara Pendergast și Tom Pendergast, *Fashion, Costume, and Culture: Clothing, Headwear, Body Decorations, and Footwear through the Ages*, Editura Thomson Gale, Michigan, 2004.

⁶ Clare și Adam Hibbert, *The Twentieth Century*, în *A History of Fashion and Costume*, volumul VIII, Bailey Publishing, McKees Rocks, 2005.

⁷ Rebecca Rissman, *History of Fashion*, ABDO Publishing, Minnesota, 2014.

*Dress and Fashion*⁸; *Istoria Costumului* de François-Marie Grau⁹ care conține un subcapitol intitulat „Influența primului război mondial: începutul emancipării feminine”; *Dress, Fashion and Technology* de Phyllis G.Tortora¹⁰ este un important studiu al tehnologiei veșmintelor, al inovațiilor în decursul istoriei, care au schimbat moda, un loc important ocupându-l și noutățile din Primul Război Mondial. Albumul în două volume *Fashion. A History from the 18th to the 20th Century*¹¹ oferă fotografii de cea mai bună calitate cu ținute excepționale din colecția celebrului institut japonez de modă Kyoto Costume Institute, însoțite de comentarii și explicații profesionist întocmite. În albumul *100 Years of Fashion Illustration*¹² apar și ilustrații de modă din perioada războiului, din reviste franțuzești și nu numai, cu o grafică superbă și subiect relevant. Cartea oferă și o privire de ansamblu asupra evoluției modei, văzută prin prisma graficienilor și a curentelor artistice. *The Mode in Hats and Headdress*¹³ conține referințe și imagini legate de frizurile și pălăriile la modă în istorie, pentru bărbați și femei, inclusiv în anii 1914-1919. În catalogul *Vintage Hats and Bonnets 1770-1970*¹⁴ pot fi văzute exemple de pălării de damă din colecții americane, fotografii inedite, ilustrații de modă și explicații. Lista publicațiilor internaționale dedicate istoriei modei este extrem de mare, subiectul bucurându-se, în Occident, de o importantă tradiție și popularitate.

În România, cartea doamnei Adina Nanu, *Artă, stil, costum*¹⁵, este scrisă atractiv și succint pentru uzul studenților la arte, și nu numai. Inițiativă unică pentru un autor român, până în acest moment, cartea tratează istoria costumului din cele mai vechi timpuri până astăzi și conține un capitol dedicat costumului din timpul Primului Război Mondial. Cărți dedicate exclusiv modei din 1914-1919 nu există în limba română. Iată deci un subiect aproape inexistent în peisajul culturii românești, care ar merita cu siguranță atenția specialiștilor noștri sau al traducătorilor, întrucât nu este interesant doar din punctul de vedere al istoriei costumului, ci și din perspectiva marilor schimbărilor de ordin social, angrenate în taifunul conflagrației.

⁸ Denise Amy Baxter, Volumul V: *The Age of Empire (1800-1920)* în Susan J. Vincent, *A Cultural History of Dress and Fashion*, Editura Bloomsbury Academic, Londra, 2017.

⁹ François Marie Grau, *Istoria Costumului*, București, Editura Meridiane, 2002, p. 89.

¹⁰ Phyllis G.Tortora, *Dress, Fashion and Technology*, Editura Bloomsbury Academic, Londra, 2015.

¹¹ Akiko Fukai, *Fashion. A History from the 18th to the 20th Century. A Collection of Kyoto Costume Institute*, vol. 2: *20th Century*, editura Taschen, Köln, 2007.

¹² Cally Blackman, *100 Years of Fashion Illustration*, Editura Laurence King, Londra, 2007.

¹³ R. Turner Wilcox, *The Mode in Hats and Headdress, A Historical Survey with 198 Plates*, Dover Publications, New York, 2008.

¹⁴ Susan Langley, *Vintage Hats and Bonnets. 1770-1970. Identification & Values*, Collector Book, Paducah, 2009.

¹⁵ Adina Nanu, *Artă, stil, costum*, ediția a doua, Editura Noi Media Print, București, 2007.

Moda la începutul războiului

În 1914, moda se afla deja pe drumul unei importante schimbări, o perioadă de translație către o nouă siluetă feminină, de experimente influențate de avangarda artistică, de căutarea unui plus de confort atât în moda feminină, cât și în cea masculină – deci calea unei evidente modernizări. Marile magazine, hainele prêt-à-porter¹⁶, schimbările sociale (mai ales creșterea libertății femeii), sportul, automobilismul și venirea războiului au avut un impact dramatic în modă la începutul secolului. Aceste schimbări au afectat însuși sistemul modei, felul în care noile stiluri erau create, promovate și adoptate de oameni, care au început să semene cu ceea ce știm astăzi¹⁷. Primele semne ale schimbării veșmintelor au apărut încă din 1906-1908 în creația lui Paul Poiret, care și-a dorit să creeze un nou tip de frumusețe feminină, eliberată de corset (o performanță pe care nu o reușiseră, în ciuda perseverenței lor, nici feministele, nici medicii)¹⁸. În aceeași estetică, de tip nou, se încadrează și creația lui Mariano Fortuny, prin rochia Delphos, creată în 1907, dar și curentul orientalist (popularitatea costumelor de la Ballets Russes, a kimono-ului și a ornamenticii japoneze), la modă la începutul secolului. De asemenea, este important de menționat faptul că, deși în public femeile se supuneau tiraniei corsetului, în casă și la ceaiuri ele adoptau deja ținute lejere. Rezultatul influenței acestor factori îl vedem în 1913-1914, când remarcăm că un nou tip de siluetă era consacrat în modă: talia era mai naturală, creată de corsetele mai lejere, care nu mai obstrucționau atât de mult corpul, fusta era mai largă pe șolduri și mai strâmtă în partea de jos. Jurnalele de modă românești înregistrează corect fenomenul: „Drapajul sub centură dă siluetei linia „Amforei”, estetică și modernă”¹⁹. Noua siluetă nu a fost pe placul tuturor femeilor. „În ultimii ani moda a avut o proastă reputație... Trebuie multă tinerețe și multă îndrăzneală pentru a purta anume rochii. Moda actuală, în general tinde să dea o siluetă nouă femeii. Ștofele sunt prea încărcate, prea complicate, amănuntele nenumărate, și par’că-ți vine să crezi că formele sunt sacrificate, talia ascunsă, șoldurile nimicite”²⁰. Dacă la

¹⁶ Mașina de cusut și industrializarea au permis producerea hainelor în masă, încă din sec. XIX. Hainele bărbătești au fost primele produse prêt-à-porter, într-o varietate de măsurii, la finalul secolului. În primii ani ai secolului al XX-lea, hainele prêt-à-porter erau disponibile și pentru femei, bluza (cămașa de damă) fiind prima piesă de îmbrăcăminte larg răspândită în magazine, gata croită. Deși majoritatea hainelor, și mai ales rochiile de lux, erau făcute acasă sau la un croitor priceput, industria hainelor prêt-à-porter a devenit importantă după 1910. Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 666.

¹⁷ *Ibidem*, p. 663.

¹⁸ Reiko Koga, „20th Century. First half”, în *Fashion. A History from the 18th to the 20th Century* (Kyoto Costume Institute), editura Taschen, Köln, 2007, p. 326.

¹⁹ „Femecea elegantă”, anul III, nr. 6, din iunie 1914, p. 1.

²⁰ „Moda și ilustrată”, anul I, nr. 3, 25 decembrie 1914.

începutul decadei populară era talia empire, către 1914 ea coboară. Silueta artificială de clepsidră se diluase într-una mai tubulară. Corsetul rigid a fost înlocuit de centura elastică²¹. Pentru femei, confortul câștigat prin adoptarea centurilor elastice în locul corsetelor rigide, era binevenit: „Azi corsetierii au ajuns idealul în această privință. Vă aduceți aminte, doamnelor, când apărură primele corsete lungi, la epoca când se hotărâse desființarea șoldurilor... S’au creiat mai întâi niște corsete așa de lungi, încât șederea pe scaun era un supliciu. Mai puneți la socoteală lungimea jupei, apăsarea corsetului pe șolduri și vă veți da socoteala de necazurile de a purta un asemenea corset²²”. Cele făcute după moda nouă erau „formate dintr-o singură bandă elastică. Toate erau foarte puțin balenate și lăsau astfel corpului grația lui naturală. (...) în nici un caz nu seamănă cu instrumentele de tortură de până acum câți-va ani²³”. Se purtau mult bluze și fuste, în defavoarea rochiilor. Taiorul a devenit o piesă esențială a garderobei. Tivul s-a ridicat, lăsând să se vadă pantofii doamnelor. Fustele urmau linia corpului, pierzând amploarea din perioadele precedente. Pălăriile își micșoraseră mult dimensiunile, și explodaseră într-o mare varietate de forme și culori, împodobite cu pene. Conflictele armate din 1912-1913 au adus primele influențe militare în moda feminină, continuate și în timpul războiului mondial – spre exemplu îndrăznețul panaș drept de la pălării²⁴ a înlocuit în mare parte penele grele de struț. Erau favorizate atât pieptănăturile înalte, cât și pălăriile înalte²⁵. Un aspect general mai „fistichiu” se observă, pe care autorii de literatură de specialitate în limba engleză îl numesc „inteligent” (*smart look, smart hat*²⁶, etc). O altă noutate este descoperirea gâtului la doamne, bluzele cu guler înalt de dantelă ieșind din modă și făcând loc gulerului răsfrânt și decupajului în V, care se va adânci tot mai mult în anii următori (Fig. 1).

Noutăți în plan internațional

Odată cu izbucnirea războiului, viața de zi cu zi a oamenilor s-a schimbat dramatic și felul de a se îmbrăca de asemenea. Munca și timpul liber au fost dedicate activităților legate direct sau indirect de război și necesitau haine potrivite. Propaganda națională inspira cetățenii să poarte anumite articole de îmbrăcăminte, ca să își exprime susținerea, în timp ce dificultățile materiale au limitat accesul la anumite materiale pentru îmbrăcăminte²⁷. Influența războiului asupra modei a fost de o maximă importanță, aducând schimbări variate: inovații în uniforma militară

²¹ Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 661.

²² *Moda șic Ilustrată*, „Corsetele la modă”, anul I, nr. 10, 25 mai 1915, p. 1.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Adina Nanu, *op.cit.*, p. 235.

²⁵ Susan Langley, *op.cit.*, p. 204.

²⁶ *Ibidem*, p. 197.

²⁷ Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 661.

ce au fost adoptate în moda civilă, forme și culori de influență militară, dar și simplificarea hainelor și prevalența confortului. În plan internațional, perioada a fost una fecundă în privința noutăților. Iată doar câteva din inovațiile în domeniu, popularizate încă din anii războiului sau după: fermoarul²⁸, bustiera²⁹, mascara, jacheta scurtă numită bomber-jacket³⁰, bascheții³¹, lenjeria intimă de tip modern (atât la bărbați cât și la femei), ceasul de mână bărbătesc³², etc.

O altă noutate a războiului a constituit-o folosirea jersé-ului în ținutele de stradă. Noutatea a venit din partea Gabriellei „Coco” Chanel, în 1915, în magazinul său de la Biaritz, când a creat rochia și cardiganul din jersé, material folosit la lenjeria intimă până atunci. „Chanel considera că este crucial în sec. XX ca hainele de damă să fie caracterizate de funcționalitate. Renunțând la ornamentele superficiale și adaptând esența modei masculine, ea a creat ținute funcționale, comode, care au adus un nou tip de eleganță”³³. Începând din 1916, obsevăm în presa de modă românească că noutățile ajunseseră și la noi: jersé-ul, bustiera, centura elastică³⁴.

Dar piesa cea mai cunoscută a modei Primului Război Mondial este trench coat-ul (haina de tranșee), haina lungă impermeabilă care îi proteja de vremea rea pe soldații din tranșee. Materialul (din lână tratată chimic pentru a fi hidrofobă) fusese inventat de britanicul Thomas Burberry, încă din 1870, dar modelul de haină a fost creat și folosit intens în Primul Război Mondial. Se estimează că jumătate de milion de trench coat-uri au fost purtate de soldați între 1914 și 1918. La finalul războiului a fost introdus în moda civilă, devenind cea mai faimoasă și longevivă haină impermeabilă, folosită de ambele sexe, aproape neschimbată, până astăzi. Trench-ul clasic din Primul Război Mondial avea pieptul dublat, două rânduri de câte patru nasturi, umeri întăriți, accesorii pentru purtarea armei, curea cu cataramă din

²⁸ Adus la forma modernă de Gideon Sundback în 1913, a fost introdus la huse și uniforme militare în armata americană. După război, folosirea fermoarului a pătruns în uzul civililor. *Ibidem*, p. 692.

²⁹ „Brassiere”, creată în 1914-1915. *Ibidem*, p. 670-672.

³⁰ Piloții germani de aviație au tăiat cozile hainelor lungi de piele, pentru a intra mai ușor în carliga bombardierelor. *Ibidem*, p. 661.

³¹ În 1917 se înființează Converse All-Star, în SUA, care a popularizat pantofii de basket, o varietate a pantofilor de tenis de la finalul sec al XIX-lea. *Ibidem*, p. 714.

³² *Ibidem*, p. 711.

³³ Reiko Koga, *op.cit.*, p. 387.

³⁴ D-na Ungar, pe str. Șelari 14, anunță că execută după măsuri centuri și corsete din Tricot de mătase foarte flexibile, ușoare. Acestea „aranjează talia și dau un contur de o perfectă eleganță”. *Scena*, București, anul II, nr. 85, 2 aprilie 1918; Magazinul Gioconda, de pe Calea Victoriei 51, are specialități de corsete, centuri, Soutien-Sorge, gata și de comande - *Scena*, nr. 101, joi 18 aprilie 1918; „Costumele tailleur cari cu mai mare succes, sunt confecționate din materii suple și moi, denumite „Trycou” - *Femea elegantă*, anul V, nr. 5, din mai 1916, p. 1.

alamă, la care se putea atașa echipament militar, buzunare cu clapetă, și un guler mare adaptabil³⁵. Burberry și Aquascutum Limited au produs impermeabilele pentru soldații britanici dar și ai altor țări aliante (armata română nu a avut în dotare trench coat-uri, ci mantale. Cu toate acestea, câteva trench-uri, foarte rare, procurate personal de respectivii soldați, pot fi văzute în fotografiile din epocă³⁶). Imaginea acestei haine s-a legat de cea a aliaților, cei care luptau împotriva germanilor. Interesant este felul cum moda a favorizat câștigătorii războiului – trench-ul aliaților devenind foarte popular, în timp ce monoculul, spre exemplu, pentru că a fost asociat cu imaginea ofițerilor germani, a cazut în dizgrația modei, dispărând odată cu încheierea Primului Război Mondial³⁷.

Moda bărbătească din timpul războiului

Îmbrăcămintea bărbătească a fost mai stabilă, cu modificări mai puține³⁸, departe deci de prefacerile dramatice ale modei feminine. Costumul era ținuta predilectă, confecționat și comercializat prêt-à-porter încă de la finalul secolului al XIX-lea. În timpul războiului moda masculină a devenit mai puțin restrictivă și formală, cu linii mai lejere, mai comodă și nepretențioasă. În timp ce Parisul era centrul modei feminine, Londra era centrul celei masculine³⁹. Costumele bărbătești se confecționau respectând croieli precise, modele consacrate pe plan internațional. Proveniența acestor croieli, în contextul războiului, a creat și glume: Un călător dorește să comande la croitor un frac. Acesta, „în vreme ce-i lua măsura, întrebă: - Cum să fie tăetura? Englezească, franțuzească, ori germană? - De nici un fel! Ripostă călătorul, - să fie neutră! - Drept vă spun, ertați-mă, în tăetura asta nu mă pricep de loc, răspunse croitorul și trebuie să vă mai adaug că acuma nici nu este modernă”⁴⁰.

Garderoba bărbătească nu implica nici pe departe la fel de multe piese și ținute precum cea feminină, fiind deci mult mai simplă, moștenire a concepției secolului al XIX-lea. Dar regulile de îmbrăcare erau ferm stabilite și respectate: „Pentru bărbați, întreaga știință a costumului nu consistă de cât să știe când trebuie să îmbrace redingota și când o haină mai elegantă. Haina și pantalonii negri sunt de rigoare la ori-ce ceremonie oficială, cină de gală, baluri, serate, recepțiuni extra-

³⁵ Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 688-689.

³⁶ Adrian-Silvan Ionescu, *The Great War: photography from the Romanian front: 1916-1919*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2014; dar și: Alina Petrescu, *Atelier de front: artiști români în Marele Război 1916-1919*, Editura Muzeul Național de Artă al României, București, 2018.

³⁷ Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 650.

³⁸ Adrian-Silvan Ionescu, Prefața de la Catalogul Expoziției *Haina îl face pe om. Șase secole de istorie vestimentară. Veșminte, costume, uniforme, accesorii*, București, Muzeul Național de Istorie, 2014, p. 10.

³⁹ Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 661.

⁴⁰ „Scenă”, București, anul II, nr. 61, joi 7 martie 1918.

ordinare, audiențe la personaje importante, la premierele teatrelor, la nunți. Cu haina neagră, vesta e când neagră când albă... vesta trebuie să fie însă mult desfăcută în față ca să se vadă cămașa. Cravata albă, pălăria clac. Toți cei care fac parte din cortegiul unei nunți trebuie să se îmbrace așa; să pună mănuși culoarea paiului, doar mirele are mănuși albe. Cei numai invitați pot să aibă o toaletă elegantă de oraș, cravată fantezie, mănuși de Suedia. La bal e ca și la nuntă, mănușile însă albe din cauza toaletelor dansatoarelor și nu trebuie să scoți mănușile. La concert să te duci în redingotă, la teatru redingota permite vesta și pantalonii de altă culoare de cât negru, dar mai corect e negru. Mănuși negre să nu puneți decât numai la înmormântare. E o regulă și pentru mănuși. Mănuși albe sau culoarea paiului la nuntă sau serate, colorate înspre alb pentru spectacole și serate obicinuite, mănuși închise pentru stradă și mici recepțiuni”⁴¹.

Ținutele formale necesitau gulere drepte, scrobite, înalte de 5-7cm, puse la costume de seară, făcut la comandă. Pentru ocazii mai puțin formale se purtau gulerele numite, în România, „Take Ionescu” (un guler rigid cu colțurile din față îndoite descendent, în limba engleză numit „wings”) sau gulerul răsfrânt – dar care și acesta avea o oarecare rigiditate. Soldații SUA purtau gulere moi la uniforme, astfel încât, după război, bărbații au preferat materiale mai moi⁴². Gulerul scrobit sau cravata nu erau niciodată abandonate, indiferent de temperatură. „Era nedemn pentru un bărbat cu anumite pretenții să apară descheiat la gât sau fără pălărie în public”⁴³.

Cea mai populară pălărie bărbătească în anii Marelui Război a fost melonul (numit și *gambetta*; în SUA i se spunea *derby*, iar în Marea Britanie *bowler*). Făcut din fetru negru sau maro, cu o calotă rigidă rotunjită, de înălțime medie, și un bor mic de jur împrejur, melonul se putea purta la orice ocazie, mai puțin la cele formale. Populară au fost și pălăria homburg și fedora, folosite în multiple ocazii. Pălăria homburg era destul de formală, cu borul rigid ușor îndoit (la fel ca borul melonului) și o adâncitură intenționată pe mijlocul calotei. Fedora era o pălărie din fetru moale, cu trei adâncituri în calotă, pentru a fi apucată cu mâna, iar borul moale se putea îndoi după dorință. Va deveni pălăria tipică a perioadei interbelice. Pălăria pentru ocazii formale a rămas țilindrul (*top hat* în engleză), făcut din mătase, asortat la costumul de seară. Varianta pentru călătorie era pălăria clac (adică un țilindru care se plia). Vara, bărbații purtau pălăria de pai canotier (sau *boater*), o pălărie rigidă, cu calota cilindrică (scurtă) și borul rotund. (Fig. 2) Ulterior încep să se poarte și pălăriile panama, din pai moale de palmier, de foarte bună calitate, importate din Ecuador. Bărbații de condiție modestă purtau băști și pălării din fetru moale.

⁴¹ „Moda șic Ilustrată”, *Toaleta bărbatului*, anul I, nr. 4, 10 ianuarie 1915, p. 2.

⁴² Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 673-674.

⁴³ Adrian-Silvan Ionescu, Prefața, *Haina îl face pe om...*, p. 11.

Bărbații din primele decade ale secolului al XX-lea preferau pantofii decupați jos pe gleznă (spre deosebire de ghetele înalte ale secolului al XIX-lea). Un model foarte popular a fost oxfordul, în două nuanțe – vârful și călcâiul erau din piele neagră de obicei, iar partea centrală din piele de altă nuanță sau din material textil. Și femeile purtau o varietate a pantofului oxford, mai ales pentru sport și ocazii informale⁴⁴.

În acea perioadă, chelia era considerată inestetică și primejdioasă chiar pentru sănătate, de aceea presa vremii abundă în tratamente minune. Mai sinceră este reclama la meșe: „Nu lăsați să vi se vadă chelia, căci este foarte urât și sunteți expus a răci la orice descoperire, când există Barasch care prin arta sa face orice model a se confunda cu părul natural. Costă: Tupeu la cal. I 50lei, II/a cal. 30 Lei, perucă completă 70lei”⁴⁵.

Întrucât secolul de aur al bărșilor și nenumăratelor modele de mustăți și favoriți a fost secolul al XIX-lea, începutul de secol XX a preferat fața rasă sau mustața medie/mică. Un model des întâlnit în fotografiile din epocă este mustața în furculiță (denumită *handlebar* în engleză) (Fig. 3).

Femeia în centrul schimbărilor sociale

Războiul a scos pe multe dintre femei din mediul casnic și le-a adus în slujbe publice, la locuri de muncă din fabrici, în meserii și activități exclusiv bărbătești la acel moment. Ele au înlocuit în variate segmente ale societății, pe muncitorii bărșbați plecați pe front. În Germania, „femeile reprezentau o treime din forța de muncă industrială, iar în unele compartimente ale industriei producătoare de muniții, mai mult de jumătate. În Rusia, forța de muncă feminină din industria de război crescuse între 1913 și 1916 de la 6% la 18%, pentru ca la începutul anului 1918 să depășească 41%. În Marea Britanie, statisticile ne arată o pondere de 38% a femeilor în stabilimentele industriale, în Franța numărul lor ajungea la 40%, pentru ca în Italia să nu depășească 22%”⁴⁶. Ele s-au implicat activ în efortul de război și ca asistente medicale voluntare (surorile de caritate) sau prin acțiuni sociale și caritabile - au înființat organizații și societăți pentru ajutorarea orfanilor, a răniților, a invalizilor, a populației refugiate, dar și alte activități conectate direct sau indirect la război. Femeile au înțeles că războiul de o asemenea anvergură necesită un mare efort logistic, nu numai pe câmpul de luptă⁴⁷. Britanicele lucrau ca șoferi, factori poștali, secretare, lampagii, hornari, portari, lucrau în ferme și „700.000 de femei lucrau în fabricile de echipamente militare. Chiar și femeile din

⁴⁴ *Ibidem*, p. 714.

⁴⁵ *Revista coafurei. Ziar al eleganței feminine*, Anul I, nr. 1, 1915, p. 4.

⁴⁶ Alin Ciupală, *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*, Polirom, 2017, p. 26.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 42.

clasele superioare care nu aveau nevoie de slujbe plătite au făcut adesea muncă voluntară în activități legate de război”⁴⁸.

În România femeile nu au avut aceleași tipuri de intervenție ca în Franța, Marea Britanie sau Germania, condițiile economice și culturale specifice țării noastre îndreptându-le către munca de asistentă medicală și socială. De la început, spitalele și trenurile sanitare „au primit asistente medicale, surori de caritate, înrolate voluntar, care au completat efectivul infirmierelor profesionale”⁴⁹. Voluntar au lucrat nu doar femeile adulte, dar chiar și elevele din ciclurile superioare ale pensioanelor, pentru că clădirile școlilor private au fost rechiziționate la intrarea României în război, iar activitatea școlară a fost suspendată⁵⁰. Româncele s-au implicat, s-au organizat, și-au exprimat opiniile, reprezentând „o voce care merită descoperită și analizată, ca parte a sferei publice”⁵¹. Mai mult decât atât, și-au unit eforturile în cadrul proiectului național, pe care l-au susținut cu fervoare. Observând acest lucru, Nicolae Iorga le-a numit „femei nobile”, „reprezentante neînduplecate ale conștiinței naționale care nu recunoaște nimic și nu se închină nimănui”⁵². Multe dintre doamnele din protipendada românească s-au implicat cu mare dedicație, în acțiuni cel mai adesea private: Maria Moruzzi, Aurelia Pipos, Olga Sturdza, Ella Negruzzi, Elena Pherekyde, Simona Lahovari, Colette Lahovari, Maria Bals, Alexandra Filitti, Maria Radu Mihai, actrițele Mărioara Ventura și Maria Filotti, Alexandrina Cantacuzino, Zoe Râmnicianu, Constanța Argentoianu, Martha Bibescu, Arabella Yarka, Alexandrina Fălcoianu, Jeana Fodoreanu, Zoe Rosetti-Bălănescu, Yvone Blondel, Elena Cancicov, Olga Văitoianu, etc.⁵³. Ele și-au desfășurat activitatea sub patronajul și conducerea neobosită a Reginei Maria, figură emblematică, simbol al implicării femeilor în efortul de război.

Încă dinainte de război, existau vii discuții visavi de condiția socială a femeii, dreptul la muncă și la vot și necesitatea emancipării. Discuțiile nu au ocolit presa românească: unele articole observă cu admirație emanciparea intelectuală și profesională a femeilor (Anexa 1), în altele se vorbește despre nedreptățile ordinii sociale, și despre femeia „cea nouă” (Anexa 2).

Chiar dacă în România femeile nu au lucrat, în genere, în locul bărbaților, oamenii cunoșteau fenomenul, din două surse: în al doilea an al ocupației germane, când mulți dintre soldații germani din România au fost retrimiși pe front, locul lor

⁴⁸ Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 661.

⁴⁹ Alin Ciupală, *op.cit.*, p. 107.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 109.

⁵¹ *Ibidem*, p. 33.

⁵² *Apud* Alin Ciupală, *op.cit.*, p. 33.

⁵³ A se vedea, pe acest subiect, Alin Ciupală, *op.cit.*, dar și coord. Ioan Cristescu, *Eroinele României Mari. Destine din Linia întâi*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, 2018.

în administrație a fost luat de femei aduse din Germania. „Pe străzi întâlnim acum numeroase femei blonde, cele mai multe în uniforma surorilor de caritate. Acestea sunt funcționarele care înlocuiesc pe bărbați”⁵⁴. De asemenea, publicul era informat și din ziare. „Gazeta Ilustrată” publică mai multe fotografii, ca știri inedite, cu mici comentarii, legate de angajarea femeilor în diverse servicii publice, în Anglia și Franța (mai multe detalii, în Anexa 3).

Contemporanii intuiau magnitudinea prefacerilor sociale pe care avea să le producă Marele Război: „După catastrofa în care milioane de ființi dispar, avem impresia foarte limpede că o lume s’a năruit, că o eră nouă se deschide pentru omenire. (...) În patru ani s’a desăvârșit și revoluție morală, economică și socială mai adâncă decât ceea ce ar fi putut desăvârși cea mai rodnică politică într’un veac întreg. Aspirațiile noastre, ideile, nevoile, vor fi deosebite de ceea ce au fost înainte de război. Conștiința lumii întregi va fi alta, pentru că s’au întrezărit adevăruri și realități pe care nimeni nu le bănuia.(...) Reforma electorală ni se pare singurul punct sănătos pe care se va putea sprijini viitoarea pârghie a puterii noastre naționale de mâne”⁵⁵. Sau: „O lume nouă va răsări, cu alte criterii de orientare în viață, din care multe din prejudecățile fără rost și cari împiedică cugetarea în mersul ei vor dispărea”⁵⁶. Astfel, conștiințe fiind că au avut o contribuție importantă la desfășurarea războiului, femeile au ieșit din Războiul Națiunilor mai puternice, mai independente, mai încrezătoare. Iar primele restricții pe care au putut să le demonteze au fost cele din modă.

Moda feminină în timpul războiului

Evenimentele primei conflagrații mondiale vor accelera emanciparea feminină, și vor antrena o evoluție decisivă a vestimentației. În atelierile din Occident, femeile poartă bluze, pantaloni, salopete bufante, iar în oraș rochiile descoperă glezna. În același timp corsetul, impropriu pentru o viață activă, tinde să se relaxeze, chiar să dispară. Toate acestea eliberează silueta feminină⁵⁷.

Rolul activ asumat de femei în timpul războiului s-a reflectat în veșminte. Moda feminină a înregistrat diverse orientări pe parcursul anilor de război, dar constantă rămâne preocuparea pentru sobrietate și confort, un stil mai puțin formal și ușor mai androgen. Până la Primul Război Mondial, „o doamnă elegantă trebuia să aibă ținute pentru toate ocaziile, pentru toate orele zilei, și pentru toate anotimpurile: de dimineață, de după-amiază, de plimbare (în oraș sau la Șosea, cu trăsura sau pe jos – de asta depinzând lungimea fusteii), de vizită (când le făcea sau

⁵⁴ Constantin C. Bacalbașa, *Capitala sub ocupația dușmanului 1916-1918*, Editura A. Micu Alcalay & L. Calafeteanu, Brăila, 1921, p. 222.

⁵⁵ „Evenimentul”, Iași, an XXIV, nr. 174, marți 5 septembrie 1918.

⁵⁶ „Efectele războiului”, în *Ibidem*, 5 octombrie 1918.

⁵⁷ François Marie Grau, *Istoria Costumului*, București, Editura Meridiane, 2002, p. 89.

când le primea), de seară (de teatru, concert sau operă, de serată dansantă, de dîneu sau de bal), de băi sau de țară, de nuntă sau de doliu”⁵⁸. Ieșirea în public avea reguli clare: „Vrei să eși dimineața? În acest caz îmbraci o rochie cât mai simplă, un fel de costum de călătorie, dar să nu ai o rochie a cărei culoare să semene cu cea a fetelor de școală. Nu vei purta mănuși de chevreau albe, căci acestea se poartă numai pentru anumite toalete... Pentru fetele care se duc la bal, nuanțele preferate sunt albul, sau roz, sau bleu-pâle, în nici un caz să nu fie mauve sau galben. Ori-ce toaletă nouă are nevoie de mănuși noi”⁵⁹. și „La bal și dans nu se mai poartă nici batista nici buchetul, ca odinioară, numai carnetul și evantaiul. Doamnele au de obicei umeri și brațe goale și poartă mănuși până peste cot. Pentru seratele dansante te poți îmbrăca cu mai multă simplitate. Pentru o serată muzicală nu pui rochia decoltată, decât numai dacă în invitație se menționează faptul că se va dansa”⁶⁰. Odată cu schimbările de stil de viață din timpul războiului, garderoba se simplifică, ținutele devenind multifuncționale, potrivite pentru mai multe activități și momente ale zilei.

Veșmintele preferate erau fusta și bluza, costumul taior⁶¹: „Costumul tailleur rămâne baza toaletelor noastre, nimic nu poate sdruncina ansamblul său elegant și corect”⁶². O altă variantă des întâlnită era rochia tunică⁶³ sau sarafanul, puse peste o fustă lungă până la glezne, care va deveni și uniforma surorilor de caritate din timpul războiului⁶⁴ (era, de fapt, ținuta fetelor de pension din perioadele precedente).

O noutate – spectaculoasă în epocă - a fost scurtarea fustei: după sute de ani în care, în societatea occidentală, vederea gleznei unei femei a fost inacceptabilă, în timpul războiului bariera aceasta a fost demolată pentru totdeauna. Niciodată fuste lungi nu vor mai fi norma. Viața mult mai activă pe care au dus-o femeile, dar și măsurile de restricție și economie a materialelor au făcut ca în al doilea an de conflict scurtarea fustei să devină o necesitate și să se impună foarte rapid. În 1915, dar mai ales în 1916, fusta feminină apare ridicată la 15-20 cm de la pământ. Pare foarte puțin, dar, în poziția șezând, practic piciorul apare expus aproape până la genunchi, ceea ce, pentru moravurile acelei epoci, era ceva șocant. Reacțiile nu întârzie să apară: s-au scris articole pe această temă, au apărut foarte multe glume și ironii în revistele umoristice, cum ar fi bancurile din „Furnica” (Fig. 4), articolul

⁵⁸ Adrian-Silvan Ionescu, Prefața, *Haina îl face pe om...*, p. 8.

⁵⁹ „Moda șic Ilustrată”, anul I, nr. 5, 25 ianuarie 1915, p. 2.

⁶⁰ „Moda șic Ilustrată”, anul I, nr. 11, 25 iunie 1915, p. 3.

⁶¹ Adina Nanu, *op.cit.*, p. 235.

⁶² „Femeea elegantă”, anul IV nr. 2, din februarie 1915, p. 1.

⁶³ „Jupele duble, sau cu tunică se poartă mult. Tunica lungă, croită en forme sau plisată pe o platcă. Altele sunt deschise în față sau despicate în părți”. „Femeea elegantă”, anul IV, nr. 3, martie 1915, p. 1.

⁶⁴ Rebecca Rissman, *op.cit.*, p. 72.

din *Opinia*, care stipulează, ironic, că rochiile scurte au rol de termometru⁶⁵. Dacă pentru majoritatea oamenilor expunerea gleznei reprezenta maximul de îndrăzneală posibilă, din „Gazeta ilustrată” aflăm un caz și mai îndrăzneț: pe străzile Londrei, o doamnă misterioasă, posibil o artistă, și-a expus genunchii goi (purta o rochie până la genunchi și „chosete” în loc de ciorapi). Aceasta a explicat mulțimii de curioși că, din rațiuni patriotice, dorește să lanseze o modă mai economică. Reacțiile stărnite au fost de șoc și indignare, dar și opinii mai tolerante: „Odată ce lumea se va deprinde cu această modă, nimeni nu va mai găsi ceva șocant într’ânsa și toți acei domni gravi cari priveau doamna cu atâta indignare, desigur că pe viitor vor admite genunchii goi cum admit azi pieptul, brațele și umerii goi”. Totuși, autoarea știrii din gazeta noastră se îndoiește că se vor găsi imitatoare ale acestei mode⁶⁶.

Pentru o mai mare libertate în mișcare, concomitent cu scurtarea s-a produs și lărgirea fustelor, care au căpătat un aspect nou, mai amplu, cu pliuri, straturi succesive, clini, paneluri, inserții bufante și croieli complicate. Se foloseau materiale fine și fluide și straturi suprapuse succesiv, care creau savante compoziții vizuale. „Forma largă, mereu preferată, ne îngăduie veste și jupe încrustate cu bufante, dând jupelor impresia de a fi cu atât mai largi. Bufantele pot fi și din altă materie decât aceea a costumului, de exemplu din mătase, când costumul este din lână. (...) Rochiile – multe pliuri în jupe și multe tunice formând dublu-jupă. Puține garnituri, ceva bieuri largi, Jupe – au tendința amuzantă a se balona excesiv”⁶⁷ (Fig. 5). Amploarea fustelor a evocat forma crinolinei, denumită de această dată crinolina de război (*kriegskrinoline*): „scurte, foarte scurte și crețe”⁶⁸, forma fustei „amintește în compoziție paradoxală și nostimă în același timp de Louis XV și de cel mai recent modernism”⁶⁹. „Rochiile sunt frumoase nu numai prin eleganța lor ca linii ci prin faptul că se aseamănă puțin cu rochiile din vremea bunicelor noastre”⁷⁰. Marea majoritate a oamenilor aveau concepții foarte conservatoare, întâmpinând cu dezaprobare și chiar indignare noua modă feminină. Almanach-ul „Adeverul și Dimineața” din 1917 prezintă un articol mustrător. Acesta denunță moda exagerat

⁶⁵ „Nu mi-am putut explica scurtimea excesivă a rochiilor femecești creiată de moda actuală. Să fie oare economia de stofă? Nu, doar nu joacă vre un rol o palmă două de pânză. Exhibați la vederea tuturor, ciorapii trebuie să fie luxoși covârșind astfel economia presupusă. O singură cauză am găsit: căldura excesivă a acestei veri. Iată-le mai scurte, mai lungărețe, scurte de tot etc după cum e și căldura. Rochia de astăzi e un termometru, după cum el se sue și se scoboară, așa e și scurtimea și mai scurtimea ei. (...) Nu vom mai avea nevoie de termometre, gradele de căldură vor defila înaintea noastră, ele vor fi văzute prin rochiile aproape nevazute”. *Opinia*, „Cronici. Rochiile scurte”, Iași, 30 iunie 1918. Referința domnului Adrian-Silvan Ionescu.

⁶⁶ „Gazeta ilustrată”, „Excentricități de modă în Anglia”, anul V, nr. 30, 2 iulie 1916.

⁶⁷ *Ibidem*, *Cronica modei*, anul V, nr. 25, 28 mai 1916.

⁶⁸ „Femecea elegantă”, anul V, nr. 4, din aprilie 1916, p. 1.

⁶⁹ *Ibidem*, anul V, nr. 6, din iunie 1916, p. 1.

⁷⁰ *Ibidem*, anul IV, nr. 10, din octombrie 1915, p. 1.

de costisitoare și risipitoare cu materialele: fustele prea ample și prea scurte, ghețele înalte, scumpe, bijuteriile extravagante (Anexa 4). Și prelații au reacționat⁷¹.

În 1918-1919, moda s-a concentrat pe șolduri. Revistele făceau referire la un nou aspect, la fusta bufantă, *tonneau* („butoi”) sau lalea. Silueta a devenit tubulară, cu o fustă dreaptă, până la jumătatea gambei, și o linie a taliei mai joasă, marcată de o centură lejeră. Ea va deschide calea rochiei sac a anilor '20.

Jurnalele de modă din 1914-1915 anunță „ce se poartă”, care sunt tendințele, care sunt materialele preferate, formele și culorile, țin la curent publicul cu noutățile din modă: „În prezent, la Paris, moda doamnelor copiază multe lucruri din portul militar. (...) În domeniul jachetelor e de notat succesul vestelor numite dolman, al bluzelor rusești și al bolerourilor. Sunt de asemenea foarte șic jachetele empire cu bascuri. Aceste basques nu înconjoară de obicei toată talia, unele deschise în față formând un dreptunghi, la altele e lungă în față și scurtă la spate. Jupa scurtă bogată va rămâne jupa de sezon. Se taie în două trei sau patru bucăți. Bluzele „chemisiers” sunt cele mai practice și mai la modă, anul acesta vor avea însă înfățișarea mai asemănătoare cu bluzele militare. Bluzele de crem, voile, etc, se asortează cu nasturi mici de metal aurit sau argintat. Bluzele cele mai bogate, de muselină, de mătase, tul, se completează cu mici bolerouri de dantelă, sau guipură. Gulerașele bluzelor se fac acum înalte dar odată cu căldura se vor transforma”⁷². Mai apar descrise: rochia *chemise*, cea mai modernă, din muselină, organdi, tull, voal⁷³; bluza *șemizete* cu formă de kimono, rochia tunică *princesse*⁷⁴. „Liniile tunicii sunt din cele mai frumoase, tunica îmbrăcând corpul admirabil. Reverurile sunt de o fantezie superbă, mânecile înguste, jos largi. Tunica aceasta în timpul iernei se poate face din stoffe de mătase, iar bluza de sub tunică, al cărei guler îndantelat e o adevărată grație, se face din tulle, point d'esprit și mătase. Tunicele sunt mai frumoase scurte, nu lungi, drapând mult mai bine corpul. Anul acesta toaleta domnișoarelor e mai simplă ca tot-dauna, de o simplitate, cum nu a fost niciodată... nu strălucește prin bogăție ci prin grație. Războiul a simplificat mult moda”⁷⁵. Din 1916, în România încetează să mai apară reviste de modă, dar câteva articole, imagini, răspândite în alte publicații, continuă să aducă informații

⁷¹ „Excentricitățile modei feminine au făcut pe cardinalul arhiepiscop al Turinului să publice o scrisoare (...) în care condamnă rochiile prea „moderne” pentru vremurile acestea de doliu. Mai dur, canonicul catedralei din Cuneo descrie moda astfel: „cucoanele de astăzi se îmbracă parcă ar fi niște saltimbance: fuste scurte, ghețe ca niște cizmulițe, ciorapi ajurați, ele umblă cu pieptul decoltat, cu fața sulemenită, iar coafura lor e în adevăr indescriptibilă” „Gazeta ilustrată”, anul V, nr. 35, 6 august 1916.

⁷² „Moda șic Ilustrată”, „Ce se poartă”, anul I nr. 10, 25 mai 1915, p. 6.

⁷³ *Ibidem*, anul III, august 1914, p. 1.

⁷⁴ *Ibidem*, anul IV, februarie 1915, p. 1.

⁷⁵ *Moda șic ilustrată, D'ale noastre*, anul I, nr. 2, 10 decembrie 1914, p. 1.

legate de modă. Uneori, și domniile trec în revistă ultimele mode, dar nu fără ironie: „Rochia Pantaloni a fost primul *clou* de care s’au agățat câteva cuconițe, și cu care, ce e drept, și-au ajuns ținta: au eșit din comun. După rochia pantaloni a urmat un timp respectabil rochia „Chanteclair” cu despicătura mai mică sau mai mare, după pudicitatea cochetei și spiritul de eleganță al croitoreșelor. Și în privința încălțăminte, cuconițele noastre ne-au imitat cu un oarecare efect. E vorba de faimoasele cismulițe de lac, cu cari elegantele noastre bătătoreau zilnic Grand Boulevard-ul nostru. D’apoi extravagantele pălării tree-corn sau mărimea celor de vară, pentru care pasagerii tramvaelor noastre sufereau atât, pot fi așa de curând uitate? Ultima modă la cucoane o cunoaștem astăzi cu toții; e moda picioarelor goale, care a pătruns în toate cercurile și straturile”⁷⁶. Tot din presă putem afla numele unor comercianți, magazine, ateliere, produse. Spre exemplu în ziarul „Scena”, în „Gazeta Ilustrată”, în „Gazeta Bucureștilor” se promovează sute de agenți comerciali care activează în domeniul modei (haine, încălțări, cosmetice, accesorii, etc). (Anexa 5).

Moda din timpul Primului Război Mondial a fost una de tranziție și de aceea multe tendințe diferite au coexistat, dând un aer eclectic fenomenului general. Spre exemplu, talia empire, talia naturală și chiar talia joasă s-au purtat în toți anii războiului, toate în același timp (dar nu neapărat în aceeași proporție). Silueta de amforă, câștigată încă din 1912, s-a purtat concomitent cu cea a fusteii evazate, apărută la finalul lui 1915, evoluând în rochia tubulară, din 1918-1919. Mărturii găsim în presă: în 1915 „Centurile largi făcute de tafta se coboară atât de jos pe jupă încât aproape că pierd caracterul de centură”⁷⁷. În 1917: „La rochiile de seară găsim iar silueta subțire, dreaptă, pe care o dau rochia scurtă și strâmtă, și bluza lungă. Nu lipsește nici drapajul care, fiindcă rochia e bufantă în dreptul șoldurilor și jos strâmtă, îi dă aspectul unui cornet”⁷⁸. La fel și în privința lungimii fusteii – unele femei au continuat să poarte fuste care lăsau să li se vadă doar vârful pantofului, altele au avut fuste până la jumătatea gambei, în funcție de preferință sau vârstă (Fig. 6). În timp ce decolteul în V, destul de generos, domina bluzele și rochiile, a existat și un curent al gulerului înalt susținut de balene, mai ales în sezonul rece, așa numitul guler montat, sau rochie montantă⁷⁹. Printre orientările

⁷⁶ Marcel Florini, *D’ale vieții. Moda, Scena*, 9 august 1918; referința domnului Adrian-Silvan Ionescu.

⁷⁷ *Femea elegantă*, anul IV, nr. 7, din iulie 1915, p. 1.

⁷⁸ Mira Dăianu, *Scena, Scena feminină. Tendințele Modei*, vineri 28 septembrie 1917.

⁷⁹ „De astă dată moda păcătuiește. - Da, căci e un păcat să ne împiedice de a mai admira un gât alb cu vine albastrii, un umăr rotund, un „nuque” ispititor. Rochiile închise la gât, au calitatea de a te face să „arăți bine” la față dar și „âgé”. Asta nu prea cred să încânte pe unele din gingașele cititoare. (...) Revenim la rochia cu guler, un fel de timbalde de care se leagă amintiri vechi. ... Cele de acum vor fi însă mai puțin pretențioase, strânse în

care au existat în anii războiului, amintim: tunica princesse; moda rusească/căzăcească, cu tunica tivită cu blană, toca sau căciula din blană. „Genul rus face adevărate furori. Corsajul lung și puțin ajustat, ce se încheie întocmai ca tunicele căzăcești. Jupa e compusă din două bucăți, se poartă mult blănurile, mai ales pe poale”⁸⁰.

Dacă fusta scurtată a fost acceptată și purtată de marea majoritate a femeilor, pantalonii au fost mai discreți ca prezență în modă, dar au existat, mai ales acolo unde femeile au fost angajate în industrie. Lucrând în fabrici, femeile au adoptat salopeta sau pantalonii bufanți (mai potriviți siluetei feminine) sau chiar pantalonii de călărie. Deși a fost un fenomen puțin răspândit, cu caracter mai degrabă de excepție, totuși și acest gest a avut importanța lui în depășirea mentalităților. În perioada interbelică societatea va fi pregătită să facă și acest pas.

Anii războiului sunt ani de doliu, dominați de negru și culori întunecate, de gri și gri-bleu, inspirate de uniforme militare. „Se părea că frumoasele doamne vor părăsi tot ce contribuia la mărirea farmecului lor, obicinându-se cu simplitatea”⁸¹. „Culoarea gri și bleu este foarte purtată... Culorile prea bătătoare la ochi nu se mai poartă de loc pe stradă”⁸². „Iarna aceasta vor predomina toate culorile închise, mai ales negrul și cenușiul, culoarea preferată a pesimismului, cari vor alterna și cu culori mai deschise: un verde discret, un roșu închis, un beige sau albastru, înviuorează moda serioasă, atât de firească în vremurile de acum”⁸³. Excepție fac rochiile de vară ale fetelor/femeilor tinere, care sunt în culori deschise, din materiale fine și subțiri.

În privința încălțărilor, preferințele au mers către ghetuțele înalte, stilate, încheiate cu șireturi sau cu butoni, de la vârf până sus (Fig. 7). Scurtarea fustei a dezvăluit privirii încălțăminte, și a deschis un întreg univers al pasiunii femeilor pentru pantofi. „De când domină jupa scurtă alegerea încălțăminte a devenit un adevărat cult. Și cum nu ar fi așa, când în mers, piciorușele cu atât mai libere, iasă în evidență în toată frumusețea și eleganța lor”⁸⁴. Acoperirea gleznei cu încălțări înalte a apărut ca o soluție bună pentru a păstra decența. O variantă la modă a fost cea a ghetelor în două nuanțe contrastante: partea de jos din piele neagră, cea de sus din piele sau material textil deschis la culoare⁸⁵. Dar observăm și foarte multe

jurul gâtului, susținute de balene (...) în dreptul urechilor și foarte înalte. - Rochile montante se vor încheia în față cu nasturi începând din susul gulerului și până la tiv”. Mina von Barnhelm, *Rochia montantă, Scena*, 14 septembrie 1918.

⁸⁰ „Moda șic Ilustrată”, anul I, nr. 5, 25 ianuarie 1915, p. 1.

⁸¹ „Femeia elegantă”, anul IV nr. 5, din mai 1915, p. 1.

⁸² *Ibidem*, anul IV nr. 2, februarie 1915, p. 1.

⁸³ Mira Dăianu, *op.cit.*.

⁸⁴ „Femeia elegantă”, anul V, nr. 6, din iunie 1916, p. 1.

⁸⁵ Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 716-717.

reacții negative la aceste ghetete înalte, la modă. Pe de o parte apar criticile din cauza prețului mare, fiind încălțări de lux, în vremuri foarte grele: „În loc ca moda să ne vie în ajutor – având în vedere criza grozavă ce domnește – ea se încăpățânează, pe măsură ce gheata se scumpește – să ia proporții din ce în ce mai îndrăznețe. Vrem să sfidăm piedicile ce ni se pun în cale și ne întrecem în a exagera până și dimensiunea ghetetei. Apoi tocul trebuie să fie cât se poate de înalt, șireturile oricât de scumpe ar fi, de mătase... Cismulițele care erau mai practice, mai cu seamă în timpul iernei, au căzut aproape cu totul. În schimb au revenit, și nu cred să fie de lungă durată, așa zisele ghetete tango desfăcute în față și înșirate cruciș în jurul pulpei, așa cum poartă păstorii și majoritatea țăranilor. Cu lipsa asta de ciorapi numai practice nu sunt de altfel nici nu prea fac pentru stradă – sunt însă de efect pe scenă și la ocazii”⁸⁶. Pe de altă parte, ziariștii ironizează lungimea lor și dificultatea de a fi încheiate/descheiate. Pantofii au toc mic, barete încrucișate, brățară pe gleznă sau funde (Fig. 8). Câteva modele descrise în presă sunt: „cismulița din căprioară, ’naltă și butonată foarte îndărăt; gheata din chevreau, lac sau glacé, ’naltă și ea, cu carâmbul din postăvior de culoarea tailleur-ului; pantof din căprioară cu limba ajurată ce se aplică în forma de evantai până la vârful pantofului. Cu briduri quadruple reunite sub un nod șic; pantoful din duchesse negru dublat cu piele albă, care întrece unirea bridurilor, prinse sub un buton de formă originală, formând mai sus de gleznă o brățară adorabilă, încheiată la o parte”⁸⁷.

În 1914-1915, frizura feminină a început să se înalțe, inspirându-se din coafurile antice. „Coafura înaltă este acum definitivă. Schimbarea coafurei joase în coafura actuală are avantajul să lase să se vadă frumusețea gâtului. Eleganța ondulațiunii, a feței și a cefei, s’a ridicat treptat până ce chignonul a ajuns să se fixeze în vârful capului cu un pieptene fanteziu” anunță domnul Barasch, proprietar al unui salon de înfrumusețare și studio foto, în „Revista Coafurei”⁸⁸. Ondularea permanentă a părului s-a generalizat, ajungând și în SUA, în 1915, fiind îmbunătățită constant și reducându-i-se costul. Ornamentele pentru păr erau foarte populare, fiind purtate atât ziua, cât și seara (piepteni, broșe, ace de păr). Tot atunci a apărut și șnurul cu cristale, care se purta seara, pe frunte. Pene de egretă și pasărea paradisului împodobeau coafura, pentru ținutele de seară. După 1915 la modă a fost o frizură în care femeile își tăiau părul de la tâmpile, pieptănându-l peste urechi și obraji - un precursor al tunsorii bob, care va face carieră în perioada interbelică. (Fig. 9). Femeile care aveau în continuare părul lung l-au purtat cel mai adesea strâns într-un coc simplu. Au existat și multe femei care și-au tăiat părul

⁸⁶ „Scena”, an II, nr. 232, duminică 1 sept 1918.

⁸⁷ „Femeia elegantă”, anul V nr. 6, din iunie 1916, p. 1.

⁸⁸ „Revista coafurei”, anul I, nr. 1, 1915, p. 1.

scurt⁸⁹, pentru a se putea îngriji mai ușor, pentru a micșora pericolul infestării cu păduchi sau pentru a nu li se încurca în mașinăriile la care lucrau. Desigur că gestul lor a născut reacții vii printre contemporani. Un articol din „Greerul”, revistă publicată la Iași, în 1917, dezbate, în glumă, subiectul, punând pe seama plictiselii dorința femeilor de a tăia ceva – și cel mai la îndemână s-a dovedit a fi părul. (Anexa 6) Dincolo de umor, articolul relevă că societatea românească și bărbații români erau prea puțin pregătiți la acel moment pentru gesturi de emancipare feminină.

Pe toată perioada războiului, pălăriile feminine aveau calote încăpătoare, bine băgate pe cap, până peste sprâncene. Cele mai multe aveau și calota și borurile rigide. Formele ingenioase de la 1913-1914 continuă în anii războiului, cu pălăriile zvelte, mai mici, cu ornamente verticale și forme sculpturale. Formele erau foarte variate, mai noi sau mai vechi: tocă, beretă/bască (foarte populară, purtată și de femei și de bărbați, și de civili și de militari), bicorn, tricorn, postillion, canotier, din fetru, pai sau materiale textile, turban. (Fig. 10) Este ultima decadă când se mai folosesc, în construcția pălăriilor, schelete de sârmă. La pălăriile cu boruri, acestea nu depășeau dimensiuni medii și uneori erau transparente, din tul, dantelă, sau țesătură din fire de păr de cal (sau imitație)⁹⁰. Erau împodobite cu pene de egrete, pasărea paradisului, struț, aripi mici întregi și bucle de mătase cu întăritură de sârmă. În SUA, legea Audubond interzisese penile de păsări exotice și substitute ingenios făcute înlocuiau acele pene purtate încă la Paris⁹¹. Multitudinea de modele și designul șic entuziasmează doamnele: „În ce privește pălăriile, bucurați-vă scumpe cititoare, căci pălăriile sunt delicioase în sezonul actual. Așa a decretat majestatea sa Moda. (...) Toate bordurile se poartă înguste și se caracterizează adesea printr-o tăietură artistică, fie la dreapta fie la stânga”⁹². Și în alt număr: „Pălăriile sunt simple dar elegante. Formele bateau, chaloque, cloche, toca, din pai de tussor, mătase, etc. Egrete, crose, aripi Mercur, panglici cu floricele brodate...”⁹³, garnituri de „aripi întinse”⁹⁴.

În 1916-1917, mai ales vara, borurile pălăriilor s-au mai mărit, pentru a echilibra fustele cu crinolină. (Fig. 6, 7, 8) „Pălăriile tind spre lărgire și de acum vedem multe capeline, marine, tricornuri, și chiar forme pătrate. Aceasta inovație „cubistă” cred însă că nu va avea decât un succes restrâns. Vom prefera berjerele din pai fin, canotierele din pai cirée... O voaletă chantilly formează garnitura, și

⁸⁹ R. Turner Wilcox, *op.cit.*, cap. 20.

⁹⁰ Susan Langley, *op.cit.*, p. 180.

⁹¹ R. Turner Wilcox, *op.cit.*, cap. 20.

⁹² „Femeea elegantă”, anul IV, nr. 7, iulie 1915, p. 1.

⁹³ *Ibidem*, anul IV, nr. 10, octombrie 1915.

⁹⁴ *Ibidem*, anul IV, nr. 12, decembrie 1915.

aceasta este și distins și șic”⁹⁵. Autoarea recomandărilor vestimentare mai remarcă și pălăriile „din voal cu marginile întrecând borul și umbrind figura, ca un soi de volanașe. Uneori mici buchețele rețin pe ici pe colo acest volanaș”⁹⁶. În 1918-1919, borurile s-au mărit considerabil, întrucât moda a favorizat din nou elegantele pălării cu boruri mari, care au luat forme art-deco⁹⁷. Pe întreaga perioadă a războiului calota a fost adâncă, anunțând faimosul cloș al anilor '20. „Inventarea” cloșului este disputată de mai mulți creatori. În 1917, Caroline Reboux, Gabrielle Coco Chanel, Jeanne Lanvin și Lucie Hamar creau deja pălării în forma de clopot⁹⁸.

Cosmeticele și tratamentele de înfrumusețare erau foarte populare, și sunt intens promovate în presă: „Mijloacele de înfrumusețare sunt foarte multe și foarte variate, (...) cu diferite produse care ajută la idealul înfrumusețării. (...) O cremă **velouteé** face ca să dispară pistruiile și petele roșii de pe obraz. **Un rouge d'ange** redă culoarea roșie buzelor, iar pe lângă toate acestea, întrebuițarea *Diamantinei* care dă un luciu admirabil părului fără al îngreșa, precum și prin facerea unei coafuri elegante și potrivite cu figura. (...) Înfrumusețarea a ajuns într-un grad foarte înalt”⁹⁹. Fardul de obraz Rouge Mysterieux promite să învieze fața, prea palidă de la lumina electrică. Alte produse prezentate sunt: pudra Hygiené et Beauté (lei 1,5 sau 4), „lait virginal” (lei 1 sau 2), „sève capillaire” (lei 2 sau 3), „Schampoing” (lei 2), „petrol antiseptic”, „extract de camomil” (lei 3), „creion pentru buze” (lei 1), „Dulmin pentru a distruge părul de obraz” (lei 3), „lack pentru unghii” (lei 2), „pentru format nasul fileuri de păr”, „crepeu de lână”, „crepeu de păr”, „ace fantezie”, „aparat pentru ondulat” (lei 8), „ondulator cu papiot” (lei 5,5), „fier Marcel” (lei 3), „truse pentru manecure” (lei 10-25-30), „sel japonez pentru scos punctele negre”, etc.¹⁰⁰.

Privind portretele românelor din perioada 1914-1919, dar citind și revistele lor, observăm că doamnele noastre erau în pas cu moda, sobre, dar elegante, chiar și în vremurile foarte grele ale războiului. Observăm, de asemenea, și gustul lor mai tradițional față de cel al suratelor din Occident, dovedindu-se cel mai adesea imune la moda prea frivolă sau excentrică. Iar schimbările survenite în vestimentație au fost primite cu bucurie de femei: „Moda a devenit rezonabilă. Cu mult înainte ca Europa epuizată să fi resimțit efluviaile înviorătoare ale păcii, Moda ce e etern capricioasă a încheiat un pact cu logica. În orice caz, ne dă acum costume confortabile și călduroase, pălării frumoase și potrivite timpului ca și împrejurărilor”¹⁰¹.

⁹⁵ *Ibidem*, anul V, nr. 5, mai 1916.

⁹⁶ *Ibidem*, anul IV, nr. 6, iunie 1916.

⁹⁷ Susan Langley, *op.cit.*, p. 216.

⁹⁸ *Ibidem*, *op.cit.*, p. 180.

⁹⁹ „Revista coafurei”, nr. 2, anul I, p. 1.

¹⁰⁰ *Ibidem*, nr. 2, anul I, p. 2.

¹⁰¹ „Femeea elegantă”, anul V, nr. 1, ianuarie 1916.

Moda patriotică și de inspirație militară

Hainele civililor au primit numeroase influențe de la uniforme militare. Acest lucru s-a întâmplat și datorită unui climat general de patriotism, susținut puternic de o propagandă de stat, dar și datorită largii adeziuni a populațiilor la proiectele naționale ale fiecărei țări. Oamenii își exprimau sprijinul prin adoptarea hainelor de influență militară și a culorilor drapelului național. Atât femeile, cât și bărbații purtau accente de accesorii militare cum ar fi galoane, epoleți, buzunare mari cu clapetă, nasturi metalici, culorile kaki/gri, centuri cu cataramă (Fig. 11). Pălăriile de damă de tip bască, tricorn, bicorn, foarte populare în epocă, sunt toate de inspirație militară, cu penele și ornamentele lor verticale (Fig. 12). Aspectul androgin al hainelor de damă a dat un plus de modernitate și un aer de îndrăzneală și avangardă. Jurnalele de specialitate afirmă că la modă sunt: „Costumele „military” în culoare kaki, bej deschis, evocând uniforme engleze și cele gri, bleu închis, prin croiala jachetei imitând uniforma ofițerilor francezi”¹⁰². „Mai toate jachetele au buzunare, simulate sau reale, având alura mai masculină, ce va sta foarte bine multor d-ne”¹⁰³. „Se poartă acum tailleur-ul absolut clasic, masculin ca linie și formă, fără garnitură. E ușor a le face și mai elegante, mai frumoase, cu un guleraș brodat”¹⁰⁴. „Galoanele de mătasă sunt foarte moderne, formând motive și aplicațiuni, pe jachete și pe rochii, din culoarea stofei”¹⁰⁵. „De asemenea, sunt foarte la modă brandenburgurile” „Mânci lungi Raglan (...) sau prinse de bandă formând epoleta”¹⁰⁶. Denumirile rochiilor la modă reflectă conflagrația: rochii „Joli Tommy” sau „Je l’attende”¹⁰⁷.

„Gazeta ilustrată” din 6 iulie 1916 anunță că președintele Școlii naționale de coafură din Paris a creat coafura tun de 75mm: pe părul din bucle supraînălțate, un sul de păr imită țeava unui tun, fiind împodobit și cu un tricolor. Un anunț publicitar al magazinului Fin de Siècle promovează „Blusele Păcii, din marchizet, modele cu totul originale de la lei 75”¹⁰⁸.

Așa cum în revistele de modă franțuzești, adesea ținutele prezentate sunt în culorile naționale ale Franței, tot astfel, portul tradițional românesc, dar și tricolorul, au fost elemente importante în epocă. Mai ales pe straietele românilor din Transilvania și Bucovina, în epoca respectivă, erau incluse culorile roșu-galben-albastru, fie ascunse pe dosul hainei, fie pe față, dar codat sau în ornamente foarte mărunte. Purtarea culorilor naționale românești era ilegală în Imperiul Austro-

¹⁰² *Ibidem*, anul IV, nr. 10, octombrie 1915.

¹⁰³ *Ibidem*, anul III, nr. 6, iunie 1914.

¹⁰⁴ *Ibidem*, anul IV, nr. 2, februarie 1915.

¹⁰⁵ *Ibidem*, anul IV, nr. 6, iunie 1915.

¹⁰⁶ *Ibidem*, anul IV, nr. 7, iulie 1915; și respectiv anul IV, nr. 10, octombrie 1915.

¹⁰⁷ *Ibidem*, anul V, nr. 6, iunie 1916.

¹⁰⁸ „Scena”, an II, nr. 192, din 22 iulie 1918.

Ungar. Cu toate acestea, țărani români foloseau tricolorul, ca semn al identității lor naționale. Există numeroase exemple de ii sau alte piese vestimentare cu ornamente roșu, galben și albastru, cele mai multe dispuse întâmplător, dar câteva unindu-se, discret, în simbolul dorit; după Marea Unire, tricolorul va apărea brodat sau țesut pe foarte multe și diverse veșminte (pe vâlnice, pe bundițe și pieptare, pe chimire, pe fote, pe ii, pe cojoace, etc), expus în mod festiv și exuberant.

Ilustrația din timpul războiului reflectă activitățile din epocă. În „Gazette du Bon Ton” din Paris 1915, apare o pariziană elegantă citind o scrisoare de pe front (*Sa letter*, grafica Valentine Gross¹⁰⁹). O alta înfățișează o doamnă în albastru ascultând gramofonul. Ilustrația, realizată de Etienne Drian, se intitulează *La marseillaise*, sugerând ceea ce ascultă personajul¹¹⁰. Alte imagini cu temă patriotică, semnate tot de Etienne Drian, sunt *En suivant les Operations* (o doamnă elegantă se uită la harta operațiunilor militare în Franța) sau *Le Communiqué* (personajul citește ziarul). În această serie, Drian celebrează eleganța pariziană, chiar și în timpul războiului. În Austria, în timpul războiului, sentimentul anti-francez a încurajat o estetică austriacă în modă și adoptarea unor haine groase și practice¹¹¹.

Penuria războiului

În 1914, marea capacitate a industriei moderne a fost îndreptată către război și fabricile produceau arme, tancuri, avioane, care au făcut uciderea mai eficientă ca niciodată. Milioane de oameni au murit și economiile puterilor europene au fost sever afectate¹¹². Economia de război a atras resursele fiecărei țări implicate și obținerea materiilor prime sau sabotarea accesului adversarului la acestea au constituit politică prioritară. Materialele folosite pentru haine erau raționalizate și hainele au devenit mai simple, mai puțin ornamentate. Restricțiile autorităților s-au îndreptat către lână, piele (Fig. 13), bumbac. Mătasea nu a fost necesară scopului militar (acest lucru se va întâmpla în al Doilea Război Mondial) și de aceea ea nu a fost restricționată, dar era scumpă. Cel mai mare impact a fost asupra rochiilor feminine, care se făceau cu mult mai puțin material decât oricând în trecut¹¹³. Corsetele clasice, rigide, foloseau oțel, astfel că aceste piese au fost scoase de pe piață. Confortul, dar și economia, în egală măsură, au dictat moda. Situația vizavi de modă era evidentă: „De altfel, moda în acest moment e de interes secundar”¹¹⁴. Dificultățile economice au afectat moda în toate țările beligerante, și

¹⁰⁹ Cally Blackman, *op.cit.*, p. 34.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 36.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 37.

¹¹² Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 660.

¹¹³ *Ibidem*, p. 666.

¹¹⁴ „Femecea elegantă”, anul IV, nr. 2, februarie 1915.

diverse măsuri au fost luate în privința hainelor și materialelor textile. În 1916, odată cu blocada instaurată de submarinele germane, în Marea Britanie au fost interzise schimburile comerciale non-esențiale, măsură care a afectat moda. În acel an a început publicarea, pe insula britanică, a revistei americane „Vogue”. Marea popularitate de care s-a bucurat revista în timpuri total potrivnice modei poate fi explicată prin faptul că era percepută de oameni ca o evadare, în fantezie, din fața ororilor și suferințelor războiului și că moda a ajutat la ridicarea spiritelor¹¹⁵. Tot în Marea Britanie, în 1918, guvernul britanic a lansat „Rochia Standard Națională”, o rochie simplă, ușoară, de lungime medie. Pentru că bumbacul și lâna erau necesare pentru uniformele soldaților, Rochia Standard Națională era făcută din mătase, cu scop multifuncțional, purtată cu orice ocazie și în orice moment al zilei sau serii. Deși nu a fost niciodată universal populară, a subliniat o tendință generală către rochii mai puțin formale¹¹⁶. În Paris au fost interzise rochiile extravagante, de seară, interdicție ridicată în 1919¹¹⁷. Pentru că majoritatea oamenilor au înregistrat probleme financiare, materialele textile mai ieftine și hainele mai modeste aveau mai mare căutare. Economia a afectat pe toți, inclusiv pe bogați. Clasele înalte și-au micșorat cheltuielile, astfel încât croitorii și modistele de lux au fost grav afectați. Despre problemele din Austria aflăm din presa românească: industria textilă era oprită din cauza lipsei totale de materie primă (bumbac, lână, în, cânepă, mătase). Nici zdrențe din lână, care să poată fi reciclate, nu se mai găseau, iar populația suferea privațiuni foarte mari. S-au luat măsuri desperate: încercări de a înlocui cânepa cu urzică și lâna cu păr. În acest sens, autoritățile au trimis circulare către toate societățile de Cruce Roșie pentru a strânge păr de femeie, pentru stofe. Iar în privința încălțărilor, cele cu talpă de lemn au ajuns și acelea prea scumpe pentru a mai putea fi cumpărate de populația săracă, desculță¹¹⁸.

Autoritățile române, prin Ministerul de Război și Ministerul Industriilor și Comerțului, preluaseră responsabilitatea economiei, raționalizând materiile prime, militarizând fabricile, distribuind către populație mâncarea și alte necesități, stabilind prețurile. Încă din perioada neutralității s-a făcut simțită scumpirea și lipsa anumitor mărfuri (spre exemplu pielea, untura¹¹⁹). Dar mai ales după intrarea în război și ocuparea sudului țării de către inamic, era o mare criză de alimente și materiale pentru îmbrăcăminte, iar prețurile au crescut: în Moldova, inflația, specula și contrabanda au dus la scumpiri spectaculoase. Iar în teritoriul ocupat, încă de la instalarea administrației germane în București, s-a declanșat „o acțiune imediată de rechiziționare a produselor românești, atât a celor agricole și

¹¹⁵ Clare și Adam Hibbert, *op.cit.*, p. 12.

¹¹⁶ Sara și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 661.

¹¹⁷ R. Turner Wilcox, *op.cit.*, cap. 20.

¹¹⁸ „Mișcarea”, Iași, an XII, nr. 12, miercuri 17 ianuarie 1918.

¹¹⁹ Găsim bancuri pe această temă, în presă: „Furnica”, anul XII, nr. 47, 11 iulie 1916, p. 12.

industriale, cât și a bunurilor particulare, fără deosebire, care au fost declarate ca necesare¹²⁰. Administrația germană a rechizionat de la populație, printre altele, și saltelele de lână și stocurile de lână (pentru că era un material foarte necesar pentru hainele soldaților), blănurile, albiturile și s-a dat interdicția de a se face săpun (untura era o raritate, găsim în presă bancuri pe această temă încă din perioada neutralității). S-a interzis folosirea în localuri a fețelor de mese și a șervetelor¹²¹. Multe dintre familiile bogate, care au plecat în Moldova, și-au lăsat casele în grija servitoarelor de origine germană sau maghiară. „Dar acestea au fost cele dintâi care au dat iama prin cufer și prin garderobe”¹²². Din ianuarie 1917, iarna a devenit foarte grea. Urmările au fost: pe de o parte, a existat o mare lipsă de cărbuni și lemne pentru foc (o imagine revelatoare: „două doamne îmbrăcate în jachete de astrahan, cu mânșoane de astrahan, cu pălării elegante, târau cu două sfori o grindă lungă de trei metri”¹²³); și, concomitent, „se dau ordine strașnice ca să se rechiziționeze toate blănurile și toate cojoacele câte se vor găsi. Jaful începe din casă în casă. Sărăcimea, mai ales, nu este cruțată”. Unei lăptărese i se ia cojocul de pe ea, în mijlocul străzii¹²⁴. „În magazinele de blănării este jale. În cele dintâi zile numai la magazinul Prager s’au luat blăni pentru o jumătate de milion. Toate blănille lăsate în depozite sunt luate. Aceeași soartă o au magazinele Alter David, Blănăria Rusească, etc. În câteva săptămâni, germanii ridică, contra bonuri de rechiziție, blănării pentru câteva milioane. Blănăriile de lux sunt pentru ofițerime, pentru soțiile sau pentru metresele lor. O parte este trimisă în Germania, altă parte îmbracă pe germanele și austr-ungarele din România. Cojoacele sunt trimise trupelor pe front”¹²⁵. Spre finalul războiului, când în Germania era o groaznică criză de materiale textile, haine, s-a întreprins o „năpraznică rechizionare de veșminte și pânzeturi tărănești” în teritoriul românesc ocupat: „La scurtă vreme țărani au rămas goi. Refuzau banii pe păsări, unt, ouă, dar cereau „zdrențe”. Rufărie cât de veche, fuste cât de jerpelitate, haine oricât de rupte le primeau cu bucurie”¹²⁶.

Dacă situația în București pare dezastruoasă, în Iași este chiar mai dificilă, prețurile sunt mult mai mari, necesitățile mult mai greu de acoperit - acest fapt se observă și din numărul anunțurilor publicitare din publicații, din perioada 1916-1918, în ziarele bucureștene fiind mult mai multe reclame față de ziarele ieșene. În primăvara lui 1918, aflăm prețurile pălăriilor de paie, din ziarul „Mișcarea”: 100 lei, față de 8-18

¹²⁰ Alin Ciupală, *op.cit.*, p. 77.

¹²¹ Constantin C. Bacalbașa, *Capitala sub ocupația dușmanului 1916-1918*, Brăila, Editura A. Micu Alcalay & L. Calafeteanu, Brăila, 1921, p. 48.

¹²² *Ibidem*, p. 58.

¹²³ *Ibidem*, p. 69.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 70.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 70-71.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 219.

lei cât costau în 1917¹²⁷. Alt exemplu: „Deși piața Iașului abundă de o mare cantitate de articole, în special de galanterie adusă în mare parte din teritoriul ocupat și în special de la București, totuși prețurile cu cari se vând sunt fabuloase. Cităm în tracăt că pălăriile ce se vând de magazinele din Iași variază între 170 lei și 300 lei, pe când la București prețul este fixat după diferite categorii între 25-60 lei¹²⁸. Apoi de la 60 și până la 300 lei este o diferență enormă. (...) După pălării să trecem la stofe. Aproape fiecare negustor are un stoc ascuns (...). Când intri în magazin întâi îți spune că n-are. De mai insiști... și de-i inspiți încredere, spune că ar putea să îți facă un costum în mod excepțional, dar care costă 1600 lei (?)”¹²⁹. În presă apar, aproape zilnic, anunțuri legate de infracțiuni (furturi și contrabandă) de haine, lenjerii, albituri, stofe, încălțări, și înțelegem ce marfă prețioasă erau acestea în epocă¹³⁰. Un caz spectaculos de contrabandă cu stofe în valoare de 100.000 lei este anunțat în „Evenimentul”. La 4.30 dimineața, stând la coada la brutărie, în așteptarea pâinii, un cetățean - C. M. Pancu - a observat trei cotigare suspecte, în piața Sf. Spiridon. Deși i s-a oferit suma de 5000 lei, acesta a refuzat mita, chemând poliția, și așteptând să primească premiul de la Direcțiunea Economică pentru denunțarea contrabandei, anunțat în presă și în Monitorul Oficial. Poliția a descoperit că este vorba de 23 de baloți de stofă de postav, de la fabrica din Târgul Neamț, aduse de comerciantul Adolf Lebel spre a fi vândute ilegal. Negustorul plătitise 100 lei/metru fabricantului D. Isvereanu (și erau 860 m) și autorul articolului anunță că, în acea toamnă, stofa aceasta s-ar fi vândut cu 300-400 lei/m, iar în iarnă cu 600-700 lei/m. La o lună după incident același fabricant este prins iarăși cu un transport de contrabandă, la Pașcani¹³¹.

¹²⁷ „În vederea apropierei sezonului au ieșit la iveală pălării de paie, strânse la timp cu îngrijire de către negustorii *prevăzători*. O asemenea pălărie care în anul trecut se vindea cu 8-18 lei, astăzi costă nu mai puțin de 100 lei (una sută lei). Mare lucru e și libertatea comerțului!” „Mișcarea”, Iași, vineri 13 aprilie 1918. Referința domnului Adrian-Silvan Ionescu.

¹²⁸ Cu două zile înaintea acestui articol, același ziar detalia prețurile pălăriilor: „Prețurile maxime ale pălăriilor în București: Comisia pentru examinarea prețurilor a fixat pentru toate magazinele de pălării următoarele prețuri: pălării tari paritidă lână lei 28, pălării tari maro și olive lei 35, pălării voiajoare moi fetru cu coiffe lei 58, pălării voiajoare moi fetru fără coiffe lei 48, pălării tari m7 și fetru cu coiffe lei 40, pălării moi lână lei 50, pălării tari și moi fetru fără coiffe lei 40, pălării moi lână lei 50, pălării tari și moi fetru fără coiffe lei 60, pălării tari și moi fetru cu coiffe lei 65”. „Evenimentul”, nr. 171, 2 septembrie 1918. Referința domnului Adrian-Silvan Ionescu.

¹²⁹ „Specula, contrabandele și Poliția”, în „Evenimentul”, Iași, an XXIV, nr. 173, marți 4 septembrie 1918.

¹³⁰ „Evenimentul”, Iași, an XXIV, nr. 170, sâmbătă 1 septembrie 1918, p. 2; sau 19 septembrie; 5 octombrie; 13 octombrie; etc.

¹³¹ „O mare contrabandă de stofe am descoperit astă noapte la Iași – marfă de 100,000 lei în contrabandă”, în „Evenimentul”, an XXVI, nr. 170, 1 septembrie 1918, nr. 171 p. 2. Cazul este urmărit pe parcursul mai multor numere: 2 septembrie 1918, 18 septembrie 1918 (când suntem

Pentru a face o comparație – făina costa, în aceeași perioadă, 2 lei/kg prețul oficial și până la 15 lei/kg la speculanți. (mai multe exemple de prețuri ale alimentelor, în Anexa 7).

La mica publicitate din presa epocii apar numeroase anunțuri de vânzări/cumpărări de haine și încălțăminte, iar informațiile legate de preț ne sunt utile: „Vând urgent Manteau modern de lutru¹³² veritabil pe preț de 1300 lei (?). A se adresa la d-na Nicodim, str. Lăpușneanu No. 8” („Evenimentul”, Iași, an XXIV, nr. 173, marți 4 septembrie 1918); „Costume, sacouri, redingote, smoking, plătesc 500lei în sus. Scriți I. Blumer, Str. Socola no 75” („Evenimentul”, Iași, an XXIV, nr. 174, marți 5 septembrie 1918)¹³³.

Mari probleme au fost în perioada războiului cu încălțăminte, mai ales cu tălpile, a căror producție necesita piele de bună calitate și multă. Pe 17, 18 și 19 octombrie, în ziarul „Evenimentul” din Iași, un articol în trei părți anunță că Sindicatul Tăbăcarilor nu va putea furniza tălpi de pantofi către populație și dezbate problemele producției și prețurile. Cu ocazia aceasta, aflăm că pentru 1 kg de talpă sunt necesare 3 kg de piele crudă (care costă 1,7 lei/kg), 15 kg de coajă de stejar (în 1918 costă 15.000 lei/vagonul, în octombrie-decembrie 1917 costase 78.501 lei, iar în „timpuri normale” costase 6.000 lei/vagon) și valonee (care în 1912 costa 2.400 lei/10 kg, iar în 1918 costa 60.000 lei/10 kg, dar în general nu se găsea deloc). Mai aflăm și că pe 19 mai 1918 fabricile au fost demilitarizate și prețurile, nemaifiind fixate de Stat, au crescut (3-5 lei/kg de piele)¹³⁴. În lipsa tălpilor din piele, disponibile erau, în cel mai bun caz, tălpile din lemn și din sfoară. În aceste condiții, încălțările au fost mult mai scumpe, mai greu de procurat și de calitate mai proastă. În „Evenimentul”, publicație tot din Iași, apare o comparație cu prețurile din Paris și autorul arată cum prețurile în Iași sunt mult mai mari (un ou, o pereche de ghete și un mosor de ață costă 720 lei la Iași, față de maxim 40 franci, cât costă în Paris – dacă informațiile sale sunt corecte)¹³⁵. Simptomatic este faptul că, începând din 1916-1917, în presă apar doar reclame la tălpi și pingele, la

ținută la curent cu faptul că domnul Pancu nu primise încă nici un premiu de la autoritățile române) și 18 octombrie 1918.

¹³² Blănă de vidră.

¹³³ Alte exemple: „Vând din cauza plecării un palton nou de iarnă postav negru vătuit, căptușeală lână, un sacou și vestă postav rusesc nepurtat; costum redingotă postav fin, precum și un costum frac; un ceasornic de aur; două inele briliante și diamante; pantofi de damă, piele aurită; garnituri briliante imitație; ghete de iarnă și vară; gramofon 30 plăci; jachetă damă astrahan; Str. Vasile Conta nr. 25, etaj, a 4-a ușă, Duminică între 2-6” („Mișcarea”, 6 ianuarie 1918); „De vânzare mai multe rânduri de haine noi, Str. Tătărași no. 19” („Evenimentul”, Iași, an XXIV, nr. 183, 14 septembrie 1918); „Ocaziune de vânzare o pereche de escarpins noi la Magazinul Conservatorului (Str. Lăpușneanu)” („Evenimentul”, 17 octombrie 1918).

¹³⁴ „Evenimentul”, 17-18-19 octombrie 1918. Referința domnului Adrian-Silvan Ionescu.

¹³⁵ *Ibidem*, 19 octombrie 1918.

ateliere de reparații, la șoșoni și galoși, nu la pantofi/ghete noi¹³⁶. Pentru a face încălțăminte, oamenii și-au sacrificat gențile de piele, covoarele și chiar sacii¹³⁷.

O modă creată de nevoie a fost cea a rochiei combinate. Până atunci, concepția era ca o rochie să fie făcută dintr-un singur material, de sus până jos. Dar în noul context al războiului, femeile își făceau o rochie model nou, din două rochii mai vechi, sau combinau o porțiune dintr-o rochie mai veche cu o porțiune de material nou. „Cuvântul practic, care înainte nici nu era luat în seamă de cucoanele elegante, are de la o vreme încoace, o foarte mare însemnătate. Timpurile se schimbă și modele se schimbă cu ele. Și dăm două rochii vechi, din care croitorul face una nouă, căreia i se spune rochie combinată. Poate că nu numai nevoia ne-a silit să adoptăm moda asta, poate că au obosit și cucoanele purtând mereu rochiile într-o singură culoare și într'aceeași țesătură și poate că schimbarea asta care e impusă și de spiritul de economie, să fie bine primită. Două culori îmbracă mai bine decât una singură, și două bucăți mici de stofă se găsesc mai ușor decât una mare; pe scurt, toate împrejurările par a îndreptăți această nouă modă. De altfel, aceste rochii au fost botezate și dincolo de ocean „half and half”. Firește, trebuie (...) ca și armonia de culori să fie tot atât de bine orânduită, ca și armonia de ștofe”¹³⁸.

O altă soluție a prelungirii vieții hainelor a fost, pentru cele de iarnă din stofe grele, scumpe, întoarcerea pe dos, atunci când fața era uzată. În presă găsim mai multe reclame ale unor croitori care promovează acest serviciu¹³⁹. Hainele se purtau până la uzura totală: „Am început cu toatele să o ducem rău cu echipamentul, am rămas în 2 rochii și 2 perechi de ghete de alergătură. Toate s-au desfundat de uzură. Ca să ne mai menajăm zdrențele facem apel la magazia trupei unde avem

¹³⁶ „Atențiune! La Mathei, Calea Văcărești 4, se primește orice reparațiune de încălțăminte...” „Scena”, anul I, 6 octombrie 1917; Sau: reduceri de 40% la șoșoni și galoși, la depozitul din str. Stelea nr. 2 colț cu str. Sf. Vineri, „Gazeta Bucureștilor”, nr. 33, 2 februarie 1917.

¹³⁷ Minna von Barnhelm scrie „Problema încălțăminte: Cine nu cunoaște această problemă care ne persecută de la începutul războiului. Ce ne vom face la iarnă? Cu ce ne vom încălța? De unde vom lua materialul necesar unei perechi de ghete, după ce am sacrificat gențile de piele, covoarele și sacii pentru a ne construi, ca să zic așa, o perechede ghete înalte până aproape de genunchi și cu capsele cât mai dese? E un obiect de lux(...) Acum, când nevoia ne-a învățat să umblăm desculțe, când tălpile de sfoară și de lemn nu ni se mai par o legendă din 1001 de nopți, n-ar fi oare nimerit să adoptăm și „saboșii”, cari în Franța fac minuni chiar și pe timpuri normale?” „Scena”, an II, nr. 232, duminică 1 septembrie 1918.

¹³⁸ Mira Dăianu, „Scena feminină. Tendințele Modei”, în „Scena”, București, vineri 28 septembrie 1917.

¹³⁹ „Stofele sunt scumpe. De aceia dați hainele, paltoanele, pardesiele, etc de damă și bărbați spre a fi întoarse devenind noi. Pentru comenzi adresați sub croitor la Agenția Brănișteanu, Pasagiul Imobiliara” „Scena”, anul I, nr. 46, duminică 11 noiembrie 1917; sau: „Costume și pardesiuri se repară și se întorc ca și noi cu prețuri efiine, numai la Croitoria Aron, vis-a-vis de Arena Amicii Orbilor” *Ibidem*, anul II, nr. 192 din 22 iulie 1918.

opinci de rezervă pentru sanitarii din serviciu. Mergem greu cu ele, noi cele învățate cu tocure și ne păgubește de ciorapi portul opincilor”¹⁴⁰. O mare parte a populației, foarte săracă, nu avea nici o legătură cu fenomenul modei. Lâna se recicla de oricâte ori se putea, iar din hainele de adulți care nu mai puteau fi peticite, se făceau haine pentru copii. Chiar și în aceste condiții, ziaristii români făceau haz de necaz și revistele umoristice abundă în glume la adresa lipsurilor. (exemple de poezii umoristice, legate de criza încălțărilor și a hainelor/ accesoriilor - în Anexa 8).

Pentru organizarea produselor raționalizate, se înființaseră mai multe instituții: „Direcțiunea pentru aprovizionare” și cea a „îmbrăcăminte și încălțăminte”, cu responsabilitatea de a distribui către populație mâncare, stoffe, haine, etc. Pentru toate bunurile, împărțirile se făceau în baza înscrierilor la direcțiile respective, cu bonuri și cartele. Existau însă probleme cu aprovizionarea - din nenumărate motive bunurile puteau ajunge cu mari întârzieri, la populație. Din mai 1918 se renunță la raționalizarea comerțului și la militarizarea producției. Aceste instituții comunicau cu publicul prin intermediul anunțurilor de la mica publicitate, din presă. (mai multe exemple, în Anexa 9).

După 1918, odată cu încheierea ostilităților, moda a revenit la diversitatea și frivolitatea specifică, ce au lipsit în anii de conflict. Totuși, ținutele practice și îndrăznețe adoptate de femei și bărbați în timpul războiului au trecut în următoarea decadă, devenind caracteristice pentru moda anilor '20¹⁴¹: la femei - rochia dreaptă, cu talia lejeră, căzută pe șolduri, și scurtă până sub genunchi; pălăria cloche, micuță și cu forme sculpturale; părul tuns scurt, bob, și o ținută generală androgenă, tinerească și informală. Iar la bărbați – costumul lejer informal, pălăria fedora, ținuta sport. În plan estetic, epurarea ornamentală din timpul războiului a dus la crearea stilului Art Deco. Fenomen deosebit de complex, moda din timpul Primului Război Mondial prezintă, pentru prima dată în istorie, concepțiile moderne ale hainelor, principii valabile și astăzi: funcționalitate, libertate de mișcare, ornamentație redusă, design inteligent, eficiență economică. Putem afirma deci că una dintre cuceririle Marelui Război a fost și confortul veșmintelor și că el, războiul, a deschis larg porțile modei, către modernitate.

Anexa 1

„Situatia femeii de azi: Femeile... par a lua avântul de a înfrunta cu o voință fermă, demnă de toată lauda și admirația, prejudecățile searbăde cari paralizau până mai acum câțiva ani chiar dragostea cea mai sinceră de muncă. De un șir de ani însă, cu vie satisfacție, am putut vedea femei instruite și intelectuale învățând în fond un meșteșug, fie pentru a-l exercita sau nu mai târziu. Acest

¹⁴⁰ Jeana Fodoreanu *Apud* Alin Ciupală, *op.cit.*, p. 123.

¹⁴¹ Sara Pendergast și Tom Pendergast, *op.cit.*, p. 661.

fenomen social este îmbucurător tot atât de mult pentru viitorul femeilor în general cât și pentru însuși meseriile ce-și însușesc”. „Femeea elegantă”, anul V nr. 7, din iulie 1916, p. 1.

Anexa 2

„Egalitatea sexelor: E o mare neegalitate între sexe, neegalitate ce durează de multe, de prea multe veacuri. Bărbații au pus stăpânire pe toate drepturile, civile și politice, pe bogăția și morala socială, pe conducerea națiunilor (...) lăsând pe femei în urmă, în întunec, în nepăsare. Femeea e silită să fie sclava căminului (...) fără ca ea să fie cu capul ridicat, cu cugetul senin, cu privirea luminoasă, să vadă, să judece, să se intereseze de nevoile mari ale lumii, de nevoile neamului, de ea însăși. Bărbații vor să aibă totul, și femeia să n’ aibă nimic. (...) Bărbații se bucură că votează, că pun votul în urnă, vot de stăpânire, vot de asuprire, vot de a hotărâ de soarta celor mici, în favoarea celor mari. (...) Femeia cea nouă, femeia viitorului, trebuie să se ridice mai sus, gradul inteligenței sale să fie mai înălțat și mai bine apreciat (...) Femeia nu va putea însă fi egala bărbatului decât numai atunci când (...) va fi mamă după voie și plac, mânuind maternitatea cum va crede mai bine, și când o vrea, stăpână fiind pe simțurile ei, pe vrerea ei, pe viitorul ei”. „Moda șic ilustrată”, 25 noiembrie 1914 anul I, nr. 1, p. 6.

Anexa 3

Exemple de femei înlocuind bărbații în funcții publice: fotografia a „trei tinere femei în ținute speciale de sergenți de stradă, în orașul Brighton”¹⁴²; fotografia unei fete „dintr’o familie bogată în ipostasa de factor poștal”¹⁴³. Pe 20 iunie¹⁴⁴ gazeta comentează și activitatea feministelor din Anglia: „Două tinere femei în uniforma specială de comisionari de stradă. E o lipsă mare de bărbați astăzi în Marea Britanie, din pricina că mulți s-au înrolat ca voluntari pentru campania din Nordul Franței. Și pentru că multe din serviciile publice să nu fie desorganizate, s’a recurs la ajutorul femeilor, cari au fost numite în multe din slujbele cari mai înainte erau socotite incompatibile cu menirea pe pământ a sexului frumos și slab. Una din cele mai mari cuceriri pacifice ale feminismului britanic, în plin războiu. Curat: n’ aduce anul ce aduce ceasul. De bănuiau sufragetele războiul european și efectele lui imediate, cu siguranță că-și mai temperau violența campaniei lor”. În 1916 se publică fotografii și știri despre femeile care lucrează în fabrici de muniție, o inspectoare de poliție la Londra, femeie sergent-recrutor, femeia-lacheu; femeile

¹⁴² „Gazeta ilustrată”, anul IV, nr. 26, din 6 iunie 1915, p. 10.

¹⁴³ *Ibidem*, anul IV, nr. 32, din 18 iulie 1915, p. 10.

¹⁴⁴ *Ibidem*, anul IV, nr. 28, din 20 iunie 1915, p. 4.

în ferme, femei motoriste pentru transportarea răniților în spatele frontului; aflăm și despre franțuzoaicele care au luat locul bărbaților în atelierele militare¹⁴⁵.

Anexa 4

„Moda în 1915-1916: Moda, această Regină fără tron, căreia i se închină însă toate reginele. (...) Nota dominantă a modei din anul ce s'a scurs fiind amploarea, cu cât o elegantă întrebuința mai mulți metri de ștofă în toaleta ta, cu atât întrecea pe rivale. Încercări timide în scop d'a încuraja tendința la balonarea jupelor, au făcut unele case de modă din Paris cu turnurele dintr'o ștofă bătoasă, anume „Crino”, confecționată din păr de cal. La noi însă, lucru de mirare, încercarea aceasta nu a prins, și cochetele bucureștene s'au mărginit a purta câte unul sau două jupoane de tafta sub toaletele lor. Printre lucrurile care au făcut mai mult furori în domeniul modei, și care fie zis în treacăt au exasperat pe bărbați, care totuși plăteau oftând, au fost și cismulițele sau ghețele lungi. S'au plătit în timpurile astea, când pielea și talpa își înzecise prețul, de la 80 până la 160 lei o astfel de încălțăminte. (...) Care avea mai multe găurele la ghețele încheiate în spate, era cea mai elegantă! Niciodată luxul, debandada și risipa de ștofe nu a atins culmi mai mari ca în anul 1915-1916. La serate să văd rochii întregi de fir de aur și argint, cascade de jeuri și perle albe în jurul frumoșilor umeri ai cuconițelor noastre. Pe capetele cu părul tuns scurt rusește s'au ridicat în sus și pudrat, se înfig păsări de ale paradisului, colosal de scumpe, sau lucesc diademe imperiale. (...) Odată cu venirea primăverii trecute, aceiași notă domină în modă. Rochiile scurte de se văd pulpele încălțate în străvezii ciorapi de mătase și pălăriile imense. (...) Dezlănțuirea aceasta de lux, pe când alții mor în chinuri grozave, să însemne oare o lipsă totală de sentimente la femeia română?” „Almanach-ul Adevărul și Dimineața” din 1917, p. 102-104.

Anexa 5

Obsevăm că principalul mesaj promovat în reclame este că prețurile oferite sunt „moderate”, „eftine”, „modeste”, „redușe”, „cele mai mici”, „foarte convenabile”, „mai eftine ca oriunde”.

În 1917-1918, în ziarul „Scena”, din București, își fac reclamă următoarele produse, comercianți și magazine: pe str. Sf. Constantin nr. 3 se află Institutul de Înfrumusețare, depozit de cosmetice și centru pentru îngrijirea feței, îndepărtarea petelor, etc.; Pălării elegante pentru Domni și Doamne la Philip's, Calea Victoriei 78; Magazinul Libros, de pe str. Decebal nr. 16, cu articole de parfumerie – pudre, creme, paste de dinți, ape de gură, loțiuni pentru păr, piepteni, etc. (14 octombrie 1917); Au Bon Marché – velourdu nord și plușuri pentru haine, catifea chiffon pentru rochii; la magazinul Fin de Siècle marfa este foarte variată: costume de băieți (marinar, sport, de vară), rochițe și șorțulețe pentru fete din marchizet și

¹⁴⁵ *Ibidem*, anul V, nr. 19 din 16 aprilie 1916; nr. 26 din 4 iunie 1916; nr. 36 din 13 august 1916; nr. 34 din 30 iulie 1916; nr. 30 din 2 iulie 1916; 16 iulie 1916.

brodate (nr. 75, 21 martie 1918), pelerine pentru școală, de fetițe (6 octombrie 1917), mănuși – peau de Suède, „Napo”, „Castor” (11 noiembrie 1917), bluze brodate de Organdin, bluze marquizette albe și colorate, simple sau brodate, modele noi de Robes de Chambre din Marquizette (4 aprilie 1918) și vara au introdus un raion special de marchizete cu metrul¹⁴⁶ (2 iunie 1918), ciorapi de mătase culori speciale (10 decembrie 1917); aflăm și de o fabrică de pălării de damă și de copii: Schica, din Str. Belvedere 7 (25 aprilie); „La Muntele Verde” este galanterie și parfumerie – str. Academiei 19 (nr. 117, 3 mai); Societatea anonimă în nume colectiv Parfumeria Teatrelor, pe calea Victoriei 36, comercializează Eau de Colognuri cu 9 lei/ flaconul, parfumuri fine, farduri, rouge, rouget, Galette Poudre Creme (5 mai 1918); magazinul Au Galeries Lafayette, de pe Calea Victoriei 61, et. 1, „informează pe onorata sa clientelă că vinde pentru scurt timp mărfurile expuse în saloanele sale, compuse din: Rochi de stradă și de seară, Mantouri Tailleur, bluze de lino¹⁴⁷ și de mătase, etc” (2 iunie 1918); „Criza stofelor e rezolvată”, anunță magazinul Luvru de pe Calea Victoriei nr. 17, care comercializează „Rochi și Bluze gata, în toate genurile, ultimele modele” (3 iunie 1918); Drogheria Vera Violetta, de pe Calea Victoriei 82, pe lângă parfumuri și articole pentru toaletă, anunță că vinde Văpsele pentru Lână în toate culorile (15 august 1918); Galeria Mondenă își anunță deschiderea vineri 16 august 1918, având cele mai noi modele de pălării, Robes de Chambes, jupoane, bluze și articole de lux – Calea Victoriei 47, lângă terasa Oteteleşanu (17 august 1918); fabrica Herman I. Marcus, de pe Gabroveni nr. 19, anunță că are pălării de fetru și catifea, pentru dame, și, de asemenea, face reparații și transformări de pălării atât de damă cât și bărbătești (19 septembrie 1918); la American Shoe Palace – Calea Victoriei 55, Casa O. H. Müller, există de vânzare încălțăminte de velour și satin (septembrie 1918); D-na Nadler, str. Academiei 45 – Mode, bogat asortiment de pălării, creațiuni noi de sezon, Prima fabrică de corsete, str. Covaci 14, etaj 1 – Brasier, genturi și corsete (11 martie 1918); Jeanettin Poudre, întrebuințată de artiste, care se găsește la Librăria Carmen-Sylva, de pe Calea Victoriei 50 (12 martie 1918); Casa Spitzer de pe Calea Victoriei 77, etaj 1, cu Mode, modele noi elegante; tălpi de lemn de la depozitul „Germania”; Parfumeria Elite de pe calea Victoriei 51, cu Apă de colonie (9,5 lei flaconul); magazinul Heinrich Prager, Str. Carol I, nr. 26, care vinde pălării de dame, bluze românești, modele originale (1 martie 1918); etc. În „Gazeta ilustrată”, 1915 (anul V): magazinul de pantofi Matei Sima de pe strada Covaci nr. 11, Magazinul Benvenisti, de pe Lipscani 28, care comercializează „pânzărie, modă și noutăți, confecțiuni pentru dame și copii”, magazinul Djabourov de pe Calea Victoriei, cu bluze românești, cusături și țesături naționale (30 mai, 6 iunie, 20 iunie, 15 iulie), George Antal, Str. Lipscani nr. 4, care vinde pânzărie: olande, șifoane, fețe de mese,

¹⁴⁶ Marchizet sau batist - este un material textil din bumbac foarte fin.

¹⁴⁷ In.

șervete, prosoape, batiste, broderii, dantele, lingerie: pentru dame și bărbați, trusouri pentru mirese; magazinul Voaleta, pe str. Lipscani nr 41 oferă clientelor ciorapi, mănuși, voaleta, clame cu strasuri sau fără, bijuterii și jucării pentru copii (13 august 1916). În *Gazeta Bucureștilor* se promovează: Efraim Taubmann & Co de pe Lipscani 94, anunță: mătăsuri (Sapho, Pailletine, Messaline, Duchesse, Croșat, taftale, Voile Ninon, Pougé, Crêpe de Chine, otomane) articole pentru linjerie de dame, broderii, satenuri, batiste, stofe bărbătești; magazinul Carnaval de Veneția – Calea Victoriei 140 - are mari reduceri de prețuri: lingerie, stofe, cravate, gulere, mănuși, ciorapi, încălțăminte fină, articole de lux pentru bărbați; (anul XXXVIII nr. 33, 2 februarie 1917); Ville de Paris de pe Lipscani 48 au și ei cele mai reduse prețuri la: lănuri de rochii, plușuri, catifele, mătăsuri, voiluri, dantele, rochii Mi-Confectione și fantesii pentru rochii de scenă și ocazie (3 februarie 1917); magazinul G. Apostoleanu – Calea Victoriei 36 - are patine (13 februarie 1917); o nouă croitorie își anunță deschiderea: „Șicul Tinerimei”, str. Banca națională nr. 4, confecționează costume la comandă de la lei 125 (3 ianuarie 1918). În „Revista Coafurei” observăm reclama magazinului Ninon, de pe Calea Victoriei, lângă consulatul rusesc: „Mode, cele mai noi modele din Paris” (nr. 1, 1915, p. 4).

Anexa 6

„Moda femeilor tunse. E un fapt care ne-atrage la toți privirea: moda tăerei coadelor feminine. (...) Dar e admisibil că femeia n’are ce face pe vremurile astea când concursul celui mai umil este bine venit? Să taie cânilor frunză și tot ar fi mai estetic de cât să își taie podoaba. Nu cumva cauza acestui odios atentat e spiritul războinic care stăpânește omenirea, și care n’are altă manifestare de cât tăierea și distrugerea? Bărbații taie pe front. Femeia, care a cerut drepturi egale cu ale bărbatului, de ce să nu taie și ea? Dar ce să taie? Să taie tăiței sau varză? Cu mare greutate capătă făină pentru rântaș, dar mi-te pentru ingrediente așa de luculiene? (...) Să-și taie unghiile? Ar fi o dezarmare benevolă. (...) Ce să taie, dar? Să taie un pol de ici, unul de dincolo, și să se ducă la un magazin să-i taie un cupon din care să-și taie un taior, că vine toamna. Or asta nu e tocmai așa de ușor. Simbrie din ce să tai nu prea e, cupoane foc, iar croitor ioc. Atunci ce? Să mai tae din foi (*n.n.* fustă)? Slavă Domnului, a tăiat moda din ele de au ajuns mai sus de genunchi”. „Greerul”, Iași, no. 28, 17 sept 1917, p. 223.

Anexa 7

Prețurile alimentelor și a altor produse importante:

Prețuri fixate de Consiliul de miniștri, pentru perioada aprilie-august 1918, în Iași: făină de grâu integrală 0,60-0,80 lei/kg (en gross, și en detail), făina de pănuși 0,40-0,50 lei/kg, făină de porumb 0,10-0,15 lei/kg, pâinea amestec (grâu sau secară cu porumb) 0,50 lei/kg, mălai copt 0,40 lei/kg, un vagon de grâu 8000lei, măciniș 250lei, un vagon de porumb 4500lei, măciniș 175 lei. Prețurile după 1

august 1918: făină calitatea I-a 1,10 lei/kg, calitatea a II-a 0,40 lei/kg, pâine calitatea I-a 0,95 lei/kg, calitatea a II-a 0,35 lei/kg. („Mișcarea”, Iași, 5 aprilie 1918)¹⁴⁸.

Un pui costă 25 lei, pătlașele roșii 80 bani/kg (8 septembrie 1918). Lemnăria costă 280 lei/mc cea de calitatea I, și 190 lei/mc cea de categoria II (7 octombrie 1918). Ouăle costă 60 bani/bucata (18 octombrie 1918). Dar față de prețurile oficiale, la băcăniile alimentele costă mult mai mult: făina de porumb costă 4 lei/kg, ulei 60 lei, făina de grâu 15 lei/kg (19 septembrie 1918). „Aproape 75% din populația Iașului este compusă din slujbași, funcționari a căror retribuție variază între 120 și 300 lei lunar” („Evenimentul”, 9 septembrie 1918).

Constantin C. Bacalbașa ține evidența prețurilor în timpul ocupației, în București¹⁴⁹: în ianuarie 1917, Statul major economic german a fixat prețul grâului la 2200 lei/vagon. Un miel costa 120 lei, purceii 50-80 lei, untul costă 16 lei/Kg, șunca 16 lei/kg, o găină 10 lei, un curcan 30 lei. (p.75-77) Cartofii 25 bani în 1917 – 2 lei în 1918; carnea de vacă 4-6 lei în 1917 – 12-24 lei în 1918-1919; un ou 30-40 bani în 1917 – 1,75-3 lei în 1918; găina de la 8-10 lei (1917) la 25-35 (1918-1919); curcanul: 20-30 lei (1917) – 100-150-200 lei (1918-1919); fasolea: de la 1 leu/kg (1917) la 6-7 lei în 1918; vinul de calitate de la 2-5 lei/litru la 10-16 lei (1918); uleiul de la 20-25 la 70-100; untul, de la 20 lei la 40-50 lei (p. 113-114). În 1918, fasolea ajunsese să coste până la 7 lei, zahărul – până la 32 lei/kg (p. 194). În 1917, în vitrina croitoriei Pangl este expus un costum care costă 500lei, fapt care face pe un soldat german să exclame: „Ce dracu, aici toți sunt milionari?”. În 1921, în aceeași vitrină, un costum costa 3000 lei (p. 77)¹⁵⁰.

Anexa 8

Viața la Iași

„Azi unei femei divine / De-i faci declarații fine... / Îți răspunde transportată / C’ar vrea ghete de-o-camdată.

(...)

Ștofei ca să-i viu de hac / Am slăbit ca un colac / Și din hainele-ale vechi / Mai scosei patru perechi.

(...)

În Iași baia e închisă / Put ca o sardea de lyssă. / Da’n curand, s’avem răbdare / Ne-om scălda în Olt și’n Mare”.

„Greerul”, Iași, nr. 29, 1 octombrie 1917, p. 230

Femea Română contra războiului

¹⁴⁸ Referința domnului Adrian-Silvan Ionescu.

¹⁴⁹ Constantin C. Bacalbașa, *op.cit.*.

¹⁵⁰ Referința domnului Adrian-Silvan Ionescu.

„Elegantă și cochetă / Era dânsa pare-mi-se, / Dar numai c-o tualetă / Sărmănica'n Iași venise.

Mai bine'ar muri'n tranșee / Căci nu face cinci parale / Viața pentru o femeie / Fără crepuri și taftale”.

Ibidem, nr. 71, 22 iulie 1918

Odă ghetelor mele

„Ultimele mele ghete, vai acum v'ați dus și voi! / Împreună îndurat'am vremuri bune și nevoi,

Iar acum sunteți rupte și nu pot să vă repar, / Căci n-am piele, cuie, talpă, și'n sfârșit, n'am nici cismar.

Ghete scumpe țineți minte ce plimbări noi am făcut? / Prin noroi, prin praf, zăpadă, rând pe rând voi ați trecut.

Prin Copou, la Sărărie, m'am plimbat, la Tătărași, / Nu e stradă, nu-i stradelă, nu e uliță în Iași,

Unde să pot zice, ghete, că n-am fost și voi și eu / Și'acum să vă zic adio? Zău tare'mi vine greu.

Dar aspectul vostru jalnic, nu, nu pot să-l mai suport, / Nici nu sunt în stare însă'n halul ăsta să vă port”.

Ibidem, nr. 64, 3 iunie 1918

Anexa 9

„Se aduce la cunoștința tuturor că neterminându-se lucrările cu recepționarea stofelor și fixarea prețurilor, distribuirea se amână pentru ziua de 8 ianuarie irevocabil, când fiecare solicitator se va prezenta cu cartela de alimente”.

„Mișcarea”, Iași, anul XII, nr. 2 din 4 ianuarie 1918.

„Ministerul Industriei și Comerțului a primit un nou stoc de stofe care se va distribui populațiunii. Distribuirea se va anunța de oare-ce acum se procedează la inventarierea și repartizarea lor”. *Ibidem*, Iași, 5 ianuarie 1918.

„Direcția îmbrăcăminte și încălțăminte din Ministerul Industriei și Comerțului, nu va mai elibera nici un bon de materiale persoanelor cari nu vor prezenta cartele de alimente. Aceasta pentru a se exercita un control asupra unora cari sunt de rea credință”; „Direcțiunea îmbrăcăminte și încălțăminte aduce la cunoștință următoarele: Mercurea și Sâmbăta după amiază, sînt suspendate toate înscrierile și emiterile de bonuri, în vederea lucrărilor de cancelarie, intrarea publicului la Direcțiune este interzisă. Publicul care are bonuri pentru aceste zile se vor prezenta numai dimineața între orele 10-1 p. m. Până la noi dispozițiuni se suspendă orice înscriere pentru stofe. Cei care nu se vor prezenta în ziua fixată pentru ridicarea bonurilor vor pierde dreptul de a-l mai lua. Nemaiputându-se elibera bonuri pentru confecțiuni de ghete la cismari de clasa I, se vor face înscrieri

numai cu începere de Luni 15 Ianuarie. Se continuă cu eliberarea bonurilor de clasa II și III a”. *Ibidem*, Iași, joi 11 ianuarie 1918.

„Din cauza lipsei unor materii colorante stofele ce trebuiau să fie expediate Ministerului de Industrie de către fabrica de la Buhuși, pentru a fi distribuite populației, vor suferi o întârziere de cel puțin 20 zile”; „Pe ziua de 1 mai direcțiunea îmbrăcăminte și încălțăminte ce funcționează pe lângă ministerul industriei și comerțului vor fi desființate. Materialele disponibile și cele ce se vor mai aduce de către fabricile din țară, de la acea dată, vor fi puse în comerț”; „Din mărfurile aduse de Comisia Americană, după ce s’a făcut o primă repartizare la autorități și instituțiuni de binefacere, fabrici și ateliere, mai rămânând un mic rest de câteva mii de cămăși și pantaloni de pânză, precum și șepci și vestoane vătuite, etc, se aduce la cunoștința fabricanților și patronilor de ateliere ca să se adreseze Ministerului de Industrie și Comerț – Direcția Îmbrăcăminte – până la 22 aprilie. Se va indica în cerere numărul lucrătorilor din fabrici și ateliere”. *Ibidem*, Iași, vineri 13 aprilie 1918.

„Direcțiunea Aprovizionărei face cunoscut că emite bunuri pentru cantități de stofe ce dispune. Distribuția se va face în baza înscrierilor făcute de această direcțiune”. „Evenimentul”, 12 octombrie 1918.

Fig. 1. - Fotografie făcută în Iași, Copou, 1914; atelier necunoscut, colecția autoarei

Fig. 2. - 1. Țilindru din pluș de mătase, atelier parizian; cutie de voiaj (atelier vienez, pe exterior eticheta poartă încă cartea de vizită a proprietarului: Alexandru Ch. Daniel); 2. Țilindru din pluș de mătase, atelier Phillip's Chapelier Paris-Bucarest, High-Life, cutia originală; 3. Clac pliat, atelier Sigmund Prager Bucharest (Craiova, Jassy, Braila), Fournisseur de la Court Royale; 4. Melon, producător Borsalino Italia, atelier/comerciant: N. Lupan Bucuresti, inițialele proprietarului M.P.
5. Pălărie canotier din pai, atelier milanez; 6. Pălărie homburg, producător Sools Paris, atelier Mosant Bayard; 7. Pălărie fedora, producător Princeps, atelier I. Torcătoru Ticu Bucarest, inițialele proprietarului C. N. P.; colecția autoarei

Fig. 3. - „În ajun de plecare în război. 2/V.916, Z. Dimescu, București”; ținuta este una sport, de echitație; atelier necunoscut, colecția autoarei

Fig. 4. - “Moda și conflagrația europeană:
- Îngrozitor, Mitică, războiul ăsta care ține de aproape doi ani...
- Și eu aș vrea să țin mereu.
- De ce, monșer?
- Fiindcă de ce se lungeste războiul, se scurtează rochiile” Desen de Francisc Șirato;
Furnica, 8 martie 1916, p. 10; Sursa: site-ul digibuc.ro (Biblioteca Digitală a Bucureștilor)

Fig. 5. - Ținută din perioada Primului Război Mondial: rochie din tafta și catifea de mătase, tul și datelă (proveniență: Marea Britanie). Pălărie cloș din catifea de mătase (proveniență: România). Colecția autoarei

Fig. 6. - Fotografie de familie, 1916, Băile Herculane; atelier necunoscut, colecția autoarei

Fig. 7. - Cca. 1915-1917. O „elegantă” îmbrăcată după ultima modă: fustă scurtă și amplă, ghetuțe înalte albe, cu toc, și fundițe; jachetă subțire, cu guler mare răsfrânt; cordon lat în talie, manșete și buzunare mari - elemente de inspirație militară. Costumul este de vară, de stradă, și pare făcut din in. Pe cap poartă o pălărie albă, cu bor semitransparent mare și calota adâncă. Atelier Barasch București, colecția autoarei

Fig. 8. - 1916, Foto Splendid Buzdugan, colecția autoarei

Fig. 9. - Ilustrație din *Woman's World*, iunie 1918; colecția autoarei

Fig. 10. - a) pălărie tricorn, cu pană de struț, cca 1913, atelier Fotoglob Bucurest; b) pălărie împodobită cu garnitură de aripi întregi; atelier C. Pflanz, Linz; c) bască (posibil din blană); d) pălărie cu borului mari, formă rigidă, fotografie din 14 octombrie 1917; e) detaliu: pălărie cloș, fotografie din 1919; atelier Foto-Royal Oppelt&Follender, Bucuresti; colecția autoarei

Fig. 11. - Fotografie, 2 octombrie 1915, atelier Foto-Splendid N. Buzdugan, București; colecția autoarei

Fig. 12. - Pălărie bicorn cu panaș, cca. 1914-1917; atelier necunoscut, colecția autoarei

Fig. 13. - Poșetă făcută din lemn, în lipsa pielii; din anii Primului Război Mondial;
colecția Bogdan Rădulescu

**CONTRIBUȚIA LOCUIȚORILOR DIN JUDEȚUL SIBIU LA
«FONDUL JERTFELOR LINIEI DEMARCAȚIONALE» (1919)****THE CONTRIBUTION OF THE INHABITANTS OF SIBIU
COUNTY TO THE BORDER LINE VICTIMS' FUND (1919)**

Vasile Mărculeț*, Alexandru Bucur**

Abstract

At the end of 1918 and the beginning of 1919, Hungary was occupying a series of Romanian territories from the western part of Transylvania that were situated in the border line area. The Romanians that felt under the Hungarian domination were victims to such atrocities that are hard to imagine. As a response to the Hungarian violence, on March 18th 1919, at the initiative of the Reunion of Romanian women from Sibiu was established the Border Line Victim's Fund. Through it the victims of the Hungarian oppressions were about to get help. The inhabitants of Sibiu County donated to the Border Line Victim's Fund a total sum of 111.251 crowns and 46 fillers.

Keywords: the Border Line Victims' Fund, the Reunion of Romanian women, Sibiu; Transylvania.

Unirea Transilvaniei cu România, proclamată de Marea Adunare a națiunii române, desfășurată la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, a determinat o puternică efervescentă națională în rândul tuturor locuitorilor români ai provinciei. Pe plan extern, actul de la Alba Iulia, recunoscut de Puterile Aliate, a fost puternic contestat de statul maghiar, care a recurs inclusiv la folosirea forței armate pentru împiedicarea lui.

Fondul jertfelor liniei demarcaționale: înființare și evoluție. Oprirea ofensivei armatei române, în urma dispozițiilor comandamentului aliat, a încurajat forțele maghiare să reia acțiunile antiromânești, încălcând cu bună știință hotărârile internaționale. Profitând de oprirea ofensivei armatei române în Transilvania, forțele armate ale Ungariei au ocupat întinse regiuni din vestul provinciei, situate în zona liniei de demarcație, stabilită de Aliați. Scopul acestor acțiuni a fost clar semnalat de Constantin Kirițescu, care consemna că „*recâștigarea Ardealului este acum obiectivul principal al sforțărilor lor*”¹.

* Profesor de istorie la Colegiul Tehnic „Mediensis”, Mediaș; doctor în istorie.

** Colonel în rezervă, Sibiu; doctor în istorie.

¹ C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. II, București, 1989, p. 417.

Regimul maghiar a avut un pronunțat caracter antiromânesc. El a supus populația românească unor abuzuri greu de imaginat². Presa românească a vremii a semnalat, de altfel, atrocitățile la care au fost supuși locuitorii români, indiferent de statutul lor social³.

În aceste momente dificile, solidaritatea românilor de pretutindeni avea să se manifeste la un nivel nemaîntâlnit. În sprijinul fraților lor din zona liniei de demarcație, năpăstuiți de ocupații unguri, locuitorii din restul provinciei au venit, atât prin strângerea de fonduri în bani, cât și prin donații de bunuri materiale și alimente.

Inițiativa colectării de fonduri bănești și de ajutoare materiale, în scopul sprijinirii românilor din zona liniei de demarcație, supuși represiunilor maghiare, a revenit femeilor române din Sibiu și din împrejurimi. În adunarea *Reuniunii femeilor române din Sibiu* din 18 martie 1919, acestea au decis înființarea *Fondului jertfelor liniei demarcaționale* sau *al liniei de demarcație*. Potrivit informațiilor de care dispunem, Acesta urma să se constituie din „colecte, chete, daruri ori alte ofrande de la locuitorii întregii țări românești, precum și de la oficii publice, bisericești, institute particulare și de umanitate”⁴. Scopul fondului era acela de a veni în ajutorul victimelor violențelor maghiare⁵.

Administrarea fondului era încredințată Băncii *Albina* din Sibiu. Către aceasta trebuiau trimise „direct toate ofrandele”, distribuirea ajutoarelor urma a se realiza „prin Comitetul Executiv cu ajutorul organelor ce va afla de cuviință”, iar termenul final de încheiere a strângerii contribuțiilor era fixat pentru 1 mai 1919⁶. Așa cum informațiile o vor arăta, însă, această dată avea să fie prelungită ulterior, fără a mai fi stabilită una finală.

De asemenea, în acțiunea de strângere a colectelor s-au implicat activ patru ziare din Transilvania: „Telegraful Român”, „Patria”, „Renașterea Română” și „Unirea Poporului”. De altfel, din paginile lor dispunem de cele mai consistente informații cu privire la evoluția „Fondului jertfelor liniei demarcaționale”.

Donațiile pentru „Fondului jertfelor liniei demarcaționale” au început să fie făcute încă din primele zile ale funcționării sale. Cum era și firesc, primele donații au fost făcute de instituții și persoane din Sibiu. În scurt timp, contribuțiile au început să curgă de pe întreg spațiul locuit de români, astfel că, în conformitate cu cifrele publicate în „Telegraful Român”, nr. 29, din 12/25 martie 1919, în numai câteva zile de la înființare se strânseseră în fond 34.362 de coroane⁷.

² D. Preda, V. Alexandrescu, C. Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, București, 1994, p. 162-163; C. Kirițescu, *op.cit.*, p. 417.

³ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 27, din 7/20 martie 1919, p. 2, 6; *Telegraful Român*, anul LXVII, nr. 47, din 20 mai 1919, p. 2-3.

⁴ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 27, din 7/20 martie 1919, p. 2.

⁵ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 27, din 7/20 martie 1919, p. 2.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

Au răspuns imediat apelului *Reuniunii femeilor române din Sibiu* alte asociații ale femeilor, atât din Transilvania, cât și din Vechiul Regat: *Reuniunea femeilor Române Greco-Catolice* din Blaj; *Societatea ortodoxă a femeilor române* din București; *Reuniunea femeilor române din Brașov*; *Reuniunea „Sf. Maria” a femeilor române din Cluj*; *Reuniunea femeilor române din Bistrița*, *Reuniunea femeilor române din Năsăud*, *Reuniunea femeilor din Sângiorgiul de Câmpie*, *Liga drepturilor și datoriilor femeii*, alte reuniuni de femei, atât din mediul urban, cât și din mediul rural. Acestea li s-au alăturat instituții ale administrației publice, organisme militare, instituții religioase, instituții financiare și economice, societăți comerciale, precum și un număr impresionant de persoane particulare.

Parcurgerea presei ne arată faptul că strângerea de fonduri pentru victimele atrocităților maghiare din zona liniei de demarcație nu s-au oprit la 1 mai 1919, așa cum fusese stabilit inițial, ci a continuat și după această dată, până la sfârșitul lunii iunie. Sumele strânse în fond au cunoscut creșteri continue:

- la 3 aprilie 1919 acestea erau de 35.963 de coroane și 60 de filleri⁸;
- la 12 aprilie de 72.098 coroane și 60 de filleri⁹;
- la 19 aprilie de 108.794 coroane și 40 de filleri¹⁰;
- la 24 aprilie de 125.556 coroane și 20 de filleri¹¹;
- la 10 mai de 148.504 coroane și 40 de filleri¹²;
- la 17 mai de 168.890 coroane și 35 de filleri¹³;
- la 20 mai de 178.408 coroane și 75 de filleri¹⁴;
- la 24 mai de 188.908 coroane și 92 de filleri¹⁵;
- la 31 mai de 199.110 coroane și 42 de filleri¹⁶;
- la 7 iunie de 207.922 coroane și 37 de filleri¹⁷;
- la 14 iunie de 229.860 coroane și 51 de filleri¹⁸;
- la 21 iunie aceasta era de 524.025 coroane și 71 de filleri¹⁹;
- la 26 iunie 534.776 coroane și 60 de filleri²⁰;
- la 28 iunie de 541.476 coroane și 65 de filleri²¹.

⁸ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 33, din 3 aprilie 1919, p. 3.

⁹ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 36, din 12 aprilie 1919, p. 3.

¹⁰ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 38, din 19 aprilie 1919, p. 6.

¹¹ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 39, din 24 aprilie 1919, p. 3.

¹² „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 44, din 10 mai 1919, p. 6.

¹³ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 46, din 17 mai 1919, p. 6.

¹⁴ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 47, din 20 mai 1919, p. 3.

¹⁵ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 48, din 24 mai 1919, p. 7.

¹⁶ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 50, din 31 mai 1919, p. 6.

¹⁷ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 52, din 7 iunie 1919, p. 6.

¹⁸ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 54, din 14 iunie 1919, p. 6.

¹⁹ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 57, din 21 iunie 1919, p. 6.

²⁰ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 59, din 26 iunie 1919, p. 6.

După 28 iunie nu mai dispunem de informații provenite din presă cu privire la noi colecte pentru *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*. Asemenea acțiuni au continuat însă. Conform *Raportului general pe anii 1917/18 și 1918/19 al Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*, publicat în 1919, se arată că la data prezentării acestuia se strânseseră peste 700.000 coroane²². Alături de bani, în *Fondul jertfelor liniei de demarcație* s-au colectat și unele bunuri materiale și produse alimentare.

Contribuția locuitorilor din județul Sibiu. Apelul femeilor din Sibiu a avut un amplu ecou, atât în rândul locuitorilor orașului și ai județului, cât și al diferitelor instituții, care funcționau în diverse domenii. Încă din momentul constituirii presa vremii înregistrează și primele donații în bani pentru *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*.

Seria contribuțiilor la *Fondul jertfelor liniei demarcaționale* a fost deschisă de Corpul Voluntarilor Ardeleni. Membri săi au contribuit cu suma de 10.000 de coroane²³. La 19 martie 1919, în urma unei colecte organizate pe străzile orașului, femeile din Sibiu au strâns suma de 15.947 de coroane²⁴. La rândul lor, preoții, întruniți într-un congres în Sibiu, au donat fondului 5.699 de coroane²⁵.

În perioada cuprinsă între 12/25 martie 1919 și 28 iunie 1919, s-au colectat sume importante. Conform înregistrărilor din presa vremii, acestea se prezintă astfel:

- 33.062 coroane, în 12/25 martie 1919²⁶;
- 927 coroane și 60 filleri, în 30 martie 1919²⁷;
- 14.525 coroane, în 5 aprilie²⁸;
- 4.186 coroane și 30 filleri, în 16 aprilie 1919²⁹;
- 4.522 coroane și 80 filleri, în 20 aprilie 1919³⁰;
- 1.897 coroane și 50 filleri, în 4 mai 1919³¹;

²¹ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 60, din 28 iunie 1919, p. 7.

²² *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anii 1917/19 și 1918/19*, Sibiu, 1919, p. 15; Cf. Valeria Șoroștineanu, *Reuniunea Femeilor Române din Sibiu în anii Primului Război Mondial*, în „Astra Sebesiensis”, 2, 2016, p. 69.

²³ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 27, din 7/20 martie 1919, p. 3; „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 29, din 12/25 martie 1919, p. 3.

²⁴ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 29, din 12/25 martie 1919, p. 3.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*; *Patria*, anul I, nr. 33, din 25 martie 1919, p. 3; „Renașterea Română”, anul I, nr. 55, din 13/26 martie 1919, p. 2.

²⁷ „Patria”, anul I, nr. 38, din 30 martie 1919, p. 3; „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 33, din 3 aprilie 1919, p. 3.

²⁸ „Patria”, anul I, nr. 43, din 3 aprilie 1919, p. 3; „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 36, din 12 aprilie 1919, p. 3.

²⁹ „Renașterea Română”, anul I, nr. 73, din 16 aprilie 1919, p. 5; „Patria”, anul I, nr. 51, din 16 aprilie 1919, p. 4; „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 38, din 19 aprilie 1919, p. 6.

³⁰ „Patria”, anul I, nr. 55 din 20 aprilie 1919, p. 3; „Renașterea Română”, anul I, nr. 77, din 20 aprilie 1919, p. 5; „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 39, din 24 aprilie 1919, p. 3.

- 4.240 coroane și 96 filleri, în 12 mai 1919³²;
- 1.063 coroane, în 16 mai³³;
- 2.136 coroane și 35 filleri, în 17 mai 1919³⁴;
- 2.861 coroane și 40 filleri, în 20 mai 1919³⁵;
- 110 coroane și 30 filleri, în 31 mai³⁶;
- 9.411 coroane și 95 filleri, în 5 iunie 1919³⁷;
- 30.002 coroane și 70 filleri, în 21 iunie 1919³⁸;
- 1.685 coroane și 60 filleri, în 26 iunie 1919³⁹;
- 618 coroane, în 28 iunie 1919⁴⁰.

Parcurgerea informațiilor avute ne permit concluzia potrivit căreia în perioada 18 martie - 28 iunie 1919, pentru *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*, locuitorii județului Sibiu au contribuit cu suma de 111.251 coroane și 46 filleri. Suma reprezenta circa 15,89% din cea totală intrată în contul fondului. Baniile colectate au provenit de la societăți comerciale și bancare, instituții ale administrației publice, comanda-mente ale eșaloanelor militare, instituții de cultură și știință, instituții religioase, asociații civice și persoane particulare.

Alături de bani, în *Fondul jertfelor liniei de demarcație* s-au colectat și unele bunuri materiale și produse alimentare. Ziarul „Telegraful Român”, nr. 59, din 26 iunie 1919, spre exemplu, înregistrează faptul că locuitorii din satul Boian, județul Târnava Mică (azi, în județul Sibiu) au mai predat Comitetului Executiv diverse albituri și 61 feldere de porumb⁴¹. Întrucât o ferdelă de porumb cântărește 13-14 kg, putem estima că donația locuitorilor din Boian s-a ridicat la circa 800-850 kg.

³¹ „Renașterea Română”, anul I, nr. 87, din 4 mai 1919, p. 3; „Patria”, I, nr. 65, din 4 mai 1919, p. 2; „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 44, din 10 mai 1919, p. 6.

³² „Patria”, anul I, nr. 70, din 13 mai 1919, p. 2; „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 54, din 14 iunie 1919, p. 6; „Renașterea Română”, anul I, nr. 117, din 15 iunie 1919, p. 3.

³³ „Renașterea Română”, anul I, nr. 95 din 16 mai 1919, p. 2; „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 48, din 24 mai 1919, p. 7.

³⁴ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 46, din 17 mai 1919, p. 6.

³⁵ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 47, din 20 mai 1919, p. 2.

³⁶ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 50, din 31 mai 1919, p. 6; „Renașterea Română”, anul I, nr. 106, din 1 iunie 1919, p. 3.

³⁷ „Renașterea Română”, anul I, nr. 109, din 5 iunie 1919, p. 2; „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 52, din 7 iunie 1919, p. 6.

³⁸ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 57, din 21 iunie 1919, p. 6; „Renașterea Română”, anul I, nr. 123, din 22 iunie 1919, p. 3.

³⁹ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 59, din 26 iunie 1919, p. 6; „Renașterea Română”, anul I, nr. 135, din 6 iulie, 1919, p. 3.

⁴⁰ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 60, din 28 iunie 1919, p. 7.

⁴¹ „Telegraful Român”, anul LXVII, nr. 59, din 26 iunie 1919, p. 6.

Considerații finale. Atrocitățile comise de ocupații maghiari împotriva locuitorilor români din zona liniei de demarcație, în 1918-1919, au generat un puternic sentiment de solidaritate cu victimele opresiunii, în întreg spațiul românesc. Din inițiativa femeilor românce din Sibiu, la 18 martie 1919 s-a constituit *Fondul jertfelor liniei demarcaționale*, prin intermediul căruia urma să se vină în sprijinul victimelor violențelor maghiare.

Contribuția locuitorilor din județul Sibiu la *Fondul jertfelor liniei demarcaționale* s-a ridicat la suma de 111.251 coroane și 46 filleri.

Apelul femeilor din Sibiu

Apel
către românii de pretutindeni
Contribuiți la „Fondul jertfelor liniei de demarcație”

Bandeles maghiare prin sălbătăciile săvârșite dincolo de fosta și actuala linie de demarcație, au lăsat în urma lor o mulțime de orfani, văduve și nefericiți ajunși la sapă de lemn.

Pentru a putea veni fără întârziere în ajutorul acestor victime, cu bani, medicamente, haine, adăpost și alte mijloace potrivite, femeile române din Sibiu și împrejurimi în adunările ținute la 14 și 18 Martie 1919 au înființat

„Fondul jertfelor liniei de demarcație”
cu sediul în Sibiu, strada Baier Nr. 1 (Banca generală de asigurare, edificiul „Albina”) — urmând ca prin chete, colecte, daruri benevoale ori alte ofrande să se adune capitalul necesar.

Fondul va fi în întregime, până la epuizarea lui totală împărțit în formă de ajutoare victimelor menționate.

Administrarea fondului se va face prin institutul de credit și economii „Albina” — la care au să se verse direct toate ofrandele.

Impărțirea ajutoarelor se face de către un „Comitet executiv” — compus din 18 doamne, din Sibiu, ales în adunarea din 14 Martie 1919, — pe baza cererilor sau rapoartelor înaintate pe adresa sus indicată și prevăzute cu certificarea oficiului parohial respectiv despre identitatea persoanelor și adevărul celor cuprinse în text — sau în lipsa acestora pe baza rapoartelor autorităților române, militare sau civile.

Predarea ajutoarelor se face prin delegații de femei, sau oficii parohiale, sau reuniuni române de femei, sau autoritățile române administrative.

Contribuțiile la fond se declară terminate pe ziua de 1 Maiu 1919.

Toate ofrandele făcute și înregistrate la acest fond, se vor publica în foile românești din Ardeal — deocamdată în formă sumară, rămânând să se dea publicității un buletin despre toți donatorii.

După epuizarea fondului „Comitetul executiv” va consta împlinirea scopului și va da publicității bilanțul lichidării fondului.

Apelăm la generositatea românilor de pretutindeni să contribuie la alinarea suferințelor.

„Comitetul executiv”
Prezidentă: *Catrina A. Bârseanu*

Sursa: Ziarul *Patria*, anul I, nr. 56, din 14/27 martie 1919, p. 2

CAROL AL II-LEA - UN CULT PENTRU UN REGE CAROL II - A CULT FOR A KING

Daniel Dieaconu*

Abstract

This article is dedicated to the reign of Carol II, focusing on one of the defining features of the Carlist Decade - the cult of the personality of the king. Using rich and diverse documentary sources, the study attempts to present the causes that generated this tendency, the context in which so easily got in and the instruments of power that supported the royal cult: the Camarilla, Country's Guard, the Ministry of National Propaganda, the Front of the National Revival, but also the press, literature, radio, cinema or public ceremonial, especially by the "Restoration Celebrations". Also, the main purpose is the following: the legitimation of his regime, first "the restoration" and then the regime of monarchical authority.

Keywords: King Carol II, Camarilla, Country's Guard, Front of the National Revival, Ministry of National Propaganda.

Carol al II-lea, prin cultul personalității sale, prin exacerbarea lui, reprezenta o noutate chiar și pentru secolul al XX-lea european, amploarea sa fiind nemaiîntâlnită pe scena politică românească. Cultul personalității nu era ceva neobișnuit, apăruse în România modernă la Alexandru Ioan, apoi la Carol I și Ferdinand I, dar cu o mai mică intensitate și cu camarile mici.

Dan Berindei surprindea trăsăturile regelui care au fost definatorii în modelarea caracterelor domniei sale: „Carol al II-lea nu s-a născut la timpul potrivit. Ar fi fost un reușit prinț al Renașterii italiene. Inteligent, ambițios, având arta de a înțelege dimensiunile unor probleme, preocupat de binele țării, dar numai în măsura în care ea era sau rămânea a sa. Iubind fastul și știind să se vedetizeze – ceea ce poporului îi place îndeobște! – dar totodată dominator, necolaborând bine decât cu cei care-l serveau și-l laudau, necinstit, căutând a trage profituri materiale din orice și crud ca un rege asirian”. Autorul menționat încerca să afle cauzele: Carol nu a avut parte de educația lui Carol I și a lui Ferdinand I, regina nu s-a prea preocupat de el, iar regele nu prea a reușit¹.

* Doctor în istorie, danieldieaconu@gmail.com.

¹ D. Berindei, *Vlăstarul teribil al dinastiei de Hohenzollern Sigmaringen – Carol al II-lea al României*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 5 (45), 2000, p. 4, 7.

Florin Constantiniu îl completa: exemplul tatălui nu a fost bun pentru Carol. Nici al mamei. Membrii familiei regale nu înțelegeau limitele privilegiului².

Încă de mic, Carol a fost favoritul tuturor, beneficia de o atenție deosebită din partea familiei și a celor din jurul său. Era prințul moștenitor și, spre deosebire de tatăl și unchiul său, se născuse prinț moștenitor și era conștient de acest lucru, considera că este superior celorlalți și se comporta ca atare.

La susținerea bacalaureatului în 1912, elevul Carol era în frac și foarte dezinvolt, în ciuda unor gafe. La sfârșitul susținerii, președintele comisiei declara: „Noi te privim azi ca pe făptura noastră și ne ești drept și te iubim cum orice om își iubește rodul sufletului”.

Regele Carol I nu a fost mulțumit de susținerea bacalaureatului, considerând că prințul a câștigat doar la capitolul popularitate. L-a trimis la Universitatea de Vară a lui Iorga, unde însă nu a fost primit ca un cursant obișnuit, ci cu mare fast, cu steaguri tricolore și arcuiri de triumf, cu gardă de onoare și cu urale de către cei 6.000 de participanți. Însuși Iorga i s-a adresat prințului în cuvântul său de deschidere a cursurilor³. Astfel de evenimente l-au pregătit pentru viitor, pentru un viitor în care el să dețină un rol primordial, iar cei din jurul său să contribuie la crearea unei astfel de imagini. Regele Ferdinand era un timid care disprețuia, la fel ca și Carol I, lingușirile. Mai mult, lui nu-i plăceau nici mulțimile, cu atât mai puțin „băile de mulțime”, ca să folosim un termen apropiat zilelor noastre.

Dar prințul Carol era altfel și responsabilitatea pentru excesele sale a fost atribuită: educației primite – în fapt lipsei de educație riguroasă; moștenirea maternă, celor care l-au înconjurat de mic cu adulație și nu l-au responsabilizat.

A aflat mediul propice: s-a putut proiecta pe nimbul pe care imaginația romantică a naționalismului românesc îl făurise. Devenise de mic cunoscut din fotografii din ziare, reviste, almanahuri. Fotografii ca elev la liceul militar (unde fusese doar o singură zi), în uniformă de „mic dorobanț” (a precedat cercetășia în România), în costum popular românesc, la bacalaureat, pe front etc. Era o propagandă discretă, dar bine organizată.

Cât timp rege era Ferdinand și prim-ministru era Ionel Brătianu, prințul Carol nu și-a putut impune ideile și rolul și, mai târziu, în timpul exilului său, motiva renunțarea la tron prin faptul că se simțea sufocat de Ionel Brătianu și regina Maria.

În străinătate însă, în jurul principelui Carol, care renunțase la tron, s-au grupat mai mulți oameni, unii crezând sincer în capacitățile sale și în rolul pe care l-ar putea avea în politica românească, alții, la fel, vizionari, dar sperând că se vor menține în curtea regală odată cu întoarcerea lui Carol, pe tronul deținut de fiul său

² F. Constantiniu, *Carol al II-lea sau despre împămbântenirea dinastiei. Un român autentic: înjură și face datorii*, în „Dosarele Istoriei”, nr. 5(45), 2000, p. 9.

³ P. Țurlea, *Cum și-a luat BAC-ul Carol al II-lea la Palatul Peleş*, pe „Historia.ro”, accesat 12 septembrie 2017.

minor, Mihai. Anturajul din exil al principelui era format din indivizi de diferite profesii și clase sociale, uniți de o solidaritate dată de scopul urmărit și au început preparativele pentru o grabnică „restaurație”, încercată în 1928, insuccesul devenind un impuls spre o mai bună coordonare și eficientizare a acțiunilor, găsirea mijloacelor materiale pentru propagandă și pentru ajungerea în țară, strângerea legăturilor cu ofițerii filo-carliști din armată română și cu alte persoane care puteau contribui la crearea unui curent favorabil „restaurației”.

Cetățenii României fuseseră dezamăgiți de Averescu, care promisese „îndreptarea” țării, iar în 1929-1930 o nouă iluzie se prăbușea: „era nouă” a ardelenilor lui Iuliu Maniu. Mentalul colectiv al românilor își căuta un nou idol, un salvator în care să-și pună speranțele, care să le rezolve multiplele probleme, multe dintre ele datorându-se crizei economice, dar și precarității clasei politice românești, sfâșiată de numeroase dizidențe, de scandaluri oneroase, care umpleau paginile ziarelor vremii. S-a creat o nouă legendă a unui principe izgonit de „cei răi” – liberalii – și care nu ar fi vrut să ajungă pe tron un om tânăr, dinamic, ce vădise o fire independentă, ce părea mai greu de controlat; principele apărea în fața românilor cu unele mari atuuri: era primul vlăstar al dinastiei prusace născut în România, în credința ortodoxă, a majorității românilor, era mai apropiat de oameni, nu ținea la „morga” princiară și nu avea nici răceala solemnă a unchiului său și nici timiditatea bolnăvicioasă a tatălui⁴.

În jurul acestei legende s-a creat curentul „carlist” din țară, întreținut de curtea principelui din exil, dar și de partizanii săi din țară. În rândul Regentei, sprijinitori ai principelui, care realizau lipsa lor de autoritate și nevoia unei conduceri unitare, nu tricefale, erau patriarhul Miron Cristea și principele Nicolae. Dintre guvernanți erau și filo-carliști, și nu are de ce să ne mire că în primăvara anului 1930 s-a răspândit broșura-manifest „Să vină Salvatorul” cu acordul tacit al Ministerului de Interne condus de Alexandru Vaida-Voevod⁵. Acesta s-a dovedit un devotat carlist de-a lungul întregii domnii. Iuliu Maniu, deși recunoștea, într-un memoriu din 1934 că a susținut „cauza Principelui Carol”, în urma unor promisiuni primite de la Carol și de la Elena Lupescu, se va afla, apoi, în fruntea opozițiilor regimului, considerând că bunul mers al democrației fusese ocolit⁶. Însă compromisul lui Iuliu Maniu a fost mai mult decât important în realizarea „restaurației”, liderul țărănist, care voia să lovească în liberali, constată că promisiunile nu s-au respectat și că regele are aspirații deasupra conceptului

⁴ Vezi pe larg articolul lui I. Scurtu, *Carol al II-lea, un portret politic*, în „*Dosarele istoriei*”, nr. 5(45), 2000, p. 14-18.

⁵ I. Scurtu, *Carol al II-lea, un portret politic*, p. 15.

⁶ „*Dosarele Historia*”, an III, nr. 25, martie 2004, p. 36; D. Berindei, *Carol al II-lea al României*, în „*Dosarele istoriei*”, an V, nr. 5(45), 2000, p. 6.

„regele domnește, dar nu guvernează”. A contat și criza de guvern de care regele a profitat, impunându-i guvernului decizii importante, pe care Maniu le-a acceptat⁷.

Pe lângă tinerii ofițeri ce doreau un rege din generația lor și nu a bătrânilor generali, stingheriți de un rege minor ce nu putea aprecia virtuțile ostășești, în curentul carlist s-au înregimentat acei oameni ce își așteptau răsplata după urcarea pe tron a lui Carol. Printre ei și lideri țărăniști ce sperau la continuarea guvernării, chiar și liberali și, bineînțeles, conducătorii partidelor mici.

Curtea principelui, închegată în exil, deține însă prim-planul, unită în jurul Elenei Lupescu, interesată în a deține preeminența în fața regelui, de a lupta împotriva marilor partide, PNT și PNL, dorind să se impună în viața politică și viața publică, dar și să obțină avantaje materiale. Pentru aceasta, constatând aplecarea regelui spre o imagine idolatră, percepând corect vanitatea sa imensă, au început să-i ofere acestuia primele pietre ale unui edificiu – cultul personalității – ce se va dezvolta an de an, până la „propaganda totală” necesară prezentării unui regim autoritar, văzut ca singura salvare a țării⁸. Acest fapt nu s-ar fi putut realiza prin respectarea cursului democrației. Iar regele Carol al II-lea nu era un democrat, o sesiza Catherine Durandin: „Prin temperament și prin convingere Carol II nu este un democrat. El se arată sensibil la atacurile împotriva democrației parlamentare lansate de legionari și de teoreticienii lor, Nichifor Crainic și Nae Ionescu, de tradiționaliștii conservatori, poetul Octavian Goga și profesorul Cuza, de tehnocrații corporatiști”⁹. Pentru aceasta, regele Carol al II-lea trebuia să creeze o antiteză între partidele „politicianiste”, corupte și nevolnice, și tronul ocupat de un rege puternic, sprijinit de popor. De aceea, încă de la începutul domniei, a utilizat instituțiile statului, impunându-și oamenii săi în posturile cheie, folosind mijloacele de cenzură, sprijinind din fondurile statului campanii electorale și de presă, personalități ale culturii ce îi puteau fi folositoare. A creat noi instituții în sprijinul regimului și cultului său: Straja Țării, Frontul Renașterii Naționale și Ministerul Propagandei Naționale. Și ca o adevărată instituție – camarila regală.

Cultul personalității regelui Carol s-a putut dezvolta astfel prin intermediul presei, a actului de cultură, a radioului, a cinematografului și televiziunii și, de asemenea, prin numeroase ceremonii și festivități.

Regele a putut să facă primii pași spre crearea acestei imagini prin slăbirea partidelor politice, prin atragerea unor lideri în jurul regimului său (Octavian Goga, Alexandru Vaida-Voievod, Armand Călinescu, Gheorghe Tătărescu), prin înlăturarea membrilor familiei regale ce atrăgeau simpatia publicului (regina Maria,

⁷ S.A.N.I.C., *fond Casa Regală*, dos 30/1934, ff. 20-21; „*Dosarele Historia*”, an III, nr. 25, martie 2004, p. 36.

⁸ Diana M. Păunoiu, *Sărbătoare și propagandă în timpul regelui Carol al II-lea- 1938-1940*, Editura Academiei Române, București, 2013 p. 13.

⁹ Catherine Durandin, *Istoria românilor*, Institutul European, Iași, 1998, p. 225.

în special, principele Nicolae, principesa Ileana, Elena a Greciei, soția sa)¹⁰. Pașii regelui, de început în acest sens, au fost mici, dar abil. „Păpușar” politic, a pregătit „falimentul” partidelor politice, reușind să impună unei mari părți a opiniei publice necesitatea unui rege autoritar, înconjurat de o aură providențială.

Odată cu impunerea regimului autoritar, cultul personalității regale devenea politică de stat, cunoscând o intensitate nemaiîntâlnită. Nu s-ar fi putut ajunge la o astfel de stare de fapt fără aportul camarilei, a instituțiilor statului, fără venalitatea oamenilor politici, fără tergiversarea decizională a unor factori de putere, precum Iuliu Maniu, fără aportul unor suporteri sinceri, naivi, care, de la regim la regim, își îndreptau speranțele spre conducători, ca apoi, invariabil, să fie dezamăgiți.

Regele Carol al II-lea a înțeles rolul culturii în crearea unei imagini și a încurajat pe cei care îi aduceau elogii, scriitori, minori sau de prestigiu. Unii voiau foloase materiale sau protecție, cum a fost cazul lui Tudor Arghezi, controversat prin versurile sale, considerate de unii chiar indecente¹¹. Protipendada politică și culturală a înțeles că ascensiunea sau menținerea în funcții depinde de favorurile regale sau ale camarilei. De asemenea, mentalul colectiv al epocii părea pregătit să primească strălucirea unui regim ce-i va scăpa de toate tarele vechilor guvernări. La începutul domniei, Carol și-a dat seama ce importantă este atragerea unor intelectuali de marcă de partea sa și astfel și a mijloacelor de propagandă. I s-au alăturat printre alții Alexandru Rosetti, Cezar Petrescu, Constantin C. Giurescu¹².

Sprijinirea culturii era îmbinată cu numeroase manifestări culturale, la multe dintre ele participând și regele sau reprezentanții săi și cu prezența presei care relata despre augusta participare.

În 1930, după venirea în țară și urcarea pe tron, regele Carol are o activitate culturală deosebită, participând la multe manifestări, arătând că își ia în serios numele de „Brâncoveanu al culturii românești”, așa cum îi răspunde lui Nicolae Iorga la discursul de deschidere a „Universității Populare” de la Vălenii de Munte la 15 august. La 4 septembrie este prezent cu un cuvânt comemorativ la monumentul poetului M. Săulescu mort în Primul Război Mondial. La 18 octombrie are un discurs la comemorarea lui Carol Davila, iar la 20 octombrie prezidează serbările ocazionate de cei 10 ani de existență a Universității Românești din Cluj, ca apoi la 21 octombrie să deschidă cursurile acestei universități. La 13 noiembrie

¹⁰ P. Seicaru, *Istoria partidelor Național Țărănesc și Național Liberal*, Editura Carpați, Madrid, vol. II, 1963, p. 180-190; I. Scurtu, G. Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, Editura Paideia, București, 1999, p. 350, 397.

¹¹ G. Catalan, „Frumosul crai”, în „*Dosarele istoriei*”, nr. 5 (45), 2000, p. 37; P. Țurlea, *Carol al II-lea și Camarila Regală*, p. 109.

¹² I. Scurtu, *Carol al II-lea, conducător politic*, p. 25-26.

este prezent cu un cuvânt omagial la congresul Astei¹³. Un adevărat tur de forță... Adăugăm participarea la inaugurarea Uzinelor Hidrotehnice Dobrești.

La Cluj este prezent la concursul de automobile „Feleac”, dar și la aniversarea a 10 ani de existență a Universității „Ferdinand” din Cluj¹⁴. La 13 iunie 1937, devine, de altfel, „Doctor Honoris Causa” al Universității „Ferdinand I” din Cluj-Napoca. La 8 septembrie 1933, participă din nou la Serbările Astei, prezența lui devenind o adevărată tradiție la această manifestare¹⁵. La fel, devenise tradiție prezența sa la „Ziua Cărții”, unde ținea discursuri, mai apoi manifestarea devine „Săptămâna Cărții” și apoi „Luna Cărții”. Participarea sa și numărul tot mai mare de edituri prezente arată o efervescență a lumii cărții, un rol important având și regele.

La 30 noiembrie 1935 participă la inaugurarea Bibliotecii Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industrie din București. La 12 octombrie 1937 este prezent la monumentul lui Horia, Cloșca și Crișan de la Alba-Iulia¹⁶. La Oradea s-a dezvelit statuia lui Carol al II-lea la iunie 1937, la serbările aviației. Episcopul Nicolae Popovici vorbea despre cei șapte ani care au trecut de la sosirea regelui în zbor pe plaiuri bihorene și îi ura „să conducă cu mână tare și brațul înalt spre tărâmurile culturii, ale progresului și al fericiri desăvârșite”¹⁷.

Manifestările culturale și omagiale la care participă regele sunt numeroase și diverse în toate regiunile țării, regele ținând să fie prezent în mijlocul a cât mai multor pături sociale. La 2 iulie 1937 participă la Serbările Arcășești la Bucșoia-Bucovina, devenind Mare Vornic al Arcașilor, primind buzduganul tradițional¹⁸.

În iunie 1939, regele Carol al II-lea venea în județul Neamț pentru inaugurarea monumentului vânătorilor de munte ridicat pe Dealul Gol, lângă Cetatea Neamț. A fost întâmpinat de străjeri, de țărani în costume populare și a trecut pe sub un arc de triumf ridicat pentru acest eveniment¹⁹. Regele participă la numeroase evenimente culturale și religioase în 1939 pe care îl putem considera un apogeu al manifestării cultului personalității sale. De Anul Nou este la Patriarhie și apoi la Palatul Regal, vorbind despre înzestrarea oștirii, dată fiind și situația grea la hotarele țării.

De Bobotează merge pe malul Dâmboviței la aruncarea rituală a crucii și primește defilarea trupelor. „Vinerea Mare” e la Patriarhie, la fel și la „Înviere”,

¹³ *Enciclopedia Română*, vol. I, vol. I, Statul, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 947.

¹⁴ SANIC, Fond Casa Regală. Miscelanee, dos. nr. 644, ff. 1-12.

¹⁵ T. Gh. Sidorovici, *Carol II. Din culmea unui deceniu de glorioasă domnie*, București, 1940, p. 75-77.

¹⁶ T. Gh. Sidorovici, *Carol II...*, p. 69, 77, 87.

¹⁷ „Universul”, 8 iunie 1937 – „Dezvelirea statuii M. S. Regelui la Oradea”, p. 7.

¹⁸ T. Gh. Sidorovici, *Carol II...*, p. 87.

¹⁹ Mihaela Cristina Verzea, N. Dumitrașcu, *Familia regală în județul Neamț*, Editura Constantin Matasă, Piatra-Neamț, 2017, p. 189.

unde nu lipsesc salvele de tun (101), dar și defilări²⁰. Participă la jurământul Școlii de Ofițeri²¹.

Atenția acordată presei ne este confirmată de un articol din „Universul”, din 30 noiembrie 1930, care arată că deja „presa este înfeudată”, pentru crearea unui „ritm nou”, în care să se ajungă la o „autoritate neștirbită a suveranului”. Presa a devenit principalul mijloc de promovare a cultului regelui și acest lucru vă este dezvăluit într-un subcapitol special dedicat. O parte a presei a fost atrasă prin subvenții și prin oportunitismul unor directori cărora li s-a promis ascensiune politică²².

În 1939, articolele din ziare dedicate regelui sunt covârșitoare, urmărindu-i-se activitatea și prezentând-o elogios. Regele a dăruit soldaților cărți de Crăciun și această faptă filantropică a fost larg prezentată²³. De mare efect mediatic a fost „Plugul Regelui”: regele a dat 1 000 de pluguri pentru țăranii nevoiași²⁴. „Neamul Românesc” din 5 noiembrie 1939 publică sub titlul „Regele și nevoile plugarului” cuvântarea regelui ținută la inaugurarea Căminului Academiei de Agricultură”. Astfel apărea imaginea „regele – părintele țăranilor”. Pentru această imagine a sprijinit studiile de sociologie rurală ale lui Dimitrie Gusti.

Interesantă este ideea „serviciului social”: tinerii universitari ieșiți de pe băncile facultăților erau trimiși un an să profeseze la sate. A funcționat doar un an, regele văzându-l ca pe un „vis năruit”. La sate instituția centrală era căminul cultural, care trebuia să acționeze în domeniul sanitar, economic, educațional²⁵. Campaniile monografice au început prin Seminarul de Sociologie al Universității din București, apoi prin Institutul Social Român condus de Dimitrie Gusti, ca după aceea să se constituie echipele regale studențești sprijinite de Fundația Regală Principele Carol. În iunie 1934 echipele au plecat după cuvântul regelui care a ținut să le aprecieze dorința și entuziasmul²⁶.

„Marea Neagră” din Constanța din 7 decembrie 1939 evidențiază legătura dintre țară și rege într-un articol intitulat „Încrederea țării”, iar „Gorjanul” din Târgu-Jiu elogiază „Proeminenta personalitate a Majestății Sale Regelui Carol al II-lea”.

Presa a fost cel mai important instrument de propagandă folosit de rege și camarila sa.

²⁰ „Grănicerul”, an VIII, aprilie 1939, p. 50-51. Coperta revistei conține fotografia regelui și la fel sunt multe și în interior.

²¹ „Grănicerul”, an VIII, ianuarie 1939, p. 9, 13.

²² I. Scurtu, *Carol al II-lea, conducător politic*, p. 25-26.

²³ „Suceava” din Cernăuți – 4 ianuarie 1940 - „Faptă Regală”; „Capitala” – 30 decembrie 1939 – 60.000 de volume; „Porunca Vremii” – 31 decembrie 1939 – „Cărți pentru soldați”; „Semnalul” – 25 decembrie 1939 – „Danii regești”; „Universul” – 30 decembrie 1939 – „Soldatul citind”.

²⁴ „Grănicerul”, an VI II, ianuarie 1939, p. 3.

²⁵ L. Boia, *Capcanele istoriei*, p. 115-116.

²⁶ *Enciclopedia Română*, vol. I, p. 950.

De asemenea, radioul a fost preluat treptat prin oamenii săi, un mijloc modern de propagandă. Nimeni până la el (chiar și pe plan european) nu a folosit cu atâta eficiență radioul, fiind astfel un fel de pionier²⁷.

N. D. Cocea a fost un mare radiofil, după cum o arată însemnările sale zilnice. Iată un exemplu de folosire a radioului de către rege: „Ziua de naștere a regelui. De trei zile nu-i mai tace gura radioului anunțându-ne evenimentul acesta extraordinar. Și presa – prin toate penele redactorilor și colaboratorilor ocazionali: miniștri, ministeriabili, frontişti, străjeri, lingăi etc., etc. – îi ține hangul. Tot ce vreți. Pe toate glasurile. Și pe toate limbile. Curat vorba M.S: „N-am c... destul de mare pentru toți câți ar vrea să-l lingă”²⁸.

Regele era atent la evenimentele care se puteau transforma în capital de imagine. Astfel, cununa și boteza, pe apropiații săi, dar și oameni simpli din țară, participând personal la nunți și cumetrii sau trimițând pe prefecți sau rezidenți regali, fapte prezentate în presa vremii²⁹. Prezentăm un exemplu, cel al celebrului în epocă, Petrache Lupu, ciobanul de la Maglavit. Acesta a avut o primă viziune la 31 mai 1935, a adunat în satul său mulțime de pelerini³⁰. Carol al II-lea a intuit forța mediatică a evenimentului. A botezat un copil al lui Petrache Lupu prin generalul Sichițiu, comandantul Corpului I de armată, care a primit numele de Mihai. A oferit la botez 15.000 de lei și s-a intitulat ctitor al lăcașului de cult ce urma a se ridica la Maglavit³¹.

Episodul mistic de la Maglavit a devenit parte a conflictului dintre rege și Codreanu. Acesta din urmă a inițiat construirea unei „case verzi” la Maglavit, spunând că mesajul ciobanului este cel pe care legionarii îl transmit de 10 ani³².

Modelul politic pentru Carol al II-lea a fost Carol I, avea un adevărat cult pentru el, care fusese exigent, dominator, impunea respect, era adeptul militarismului de tip prusac, dar nu avea o camarilă care să-l influențeze și nici nu admitea intervenția soției în treburile țării, îndemnând-o spre sprijinirea culturii. Carol al II-lea își dorea să fie un rege mare, la fel ca unchiul său³³.

A orchestrat mai multe manifestări dedicate lui Carol I, prin acestea făcând legătura peste timp cu domnia sa, el fiind un continuator al celor doi regi ce l-au precedat și desăvârșitor al operelor acestora.

²⁷ I. Scurtu, *Carol al II-lea, conducător politic*, p. 25-26.

²⁸ N. D. Cocea, *Jurnal*, Ed. Politică, București, 1970, p. 70-71. Notă din 16 octombrie 1939.

²⁹ „Universul”, anul 57, nr. 220, 12 august 1940. Regele boteza cel de-al 16 copil al unei familii din Sălaj. La ceremonie, din partea regelui participa rezidentul regal dr. Coriolan Morar.

³⁰ D. Carciaga, *Mecanismele ueni afaceri profitabile*, în „Historia”, an X, nr. 103, iulie 2010, p. 14.

³¹ „Realitatea Ilustrată”, 7 august 1936; „Realitatea Ilustrată”, 9 septembrie 1935.

³² A. M. Stoenescu, *Petrache Lupu, legionarii și Carol al II-lea*, în „Historia”, an X, nr. 103, iulie 2010, p. 20.

³³ I. Scurtu, *A fost Carol al II-lea un dictator*, p. 50.

Carol al II-lea a cultivat propria lui imagine aproape obsesiv. Deși pentru mulți a fost „un adevărat rege al carnavalului”, Carol a profitat din plin de fizicul său, de uniforme cu care se îmbrăca, folosind în mod constant acest factor în scopul promovării propriei imagini în rândul opiniei publice³⁴ Grigore Gafencu relatează: „La Julieta sunt șase fotografii. Regele Carol în șase uniforme diferite. La mijloc, în mărime naturală, regele Carol cu coif, panaș, epoleți, șireturi, cisme. Un zeu, nu al războiului, desigur, poate nici al armatei, dar în orice caz al uniformei. În orice caz prea multe fotografii”³⁵.

Mihai, „Mare Voievod de Alba Iulia”, fiul lui Carol al II-lea, referindu-se la situația României de la sfârșitul anilor '30, consemna: „În timp ce uzinele germane de armament mergeau în plin, suveranul României dădea impresia că se interesează mai mult de croiala uniformelor sale sclipitoare decât de mobilizarea necesară a armatei. În acele vremuri tulburi, țara avea nevoie de un monarh luminat, dar ea avea în fruntea ei un dictator de operetă, care amintea neplăcut de domnitorii și pașii ocupației turcești”³⁶.

O imagine revelatoare ne oferă Constantin Argetoianu prin relatările sale: „Nasturi, trese, modele de șepci și chipiuri, schițe de tunici și lampasuri de pantaloni zăceau azvârlite pe mesele și canapelele saloanelor de jos din Palatul Regal”³⁷.

Noile uniforme realizate de Carol al II-lea au fost prezentate prima dată la parada militară din data de 10 mai 1931. Împrumutând elemente din mai multe culturi, „armata noastră și-a schimbat cu desăvârșire înfățișarea. Șepci ca la ruși și ca la japonezi. Culori violete. Uniforme de toate felurile: avem regimente de englezi, de suedezi, de germani din vremea imperiului [...] uniforme ciudate, multicolore, neobișnuite, în afară de tradițiile și datinile armatei noastre; în opoziție, de asemeni, cu simplitatea și uniformitatea cerute de necesitățile războiului”. Totuși, în ciuda amalgamului de elemente preluate din diferite culturi, acestea au fost bine primite de opinia publică, făcând „o frumoasă impresie”, dacă ar fi să dăm crezare presei timpului³⁸.

Imaginea regelui era percepută de populație ca făcând parte din automatismul cotidianului: fotografiile se aflau în manualele școlare, unde erau prezente și

³⁴ A. Majuru, *King Carol II and the Myth of “Eternal Romania”* în *Identity and Destiny: Ideas and Ideology in Interwar Romania*, Plural Culture and Civilization, 2007, p. 256.

³⁵ Gr. Gafencu, *Însemnări politice*, Ed. Humanitas, București, 1991, p. 18.

³⁶ Majestatea Sa Regele Mihai al României, *O domnie întreruptă*, convorbiri cu Philippe Vigié Desplaces, versiune în limba română de Ecaterina Stamatiu, București, Editura Libra, 1995, p. 73.

³⁷ C. Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX (1930-1931), București, Editura Machiavelli, 1997, p. 79.

³⁸ Gr. Gafencu *Însemnări politice*, p. 147-148; *Cum a fost sărbătorită ziua de 10 Mai în “Universul”*, 12 mai 1931, anul XLIX, nr. 124, p. 1.

bucăți din discursurile sale, în jurnalele cinematografice, în ziare și reviste, în ipostaze pitorești, o culme a pitorescului fiind apariția sa în costum de „Mare Străjer”³⁹.

Un alt exemplu ilustrativ: în data de 6 martie 1939, în urma unui control, a fost trimisa o adresă Prefecturii Putna care informa că în birourile președinților Tribunalului și Procuraturii nu se găsea pe perete portretul regelui Carol al II-lea și se dispunea luarea de măsuri ca toate localurile oficiale să fie înzestrate cu portretul regelui. Autoritățile putnene aveau nevoie de 200 de portrete ale Regelui și 122 ale rezidentului regal, la finele lunii martie a anului 1939⁴⁰.

N. D. Cocea a lăsat posterității mărturiile sale cu privire la regimul carlist de autoritate, de „regenerare națională”, sprijinit de propaganda oficială: „E ciudat sau semnificativ cum regele acesta, despre care se spun atâtea minunății la radio, în presă, în discursuri, la festivități, merge din instinct către tot ce este mai urât, mai mediocru. Uniforme aurite; oameni de duzină. Spectacole grotești, literatură proastă; politică de cârpeli. În fruntea instituțiilor: colonei, generali ieșiți la pensie sau neisprăviți și izgoniți vechilor partide. Nici un om cu adevărat om. Nicio inițiativă îndrăzneată. Nicio operă dusă la bun sfârșit. Un deputat al regimului, un om cinstit, Adrian Brudariu, îmi spunea amărât: „Nu s-a schimbat nimic, decât spoiala”. Și omul de încredere al primului ministru îmi mărturisea: „Se fură dragă, mai rău ca înainte și mai rău ca în codru”⁴¹.

Pasiunile sale, prezentate în lucrarea panegirică a lui T. Gh. Sidorovici, sunt automobilismul, filatelia, vânătoarea și câinii⁴². Carol a fost un mare filatelist, unul dintre cei mai mari ai epocii sale, și firească, în timpul domniei sale s-au emis mai multe timbre, cele mai multe prilejuate de mari manifestări pe tărâm românesc: „Jamboreea Națională”, congresul național de Istoria Medicinii – 1932, OETR; Expoziția filatelică – noiembrie 1932; Luna Bucureștilor-1936; serbările Restaurației – OETR – 1936; OETR – în beneficiul ei, 1935 etc.⁴³.

Mare iubitor de medalii și decorații, regele a creat și el câteva. Amintim Ordinul „Meritul Cultural”, cu chipul regelui, „Meritul Agricol”, „Virtutea Aeronautică”, Medalia Maritimă, Medalia „Amintirea regelui Carol II”. La 50 de ani de la ridicarea Palatului Peleş a emis Medalia Peleş (1933). Dintre insigne amintim „Pentru merit”, 1931, cu prilejul primei aniversări a „Restaurației”, pentru fapte de credință pentru suveran⁴⁴. „Decorația Suferinței” a scos-o în 1931, era un

³⁹ C. Sandache, *Europa dictaturilor și originile războiului româno-sovietic*, Ed. Militară, București, 2007, p. 170-171.

⁴⁰ St. Borcea <http://adevarul.ro/locale/focsani/cultul-personalitatii-timpul-dictaturii-carliste-portretul-suveranului-era-obligatoriu-institutiile-157024e4c5ab6550cb8945862/index.html>, accesat la 2 august 2017.

⁴¹ N. D. Cocea, *op.cit.*, p. 54.

⁴² T. Gh. Sidorovici, *Carol II...*, p. 29.

⁴³ *Enciclopedia României*, vol. I, p. 124-130.

⁴⁴ *Enciclopedia României*, vol. I, p. 89-96.

medalion de email alb cu două litere C încrucișate sub o coroană regală încercuită de o cunună de spini. Puiu Dumitrescu și Barbu Ionescu au fost primii decorați. Pentru amintirea pribegiei sale și a „restaurației” a emis și timbre și monede cu chipul regelui sub o cunună de spini, pentru ca oamenii, folosind foarte des monedele și timbrele să-și aducă aminte de suferința lui⁴⁵.

Un adevărat misionarism monarhic se făcea de către propaganda oficială. Pasiunile regelui deveniseră preocuparea principală a guvernanților într-o perioadă grea pentru Europa și România: parăzile, uniforme, mitingurile, demonstrațiile sportive⁴⁶. Spre exemplu, prezentăm câteva din multitudinea de evenimente de la „serbările restaurației”: 4 iunie - cursă de avioane, ca pe 6 iunie să fie premiați și decorați câștigătorii, dar și generali și miniștri. 8 iunie 1939 – „Marea Sărbătoare a Tineretului” din care nu a lipsit Te Deum-ul oficiat de Episcopul Străjii Țării. S-a cântat Imnul Străjii Țării – „Trei culori”. Au fost apoi activități de muzică și gimnastică, dansuri naționale și obișnuita defilare. Pentru „Ziua Sporturilor” au fost demonstrații pe Stadionul ONEF de gimnastică cu studenți și studenți și o cursă ciclistică cu punct de plecare Vadu Crișului⁴⁷.

Regimul de autoritate carlist s-a dorit a fi prezentat ca salvator al României. Era nevoie de legitimitate, de crearea imaginii unui conducător providențial. Pentru aceasta s-a conturat cultul personalității regelui de către instituțiile statului și de către instrumentele puterii aservite regelui: presă, radio, actul cultural, ceremonii etc. A avut succes, mai ales în provincie și în mediul rural. Dar pentru observatorii conștienți imaginea era alta, cu culori mult mai închise.

N. D. Cocea surprindea cu acuratețe, în 1939, un apogeu al manifestării propagandei în sprijinul regelui și regimului său: „Contrastul era așa de mare între frazele bombastice și răceala sau sărăcia sentimentelor, încât aveam mereu impresia unei farse jucate cu accente tragice de răposatul Nottara (...) Cum o fi suportând regele dacă nu e complet cretin și cum i-o fi plăcând? Dacă mai are un pic de sensibilitate într-însul, toate laudele astea lamentabile în monotonia lor lipsită de avânt, de spontaneitate, de spirit inventiv, măcar. Dacă presa ar fi liberă, dacă gura cetățeanului ar fi slobodă, treacă-meargă, ar fi explicabilă setea și goana asta pentru adulație. Dar așa? Cu cenzură! Cu stare de asediu! Să-ți pui slugile să te laude la gazetă. Să te declari satisfăcut. Să-ți tocmești tu singur argați cu ziua care să te ridice în slava cerului. Și să te potrivești vorbelor lor. Să te socotești om mare pentru asta! Haram rege! Nu i-o fi c... destul de mare. Dar nici căpățâna Măriei Sale nu-i mai mare decât c...”⁴⁸.

Sentimentul și datoria patriotică, unitatea poporului în jurul conducătorului, cultul personalității și omul nou sunt teme propagandistice care au cunoscut o

⁴⁵ N. Cosma, *Culisele Palatului Regal 1930-1940*, Ed. Globus, București, 1990, p. 168.

⁴⁶ I. Scurtu, *A fost Carol al II-lea un dictator*, p. 50.

⁴⁷ „Grănicerul”, an VIII, iunie 1939, p. 82.

⁴⁸ N.D. Cocea, *op.cit.*, p. 71. Notă din 16 octombrie 1939.

dezvoltare deosebită în timpul lui Carol al II-lea. Aparențele arătau o țară și un stat strâns unite în jurul regelui. Dar istoria a arătat că, așa cum o spuneau câțiva, puțini, oameni politici, era o „spoială”. Și limitele regelui și regimului său au fost vădite în momente de mare cumpănă a istoriei noastre. Regele a fost îndepărtat, dar temele propagandistice au fost preluate și în timpul lui Antonescu, ca în timpul lui Ceaușescu să ajungă la cote aberante și românii au fost parte activă sau martori la nașterea unor noi culte de proslăvire a conducătorilor țării.

**„NOI, PRIBEGII, RĂMÂNEM MISTUIȚI DE DOR...”
ULTIMELE SCRISORI ALE PRINCIPESII ILEANA
CĂTRE ALICE GRUNAU**

**WE, THE WANDERERS, REMAIN CONSUMED BY LONGING.
THE LAST LETTERS ADDRESSED BY PRINCESS ILEANA
TO ALICE GRUNAU**

Narcis Dorin Ion*

Abstract

The article which we propose to the readers of the “National Museum Journal” presents new, now first published, letters signed by Princess Ileana of Romania and dated between 8 January 1937 and 1970. The recipient of these letters of young Princess Ileana and their keeper over time was Alice Grunau (23 February 1903 - 28 July 1972), her best friend and confidant. Alice Grunau preserved with great care the correspondence from Princess Ileana and – thanks to some favourable circumstances – the letters are now found in Germany, in the personal archive of Mr. Vlad-Andreas Grunau, diplomat and engineer, the son of Alice Grunau and engineer Cașin Popescu.

Keywords: Princess Ileana of Romania, archduke Anton of Habsburg, Sonnberg, Bran, Hospital of the Queen’s Heart, Ștefan Habsburg, Alice Grunau.

Propunem cititorilor „Muzeului Național” lectura unor noi scrisori inedite – din perioada 8 ianuarie 1937-1970 – ale principesei Ileana a României. Destinatară și păstrătoarea peste timp a acestor scrisori de tinerețe ale Domniței Ileana a fost Alice Grunau (23 februarie 1903 - 28 iulie 1972), cea mai bună prietenă și confidentă a sa, cea care a ajutat-o pe principesă în organizarea Asociației Creștine a Femeilor din România și cea căreia Domnița i-a fost nașă de cununie și i-a botezat copiii. Corespondența primită de la principesa Ileana a fost păstrată cu mare grijă de Alice Grunau și – datorită unor împrejurări fericite – se păstrează azi în arhiva din Germania a domnului diplomat inginer Vlad-Andreas Grunau (n. 28 iulie 1943), fiul lui Alice Grunau și al inginerului Cașin Popescu¹.

* Director general al Muzeului Național Peleş, doctor în istorie, e-mail: narcisdorinion@yahoo.com

¹ Scrisorile principesei Ileana a României către Alice Grunau acoperă o perioadă de peste două decenii (1926-1947). Cele mai multe sunt scrise cu cerneală pe hârtie cu antet sau cu monograma principesei Ileana, iar o parte sunt cărți poștale ilustrate. Pentru amabilitatea

Ultimele două scrisori, din 1964 și 1970, scrise din exilul american al Maicii Alexandra, vin să întregescă și să încheie acest epistolar fabulos, ce se constituie în cea mai credibilă sursă documentară privind viața între două lumi a celei care a fost principesa Ileana a României. În ultima scrisoare către Alice Grunau, principesa Ileana, buna sa prietenă din tinerețe, mărturisea „teribilul dor care mă va mistui până la mormânt”: dorul de țară, pe care avea să o revadă în toamna anului 1990 pentru ultima dată în viață. Între ultimele gânduri exprimate în această amplă corespondență, remarcăm un adevăr fundamental exprimat de Maica Alexandra: „important este să ai amintiri frumoase, este una din cele mai perfecte comori pe care nu o poți pierde”.

8 ian[uarie] 1937²

Dragă Alice,

Iartă-mă că această scrisoare a trebuit s-o dictez, dar sunt din nou plină de speranță, ceea ce însa te rog să nu spui mai departe; îți spun însă ca să înțelegi de ce mă simt obosită.

Îți mulțumesc pentru toate scrisorile tale pline de drag și bunele urări. Îmi pot închipui cum a fost Crăciunul pentru tine, plin de amintiri, dar este o mare consolare pentru noi să avem³ credința că cei pe care i-am iubit și au murit, trăiesc mai departe.

Cu câtă plăcere aș dori să-ți văd din nou copiii, cred că sunt acum așa de mari.

și generozitatea cu care ni le-a pus la dispoziție pentru a fi cercetate și publicate, exprimăm și aici întreaga grațitudine doamnei Veronica Grunau și domnului Vlad-Andreas Grunau. Primele 78 de scrisori din această corespondență inedită au fost publicate anul 2016. Vezi Narcis Dorin Ion, „*Ani plini de rod bun treceau peste noi*”. *File din corespondența principesei Ileana a României cu Alice Grunau*, în „Muzeul Național”, XXVIII, București, Muzeul Național de Istorie a României, 2016, p. 157-221. În anul 2017 am continuat publicarea următoarelor 49 de scrisori sub titlul *File din istoria unei prietenii: principesa Ileana a României-Alice Grunau*, în volumul „Muzeul Național”, XXIX, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2017, p. 161-211. În anul 2018 am publicat scrisorile din perioada 1 ianuarie 1923-13 octombrie 1936, sub titlul *Gânduri către buni prieteni. Din corespondența principesei Ileana a României cu Alice Grunau*, în volumul „Muzeul Național”, XXX, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2018, p. 205-264. Fotografiile de epocă cu care am ilustrat acest articol provin din colecția domnului Vlad-Andreas Grunau.

² Scrisoare în limba germană către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu antet: SCHLOSS SONNBERG BEI HOLLABRUNN N. Ö. TEL: HOLLABRUNN 19. Traducerea a fost asigurată de domnul Vlad-Andreas Grunau. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

³ În text: *să cunoaștem, să știm*.

Eu, de asemeni, am reușit deseori cu greutate să știu cum să-l tratez pe Ștefan și să gădesc drumul spre inima lui, dar gândul următor m-a ajutat [să-mi dau seama] că el nu e numai fiul meu, ci și al lui Dumnezeu, și numai El îi cunoaște Drumul. Totdeauna când astfel de gânduri mă cuprind, mi se dezvăluie Cuvântul drept al lui Dumnezeu.

Crăciunul nostru a fost foarte frumos, mulți l-au împărțit cu noi împreună. Și a fost o adevărată bucurie, pe care noi toți, săraci sau bogați, ne-am dăruit-o reciproc.

Îți dăruiesc o carte care pe tine, cu siguranță, te va interesa⁴.

Nu știu ce fel de germană am produs eu și prietena mea, sper însă că vei pricepe. Ma bucur mult de micuțul de sub inimă, care trebuie să sosească în iulie. Mă simt bine, dar cu atâtea scrisori și serbări sunt azi cam istovită; cred că pricepi.

Cu mult drag și mare dor te îmbrățișez.

Ileana.

[februarie 1937]⁵

Ți-am trimis acu[m] câteva zile cartea făgăduită și o revistă *der Herold*, care, dacă-ți place, ți-l pot trimite în fiecare lună, după ce l-am citit. C.S. mai scot mici cărțițele cu articole special de bune [pe] care ți le voi trimite din când în când. Sunt mici și ușor de purtat în sacoșă.

Mie nu mi-a fost prea bine zilele acestea și am fost nevoită să stau culcată. E foarte frig și avem multă zăpadă care-mi face o poftă nebună de ski, dar pentru mine nu se poate. Ștefan învață serios skiul și merge deja extrem de bine și îi place foarte mult. Minola va începe și ea azi. Alexandra are și ea mici skiuri, scurte și late, pe care se simte mare persoană!

Tare mi-e dor de tine și să văd copiii[i] tăi și să-ți arăt pe cei [ai] mei. Citesc o carte care mă pasionează: În urmele⁶ Sfântului Paul. Foarte interesant din punct de vedere istoric, religios, antic și modern. Acu[m] citesc epistolele cu mai mare pricepere și interes, căci știu cui și de ce au fost scrise. Cantina și dispensarul merg foarte bine.

Cu dor și drag.

Ileana.

⁴ Paragraful care urmează a fost scris de principesa Ileana în limba română.

⁵ Carte poștală ilustrată, reprezentând o mică imagine a orașului Salzburg, expediată din Hollabrunn în februarie 1937 către „Dna Maior Dimăncescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumänien”. Ajunsă la destinație în 5 februarie 1937. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁶ Inițial era scris: *treptele*, tăiat.

2 martie 1937⁷

Alice dragă,

Mii de mulțumiri pentru scrisoare; mă bucur că ți-au plăcut cărțile⁸ ce ți le-am trimis; când mai dau peste așa ceva, îți voi mai⁹ trimite. În revistele C.S. sunt foarte multe și minunate care se pot aplica în viața ortodoxă¹⁰ și care să te ajute la lucru în A.C.F. Cât despre Catargi¹¹, el merge la București în curând și-l voi ruga să te primească; de altfel, îi voi da și o scrisoare cu anumite planuri ce nu¹² voi să le citească excelenta cenzură bucureșteană! El e extrem de simpatic, cu o figură delicioasă; soția lui e mult mai în vârstă și nu tace nici o secundă!

Eu o duc extrem de bine, mai ales acuși că se simte că vine primăvara, deși mai dă câte o ploa[i]e zăpadă; florile încep să iasă și când le văd pe ele înmugurind¹³ și ieșind și sarcina mea e mai ușoară. Citesc mult, mă adâncesc și caut s-adun pace în juru-mi; nu e întotdeauna ușor, căci avem legături multe și suntem mult chemați; dar acum, încet, mă retrag.

Dacă ai posibilitatea să-ți lași copiii[i] pentru câteva zile și să vii aci să te odihnești, te rog s-o faci; drumul, natural, dus și întors e parte din invitație. Cred că ți-ar face bine și eu m-aș bucura colosal să te am aci.

Am auzit cu tristețe de cele ce s-au petrecut în Asociație. Eu nu am zis nimic nimănui, căci de aci cred că mai mult aș încurca decât ajuta. Dar îmi pare nespuse de rău.

Marioara Romalo vine la mine cândva în [luna] mai, în drum spre Franța. Roagă, te rog, pe Natali[a Slivici] să-i încredințeze carte[a] despre viața lui Mrs. Baber Eddy ce i-am împrumutat-o, căci aș vrea s-o ream.

Copiii[i] sunt o nostimadă. Guvernanta, Miss Fullerton, are o excelență influență asupra lor. S-au schimbat mult în bine.

Azi după amiază am dispensar, dar nu cred să vină mulți, căci e urât și ninge. Apoi trebuie să merg la mulți nenorociți în sat. E multă sărăcie, dar și nepricepere și lipsă de igienă.

Tare mi-e dor să te văd, să stăm mai pe lung de vorbă.

Cu mult, mult drag

Ileana.

⁷ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu antet: SCHLOSS SONNBERG BEI HOLLABRUNN N. Ö. TEL: HOLLABRUNN 19. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁸ În text: *cărțile*.

⁹ În text: *mai voi*.

¹⁰ În text: *Orthodoxă*.

¹¹ În text este scris clar: *Calergi*. Pare mai plauzibil să fie Henri Catargi, mareșal al Curții Regale a României.

¹² În text urma: *le*.

¹³ În text: *mugurând*.

Sonnberg.
15 mai 1937¹⁴

Dragă Sake,

Îți scriu să-ți mulțumesc din toată inima pentru mișcătoarea ta scrisoare; îmi pare așa de bine că șederea ta, deși așa de scurtă, ți-a folosit atâta. Îți mulțumesc și de veștile¹⁵ ce mi le dai despre Mama. Sper că vom reuși în curând s-o scoatem de acolo¹⁶. Și eu cred că schimbul este ceea ce i-ar face cel mai mare bine.

Mulțumesc mult pentru bunul gând să-mi trimiți ceva și pentru bicicleta ce mi-o va putea aduce Mama. Momentan nu am altă dorință numai o întrebare ce m-aș bucura dacă ai pune-o părintelui Galaction¹⁷: unde este cuvântul: „Crede și nu cerceta” și ce explicație i se dă.

Îmi pare nespus de rău că biata Teti¹⁸ nu a scăpat; în schimb, nu mai ai grija asta pe viitor, e acum inoculată. Dar, săraca, și e greu cu un copil să-l ții de la scărpinat. Sper că va trece repede și cu bine.

Te sărut cu drag

Ileana.

Sonnberg.
3 iunie 1937¹⁹

Dragă Sake,

Mulțumesc mult de tot pentru scrisoarea cu explicația care m-a interesat colosal și satisfăcut mult. Rar mai vreau²⁰ să știu ceva; de unde știm toți această

¹⁴ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, pe carton de format carte poștală. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁵ În text: *veștiile*.

¹⁶ De la sanatoriul din Merano.

¹⁷ În text: *Gallacteon*. Gala Galaction (pe numele real: Grigore Pișculescu; 16 aprilie 1879 - 8 martie 1961), preot și scriitor. Profesor de teologie, traducător remarcabil al Bibliei, membru al Academiei Române.

¹⁸ Sanda Tudora (Teti) Dimăncescu (14 decembrie 1934-1 septembrie 2015), fiica Aliciei Grunau și a lui Ioan Nelly Dimăncescu. Căsătorită cu Andrei Folbert, cu care a avut o fiică, Ingrid Cristiana (București, 1 august 1959-New York, 17 aprilie 1992).

¹⁹ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, pe carton de format carte poștală. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

²⁰ În text: *vrau*.

frază și de ce e așa de des citată cu ideea fermă de-a spune o lege a bisericei. Asta iar numai pentru a putea discuta în știrea celor ce le zic.

Aci, la fel, vremea ideală; de două zile mai răcoare, ceea ce e pentru mine mult mai ușor. Altfel, înot²¹ în bazin²² și e un deliciu. Copii[i sunt] bine și tot mai frumoși. Vizita lui Noëlle [Romalo] a fost extrem de plăcută. Dulceață de vișine²³, o bucurie, o mănânc la toate ceasurile²⁴!

Cu Mama o duc cu îngrijorare, dar mă bucur că e Mignon cu dânsa și că și dânsa vrea un specialist de aci.

Sonnbergul tot înflorește în liniște și pace și eu așept răbdătoare și mulțumită.

Cu mult drag.

Ileana.

Sonnberg.
11 iulie 1937²⁵

Sake dragă,

Tare rău îmi pare de nenorocul tă[u] cu boala și că ai trebuit să mergi la Sanatoriu, dar după câte îmi scrie Ana Burileanu²⁶ nu e chiar așa de rău; în tot cazul, așa sperăm cu toții. Nu te de[s]curaja. Între timp, am rugat pe Yvonna²⁷ să-ți prelungească chiria casei la Sinaia pe contul meu pe o lună, ca să te bucuri mai mult timp de aerul curat de acolo și să nu ai grija acestui lucru.

Dominic²⁸ a venit neașteptat Duminică, 4 iulie, la orele 11:50, aproape fără durere și cântărea 4.200 kg și, după toate semnele, nu era „ein frühgeburts”²⁹, ci cum trebuia. Îți închipui ce mândră sunt. Copii[i] ceilalți sunt încântați și-și adoră frățiorul. Anton a fost un înger tot timpul. Mă simt extrem de bine și mâine pun picioarele jos.

Am mult de scris și nu vreau să mă obosesc; scriu, iar, mai târziu.

²¹ În text: *înnot*.

²² În text: *basen*.

²³ În text: *vișene*.

²⁴ În text: *ceasurilele*.

²⁵ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

²⁶ Aneta Gh. Melinescu (născută la Craiova, în 1879), căsătorită în 1904 cu Ilariu Burileanu (n. 27 mai 1867), cu care a avut o fiică, Ivona.

²⁷ Ivona (Yvonne) Burileanu, fiica lui Ilariu și a Anetei Burileanu. Căsătorită cu Leon Lefter-Dumitrescu (1895-1935) și, ulterior, în 1932, cu Mihail Eustație Pencovici (1894-1953).

²⁸ Dominic Habsburg-Lothringen, al patrulea copil al principesei Ileana a României și al arhiducelui Anton de Habsburg. Căsătorit cu Virginia Engel von Voss (1937-2010), cu care are doi fii (Sandor și Gregor Habsburg-Lothringen) și cu Emmanuella (Nella) Mlynarski.

²⁹ Naștere prematură (limba germană).

Cu mult drag și rugăciuni sincere pentru repede ta reînsănătoșire.

Ileana.

[1 august 1937]³⁰

Mec mult pentru buna scrisoare. Săraca Teti, deie³¹ Domnul să-i treacă repede. Nu pot scrie azi mai mult, căci sunt pe³² [picior de plecare] la Villa Isprava Pritschitz am Wörthersee, de unde, cum pot, am să-ți scriu pe de lung³³.

Te am mereu în rugăciuni și nu mă tem, ci cred în restabilirea armoniei perfecte pentru tine.

Cu drag.

Ileana.

7 aug[ust] 1937³⁴

Dragă Sake,

Tocmai când mă instalam să-ți scriu, ți-am primit scrisoarea și mă bucur să știu că-ți merge mai bine și lui Teti la fel. Sunt și mulțumită să știu că Yvonne ți-a adus banii. Săraca de ea, a avut și dânsa destule necazuri cu fetița ei.

Aci, la Wörthersee, e delicios; se găsește la Sudul Austriei și exact³⁵ vis-à-vis³⁶ de Bled³⁷, între [ele] fiind die Karavanken. De la casa noastră la Mignon sunt două ore, distanța e mică, dar trebuie să urci aproape perpendicular munții de cuarț³⁸. E nespus de frumos. Căsuța noastră e chiar la lac, într-o pădurice de pini.

³⁰ Carte poștală ilustrată, reprezentând castelul din Sonnberg, expediată la 1 august 1937 din Viena, către „Dna Dimăncescu. Str. P[l]evnei 6. Sinaia. Rumănen”. Sosită la destinație în 3 august 1937. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

³¹ În text: *dee*.

³² În text urma: *pleacă*.

³³ În text: *delung*.

³⁴ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

³⁵ În text: *exzact*.

³⁶ În text: *visavi*.

³⁷ Reședința de vară a familiei regale a Iugoslaviei, în fostul castel al prințului de Windisch-Grätz.

³⁸ În text: *cvarz*.

Astea sunt câteva gânduri asupra *Substanței*. Când mai găsesc unele, le voi însemna pentru tine și trimite. Te sărut cu mult drag și urări de sănătate desăvârșită pentru voi toți.

A ta
Ileana.

P.S. Dacă sunt atâtea mângălituri³⁹, e că nu mă lasă copii[i].

[22 septembrie 1937]⁴⁰

Sunt așa de fericită, căci în câteva zile voi fi⁴¹ la Bran cu Mama. Gândește numai ce fericire. Mă bucur că te voi vedea și pe tine și arăta pe Dominic.

Cu drag, în grabă.
Ileana

[23.XI.1937]⁴²

Mulțumesc mult pentru scrisoarea ta și pentru aceea⁴³ colectivă; mi-au făcut mare plăcere. Mama – Helas!⁴⁴ – tot la Buc[urești] e. Îmi pare rău, rău de tot, dar să nu pierdem nădejdea și credința-n⁴⁵ Dumnezeu. Sunt ocupată tare mult la moment, încât iartă-mă că nu pot scrie mai mult.

Cu drag.
Ileana.

³⁹ În text: *smângălituri*.

⁴⁰ Carte poștală ilustrată, reprezentând o imagine aeriană a castelului din Sonnberg, expediată în 22 septembrie 1937 către „Dna Dimăncescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumănen”. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴¹ În text: *fii*.

⁴² Carte poștală ilustrată, reprezentând un pod peste un lac, expediată din Viena în 23.XI.37, către „Dna Dimăncescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumănen”. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴³ În text: *acea*.

⁴⁴ *Vai!* (limba franceză).

⁴⁵ În text: *credință n*.

[7 februarie 1938]⁴⁶

Numai un cuvânt să-ți spun, cum mă gândesc la tine în zilele astea grele cu Teti; sunt sigură că va trece totul bine; eu voi fi⁴⁷ cu Mama de la 23 l.c.⁴⁸ la 10 martie⁴⁹, dar tu cu Teti poți veni oricând vrei; vă aștept cu drag și bucurie.

Te sărut cu dor și pricepere.

Ileana.

[10 februarie 1938]⁵⁰

Mulțumesc mult de tot pentru scrisoare; tare mă bucur că operația a trecut așa de bine; cu Miuțu va fi⁵¹ sigur la fel. Ce păcat cu guvernanta; sper că vei găsi curând pe altcineva.

Acum de călătoria ta. Eu plec la 20 l.c. la Meran[o] și voi reveni aci la circa 10 martie. Zwiedinek pleacă la 3 martie din Buc[urești], așa că ori îi spui pentru ce dată să-ți cumpere biletul sau cere-i banii să ți-l cumperi tu singură. Tu poți veni aci oricând îți convine.

Noi toți suntem f[oaarte] bine; am dus copii[i] azi la un Kindergarten⁵² mare, [cu] emoții. Mă bucur de ce spui de Vera⁵³, mă gândesc mult la ea, săraca.

Cu mult drag și pe curând.

Ileana.

Sanatorium Mentruslorum⁵⁴

⁴⁶ Carte poștală ilustrată, reprezentând o imagine aeriană a castelului din Sonnberg, expedită în 7.II.38 către „Dna Dimănescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumănen”. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁷ În text: *fiu*.

⁴⁸ Luna curentă: februarie 1938.

⁴⁹ În text se repetă: *cu Mama*. Eliminat de editor.

⁵⁰ Carte poștală ilustrată, reprezentând imaginea unei gravuri a castelului din Sonnberg, expedită în 10.II.38 către „Doamna Alice Dimănescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumănen”. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁵¹ În text: *fiu*.

⁵² Grădiniță (limba germană).

⁵³ Vera Asker (m. 1985), tânără de origine suedeză, recomandată de Legația Suediei la București reginei Maria, pentru masaje și gimnastică. Soția căpitanului Dimitrie Mavrichi (n. 1897), cu care a avut un fiu, Mircea (n. 1928).

Merano. 25 feb[ruarie] 1938⁵⁵

Dragă Alice,

Mulțumesc foarte mult pentru scrisoarea ta care m-a urmărit aci, unde sunt fericită să spun c-o găsesc pe Mama foarte bine și mulțumită. E un colț minunat aci, fiind plin de soare, cu munți înalți în împrejurimi, e multă liniște și sanatoriu[l] e afară din oraș și nu auzi nici un sunet, e pentru reconvalescență ideal. Am avut fericirea să fim aci împreună Elisabeta, Nicolae și eu. Mama, fericită să aibe copii[i] cu dânsa; azi ceilalți doi pleacă, iar⁵⁶ eu rămân zece⁵⁷ zile, apoi plec și revin iar.

Desigur, poți veni la 3 aprilie; nu știu dacă voi fi acolo, totul depinde de Mama și cum merg lucrurile⁵⁸ cu dânsa, dar camera ta și a lui Teti sunt rezervate la „Erholungsheim Sonnberg” pentru 3 aprilie! Mă bucur colosal că te voi avea acolo; între timp, strânge energie să poți pleca cu bine.

Noi, toți, suntem extrem de bine; mi-e deja un dor nebun după copiii, dar ce să-i faci, așa e pe acest pământ. Data viitoare când vin aci am să-l aduc și pe Ștefan; Mama se bucură și ea să-l aibe aci.

Miss Marr e și dânsa aci, lucru foarte agreabil pentru noi. Ea, Anton și eu facem bune plimbări, sunt multe locuri frumoase de vizitat. Castele⁵⁹ și munți peste tot locul.

Călătoria încoa a fost minunată; am venit cu mașina, trecând uneori prin munți de zăpadă; am fost fericiți să vedem aceste locuri clasice ale Tirolului în mantia de zăpadă sclipitoare.

Ce lucruri mari se petrec în România, să fie cu binecuvântarea Domnului, mi-e dor de mai bine! În Austria e mai nedumereală, nimeni nu știe cum și ce fel exact⁶⁰; cum zice românul: ferească Dumnezeu de mai rău! Om vedea ce-om vedea. Altfel, nimica nou.

Te-mbrățișez cu dor.

Ileana.

⁵⁴ Lectură improbabilă.

⁵⁵ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁵⁶ În text: *iari*.

⁵⁷ În text: *10*.

⁵⁸ În text: *lucrurilele*.

⁵⁹ În text: *casteluri*.

⁶⁰ În text: *exzact*.

[31 martie 1938]⁶¹

Mulțumesc pentru ultima ta scrisoare. Tare mult ai avut de suferit cu copiii[tăi]. Se vede, scrisorile noastre s-au încrucișat. Sper, în curând, s-aud că vei putea călători⁶².

Tocmai revin de la Meran[o], unde am fost pentru două zile cu Mama, care e mult mai bine; a început să facă mici plimbări cu mașina și pe jos, care o bucură mult. Puterea îi crește încet, dar sigur. A fost o mare mângâ[re] pentru mine s-o văd așa.

Cu mult drag.

Ileana.

[16 aprilie 1938]⁶³

Mulțumesc pentru scrisoare; da, 8 mai s-ar potrivi destul de bine, căci cred că voi fi⁶⁴ acasă atunci. La 1 [mai] e nunta lui Kira⁶⁵ la Berlin. Mă bucur mult la gândul de-a te avea aicea; îți va face mult bine.

Sunt foarte ocupată zilele astea, așa că iartă-mă că nu scriu mai mult.

Din toată inima îți zic și eu pentru tine și ai tăi: Christos a Înviat!

Ileana.

Multe felicitări lui Radu.

12 mai 1938⁶⁶

⁶¹ Carte poștală ilustrată, reprezentând o mică imagine a Flexenstrasse, Vorarlberg, expedită în 31.III.38 din Hollabrunn către „Dna Dimănescu. 50 Str. [Av.] Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumănen”. Ajunsă la destinație în 2 aprilie 1938. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁶² În text: *călătorii*.

⁶³ Carte poștală ilustrată, reprezentând o mică imagine a lacului din Steiermark (Stiria), expedită în 16.IV.38 din Viena către „Dna Dimănescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumănen”. Ajunsă la destinație în 19 aprilie 1938. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁶⁴ În text: *fiu*.

⁶⁵ Marea ducesă Kira Kirillovna a Rusiei (9 mai 1909-8 septembrie 1967), a doua fiică a marelui duce Kiril Vladimirovici al Rusiei și a prințesei Victoria Melita de Saxa-Coburg și Gotha. S-a căsătorit cu prințul Luis Ferdinand al Prusiei (9 noiembrie 1907-26 septembrie 1994), cu care a avut șapte copii.

Dragă Sake,

Îmi pare nespuse de rău că ai avut iar atâtea neazuri; da, cu adevărat, a fost un an greu și ciudat. Cred că și vremea a fost afectată de atâtea durere și amărăciune; azi e mai frumos aci, cerul e albastru, păsările ciripesc și cântă, soarele arde, numai vântul ta[i]e încă cu un suflet⁶⁷ rece. Totuși e multă pace și te umple cu speranța că și oamenii își vor regăsi echilibrul[1].

Ce greu dacă Nelly e mereu plecat și se-ntoarce obosit și tăcut; eu cred că lumea toată trece printr-o criză de nervi și, deci, trebuie s-avem răbdare unul cu altul și să ne iertăm multe. Lumea nu mai e cu totul responsabilă pentru tot ce face și spune. Trecem prin timpuri exagerate⁶⁸ și unul⁶⁹ din marile pericole de⁷⁰ (...) ⁷¹supra organizare și diverse ocupații; e distrugerea (...) cămin. Căci la un membru, ba altul, al familiei (...) la o întrunire sau ceva în afară de ocupația zilnică, școală, birou sau slujbă.

Eu m-am distrat teribil de bine la Potsdam, unde eram peste 70 de membri⁷² ai familiei! La Doorn⁷³ nu am fost, căci nu era loc, dar am mai rămas două⁷⁴ zile la Potsdam, unde toți au fost mai mult ca buni și drăguți cu noi. A fost un binecuvântat concediu, căci, deși aici e multă pace, la Sonnberg, aveam nevo[i]e de un schimb de idei.

Mama, din nefericire, a fost iar foarte rău, poate mai rău ca oricând; acum însă⁷⁵ a trecut și-i merge iar bine. Poimăine pleacă la Dresda, pentru care lucru mulțumesc lui Dumnezeu, căci cred că acolo sunt doctorii conștiințioși. Neglijența doctorilor noștri este fără nume! Vom merge și noi acolo, dar vom sta la un hotel, să n-o obosim; iau și copiii[i], să pot sta mai mult. Plec, probabil, peste o săptămână. Vom reveni, deci, la sfârșitul luni și poate până atunci s-au normalizat și la tine lucrurile și vei putea veni, în fine, pentru odihna așa de mult dorită și meritată.

⁶⁶ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu antet: SCHLOSS SONNBERG BEI HOLLABRUNN N. Ö. TEL: HOLLABRUNN 19. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁶⁷ Așa în text. Probabil, principesa Ileana a vrut să scrie *suflet*.

⁶⁸ În text: *exaggerate*.

⁶⁹ În text: *una*.

⁷⁰ Inițial era scris: *pentru*, tăiat.

⁷¹ Un fragment din scrisoare este rupt, pe trei rânduri, în dreptul câte unui cuvânt.

⁷² În text: *membrii*.

⁷³ În text: *Dorn*. Doorn, oraș în Olanda, unde se află conacul Huis Doorn, care a fost reședința din exil (1919-1941) a fostului împărat Wilhelm al II-lea al Germaniei, azi transformată în muzeu național (deschis publicului în 1956).

⁷⁴ În text: 2.

⁷⁵ În text: *isă*.

Noua guvernantă cred că va reuși bine, e foarte drăguță și liniștită, are ceva superior. Copii[i] o iubesc și, mai ales, cu Ștefan se pricepe, ceea⁷⁶ ce era foarte necesar.

Acum vin copii[i] și trebuie să mă ocup de ei.

Te sărut cu mult drag.

Ileana.

[19 mai 1938]⁷⁷

Aci vremea a devenit minunată și sper că și la voi a devenit la fel și că, cu venirea soarelui, și nenumăratele tale necazuri vor sfârși. Biata Teti. Cred, însă, că acuma răul cel mare a trecut.

Eu și cu toți copii[i] plecăm la Dresda mâine, pentru trei⁷⁸ săptămâni. Mama a sosit acolo cu bine și e foarte mulțumită și se simte deja mult mai bine, slavă Domnului⁷⁹.

Cu drag.

Ileana.

Sonnberg
26 iunie 1938⁸⁰

Dragă Sake,

Cred că o scrisoare⁸¹ de-a mea de la Dresda s-a pierdut, în care-ți spuneam să vii, chiar de e numai pentru un scurt timp, să te odihnești la mine, dar se vede că n-a fost să fie așa! Acum îți propun să vii în august, dacă, natural, stai numai luna iulie la Balcic, la Villa Isprava, pe Wörthersee, dar acolo n-am loc și pentru Teti (poate asta e mai bine pentru tine). Ce zici? E tare frumos acolo și ai vedea ceva nou. Cum îți convine. Eu cred că voi veni în țară pe la sfârșitul lui sept[embrie].

⁷⁶ În text: *cea*.

⁷⁷ Carte poștală ilustrată, reprezentând imaginea unui interior al castelului din Sonnberg, expediată în 19.V.38 către „Dna Dimăncescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumänien”. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁷⁸ În text: *3*.

⁷⁹ În text: *Dlui*.

⁸⁰ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁸¹ În text: *scrisoarea*.

Desigur, de preferi să vii la mine în noiembrie⁸², te primesc cu plăcere, dar nu mai e frumos atunci aci. Iarna e foarte lungă în părțile⁸³ astea.

De la Mama am vești din ce în ce mai bune și satisfăcătoare. Cred că va pleca-n Țară pe la 15 iulie, la Sinaia și Bran. Sanatoriu[l] Lahmann[s]⁸⁴ e foarte simpatic și prof. Störmer⁸⁵ excelent și, mai ales, cinstit! Când mă gândesc la toată suferința inutilă a Mamei din cauza medicilor, mi se face părul măciucă!

Am fost acolo cu copiii[i]; acum suntem toți aci, unde e delicios; în fine, ne putem bucura de grădină, de bazin⁸⁶ și de viața pașnică de aci. A fost un an atât de greu și vremea era influențată de zbuciumul oamenilor. Acum, încet, se liniștesc lucrurile sau poate ne-am obișnuit! Să o știi pe Mama iar⁸⁷ cu bine acasă va fi⁸⁸ o mare ușurare. Prof. Störmer merge cu dânsa pentru un timp, în orice caz.

Mulțumesc pentru urările făcute lui Dominic; e un copil plin de soare, stă acum bine-n picioare, dar nu caută să umble; de altfel, nici nu-i nevo[i]e, acum e prea greu, peste 11 kg și nu-i deloc gras. Ceilalți cresc frumos. Minola e un înger de cumișenie și tare frumoasă. Alexandra e un ștrengar, Ștefan începe să-și simtă puterea bărbătească și se luptă cu autoritatea; nu-i rău, dar are ideile lui. Azi, săracu', a călcat pe o greblă și nu poate merge; îi e foarte milă de el însuși!

Ce bine îți va face Balcicul; ai suferit peste măsură anul acesta și de aceea sper mult de tot că vei veni la mine în august și poți sta până-n sept[embrie], când plec în Țară.

Cu mult drag.

A ta

Ileana.

22 iulie 1938⁸⁹

Alice dragă,

Nu-ți pot spune ce mult, ce adânc m-a mișcat scrisoarea ta. Ai găsit cuvintele ce au exprimat tot ce e în inima mea. Da, Alice, trăiește cum nu trăia

⁸² În text: *Nov.*

⁸³ În text: *părțile.*

⁸⁴ Dr. Lahmann Sanatorium din Bad Weisser Hirsch, Dresda.

⁸⁵ Dr. Adolf Störmer, medic-șef al Sanatoriului dr. Lahmann.

⁸⁶ În text: *basen.*

⁸⁷ În text: *iari.*

⁸⁸ În text: *fi.*

⁸⁹ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu chenar negru și cu antet PALATUL COTROCENI, surmontat de stema regală. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

când era între noi, mare, demnă și liberă, simt că-și desfășoară aripile ca altădată. Azi dimineață, îngenunchiată⁹⁰ lângă ea, era devreme, un vânt proaspăt intra pe ferestre, era atâta pace, atâta armonie⁹¹, eram singură cu ea, în afară de gardă. Am simțit atunci cum nimica niciodată nu ne-a despărțit și că și această tăcere a ei era o logică continuare. Era așa de aproape și-i înțelegeam dorințele și voința ca și cum mi le-ar fi⁹² grăit. Durerea mi s-a liniștit și am regăsit puterea, răbdarea și priceperea să continui mai departe.

Desigur, dragă Alice, aș fi⁹³ fericită să te văd, dar nu trebuie să-ți încerci sănătatea peste măsură. Dacă nu te simți destul de bine, nu-ncerca, căci zilele mele sunt foarte pline și grele; poate miercuri ar fi cel mai potrivit, dar fără cum vrei și, mai ales, nu te obosi⁹⁴. Știu cât mă iubești și asta mi-e destul.

Ileana.

Villa Isprava
Pritschitz am Wörthersee
22 aug[ust] 1938⁹⁵

Dragă Sake,

Pentru buna scrisoare ce părea a-mi aduce o adiere din Balcic mii de mulțumiri.

Aci sunt și eu lângă apă, deși nu marea are ceva cald și pașnic care-mi face bine. Copii[i] se bucură mult și se bălăcesc tot timpul. Eu înot⁹⁶ și merg cu vele⁹⁷, dar nu am multă energie; prefer să stau și să privesc, citesc, dar nu mult, am mult de scris, dar îmi vine greu; sunt încă amorțită, deși simt clar că Mama nu a murit și știu că viața e Iubire și că amândouă sunt nep[i]eritoare. Deși sunt atâtea lucruri triste și atâta gelozie⁹⁸ care-mi umple sufletul de durere.

Am fost o dată la Bled la dejun, apoi pentru trei zile la Brdo, la Prințul⁹⁹ Paul, care e nespus de bun cu mine.

⁹⁰ În text: *agenunchiată*.

⁹¹ Inițial era scris: *atmosferă*, tăiat.

⁹² În text: *fii*.

⁹³ În text: *fii*.

⁹⁴ În text: *obosii*.

⁹⁵ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu chenar negru. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁹⁶ În text: *înot*.

⁹⁷ În text: *velle*.

⁹⁸ În text: *gelosie*.

⁹⁹ În text: *Prinzu*. Este vorba de Paul (Pavle) Karadjordjević (27 aprilie 1893-14 septembrie 1976), prinț regent al Iugoslaviei (9 octombrie 1934-27 martie 1941), în timpul minoratului

Când ai de gând să vii la Sonnberg. Noi ne-ntoarcem acolo la 5 sept[embrie] și voi sta până în primele zile din oct[ombrie], când vom merge, dacă [îi] convine lui Carol¹⁰⁰, la Bran. După 29 oct[ombrie] mă-ntorc la Sonnberg pentru iarnă și primăvară. Deci alege.

Mă bucur că te simți ceva mai bine. Poate când vii la Sonnberg, Radu¹⁰¹ te poate întovărăși¹⁰² pentru câteva zile. Mi-ar face mare plăcere.

Cu mult drag, te-mbrățișez.

Ileana.

P.S. Am auzit cu bucurie de la Miss Mills că Natalie¹⁰³ merge la congresul¹⁰⁴ W.Y.C.A.¹⁰⁵.

[29.VIII.38]¹⁰⁶

Mulțumesc pentru scrisoare; îți scrisesem la Balcic. Suntem pentru trei¹⁰⁷ zile în Veneția; e delicios aicea, îmi face bine, stăm la Meg¹⁰⁸, în palatul ei de vis. E ceva ireal în acest orașel pe apă.

regelui Petru al II-lea Karadjordjević. Căsătorit în 1923 cu prințesa Olga a Greciei și Danemarcei (11 iunie 1903-16 octombrie 1997), cu care a avut trei copii.

¹⁰⁰ Regele Carol al II-lea al României, fratele principesei Ileana a României.

¹⁰¹ Locotenent-colonelul de cavalerie Radu Paul Grunau (1898-1959), fratele Alicei Grunau.

¹⁰² În text: *întovărășii*.

¹⁰³ Natalia Slivici.

¹⁰⁴ În text: *congressul*.

¹⁰⁵ Y.W.C.A. – Young Women's Christian Association (Asociația Creștină a Tinerelor Femei), organizație creată în Marea Britanie în 1865.

¹⁰⁶ Carte poștală ilustrată, reprezentând Palazetto Taliani din Veneția (cartierul San Stin), expediată din Veneția, în 29.VIII.38, către „Dna Alice Dimăncescu. Villa Radalicella. Urlați. Județul Prahova. România”. Ajunsă la destinație, la Urlați, la 1 septembrie 1938. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁰⁶ În text: *agenunchiată*.

¹⁰⁷ În text: 3.

¹⁰⁸ Margareta de Habsburg-Toscana, arhiducesă a Austriei (8 mai 1894-21 ianuarie 1986), fiică a arhiducelui Leopold Salvator de Habsburg-Toscana, arhiduce al Austriei, și a infantei Blanca a Spaniei. Căsătorită în 1937 cu diplomatul Francesco Maria Taliani, marchiz di Marchio (22 octombrie 1887-16 martie 1968). În 1946 au cumpărat reședința din Veneția denumită Casino Zane-Habsburg, edificiu situat la câteva zeci de metri de palazzo Zane. Palatul a fost construit de Marino Zane, între anii 1695-1697, după planurile arhitectului Antonio Gaspari, decorația interioară purtând semnătura lui Abbondio Stazio (stucaturi), Andrea Brustolon (scara interioară) și Sebastiano Ricci (fresce). Moștenit de arhiducele

Măine mă-ntorc la *Isprava*¹⁰⁹ și la 5 sept[embrie] la Sonnberg.
Cu drag.
Ileana.

[26 septembrie 1938]¹¹⁰

Iartă-mă că nu pot scrie mai lung, dar am foarte mult de făcut, căci Anton a fost chemat la serviciu[1] militar aviație pe opt¹¹¹; de[i]e Domnul să se-ntoarcă cu adevărat în acest termen. Eu, deci, am mult de făcut, căci și guvernanta e rechemată pe trei¹¹² săpt[ămâni] acasă, așa că am destulă treabă; din fericire, mă simt foarte bine și cu resurse. Copiii¹¹³ sunt bine; Dominic merge bine în picioare acum, Ștefan învață serios cu Dl. Stepanek. Fetitele sunt delicioase.

Vremea e minunată și continui să cred că lumea își va reveni¹¹⁴ în minți și că vom avea pace. Se fac manevre multe și avem, din timp în timp, ofițeri și soldați de găzduit, ceea ce¹¹⁵ îmi face mare plăcere, căci ador armata, am crescut între uniforme și mi se par[e] cel mai natural.

Îmi pare rău că nu te simți bine și că cu copiii[i] tot greu o duci. Încearcă să nu te frământați prea mult, gândește mai repede că copiii[i] sunt a[i] lui Dumnezeu¹¹⁶ și că, în dragostea lui, El îi păzește de orice și că tu nu ai de ce¹¹⁷ te frământa.

Desigur, te voi chema la mine dacă merg la Bran, dar pe ziua de azi nu pot ști¹¹⁸ dacă vom putea pleca. Văzând și făcând. Adesea mă gândesc la tine cu drag și mult dor de câteva ceasuri pașnice împreună.

Ileana.

Dominic Habsburg-Lothringen, palatul a fost vândut în 2006 Fundației Palazetto Bru-Zane, care l-a restaurat și l-a transformat, din 2008, în Centru al muzicii romantice franceze.

¹⁰⁹ Vasul cu care naviga principesa Ileana.

¹¹⁰ Carte poștală tipizată, neilustrată, expediată din Hollabrunn, în 26 septembrie 1938, către „Dna Alice Dimăncescu. Villa Radalicella. Urlați. Județul Prahova. Rumänien”. Sosită la destinație, la Urlați, în 30 septembrie 1938. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹¹¹ În text: 8.

¹¹² În text: 3.

¹¹³ Scris corect, pentru prima dată cu trei *i*.

¹¹⁴ În text: *revenii*.

¹¹⁵ În text: *ceace*.

¹¹⁶ În text: *Dzeu*.

¹¹⁷ În text: *dece*.

¹¹⁸ În text: *știi*.

[octombrie 1938]¹¹⁹

La 11 voi fi¹²⁰ la Sinaia și apoi [la] Bran; te rog, scrie-mi la Bran nr.¹²¹ tău de telefon și ziua în care poți veni¹²² să mă vezi acolo; mă bucur cum nu pot spune de-a fi iar¹²³ în țară, deși va fi¹²⁴ tare greu fără Mama.

Cu drag.

Ileana.

Sonnberg.
6 dec[embrie] 1938¹²⁵

Sake dragă,

Mulțumesc foarte mult pentru scrisoarea ta, care așa de mult m-a bucurat, mai ales că spui că te simți mai bine și că ai pace cu copiii[i]; aveai așa de mare nevo[i]e de aceasta. Ce adevărat că timpul Crăciunului, în ciuda tuturor¹²⁶ durerilor, rămâne ceva așa de minunat.

Eu mă străduiesc să-l fac cât de frumos, căci nu vr[e]au ca cei din jur să simtă¹²⁷ golul imens din inima mea și, desigur, încet-încet, e și pentru mine, devine o bucurie, deși melancolică. Ce mult îmi va lipsi Mama, darurile ei, gândul ei cald, chemarea la telefon și faptul că-n anul acesta nu-i mai pot dărui nimica; asta era pentru mine lucrul principal. Nu pot să-ți spun cum îi duc lipsa, zi ce trece devine tot mai greu.

În grădină am făcut mari plantații de Rododendron¹²⁸, care fac foarte bine și mă bucur de florile ce ne vor îmbogăți¹²⁹ cu frumusețea lor la vară, dar ce păcat că nu le mai va vedea Mama.

¹¹⁹ Carte poștală ilustrată, reprezentând un interior al castelului din Sonnberg, expediată din Hollabrunn în octombrie 1938 către „Doamna Dimăncescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumăneni”. Ajunsă la destinație în 12.X.1938, conform ștampilei poștale. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹²⁰ În text: *fii*.

¹²¹ În text: *no*.

¹²² În text: *venii*.

¹²³ În text: *fii iari*.

¹²⁴ În text: *fii*.

¹²⁵ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹²⁶ În text: *chiuda tuturilor*.

¹²⁷ În text: *simte*.

¹²⁸ În text: *Rohdodendron*.

Săraca Lucie, pentru ea a fost o mare eliberare; suferise prea mult; mă bucur că am fost alături de ea pentru câteva clipe la București și că așa am putut-o vedea, dar am știut atunci că-i ziceam adio.

Un lucru care iar¹³⁰ mă-ntristează este că-n acest an nu pot să vă trimit câte un dar de Crăciun ca-n alți ani; de aceea¹³¹, te rog să accepți o mică sumă ce-ți va da Zwiedi¹³², să cumperi ce-ți trebuie.

Cu drag mare de tot și mult dor.

Ileana.

27 ian[uarie] 1939

Sonnberg¹³³

Dragă Sake,

Drept să spun, nici nu prea știu când ți-am scris ultima oară; așa e la începutul anului, cu atâtea urări de bine pentru diferitele ocazii. Cred însă că ți-am spus că am fost plecată la ski lângă Dresda, prima mea „Fahrtnis Blaue” care mi-a făcut un bine imens. Am fost într-un loc delicios, în apropiere a unor oameni de bine, dar pe care i-am văzut numai la nevo[i]e, adică când mi-era poftă.

Am fost și la Weisser Hirsch¹³⁴, care a fost pentru mine o îngrozitoare emoție, dar totuși o bucurie, căci am amintiri așa de frumoase de acolo, atâta armonie, bună înțelegere și speranță. Am stat și mult de vorbă cu prof. Störmer, care era așa de bun și la care ținea Mama așa de mult. Am avut noi multe de zis și de ne erau lacrimile¹³⁵ aproape. Totuși, mi-a făcut mult bine.

Desigur, pe urmă să revin aci la copii, era iar o bucurie. L-am găsit pe Anton foarte muncit cu afacerile Măsei. E așa de complicat și el se necăjește îngrozitor și pot face așa de puțin să-l ajut. Apoi, situația sa militară e neclarificată și așteptăm din zi în zi și nu vine nimica; e așa de greu când nu știi ce te așteaptă și când va trebui să lași totul baltă pentru trei luni. În fine, va trece și asta.

¹²⁹ În text: *îmbogății*.

¹³⁰ În text: *iari*.

¹³¹ În text: *deacea*.

¹³² Generalul Eugen Zwiedineck (21 februarie 1886-29 august 1956), aghiotantul și secretarul particular al reginei Maria a României.

¹³³ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹³⁴ Clinica de lângă Dresda, în care a fost internată regina Maria a României.

¹³⁵ În text: *lacrimile*.

Eu lucrez la dispensar cu un doctor și ideile N.S. Trebuie să spun că ajută enorm pe săraci, dar altfel sunt lucruri [pe] care eu, desigur, nu le găsesc chiar așa de ușoare.

Vreamea e cam posomorâtă, așa încât chiar pictura și sculptura sunt grele în lumina neclară; totuși lucrez cât pot și mă bucur mult.

Știi că Ștefan merge acuși la școală; e lege, dar lui îi place, pare să se distreze bine; de învățat, învață puțin, dar îl mai șlefuieste dl. Stepanek acasă. Sunt 46 de elevi în clasă, încât nu e de mirat dacă profesorul[l] nu ajunge la toți odată.

Cu mult drag,

Ileana.

Sonnberg.
6 martie 1939¹³⁶

Dragă Sake,

Mulțumesc foarte mult pentru scrisoarea adusă de Muc Sănătescu; n-au venit aci afară, căci veneam eu la Viena¹³⁷ și i-am primit la Frau Koller¹³⁸. Mi-a spus că aveai mare grijă din cauza mea, că nu scrise[se]m; eu cred că o scrisoare sau chiar mai mult s-or fi¹³⁹ pierdut; se întâmplă destul de des. E drept însă că nu am scris mult, căci totul nu pot spune. Pot ...tat¹⁴⁰ unele din cuvintele tale.

Anton e mai mult preocupat decât ocupat; așa era, mai ales. Bărbații, cred, se descurajează mai iute decât noi, au mai puține resurse de rezistență; așa, uneori, pentru mine nu a fost ușor unde am în mine, în orice caz, o așa de mare durere și lipsă. Totuși, acum merg lucrurile mai bine; am fost la Berlin o săptămână și acolo a mers totul bine. Acuma, Anton e la cazarmă; am primit ieri prima scrisoare; zice că toți sunt foarte cumsecade cu dânsu[l], dar că e enorm de mult de făcut și sentinde coarda efortului fizic și intelectual până la ultima tensiune. Nu are „ausgang”¹⁴¹ decât după 4 sau 5 săptămâni, așa că nu pot merge să-l văd. E prima oară că suntem despărțiți pe atâta timp de când ne cunoaștem. Odată că ajunge să fie subofițer și, în fine, ofițer, va fi mai ușor; între timp, îți poți închipui.

¹³⁶ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹³⁷ În text: *Vinna*.

¹³⁸ Ilse Koller, guvernanta copiilor principesei Ileana.

¹³⁹ În text: *fi*.

¹⁴⁰ Un fragment din scrisoare este rupt în zona acestui cuvânt.

¹⁴¹ Ieșire (limba germană).

Copii[i] sunt bine; Ștefan are note foarte bune, dar cum sunt 46 de copii în clasă nu prea învață mare lucru, dar Stepanek îl mai lustruiește acasă. Scrie foarte frumos, are talent la matematică și desen¹⁴². A devenit delicios în ultimul¹⁴³ timp. Mînola e delicioasă și, deși iubită, tuturor¹⁴⁴, nu-i răsfațată. Alexandra îmi cam dă de furcă. Dominic e încântător.

Îmi pare rău că te simți mereu așa de prost, dar să nu-ți închipui, te rog, că aceasta e starea ta normală. Desigur, știi că la Sonnberg poți veni oricând; chiar mi-ar face mie bine acuma că sunt atât de singură. Ce zici? Poți? Aci te poți odihni cumsecade și cred că de aceasta ai cea mai mare nevo[i]e.

Am auzit la Viena o frumoasă conferință C.S., care mi-a făcut mult bine și care m-a ajutat să trec un urât hop; mai sunt multe de vindecat în gândul meu și nu merge întotdeauna.

Și eu mă gândeam că era cam pe timpul acesta că te cununasem, dar ziua n-o mai știam. Da, ce vremuri frumoase trăiam noi atunci, ce pace domnea! Azi totul se frânge parcă cu cruzime și oricât de retras ai fi și cât de modest ai dori să-ți duci viața ești târât în vârtoare și nu ți-e permis să nu [i]ei parte; asta găsesc eu așa de greu de a[c]ceptat. Dar bun e Dumnezeu și va trece și aceasta.

Cu mult drag.

Mama Pufy.

[5 aprilie 1939]¹⁴⁵

Sărbători Fericite vă doresc la toți din mica casă albă. Noi suntem fericiți, căci A[n]ton are zece¹⁴⁶ zile concediu; vremea a devenit, în fine, caldă; sper că va ține. Toți o ducem bine.

Christos a Înviat!

Ileana.

18 mai 1939¹⁴⁷

¹⁴² În text: *desemn*.

¹⁴³ În text: *ultimult*.

¹⁴⁴ În text: *tututor*.

¹⁴⁵ Carte poștală ilustrată, reprezentând terasa unei case și o piscină, expediată din Hollabrunn, în 5.IV.39, către „Dna Maior Dimăncescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumănen”. Sosită la București în 8 aprilie 1939. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁴⁶ În text: *10*.

Dragă Sake,

Drept să spun, nu-mi dădusem seama că trecuse atâta timp de când nu-ți scrisesem, dar, știu eu, am avut atâtea de făcut și am fost și mult pe drumuri, încât a trecut vremea.

Mă bucur că te poți mereu gândi la Sonnberg ca la ceva frumos; cred, cu adevărat, că este; acum, cu stânjeneii¹⁴⁸, bujorii, rododendron[ii] și azaleile în floare, e ceva minunat; e atâta pace și odihnă aci. Copii[i] sunt bine și cresc mereu; cam am de furcă cu ei, căci tot nu am găsit pe cineva s-o înlocuiască pe englezoaică. Miss Marr a fost aci două¹⁴⁹ săptămâni, foarte drăguță și plină de umor și curaj, ca întotdeauna. Am profitat de prezența ei pentru a mă duce zece¹⁵⁰ zile iar¹⁵¹ la Berlin să văd pe Anton și să caut să scap lucrurile soacrei. Mi-a mers, în genere, bine. Sarcina, acum c-au trecut primele trei¹⁵² luni, e destul de ușoară și sunt foarte (...) ¹⁵³; de altfel, și trebuie să fiu, am așa de mult de făcut tot timpul. Ludwig e și el la armată, așa că și mașinile¹⁵⁴ le am acuși în grijă; sper că nu vor cere ceva în acest timp! (afară de benzină); în tot cazul, voi întrebuița una câte una și, cum o avea una ceva, o bag la garaj și iau alta! Anton se-ntoarce la 1 iunie; la 7 iulie visez să mă gădesc la Bran. Să dea Domnul să fie așa.

Și eu m-am bucurat așa de mult pentru Christine¹⁵⁵; atât de rar doi oameni pe care-i stimezi la fel se găesc; sper că vor avea mulți ani pașnic[i] să se bucure de fericirea lor.

Tare rău îmi pare că tot așa de tulburată ești. Poate poți veni iar la Bran să te mai odihnești puțin. Vino însă singură, căci cred că ar fi mai bine pentru tine.

Aș avea încă foarte multe de zis, dar am încă șase¹⁵⁶ scrisori ce trebuie terminate azi. Am și toată corespondența lui Anton și la finanțe și impozite¹⁵⁷ nu prea mă pricep; îmi trebuie ceasuri să mă descurc.

Cu mult, mult drag.

Ileana.

¹⁴⁷ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu antet: SCHLOSS SONNBERG BEI HOLLABRUNN N. Ö. TEL: HOLLABRUNN 19. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁴⁸ În text: *stânginei*.

¹⁴⁹ În text: 2.

¹⁵⁰ În text: 10.

¹⁵¹ În text: *iari*.

¹⁵² În text: 3.

¹⁵³ Scrisoarea este ruptă în dreptul unui cuvânt.

¹⁵⁴ În text: *mașinele*.

¹⁵⁵ Christine Galitz, ultima secretară a reginei Maria a României.

¹⁵⁶ În text: 6.

¹⁵⁷ În text: *imposite*.

[23 mai 1939]¹⁵⁸

Pentru bunele urări, mie și Alexandrei, mii de mulțumiri. Am avut fericirea vizitei „în zbor” a lui Anton, care era cel mai frumos dar ce mi-l putea face.

Cu drag.

Ileana.

[17 iunie 1939]¹⁵⁹

Cum o mai duceți voi toți? Voi fi¹⁶⁰ la Bran la 7 iulie. Te rog, scrie-mi acolo când poți veni¹⁶¹ să mă vezi. Eu și copiii[i] am avut pojar, dezgustător¹⁶² lucru, eram și cât pe aci să pierd pe No 5¹⁶³, dar a trecut și aceasta. Mă bucur acum de mersul în țară.

Cu drag.

Ileana.

Bran.

7 iulie [1939]¹⁶⁴

Dragă Sake,

Peste două, trei zile vei fi iar¹⁶⁵ în Țară și mă bucur că ne vom vedea curând. M-am gândit că cel mai bun ar fi¹⁶⁶ dacă ai veni¹⁶⁷ pentru două săptămâni

¹⁵⁸ Carte poștală ilustrată, reprezentând două lebede pe lac, probabil la Sonnberg, expediată din Hollabrunn, în 23.V.39, către „Dna Maior Dimănescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumänien”. Sosită la București în 26 mai 1939. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁵⁹ Carte poștală ilustrată, reprezentând o gravură a castelului din Sonnberg, expediată din Hollabrunn în 17.VI.39 către „Dna Alice Dimănescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumänien”. Din a doua ștampilă nu se poate citi data exactă a sosirii la destinație. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁶⁰ În text: *fii*.

¹⁶¹ În text: *venii*.

¹⁶² În text: *desgustător*.

¹⁶³ Maria-Magdalena, al cincilea copil al principesei Ileana.

¹⁶⁴ Carte poștală ilustrată, reprezentând-o pe regina Maria pe terasa castelului Bran. Nu a fost trimisă cu poșta.

¹⁶⁵ În text: *fii iari*.

¹⁶⁶ În text: *fii*.

¹⁶⁷ În text: *venii*.

cu copiii[i] să profitați cum se cade¹⁶⁸ de aerul de munte. Vă dau camere jos¹⁶⁹, nu în castel, căci, cum aștept și alți oaspeți, nu te pot găzdui atâta timp în el, dar jos oricât timp dorești poți sta. Chiamă-mă la telefon până la 8:30 și de la 18:30 în sus să putem aranja totul în modul cel mai avantajos pentru toți.

Cu drag și bucuria de-a te revedea.

Ileana.

Banloc.
19 aug[ust] 1939¹⁷⁰

Dragă Alice,

Am făcut o călătorie bună, deși drumurile lasă cu adevărat foarte mult de dorit, dar le-am suportat extrem de bine. Te-am binecuvântat la Tr. Severin pentru gândul vaporului; era ideal și ne-am putut bine odihni. Aci¹⁷¹ e ceva ideal, un fel de vis. Elisabeta e foarte drăguță cu noi. E[a] se poartă corect și politicos, eu zâmbesc în mine! A fost un înger tot drumul, plin de răbdare și atenție. Am vorbit mult și des de tine. Copiii[i] au fost cumiți săracii, că tare era lung drumul. Am găsit aci două¹⁷² scrisori de la Anton; nenorocitul, e muncit peste măsură, dar, în fine, zboară.

Cu mult drag și de la E¹⁷³.

Ileana.

[august 1939]¹⁷⁴

Dragă Sake,

¹⁶⁸ În text: *cumsecade*.

¹⁶⁹ În clădirile ansamblului arhitectonic Vama Medievală Bran.

¹⁷⁰ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, pe carton de format carte poștală, cu monograma Principesei Elisabeta a României. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁷¹ Conacul contelui Jenő Karacsonyi din Banloc (județul Timiș), cumpărat în 1936 de principesa Elisabeta a României și transformat în reședință de vară.

¹⁷² În text: 2.

¹⁷³ Personaj neidentificat. În scrisorile din 11 octombrie 1939, 24 mai 1940 și 1 februarie 1941 apare scris: *Eb*, pentru ca în scrisoarea din 23 februarie 1941 să apară scris: *E*. În scrisoarea din 10 decembrie 1942 principesa Ileana îi destăinuie prietenei sale prenumele acestui prieten: Eberhard.

¹⁷⁴ Scrisoare pe carton de tip carte poștală, cu antet: BANLOC (în partea dreaptă) și monograma principesei Elisabeta a României (în partea stângă). [Colecția Vlad-Andreas Grunau]. Scrisă în luna august 1939, în care principesa Ileana a stat câteva zile la reședința principesei Elisabeta din Banloc. Vezi scrisoarea din 19 august 1939.

Măine părăsesc Țara și tare greu îmi mai este; a fost tare frumos aicea și plimbările făcute cu Elisabeta peste câmpii și în păduri mi-a[u] mai îndrăgit un nou colț al Țărei. Ce rădăcini¹⁷⁵ adânci avem în țara în care ne naștem¹⁷⁶.

Alături un plic, pe care te rog să-l ții pentru Eberhard, când va veni iar¹⁷⁷ în București.

Multe aș¹⁷⁸ zice, dar nu pot. Tu, însă, știu că pricepi. Un lucru mă bucură, voi fi¹⁷⁹ mai aproape de Anton.

Cu mult, mult drag și veche¹⁸⁰ prietenie.

Ileana.

Sonnberg.
8 sept[embrie] 1939¹⁸¹

Numai un cuvânt să-ți spun, că cu noi aci totul e bine; vremea e o minune, copiii[i] sănătoși și am pentru ei o tânără persoană cum nu puteam visa mai bine. Eu mă simt bine, am fost la doctor și am făcut analizele; nu a găsit nimica, sunt în perfectă stare din toate punctele de vedere.

Anton e departe și asta e greu, dar l-am văzut de două ori și era bine. Ce greu e pentru femei, dar bun e Dumnezeu cu noi și ne va reuni. E. cred că încă pe loc, veștile¹⁸² vin încet.

Cum îți merge? Scrie-mi o c.p.¹⁸³ din când în când.

Cu mult drag de la noi toți.

Ileana.

Sonnberg.
15 sept[embrie] 1939¹⁸⁴

¹⁷⁵ În text: *rădăcim*.

¹⁷⁶ În text: *naștept*.

¹⁷⁷ În text: *venii iari*.

¹⁷⁸ În text: *ași*.

¹⁷⁹ În text: *fi*.

¹⁸⁰ În text: *vechie*.

¹⁸¹ Scrisoare pe carte poștală imprimată, fără ilustrație, expediată din Hollabrunn în 8.IX.39 pe adresa: „Dna Alice Dimăncescu. 50 Str. Av. Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumänien”. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁸² În text: *veștiile*.

¹⁸³ Carte poștală.

Dragă Alice,

Mulțumesc mult de tot pentru c.p. de la 11.9.39. Mă bucur că ai primit scrisoarea mea. Aci ne merge bine; zilele se scurg pentru mine în cea mai mare parte în așteptare, ca pentru alte sute de femei. Ieri am avut fericirea, spre seară, ca o pasăre să aterizeze la noi cu Anton. A petrecut noaptea aci. Pricepi bucurie! În zori a plecat iar îndărăt la datorie; zboară mult, dar nu e în direct pericol, dar avansează mereu, așa că legătura va deveni mai grea; până acum a fost ușoară.

Aci totul e bine, vremea a fost ideală, dar de două zile s-a întunecat; ploaia, însă, a fost binevenită, pentru câmp și flori. Trandafirii mei sunt o minune.

Alătur o vorbă pentru Zwiedi, care nu pare să primească absolut nimica de la mine; expre o pun deschisă.

Cu mult drag.

Ileana.

E. e de marți concentrat, dar unde nu știu. Aștept mereu vești. Aștept, asta e ocupația zilnică¹⁸⁵.

21 sept[embrie] 1939¹⁸⁶

Dragă Sake,

Mii de mulțumiri pentru buna scrisoare și aceea¹⁸⁷ de la Natalie. Te rog să împărtășești această scrisoare și cu Laetiția¹⁸⁸ și cu cine ar¹⁸⁹ mai putea interesa, Noëlle Racoviță și alții.

Mie îmi merge bine, deși am fost pusă la destule eforturi în ultimul timp, fizice și altfel. Totuși, totul e normal și în regulă. Aștept, la aceasta s-a redus cea mai mare parte din¹⁹⁰ existența¹⁹¹ mea și caut să am gânduri de pace, de mulțumire și

¹⁸⁴ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, pe carton neimprimat, de format 11 cm x 17,5 cm. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁸⁵ Fraza aceasta este scrisă, ca un post scriptum nemarcat, pe prima pagină a scrisorii, în partea superioară, dreaptă.

¹⁸⁶ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu antet: SCHLOSS SONNBERG BEI HOLLABRUNN N. Ö. TEL: HOLLABRUNN 19. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁸⁷ În text: *aceia*.

¹⁸⁸ Laetiția Constanța Lucasievici (1900-1998), pictoriță. A fost a doua soție pictorului Jean Al. Steriadi (din 1948).

¹⁸⁹ În text: *are*.

¹⁹⁰ În text cuvântul este tăiat.

armonie. Pe Anton l-am văzut iar, era în drum de serviciu, dar am petrecut un bun timp împreună, mulțumită ceței! Acum aștept iar vești; de șase¹⁹² zile nu mai am, înseamnă că e mai departe și poșta merge când se nimerește. Copii[i] bine; Ștefan a început școala la Sonnberg, cred că-i place. Am o persoană delicioasă cu copii[i] acum și sunt foarte mulțumită.

Vremea e de toamnă, dar merge. Daliile¹⁹³ și trandafirii sunt o minune. Pacea din Sonnberg e tulburată numai de Radio; eu nu-l prea ascult, las aceasta altora.

Am lucrat multe lucruri drăguțe pentru cel ce vine. Am avut noroc să mai pot cumpăra ceva lână.

Altfel, nimica nou, aștept copilul și vești...

Cu mult drag ție [și] la¹⁹⁴ toți.

Ileana.

[august 1939]¹⁹⁵

Am putut vedea pe Anton, mergând eu la el; Eberhard e și el acolo, așteaptă. Eu mă-ntorc prin aer acasă, unde totul e în ordine.

Mă simt foarte bine.

Drag.

M.P.

[Sonnberg. octombrie 1939]¹⁹⁶

(...) personal, dar cred că nu-i va fi cu puțință¹⁹⁷, căci am auzit azi că se mută diametral opus.

Îmi merge extrem de bine; fetița¹⁹⁸ crește, se rotunjește și începe să mă privească cu ochi mari, albaștri.

¹⁹¹ În text: *exzistența*.

¹⁹² În text: *6*.

¹⁹³ În text: *dahlile*.

¹⁹⁴ Cuvântul *la* se repetă în text.

¹⁹⁵ Carte poștală ilustrată, reprezentând un avion al companiei Deutsche Lufthansa, expediată în august 1939 „Dsale Doamnei Dimănescu. 50 Str. [av.] Sănătescu. Parcul Domeniilor. București. Rumănen”. Scrisă cu creionul și ajunsă la destinație în 1.IX.1939. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁹⁶ Fragment de scrisoare adresată Aliciei Grunau; s-a păstrat doar pagina a doua, pe carton neimprimat, de format 11 cm x 17,5 cm. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

¹⁹⁷ În text: *fii cu puțință*.

Altfel, nimic nou.
Cu drag.
Ileana.

Sonnberg. 11.X.39¹⁹⁹

Dragă Sake,

Mulțumesc mult de tot pentru scrisoarea ta, care așa de bine pricepe despre ce e vorba și ce eu am simțit în inima mea la nașterea fetei mele. E foarte dulce și-mi umple sufletul cu o mulțumire aproape mai mare decât am simțit vreodată²⁰⁰. Aceasta este fiindcă sunt singură și pentru că am trecut prin atâtea în sarcina aceasta; am dorit s-o am și azi mă mângâ[i]e cum nimica altceva nu m-ar putea mângâia.

E aproape o lună de când²⁰¹ a fost Anton aci; îm[i] scrie cât poate de regulat, dar tocmai în zilele acestea, unde ar²⁰² însemna atâtea pentru mine, nu am primit așa des vești; așa că aștept, pe cât pot, cu răbdare, poate vine mâine o scrisoare, poate vine chiar el. În zilele acestea, trebuie să vie mai aproape de părțile²⁰³ acestea, dar tot în Polonia.

Eb. a fost, neașteptat, în Viena²⁰⁴ chiar în ziua de 2 oct[ombrie] și după amiaza a venit la mine foarte emoționat. După o zi, două, a venit iar și a arătat, ca-n noaptea în care ai fost bolnavă, o mișcătoare pricepere; și o tandrețe față de Magdalena, care m-a impresionat adânc. Ciudată ființă, plin de neașteptat.

Nașterea a fost ușoară, nu ca a ta cu Teti, dar a mers. Am început la 10 seara cu Blazensprung²⁰⁵ fără dureri; la 12, doctorul și Frau Koller erau cu mine. Noaptea a trecut cu mici dureri și somn; la 7 m-am sculat, am mers, dar nimic; la 7.30 m-a examinat și mi-a făcut o destinsiune (ce durere!) și o injecție; atunci m-am pus pe lucru cu adevărat și la 8.10 a sosit o mică fetiță cu păr castaniu zburlit, ochi mari, un cap rotund ca o minge și urechiuțe lipite, cântărind 3,320 kg. Sunt nespuse de mândră de dânsa, o am toată ziua lângă mine, numai noaptea e cu Rita.

¹⁹⁸ Maria Magdalena Habsburg-Lothringen, arhiducesă de Austria, născută la castelul din Sonnberg, în 2 octombrie 1939. Căsătorită în 1959 cu baronul Hans Ulrich von Holzhausen (n. 1 septembrie 1929).

¹⁹⁹ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

²⁰⁰ În text: *vre'odată*.

²⁰¹ În text: *decând*.

²⁰² În text: *are*.

²⁰³ În text: *părțile*.

²⁰⁴ În text: *Vienna*.

²⁰⁵ Naștere (limba germană).

Acum e cam galbenă, dar a început să treacă. E extrem de cuminte, sugere și doarme în mod model. Eu tot model mă comport și-mi revin într-un mod uimitor, azi am fost sculată și în odaia de alături! Am transformat mica sufragerie într-o wohnzimmer²⁰⁶ pentru Magdalena și mine, căci se-ncălzește ușor. Trebuie să economisim materialul de foc.

Mii de mulțumiri pentru pachetul trimis; în el era exact ceea ce lipsea cel mai mult.

Cu mult, mult drag.

Ileana.

[8 ianuarie 1940]²⁰⁷

Pentru încântătoarele pachete²⁰⁸, pentru toată dragostea arătată mii de mulțumiri.

Voi căuta să trimit lucrurile mai departe pe calea cea mai sigură. Peste o săptămână merg cu copiii[i] la ski; cred că ne va face la toți bine.

Cu drag, a ta

Ileana.

Sonnberg.
24 mai 1940²⁰⁹

Alice dragă,

Abia²¹⁰ ți-am scris și acuma mă apuc iar²¹¹, dar ciudatul nostru de Eb. va veni²¹² la tine și vreau²¹³ să-ți trimit un cuvânt de dragoste și dor. Vorbește-i de mine cum numai tu poți vorbi, mai ales acuma când mă pricepi sigur mai bine ca oricând; spune-i unde mă chinu[i]e și că e păcat să se risipească așa cum face; tu știi, ai văzut destul la Bran. Nici eu nu i-am făcut viața ușoară, făcându-i scene, dar

²⁰⁶ Living-room, salon (limba germană).

²⁰⁷ Carte poștală ilustrată, reprezentând parcul castelului din Sonnberg, expediată din Hollabrunn în 8.I.1940 către „Dna Alice Dimăncescu. Str. Av. Sănătescu 50. București. II. Rumänien”. Sosită la destinație în 19 ianuarie 1940. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

²⁰⁸ În text: *packete*.

²⁰⁹ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

²¹⁰ În text: *abea*.

²¹¹ În text: *iori*.

²¹² În text: *venii*.

²¹³ În text: *vrau*.

era din durere prea mare. Știu că tu știi de ce țin la el și că, în adâncul lui, o merită. Tu ești singurul om de la care el ar primi un cuvânt nu de muștrare, dar de clarificare.

Îți trimit un mic dar să-l porți cu tot dragul ce ți-l port eu în inimă și să-ți aducă noroc și bine.

Poate că am norocul să vin și eu pentru trei zile-n Țară. Ce bine ar fi²¹⁴!

Te-mbrățișez cu dor și drag mult și mare.

Ileana.

Sonnberg.
6 iulie 1940²¹⁵

Dragă Sake,

Mii de mulțumiri pentru draga ta scrisoare. Desigur că te aștept oricând²¹⁶ ți-ar conveni ție, pentru tine am întotdeauna loc. Cred că acuma se vor mai liniști lucrurile și că vei putea pleca. Eu, cu toată familia, plecăm mâine la Wörthersee și ne bucurăm grozav de mult. Avem o vreme ideală, să dea Domnul să ție!

Suntem toți așa de mândri și fericiți căci a primit Anton das Eisene Kreutz²¹⁷ cl. II. L-am văzut scurt și parcă niciodată nu ne-am înțeles așa de bine, a fost minunat. Și pe prietenul „nostru” l-am văzut și a fost totul cât se poate de armonios, așa că sunt tare mulțumită și fericită! Altfel, am aceleași griji ca și tu.

Copiii[i] sunt toți foarte bine. Ștefan și Minola și-au trecut clasele cu o minunată medie, așa că încep anul viitor școlar în capul clasei lor.

Sper că va fi²¹⁸ frumos la Bran și că va da roade tot ce faci. Ce mult m-aș²¹⁹ bucura să fiu cu voi; cine știe, poate tot se poate?!

În orice caz, sper să te văd la mine când îți convine.

Cu drag mult²²⁰.

Ileana.

Sonnberg.

²¹⁴ În text: *fii*.

²¹⁵ Carte poștală imprimată, neilustrată, dactilografiată, expediată de „Erzherzogin Ileana. Sonnberg bei Hollabrun. Schloss” către „Doamna Alice Dimăncescu. Colonia Asociației Creștine. Poarta-Bran. Rumänien”. Sosită la destinație în 12 iulie 1940, conform ștampilei de poștă. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

²¹⁶ În text: *ori când*.

²¹⁷ În text: *Eisene*. Crucea de Fier.

²¹⁸ În text: *fii*.

²¹⁹ În text: *m-ași*.

²²⁰ Scris și semnat olograf.

1 feb[ruarie] 1941²²¹

Dragă Sake,

Doamne, câte și câte s-au petrecut în ultimul timp. Oare ce o fi²²² totul, care sunt dedesubturile²²³ și ce va mai fi în viitor? Ce faci tu? Și ce e cu Cașin²²⁴? Sunt foarte nedumerită, dar sper și cred că binele va învinge. Că mi-e gândul și dorul și grija în Țară cred că știi.

Aci, de ieri, liniștea și singurătatea a[u] reluat stăpânire²²⁵ pe Sonnberg și împrejurimi; un nou val de ostași a plecat, luând cu ei o parte din cugetul și prietenia mea. Primul lor popas va fi²²⁶ în România, departe de orice oraș, și apoi cine știe unde îi va duce soarta războiului? Atâta durere e pe lumea toată!

Anton a fost cu totul neașteptat acasă pentru trei²²⁷ frumoase și armonioase zile. Eb. mă bombardează cu scrisori și chemări telefonice; nu poate pricepe că s-a terminat, că m-a istovit și că nu mai e ce storce din mine, că acum a venit momentul în care este nevoie să mi se dea, dacă e să mai dau! Dar azi sunt fericită; mâine, cu voia Domnului, sosește G²²⁸.; pricepi ce bucurie e pe mine?

Copii[i] sunt bine și cresc mereu. Magdalena acum caută să zică „Danke” și „Gutentag”²²⁹, întinzându-și mânuța cu mare entuziasm²³⁰ fiecăruia, de mai multe ori.

Vremea e rece, viscol și neplăcut; vrei numai să te strângi în jurul focului și te doare inima pentru omul sărac și pentru soldații ce stau afară de pază și nu îi²³¹ poți ajuta.

Tu ai mai avut vești? Unde e și ce o fi²³² făcând? Știi dacă pachetul trimis la W. a sosit cu bine?

Te sărut cu drag și dor; poate vin în martie?!?

²²¹ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu monograma principesei Ileana a României: o ancoră albastră flancată de doi I și surmontată de coroana regală. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

²²² În text: *fii*.

²²³ În text: *dedesupturile*.

²²⁴ Cașin Popescu (22 august 1917 - septembrie 2013), inginer. Al doilea soț al lui Alice Grunau, cu care s-a căsătorit la 25 ianuarie 1944. Au avut împreună a avut un fiu, Vlad Călin Andrei, născut la casa familiei Grunau din satul Valea Mieilor (comuna Urlați, Prahova), în 28 iulie 1944; declarat la primăria Urlați la 23 august 1944 și botezat de principesa Ileana a României.

²²⁵ Inițial era scris: *posesie*, tăiat.

²²⁶ În text: *fii*.

²²⁷ În text: 3.

²²⁸ Personaj neidentificat, prieten al principesei Ileana, al cărui prenume îl aflăm în scrisoarea din 10 decembrie 1942: Günter.

²²⁹ *Mulțumesc și Bună ziua* (în limba germană).

²³⁰ În text: *entuziasm*.

²³¹ În text: *le*.

²³² În text: *fii*.

Ileana.

23 feb[ruarie] 1941²³³

Dragă Sake,

Mulțumesc foarte mult pentru draga scrisoare de la 31 ian[uarie]. Eram plecată și m-a ajuns la drum în München, unde am petrecut trei²³⁴ zile de adâncă armonie²³⁵, precum făcusem și la începutul lunii, aci, în Sonnberg, cu G. (El a fost numai o dată la București, cu alți camarazi, și i-a părut rău că nu a putut profita să te vadă și pe tine). Între aceste două perioade de străvezie fericire și pace, mi-am făcut datoria și am vizitat familia Hohenlohe la Langenburg și pe Mașka²³⁶ la Amorbach²³⁷. În fond, era destul de nostim și interesant, mai ales călătoria în care a trebuit să schimb des trenul²³⁸ și am întâlnit fel de fel de oameni și năravuri!

Mă bucur că ai o viață a ta personală și că ești fericită; mai mult ca sigur, o vei plăti odată, dar ce ai avut nu-ți poate lua nimeni și ieșim²³⁹ așa de bogate din așa ceva, chiar de se termină, cum a fost cu E, în dureroasă deziluzie²⁴⁰. Acuma mă urmărește cu scrisori și telefoane, e trist, cred, dar tot egoist e și cere mereu ceva. Cu G. nu cred că voi suferi așa ceva; e bun și drept și ceasurile trăite alături de el sunt o neîntreruptă armonie și pot râde cu atât haz cu el și, tu știi, aceasta e la mine un lucru destul de rar.

Anton e bine și are noi răspunderi, care îi dau mult de lucru. În martie voi merge să petrec câteva zile cu el și să petrecem ziua lui împreună. A fost în ian[uarie]

²³³ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, dactilografiată pe hârtie cu antet: SCHLOSS SONNBERG BEI HOLLABRUNN N. Ö. TEL: HOLLABRUNN 19. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

²³⁴ În text: 3.

²³⁵ În text: *harmonie*.

²³⁶ Prințesa Mașka este marea ducesă Maria Kirillovna a Rusiei (2 februarie 1907-27 octombrie 1951), fiica marelui duce Kiril Vladimirovici al Rusiei (12 octombrie 1876-12 octombrie 1938) și a prințesei Victoria Melita de Saxa-Coburg și Gotha (25 noiembrie 1876 - 2 martie 1936). S-a căsătorit în 25 noiembrie 1925 cu Friedrich Karl, prinț de Leiningen (13 februarie 1898-2 august 1946), cu care a avut șapte copii.

²³⁷ Castel al familiei princiere Leiningen, situat în Odenwald, Bavaria, construit în mai multe etape (1724-1727, 1830).

²³⁸ În text: *de tren*.

²³⁹ În text: *eșim*.

²⁴⁰ În text: *desilusie*. Această frază a fost pusă între [] și marcată cu cerneală neagră, de către prințesa Ileana, în momentul în care a corectat și pus diacritice întregului text, dactilografiat cu tuș albastru.

trei²⁴¹ frumoase zile aci, mulțumit să fie cu noi; a fost foarte draguț și ne-am înțeles, ca întotdeauna, bine sau chiar pot spune mai bine.

Pricep că ai plecat din A.C.F. Toate au locul și timpul lor și pricep că, după toate câte s-au petrecut, ai nevo[i]e de reculegere și să cauți un nou orizont²⁴² românesc. Trebuie să căutăm să pricepem naționalismu[l] în prezent, constructiv și împăcabil cu evenimentele. Trebuie să ne ținem de idealuri, dar să le acordăm cu posibilul și cu timpurile pe care le trăim, așa de pline de cruzimi și, în același timp, de sublim eroism²⁴³. Dar binele va cuceri răul, sunt sigură, nu în termeni de Națiuni, ci de Omenie.

Copii[i] sunt bine și veseli și îi găsesc foarte reușiți. Magdalena întrece tot ce puteam visa, așa e de delicioasă. Nu sunt deloc mulțumită de tânărul preceptor și l-am concediat; foarte penibil, dar mai bine fără nimeni, decât așa!

Am avut enorm de multă zăpadă, care acuma s-a dus mai toată și, în schimb, avem veritabile inundații.

Aș²⁴⁴ vrea, dacă toate se împacă cu această idee²⁴⁵, să vin la începutul lui aprilie în Țară!

Cu mult drag și fii fericită și bucură-te²⁴⁶ din adânc!

*Ileana*²⁴⁷.

1 mai 1941²⁴⁸

Dragă Alice,

E o săptămână de când am plecat din Țară și tot duc cu mine mai departe raza de lumină ce am primit-o acolo, ca cel mai minunat dar de Paște! Numai un lucru mă întristează și ăsta este gândul la durerea ta, draga mea prietenă! Ce mult vroiam de la început să-ți spun, când am văzut calea ce o luai, să te iei²⁴⁹ în pază, de-ar fi²⁵⁰ folosit la ceva? Numai prin amară experiență învățăm adevărul, ce bine te pot pricepe!

²⁴¹ În text: 3.

²⁴² Scrisoare este ruptă parțial în dreptul cuvintelor: *cauți un nou orizont*.

²⁴³ În text: *eroismu*.

²⁴⁴ În text: *ași*.

²⁴⁵ În text: *ideie*.

²⁴⁶ În text: *bucurate*.

²⁴⁷ Semnătura este olografă.

²⁴⁸ Scrisoare către Alice Grunau-Dimăncescu, dactilografiată pe hârtie cu antet embosat: SCHLOSS SONNBERG BEI HOLLABRUNN N. Ö. TEL: HOLLABRUNN 19. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

²⁴⁹ În text: *ei*.

²⁵⁰ În text: *dar fii*.

În alte circumstanțe, dar cu ace[e]ași durere, am mers pe acelaș[i] drum și credeam că numai moartea m-ar putea slobozi²⁵¹; și, vezi, nu a fost moartea, ci viața, dragostea în forma ei cea mai perfectă. Nu trebuie să dai tot, nu, niciodată, sufletul trebuie să-și păstreze libertatea; numai atunci e dragostea perfectă, când rămâne neatârnată, da, chiar de ființa iubită. Trebuie s-o luăm ca un lucru extra care ne îmbogățește din nou, dar care nu exclude restul lucrurilor care înainte²⁵² ne construiau viața.

Ce greu m-am întors eu la viața de toate zilele! Credeam că nu voi putea, dar am putut și, după un timp în care eram aproape fără simțire, am înviat neașteptat, dar²⁵³ cu o bună doză de înțelepciune. Dar oare îți servește ție la ceva această²⁵⁴ doză de înțelepciune? Mi-e teamă că nu! Dar știi că te pricep, te pricep mai bine decât te pricepi tu singură, căci eu am mers deja mai departe. Soluția o știi, așa cum o știi eu, dar nu ai încă puterea s-o iei²⁵⁵. Dar, într-o zi, va veni ultima picătură, un lucru de nimica, și vei lua pasul ce te va dezlega²⁵⁶. Știu, îți zici, eu am găsit acum altceva; asta este adevărat, dar atunci când eu l-am luat, acest pas, nu știam că mă mai aștepta ceva, credeam că era sfârșitul la toate pentru viața mea lăuntrică.

Sper că ai fost la Elisabeta²⁵⁷; sunt sigură că ți-a fost de mare ajutor. Are multă inimă și un suflet înțelegător.

Aci am găsit toate bine, copiii[i] voioși și plini de sănătate; bucuria de-a mă revedea era mare și multe au fost istorisirile [pe]²⁵⁸ care [a] trebuie să [le] ascult; multe lucruri de văzut și admirat! Bietul Anton e foarte ocupat și mă voi duce să-l văd pentru un scurt week-end la 10 sau 17 mai. Vremea este foarte dezamăgitoare²⁵⁹, răcoare și umed, și vegetația foarte îndărăt și nu pare să se grăbească deloc.

Sper, curând, să am vești pe cât se poate de bune de la tine; mulțumesc pentru scrisoarea trimisă în ultimul moment.

Cu mult drag ție și lui Nelly, pentru care am un respect ce crește afectuos! Multe și copiilor!

*Ileana*²⁶⁰.

Sonnberg.

²⁵¹ În text: *slobozii*.

²⁵² În text: *înnainte*.

²⁵³ În text se repetă cuvântul: *dar*.

²⁵⁴ În text: *aceată*.

²⁵⁵ În text: *ei*.

²⁵⁶ În text: *deslega*.

²⁵⁷ Principesa Elisabeta a României, sora mai mare a principesei Ileana.

²⁵⁸ În text: *la*.

²⁵⁹ În text: *desamăgitoare*.

²⁶⁰ Semnătură olografă.

27 mai 1941²⁶¹

Dragă Sake,

M-am bucurat așa de mult să primesc scrisoarea ta din 18 mai; mulțumesc mult de tot. Ce bine că ai fost la Elisabeta; are multă inimă ascunsă sub aparența ei de indiferență și sub o bună doză de lene și egoism²⁶². A suferit și ea în viață și azi iubește mult și asta face totul.

Eu, dragă, am trecut prin emoții[i] mari, căci îl știam plecat undeva, dar nu unde, nici pentru ce; fiecare zi a trecut în dureroasă așteptare de vești; în fine, de 21 mai veni o chemare telefonică; până am ajuns să ne vorbim a durat 12 ore, dar în fine am reușit; a fost o mare bucurie. Ne-am văzut chiar după ce am făcut un drum de opt²⁶³ ore, cu cele mai fantastice peripeții și într-un tren supra plin. Dar am petrecut o scurtă după amiază în liniștită²⁶⁴ fericire. Ce îl așteaptă nu știm; de ne vom mai vedea? Cine știe? Nu-mi pot pune decât toată credința în Dumnezeu!

În fine, s-a înverzit și aicea lumea, avem flori și soare. Copii[i] sunt bine și foarte veseli. La sfârșitul săptămânei avem iar²⁶⁵ Einquartierung²⁶⁶, probabil cei de astă iarnă. Bătrânul meu admirator abia²⁶⁷ așteaptă!

Mă gândesc la tine, la vie²⁶⁸ și mă bucur că ai ales să mergi acolo. Sper că pacea și munca de acolo îți vor²⁶⁹ aduce echilibrul ce-ți trebuie să te poți bucura cu adevărat de dragostea ta.

Te sărut cu dor; am nespus de mult de scris, încât iartă că scrisoarea aceasta e așa de scurtă!

Ileana.

Sonnberg.
10.IX.[19]41²⁷⁰

Dragă Sake,

²⁶¹ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu monograma principesei Ileana. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

²⁶¹ În text: *ei*.

²⁶² În text: *egoismu*.

²⁶³ În text: *8*.

²⁶⁴ În text: *linistă*.

²⁶⁵ În text: *iari*.

²⁶⁶ Cazare (germană).

²⁶⁷ În text: *abea*.

²⁶⁸ Via Radallicella a familiei Grunau, de la Valea Mieilor, Urлаți (județul Prahova).

²⁶⁹ În text: *va*.

²⁷⁰ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

Mă gândesc des la tine și ce faci cu bucuria și cu durerea ta. Poate îmi vei scrie odată.

Noi am făcut o călătorie nu prea plăcută, căci timpul a fost îngrozitor, cu ploa[i]e și vânt. La Banloc am petrecut trei zile pașnice și simpatice. Elisabeta a fost foarte drăguță cu noi și mi-a dăruit un minunat cal, de care mă bucur nespuse de mult; abia²⁷¹ aștept să-l am aci! Mă voi fâli cu el! A întrebat foarte drăguț de tine și a zis că, desigur, poți merge la ea oricând, dar eu cred că va mai rămâne mult timp la Banloc, poate până la Crăciun.

Aci e totul exact la fel, nimica nou, o liniște desăvârșită. Am primit o vizită ce m-a bucurat nespuse de mult, au fost trei zile minunate, calme și fericite pentru care sunt foarte recunoscătoare²⁷². Grădina e minunată și mă bucur de ea.

Poimâine plec la Berlin, la Anton, pe cinci²⁷³ zile, apoi revin aci, făcând o scurtă vizită la întoarcere; diferite lucruri[i] împiedică planul făcut înainte, dar poate se va împlini în oct[ombrie].

Cașin a plecat în Germania? Oare unde o fi²⁷⁴? Sper că-i merge bine și că e cu scaun la cap și că știe să aprecieze momentul fără a-l distruge cu ce nu poate fi²⁷⁵.

Îmi pare așa de rău că nu l-am mai văzut pe Nelly. Radu²⁷⁶, probabil, a început școala. Ai mei au început, fără entuziasm²⁷⁷, îmi pare rău să spun!

Cu sănătatea merge; chestia²⁷⁸ cu bășica s-a liniștit de tot, dar mațele se poartă²⁷⁹ prost; ce să fac, mereu e câte ceva, până trece și asta!

Cu mult drag te-mbrățișez.

Ileana.

Sonnberg.
21 sept[embrie] 1941²⁸⁰

Dragă Sake,

²⁷¹ În text: *abea*.

²⁷² În text: *recunăscătoare*.

²⁷³ În text: *5*.

²⁷⁴ În text: *fii*.

²⁷⁵ În text: *fii*.

²⁷⁶ Radu-Mihai Dimăncescu, fiul lui Alice Grunau și Ioan (Nelly) Dimăncescu.

²⁷⁷ În text: *entuziasmu*.

²⁷⁸ În text: *chiestia*.

²⁷⁹ În text: *port*.

²⁸⁰ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

Mereu mă gândesc la tine și la ce vei fi²⁸¹ făcând. E așa de greu să nu ai vești deloc. Sper să ești cuminte și răbdătoare. Oare cum merge cu învățatul lui Teti? Alexandra e foarte cuminte, învață bine și la școală și-a găsit locul. Toți trei călăresc cu bucurie și pasiune. Asta este influența lui Bittermann, de care aprob. El îmi chesează iapa ca s-o pot călări²⁸² când trece chestia²⁸³ (pentru ea și pentru mine, de altfel).

Am revenit ieri de la Berlin, unde am petrecut zile frumoase și armonioase la Gatow. Am putut și zări pe drum pe altcineva, așa că sunt *foarte*²⁸⁴ fericită.

Azi e o zi²⁸⁵ ideală, așa de cald încât stau întinsă la soare și mă odihnesc, căci, din păcate, sunt cam obosită; nu știu de ce, dar îl duc greu pe acest copil. În două săptămâni circa voi lua drumul Dresdei să mă consult cu doctorul. Între timp, vreau să mă odihnesc cu adevărat, rămânând pe loc, nici la Viena²⁸⁶ nu vreau²⁸⁷ să merg. Frau Koller e momentan la Viena cu fata ei, așa că eu sunt singură de tot. Dar îmi place și asta din când în când; mă bucur, însă, la gândul că va reveni în curând.

Citesc o lungă carte englezească care mă pasionează. E o stranie poveste a unei orfane și a fiului ei cu un episcop. Sună imoral, dar nu e. Vreau să mă apuc iar²⁸⁸ de pictură, sper că voi avea energia necesară; am devenit tare leneșă din punctul de vedere artistic.

Am impresia că scriu idiot, dar mă simt constrânsă de tot ce nu se poate spune.

Cu mult drag.

Ileana.

Sonnberg.
6 nov. 1941²⁸⁹

Dragă Sake,

²⁸¹ În text: *fii*.

²⁸² În text: *călării*.

²⁸³ În text: *chiestea*.

²⁸⁴ Sublinierea principesei Ileana.

²⁸⁵ În text: *zii*.

²⁸⁶ În text: *Vienna*. La fel este scris *Vienna* și în propoziția următoare.

²⁸⁷ În text: *vrau*.

²⁸⁸ În text: *iari*.

²⁸⁹ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

Sunt peste două luni de când am plecat din Bran și totuși nu mai am nici o veste de la tine și, fiindcă erai așa de tristă la despărțire, mi-e tare grijă²⁹⁰ de cum îți merge.

Noi, aci, am avut mare grijă cu Ștefan, care a fost foarte, foarte bolnav de scarlatină. Eu nu am vo[i]e să mă apropiu de el, Frau Koller e izolată²⁹¹ cu dânsul și-l îngrijește admirabil. Slavă Domnului, ceilalți au scăpat cu bine! Dar au fost unele zile foarte negre.

Altfel, îmi merge binișor; mult a fost, puțin mai rămâne; cu răbdare, vor trece și aceste ultime două luni și atunci vine marea bucurie și răsplată.

Anton tot la Berlin-Gatow, imens²⁹² ocupat, dar sperăm că-l vom vedea duminică pentru câteva ore. Ar fi²⁹³ o bucurie și o²⁹⁴ atâtea griji și greutate.

Vremea e dezgustătoare²⁹⁵, ninge și vegelește²⁹⁶. Mă gândesc cu jind la cei de pe front!... Am mai făcut o călătorie care, în parte, a fost fericită, dar asupra ei era umbra bolii²⁹⁷ lui Ștefan. În fine, totuși, am multe pentru a fi²⁹⁸ recunoscătoare.

Elisabeta la Banloc mi-a dăruit un minunat armăsar, care ne face bucuria. E un deliciu. Nu pot spun[e] ce mare plăcere îmi face și cum abia²⁹⁹ aștept să mă pot din nou apuca de călărie!

Altfel nimic, vegetez în mare parte, mă ocup de-ale casei și aștept...

Te-mbrățișez cu drag și dor.

Ileana.

Sonnberg.
12 dec[embrie] 1941³⁰⁰

Dragă Sake,

²⁹⁰ În text: *grije*. Aceeași variantă – *grije* – o găsim și în propoziția următoare.

²⁹¹ În text: *isolată*.

²⁹² În text: *immens*.

²⁹³ În text: *fii*.

²⁹⁴ Două cuvinte lipsă, scrisoarea fiind ruptă în această zonă a paginii.

²⁹⁵ În text: *desgustătoare*.

²⁹⁶ Așa apare în text.

²⁹⁷ În text: *bolei*.

²⁹⁸ În text: *fii*.

²⁹⁹ În text: *abea*.

³⁰⁰ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

E așa de mult de când nu am mai auzit nimica de la tine; am auzit numai de la Laetiția și Christina că tot la vie ești. Sper că nu vei rămâne la iarnă acolo! E timpul să te-ntorci între cei vii!

Eu o duc destul de greu, dar merge. Ștefan e acum bine de tot crescut și gras după lunga lui boală. Cu Alexandra am mai mare grijă³⁰¹ din pricina glandelor și va trebui, probabil, s-o trimit la munte, dar e așa de complicat. Dar se va găsi soluție și la asta. Ceilalți sunt bine, veseli și cresc enorm.

Anton sperăm aproape cu siguranță că va petrece Crăciunul cu noi; ar fi³⁰² prea trist altfel.

Ce fac³⁰³ Radu și Viorica³⁰⁴, a sosit copilul? Eu îl aștept pe al meu, după calcul, pe la 14 ian[uarie], dar, după cum mă³⁰⁵ simt, cred că va fi mai curând.

Ducem o viață atât de liniștită, încât nu am nimica de povestit. Nu văd mai pe nimeni, tră[i]esc din scrisori!

Să-ți dea Dumnezeu un Crăciun frumos și un An³⁰⁶ Nou plin de limpezime³⁰⁷.

Cu drag.

Ileana.

Sonnberg.

17 feb[ruarie] 1942³⁰⁸

Dragă Sake,

Mulțumesc mult de tot pentru draga scrisoare adusă de Emil, pe care, spre marea mea întristare, nu l-am putut vedea; a fost pentru mine o amară dezamăgire³⁰⁹.

Iar³¹⁰ a dat o adâncă zăpadă peste noi și e tare frumos; totul e alb și o desăvârșită tăcere ne-nconjoară; suntem toți bine și, pe cât se poate, fericiți. Mica

³⁰¹ În text: *grije*.

³⁰² În text: *fii*.

³⁰³ În text: *face*.

³⁰⁴ Viorica Brătianu (Bădulești, 17 septembrie 1913 - Bădulești, 17 ianuarie 2002), soția lui Radu Paul Grunau (16 februarie 1898 - 1959), fratele lui Alice Grunau-Dimăncescu. Au avut un fiu, Radu Paul Grunau (n. 24 iunie 1943), căsătorit la 1 noiembrie 1969 cu Eugenia (Coca), cu care are un fiu, Ștefan Radu Grunau (n. 27 decembrie 1972).

³⁰⁵ Inițial principesa Ileana scrisese: *să*, tăiat.

³⁰⁶ În text: *an*.

³⁰⁷ În text: *plimpezime*.

³⁰⁸ Scrisoare dactilografată către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

³⁰⁹ În text: *dezamăgire*.

³¹⁰ În text: *iari*.

mea Elisabeth³¹¹ e bucuria mea cea mai mare și îmi umple sufletul de recunoștință! Desigur gândul mi-e mult pe front, de unde vin veștile așa de anevo[i]e, dar când te gândești la greutățile înfruntate de Feldpost ești recunoscător și plin de admirație! Copii[i] ceilalți sunt bine și se bucură de zăpadă într-un fel pe care noi, cei mari, nu o mai facem; acum pricep de ce Mama spunea că detesta iarna! Viața ce o ducem e extrem de liniștită și armonioasă; ar³¹² putea fi³¹³ și mai mult, așa de nu ar fi pentru certurile așa de copilăroase ale personalului! Anton nu a reușit încă să vină să ne vadă; are tare mult[e] de făcut și rare ore libere, care nu sunt destule pentru a putea ajunge până la noi.

Nu mai am nimica de povestit, dar mă gândesc mult la tine și sper că-ți merge bine și că păsul ți s-a liniștit, devenind o armonioasă durere și o frumoasă amintire.

Cu mult drag ție și copiilor!

*Ileana*³¹⁴.

3 martie 1942.

Sonnberg³¹⁵

Dragă Alice,

Mulțumesc mult de tot pentru dragele urări de la 29.I., pe care le-am primit nu demult. Am fost pentru câteva zile la Viena, care au devenit o săptămână întregă din pricina unui violent viscol, care a închis drumul cu mormane de zăpadă. Îmi pare bine însă că am putut rămâne acolo, căci așa am putut aduce un cuvânt de mângâ[i]ere unui transport³¹⁶ de răniți Români. Erau admirabil îngrijiți și cu mare bunătate înconjurați de camarazii lor Germani; această bună înțelegere m-a bucurat foarte mult.

Altfel, mie îmi merge bine, deși sunt des foarte, foarte obosită. Botezul a fost alaltăieri, Anton fiind acasă pentru două zile. Gândul îmi este, natural, mult pe front, de unde am vești bune și pline de bărbăție; sunt 10 luni de când nu ne-am văzut, dar rabd cu încredere și credință.

³¹¹ Elisabeth (Herzi) Habsburg-Lothringen, arhiducesă de Austria, născută la 15 ianuarie 1942 la castelul din Sonnberg. Căsătorită în 31 iulie 1964 cu dr. Friedrich Sandhofer. A încetat din viață la 2 ianuarie 2019.

³¹² În text: *are*.

³¹³ În text: *fii*.

³¹⁴ Semnătură olografă.

³¹⁵ Carte poștală neilustrată, dactilografiată, expediată în 4. III. 42 din Hollabrunn de „Jleana Erzherzogin von Österreich. Schloß Sonnberg bei Hollabrunn, Niederdonau” către „Doamna Lt.-Col. Dimănescu. Str. Av. Sănătescu 50. Parcul Domeniilor. București II. Rumânen”. Ajunsă la destinație în 16 martie 1942. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

³¹⁶ În text: *transport*.

Copii[i] [sunt] toți bine și veseli; de la Alexandra am vești bune.

Zăpada e pe duse, viața noastră e pașnică și, cu calm, răzbat prin multe probleme și greutăți și sunt recunoscătoare pentru multe binecuvântări ce le am. Citesc mult, acum viața Mamei lui Napoleon, e pasionant. Am intenția să alăptez până-n mai, pe urmă vom vedea.

Cu mult drag ție, copiilor, lui Nelly și Mămicuței!

*Ileana*³¹⁷.

Sonnberg.

16.7.42.³¹⁸

Dragă Alice,

Am auzit iar³¹⁹ de la Laetiția de toate cele ce ai pățit. Sunt îngrozită și tristă că nu sunt lângă tine să te pot susține cu apropiere a prieteniei mele. Desigur că pricep supărarea familiei tale, dar nu le pricep lipsa de inimă. Oricât de păcătoasă ai fi³²⁰ din punctul lor de vedere, nu pricep să rupă cu tine lăsându-te în voia soartei acum când ai cea mai mare nevo[i]e de ei! Of și iar of! Ce greu este pentru tot omul.

Te pricep mai bine poate decât îți pot spune că în unele lucruri trec prin același lucru, însă surd și negrăit, ceea ce e mai bine desigur și mai ușor de suportat, dar totuși sufăr destul ca să am inima deschisă pentru durerea ta. Mă doare să fiu în imposibilitate de a te ajuta. Nici cu un sfat, în fapt, nu te pot ajuta, dar dacă aș fi³²¹ acolo, atunci măcar aș³²² putea demonstra și de față cu alții că nimic nu s-a schimbat în prietenia noastră și că eu nu te abandonez. Dacă-mi va reuși să vin în Țară nu știu, dar sper mereu; formalitățile sunt așa de complicate pentru a ieși³²³ și intra.

Altfel îmi merge bine; Wörthersee mi-a făcut un bine imens și toți mă găsesc întinerită, iar³²⁴ eu nu mai îmi simt trupul dușman! Acasă am multă treabă, căci cu personalul e tare greu; sunt puțini, foarte muncitori, dar greu de împăcat. La 1 aug[ust] pleacă Schwestera³²⁵, lucru de care în fond mă bucur, dar desigur îmi va da mult în plus ca muncă.

³¹⁷ Semnătură olografă.

³¹⁸ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu monograma principesei Ileana a României. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

³¹⁹ În text: *iar*.

³²⁰ În text: *fi*.

³²¹ În text: *ași fi*.

³²² În text: *ași*.

³²³ În text: *eși*.

³²⁴ În text: *iar*.

³²⁵ Guvernanta copiilor.

Anton e aci pentru trei³²⁶ săptămâni concediu, e fericit să lucreze și să repare³²⁷.
Eu surâd și tac.

Te-mbrățișez cu mult dor.

A ta

Mama Pufy.

27.8.42³²⁸

Draga mea Alice,

Tocmai când eram să plec de-acasă, ți-am primit scrisoarea. Ce să-ți spun, sunt așa de tristă pentru tine încât nu am cuvinte. Pricep durerea și disperarea³²⁹ ta să-și fi³³⁰ pierdut copilul; pricep tot ce întruchipa pentru tine, ca gând, dragoste, speranță și viitor. E o lovitură groaznică și una în care cum să te ajute altul. E una din marile³³¹ tristeți omenești că fiecare e așa de singur în durerea lui. De altfel, și în bucurie, cumva nu putem cu desăvârșire împărți cu altul!

Sper mult să vin la sfârșitul lui sept[embrie]. Din nefericire, nu te pot avea cu copiii[i], căci e prea complicat acum. Încearcă să găsești pe cineva care să stea cu ei câteva zile, cât vei fi³³² cu mine la Bran. De altfel, cred că ți-ar face bine să te odihnești și de ei. Eu am făcut-o în anul acesta și mi-a făcut mult bine.

Acum sunt pe drum pentru a-l duce pe Ștefan la internat și facem unele vizite³³³ la familie în cale.

Mie îmi merge foarte bine și sunt mulțumită. Copiii[i], sănătoși și veseli.

Te sărut cu drag, dor și mare înțelegere.

Ileana.

Bran.

29.X.[19]42³³⁴

³²⁶ În text: 3.

³²⁷ În text: *repară*.

³²⁸ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu antet: PALAIS DERFFLINGER. AMORBACH (MAINFR.). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

³²⁹ În text: *desesperarea*.

³³⁰ În text: *fii*.

³³¹ În text: *marele*.

³³² În text: *fii*.

³³³ În text: *visite*.

³³⁴ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie cu însemnul (crucea gamată) reginei Maria a României. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

Dragă Alice,

Înainte de-a pleca, vreau³³⁵ să-ți scriu să te mai asigur că sunt cu totul alături de tine. Acum, că a ajuns totul așa de departe, nu văd că ți-e deschisă altă cale decât aceea³³⁶ pe care azi o urmezi. Anul trecut am mai căutat să te împiedic de-a o lua, dar acum văd că este inutil, după toate cele întâmplate. Desigur, ai greșit și că, deci, trebuie să duci consecințele, însă degeaba³³⁷ te consideri acum o păcătoasă. Ai fost una, ai greșit, dar de acum înainte ți se deschide o viață nouă, grea, desigur; așa că nu o îngreuna încă cu o povară care aparține trecutului.

Dacă te gândești la cuvintele lui Isus, el zicea: „Du-te³³⁸ și nu mai păcătuie”, dar niciodată nu a spus cui va: „Du-te și dreg ce-ai făcut” sau: „Ia-ți³³⁹ povara păcatelor în viața cea nouă”. Și ai plătit destul de amar, acum să termini cu aceasta. Știu că ceilalți nu îți vor da pace cu învinuiri, dar tu, în tine, să termini ca să ai puterea să duci, de acum încolo, o viață pe cât se poate de sănătoasă. Dacă vei putea păstra copiii[i], atunci pentru ei va fi³⁴⁰ nevo[i]e să te căsătorești cu Cașin. Repet că ți-aș fi³⁴¹ dorit alt tovarăș, din pricina tinereții și a caracterului lui, dar nu putem avea toate pe pământ și o dragoste atât de mare e și ea un lucru rar, pentru care să fii recunoscătoare. Și dacă odată vă veți iar despărți³⁴², atunci va fi³⁴³ așa; nu întuneca ziua de azi cu ce poate veni mâine. Deși mâine e consecința faptei de azi și în ziua aceea³⁴⁴ nu trebuie să te plângi!

Și iacă iar patru³⁴⁵ pagini de poveste bune pe care nu le vei urma decât într-atâta cât îți convine! E, în fond, numai ca să-ți spun cum prietenia mea rămâne neclintită lângă tine orice ar fi³⁴⁶ și oricare ți-ar fi³⁴⁷ vina.

Cu mult drag te-mbrățișez și rămâi cu bine!

Ileana.

Sonnberg.
10 dec[embrie] 1942³⁴⁸

³³⁵ În text: *vrau*.

³³⁶ În text: *aceia*.

³³⁷ În text: *dejeaba*.

³³⁸ În text: *Dute*. La fel și mai departe.

³³⁹ În text: *Iați*.

³⁴⁰ În text: *fii*.

³⁴¹ În text: *ți-ași fii*.

³⁴² În text: *iari despărții*.

³⁴³ În text: *fii*.

³⁴⁴ În text: *acei*.

³⁴⁵ În text: *iari 4*.

³⁴⁶ Scris corect în text.

³⁴⁷ În text: *fii*.

³⁴⁸ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

Dragă Alice,

Mulțumesc mult de tot pentru rândurile tale de la 25/XI., care mi-au făcut mare plăcere, deși desigur tot ce spui nu e îmbucurător. Ce trist că suntem așa de departe și că, deci, nu te pot ajuta deloc.

Eu, de când am sosit acasă, am avut multe pe capul meu. Casa în revoltă, Anton nemutat, așa că a trebuit să dau o goană la Berlin. Pe urmă, am schimbat personalul. Frau Koller are o grea otită și guvernanta pneumonie³⁴⁹. Elisabeth a avut bronșită și Minola gripă. Eu cu injecțiile³⁵⁰ și dentistul³⁵¹. În același timp, regulate vizite³⁵² la răniți și organizarea³⁵³ unui pom. Așa că nu am mult timp să gândesc.

Günter³⁵⁴ s-a logodit... Asta e normal, dar ce mă doare e negarea unui vis ce l-am visat împreună. De ce oare le e frică oamenilor să admită frumosul nelegiuit³⁵⁵ ce l-au trăit?! De ce le e rușine să admită că au trecut dincolo de cele zilnice și că au fost fericiți. În fine... Eberhard s-a făcut mult mai bine și a plecat la Berlin, făcându-mi reproșuri că nu l-a[m] văzut mai des! Asta e culmea, nu găsești?!

Totuși, eu, în adâncul meu, sunt fericită; altfel nu știu cum aș fi³⁵⁶ îndurat totul.

Sâmbătă se-ntoarce Ștefan, spre bucuria mea și-a lui Minola. Toți se bucură, dar cred că noi cel mai mult. Anton va veni, probabil, de sărbători, pentru 14 zile sau poate chiar mai mult.

Iartă-mă că nu scriu mai mult, dar materialmente nu pot!

Cu drag, dor și pricepere te-mbrățișez.

Ileana.

Hofgastein.
25.II. [19]43³⁵⁷

³⁴⁹ În text: *pleomonie*.

³⁵⁰ În text: *ingecțiile*.

³⁵¹ În text: *dantistul*.

³⁵² În text: *visite*.

³⁵³ În text: *organisarea*.

³⁵⁴ În text: *Gunter*.

³⁵⁵ În text: *nelegiuit*.

³⁵⁶ În text: *ași fi*.

³⁵⁷ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

Draga mea Alice,

Mă-ntreb ce faci și cum se desfășoară toate necazurile tale; sper că au trecut în mare parte și că, în fine, întorci o pagină nouă care să-ți aducă mai multă fericire.

Eu sunt la munte pentru zece³⁵⁸ zile de odihnă, de care am avut așa de mare nevo[i]e, căci am fost istovită după o toamnă și o iarnă plin[e] de necazuri și greutate; apoi am avut o bronhopneumonie³⁵⁹ care m-a cam dat gata. Acum îmi este mult mai bine. Desigur, ar³⁶⁰ trebui să stau mai mult, dar nu pot. Trebuie să merg să-l văd pe Ștefan, apoi să mă-ntorc la Sonnberg; de altfel, mi-e un dor nebun după copii, mai ales de Elisabeth, care începe să meargă și este în general o încântare! Apoi sunt răniții care mă așteaptă și Anton la Berlin, așa că liniște multă nu pot avea. Pentru viața mea interioară sunt mulțumită, fericită și liniștită. Alexandra este la Brașov, la Mary Diaconescu. A fost foarte bolnavă, săraca, dar știind-o acum în mâini bune, la aer curat și alimentație bună, nu mai³⁶¹ am grijă.

Nu pot să spun ce frumos e aci. E cald la soare, ca vara, e o liniște desăvârșită, un cer albastru fără nori. Munții falnici se ridică, în eterna lor neschimbare, înaintea ochilor³⁶² și te fac³⁶³ să crezi în vecie³⁶⁴ și ce trecătoare ne sunt durerile³⁶⁵ și, de altfel, poate și fericirile. Deși eu găsesc că durerile³⁶⁶ nu fac decât o temelie mai trainică pentru fericire și că, deci, fericirea nu piere.

Dacă și când voi mai veni-n Țară nu știu acuma, trecem prin zile prea grele.

Cu drag te-mbrățișez.

Ileana.

Sonnberg.
2.V. [19]43³⁶⁷.

Dragă Alice,

³⁵⁸ În text: *10*.

³⁵⁹ În text: *bronheoplomie*.

³⁶⁰ În text: *ași*.

³⁶¹ În text: *numai*.

³⁶² În text: *ochiilor*.

³⁶³ În text: *face*.

³⁶⁴ În text: *vechie*.

³⁶⁵ În text: *durile*.

³⁶⁶ În text: *durile*.

³⁶⁷ Scrisoare dactilografiată către Alice Gruanu-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

Mulțumesc mult pentru draga ta scrisoare. Îmi pare tare rău de toate necazurile tale, și durerile³⁶⁸ și de singurătatea ta! Dar mă bucur că nu regreti nimica și că, în felul tău, ești în adâncul inimei fericită. După câte pricep, ai ținut casa de la București. Mă bucur că ai fost așa de înțeleaptă. Ce sărac e bietul Nelly, că nu știe cum să se ocupe de copilul lui, după atâția ani de muncă în educația tineretului! Pentru tine, însă, asta e un avantaj.

De mine aș³⁶⁹ avea multe de zis, căci sunt acuma mult și fericit ocupată. Am în etajul de sus un mic Teil Lazarett cu 25 de paturi. Am Români și Germani. Românii sunt cei mai grav, așa cum e și firească, deoarece³⁷⁰ cazurile cele mai disperate³⁷¹ sunt trimise aci în Germania și la mine se întreamează în așteptarea protezelor sau a câte-o operație. Germanii sunt cazuri mai puțin triste, fiind aproape de vindecare. Pe lângă aceștia din casă, mă ocup, natural, și de cei din Viena, dar asta mai sporadic³⁷², căci sunt acum foarte legată aci, unde duc întreaga grijă³⁷³ a răniților cu ajutorul unui subofițer sanitar care e excelent. Mai am un mic vienez într-un spital de acolo, care nu are pe nimeni pe lume și al³⁷⁴ cărui caz e dezesperat³⁷⁵.

Ștefan a fost aicea patru³⁷⁶ săptămâni și a petrecut minunat; ieri a plecat iar³⁷⁷ la internat, luând și pe Minola, așa că nu mai am decât trei³⁷⁸ copii acasă, ceea ce mi se pare foarte ciudat. Elisabeth e un deliciu, dar îi [i]les dinții, așa că e cam prost dispusă; e foarte mare și tot așa de frumoasă ca astă toamnă! Anton a venit și el trei³⁷⁹ zile de Paști³⁸⁰, așa că în afară de la Alexandra, de la care am vești bune, am fost toți împreună și am făcut o frumoasă serbare de Paște³⁸¹, împreună cu toți răniții.

Îți poți bine închipui că, cu toate aceste lucruri, nu prea am timp de stat pe gânduri sau să mai pictez sau așa ceva. Sper însă să pot veni în Țară în iulie sau aug[ust].

Cu mult drag!

³⁶⁸ În text: *le* este tăiat cu tuș negru.

³⁶⁹ În text: *ași*.

³⁷⁰ În text: *deoare cei*; tăiat *cei* și adăugat *ce*, cu tuș negru.

³⁷¹ În text: *desesperate*.

³⁷² În text: *spasmodic*.

³⁷³ În text: *grije*.

³⁷⁴ În text: *a*.

³⁷⁵ În text: *desesperat*.

³⁷⁶ În text: *4*.

³⁷⁷ În text: *iari*.

³⁷⁸ În text: *3*.

³⁷⁹ În text: *3*.

³⁸⁰ Așa în text.

³⁸¹ Așa în text.

Ileana³⁸².

Sonnberg.
3 iunie 1943³⁸³

Dragă Alice,

Primesc tocmai azi, când am o rară ocazie să-ți pot trimite un pachet, scrisoarea ta. Mă bucur mult pentru tine că iar³⁸⁴ ești în fericită așteptare. Mă bucur mult. De[i]e Domnul să meargă tot bine și, de ce nu, cu viața sănătoasă ce o duci și dacă ai o moașă bună. S-o duci, numai, la timp la tine, să nu înceapă prea curând și tu să fii singură. Ce rău îmi pare că nu pot fi³⁸⁵ cu tine, dar înainte de 25 iunie este exclus să pot pleca de aici, căci vacanțele³⁸⁶ copiilor încep abia³⁸⁷ la 20 iulie.

Și eu mă bucur mult de Bran, căci doresc mult să mă pot odihni, odată, cu desăvârșire. Sunt cam obosită, așa că și inima se resimte, deși nu este nicidecum³⁸⁸ bolnavă, e starea (...) ³⁸⁹epuizare. Apoi am devenit presbită (...) ³⁹⁰ochelari³⁹¹ la scris și citit. Altfel, îmi merge minunat, sunt fericită în interiorul meu cu toată activitatea mea și, sufletește, nu am nimic de dorit.

Am avut o primăvară frumoasă; acum e cam rece, totuși ploaia este binevenită. Grădina, săraca, a sărăcit mult în acești patru³⁹² ani de război, dar atâta să rămână pacostea. Parcul și lacul sunt bucuria răniților. În general, merge bine cu ei și sunt mulțumiți. Unii au toane, lipsesc cu recunoștință³⁹³, dar în cea mai³⁹⁴ mare parte sunt buni, răbdători și veseli. O dragoste mare avem toți, inclusiv copiii[i]. Un sublocotenent³⁹⁵ orb.

Am mai cumpărat o pereche³⁹⁶ minunată de cai troteuri. Un vis din toate punctele de vedere. Sunt încântată de ei.

³⁸² Semnătură olografă.

³⁸³ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimănescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

³⁸⁴ În text: *iari*.

³⁸⁵ În text: *fii*.

³⁸⁶ În text: *vacanțiile*.

³⁸⁷ În text: *abea*.

³⁸⁸ În text: *nici de cum*.

³⁸⁹ Scrisoarea este ruptă în dreptul acestui cuvânt.

³⁹⁰ Lipsă două cuvinte, scrisoarea este ruptă.

³⁹¹ În text: *ochielari*.

³⁹² În text: *4*.

³⁹³ În text: *recunoștiință*.

³⁹⁴ Inițial era scris: *general*, tăiat.

³⁹⁵ În text: *sublt*.

³⁹⁶ În text: *perechie*.

Copii[i] sunt bine. Ștefan și Minola îmi scriu³⁹⁷ scrisori delicioase; îmi lipsesc mult și școala tare e departe. Mă bucură că și ai tăi îți fac atâta plăcere. Pe Nelly nu-l pricep. De, e sărac...

Sper că-n acest pachet vei găsi (...) ³⁹⁸. Flanelele nu trebuiesc fierte (...).

Cu mult, mult drag.

Te sărut cu gândul că nu va trece așa de mult și ne vom vedea³⁹⁹.

Bran.
12 aug[ust] 1943⁴⁰⁰

Dragă Alice,

Tare mult m-am bucurat că am putut fi⁴⁰¹ împreună, chiar pentru un timp atât de scurt. Îmi pare numai rău că nu te-am putut vedea mai des. Desigur accept⁴⁰² cu plăcere să-ți Creștinez⁴⁰³ micul fiu, care e tare dulce și un mic nepăcătos. Îți trimit, până pot veni iar⁴⁰⁴, ceva lână și o haină pentru tine. Plapuma o aduc cu mine când revin. Precis când va fi⁴⁰⁵ asta nu știu. La sfârșitul lui sept[embrie] sau începutul lui august.

Toate mi-au mers până acuma strună. Mă bucur mult și ca sănătate îmi merge mult mai bine. Copii[i] sunt veseli, așa că la Bran e bine și mulțumire. Îmi pare rău că nu te pot avea aicea.

Te rog, nu te teme de viitor.

Cu drag mult, a ta

Ileana.

Bran.

³⁹⁷ În text: *scrie*.

³⁹⁸ Scrisoarea este ruptă în zona mai multor cuvinte. La fel și la finalul propoziției următoare.

³⁹⁹ Scrisoarea nu este semnată, deoarece ultimele trei rânduri au fost scrise în partea superioară, stânga, a primii pagini.

⁴⁰⁰ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁰¹ În text: *fii*.

⁴⁰² În text: *accept*.

⁴⁰³ În text: *Creștinesc*.

⁴⁰⁴ În text: *iar*.

⁴⁰⁵ În text: *fii*.

27 oct[ombrie] 1943⁴⁰⁶.

Dragă Sake,

Mulțumesc mult pentru draga ta scrisoare și telegramă. Ești dragă și tare mult așa⁴⁰⁷ vrea să-ți fiu de mai mare ajutor, dar ce să faci? La București l-am văzut pe Alecu Manolescu⁴⁰⁸; i-am vorbit de tine și de singurătatea ta. Mi-a făgăduit că, de te duci la el, să-ți ia partea și să vorbească cu Nelly. Știu eu dacă va servi la ceva, dar știi tu, Alecu e general, fostul lui comandant și așa că poate face impresie. Iar⁴⁰⁹ Alec[u] se complăce în rolul [de] protector de femei prost tratate⁴¹⁰. Fă cum crezi. Dacă nu vrei, pur și simplu nu te duci la el și gata.

Altfel, am fost la Banloc, und[e] Elisabeta a fost foarte drăguță și bună, cu o expresie blândă.

Am văzut multă lume, și pe Viorica⁴¹¹ și Nissa⁴¹², care au întrebat de tine; eu le-am spus adevărul. Știi, mulți au fost greșit informați. Ella mi-a răspuns scurt, dar cald, fără însă a te pomeni; de la Radu, desigur, nu am încă răspuns.

Eu am fost cam bolnavă, cu o gripă urâtă la cap, dar azi mă simt mai bine și mâine merg la Sinaia. Plec spre Sonnberg luni 1 nov., copii[i] cu trenul, eu cu o minunată nouă mașină, un Buick. Îți amintești primul ce l-am avut, unul roș[u], cu care am mers la Sibiu?

Mă bucur să te văd iar⁴¹³ la iarnă, în dec[embrie], și iar în ian[uarie], de vrea Domnul.

Cu mult drag și statornic alături de tine.

Ileana.

15 mai 1944⁴¹⁴
Brașov. Spitalul Z.I. 161

⁴⁰⁶ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie imprimată cu însemnul reginei Maria a României (crucea gamată). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁰⁷ În text: *ași*.

⁴⁰⁸ Generalul Alexandru (Alec) Manolescu (n. 1885), comandantul organizației „Cultura Fizică”, fost aghiotant al principelui Nicolae al României.

⁴⁰⁹ În text: *iari*.

⁴¹⁰ În text: *trate*.

⁴¹¹ Viorica Litzica, director general al Marii Legiuni a Cercetașelor României, organizație condusă de principesa Ileana a României.

⁴¹² Nissa Cămărășescu, adjuncta principesei Ileana în conducerea Marii Legiuni a Cercetașelor României.

⁴¹³ În text: *iari*; la fel și mai departe.

⁴¹⁴ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

Sake dragă,

De mult nu am mai auzit de la tine și mi-e dor să știu cum îți merge și cum ai suportat cu copiii[i] toate necazurile căzute pe bietul Plo[i]ești⁴¹⁵. Cașin unde este și ce face?; dar Ella și Radu? Mă gândesc așa de mult la voi toți și mi se pare un veac de când ne-am văzut pașnic la București, cu bă[i]ețășul între noi.

Și aci, la Brașov, am trăit zile grele și de spaimă și multă durere. Lucrez și eu cât pot, întâi la Spitalul Militar, acuși aci la acela al Crucii Roșii, la a cărui⁴¹⁶ înființare⁴¹⁷ am lucrat din greu, pentru că nici acum oamenii nu sunt cu adevărat darnici, iar⁴¹⁸ cu teama asta nebună orașul moare la ora 10 și nu mai poți întreprinde nimica. Șefele spitalului sunt Nadêje Sutzo⁴¹⁹ și Simone Cantacuzino-Pașcanu⁴²⁰; ele sunt o minune, pot spune că lucrăm ca trei surori și șeful nostru este excelent. Sunt nevoi multe și mărunte, dar în general ne prezentăm foarte nobil și bine. Regina⁴²¹ a fost la sfeștanie și a găsit totul frumos. Tare mult m-a bucurat asta.

Mult aș⁴²² vrea să vin să te văd o clipă, dar nu am deloc răgaz și, când am, merg la Bran, la copii. Nu te teme, nu dorm în oraș, ci la Bod, la moșia familie[i] Tittes, unde sunt minunat adăpostită, confortabil și-n liniște. Copiii[i] sunt bine, încântarea cea mare este Elisabeth, „Herzi”, cum își zice și îi zic toți; este răsfățata familiei întregi. Ce mult aș⁴²³ vrea să și-o pot arăta!

Am lucrat și la gară 10 zile, acuma e acolo mai puțină aglomerație și șefa este o minune de femeie, cu un curaj și o putere de muncă formidabilă.

Nu te teme, Sake dragă, grea este încercare[a] ce ne-a dat-o Domnul, dar amintește-ți că nu ne dă niciodată încercarea fără să ne dea, în același[i] timp, și

⁴¹⁵ Principesa Ileana se referă la bombardamentele aliate, anglo-americe, asupra Ploieștiului din 1 august 1943 (operațiunea *Tidal Wave*).

⁴¹⁶ În text: *cărei*.

⁴¹⁷ În text: *înființări*.

⁴¹⁸ În text: *iari*.

⁴¹⁹ Nadeja Băicoianu (17 noiembrie 1897-1991, Toronto, Canada), fiica arhitectului Constantin Nicolae Băicoianu și a Constanței Efrem Ghermani. Căsătorită în 11 iunie 1922 cu inginerul Ioan (Puiu) Suțu, fiul lui Nicolae Othon Suțu și al Mariei Dimitrie Berindei. Au avut o fiică, Ioana. A fost infirmieră în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Despre Nadêje Sutzo și Simona Cantacuzino-Pașcanu vezi și paginile scrise de principesa Ileana în volumul memorialistic *Trăiesc din nou*, București, Editura Humanitas, 1999.

⁴²⁰ Simona Băicoianu (1900-1969), căsătorită cu generalul Alexandru Cantacuzino-Pașcanu (1890-1967), cu care a avut o fiică, Anca, căsătorită cu Mircea Berindei.

⁴²¹ Regina Mamă Elena.

⁴²² În text: *ași*.

⁴²³ În text: *ași*.

puterea cu care s-o învingem. Dumnezeu e mereu aproape, acolo und[e] *tu*⁴²⁴ ești copilul Lui este și El! Simte aceasta, fii sigură că ești Fiu, nu slugă, și nu vei suferi nici o pagubă.

La primul bombardament⁴²⁵ am stat în șanț și bombele cădeau în jurul nostru; la al doilea eram la Bran; am venit, însă, imediat după, aci. Între altele, căzuse o bombă-n adăpostul unde fusesem în ziua de Paști!

Am lucrat la primul ajutor și pe stradă și la spital; a fost groaznic. Dar nevoia de-a fi⁴²⁶ de real folos nu-mi dădea timpul să mă-ngrozesc.

Scrie-mi, te rog!

Ileana.

Am fost și la Viena pentru câteva zile.

Bran.
26 iunie 1944⁴²⁷.

Alice dragă,

Ai dreptate când spui că știi că nu te uit, deși nu scriu, și mie tare rău îmi pare că nu am venit încă să te văd, dar este pur și simplu din lipsă de timp. Cu toate că momentan nu sunt chiar așa de prinsă oră de oră, dar am lucruri ce nu le pot lăsa. Clădim aci barăci pentru dispersarea spitalului⁴²⁸. Asta merge mai frumos decât mi-aș fi⁴²⁹ putut odată închipui. Am găsit un om de energie, cu putere de muncă și de-o rară mărinimie, Col[onelul] Șerb[u]⁴³⁰ de la [uzina] Malaxa Tohan. Mulțumită lui, producem ceva cu adevărat minunat de frumos și civilizată și care va

⁴²⁴ Sublinierea principesei Ileana.

⁴²⁵ În text: *bombardamente*.

⁴²⁶ În text: *fii*.

⁴²⁷ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie imprimată cu însemnul reginei Maria a României (crucea gamată). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴²⁸ Vezi, pe larg, Ileana. Principesă de România, *Spitalul „Inima Reginei”*, ediție îngrijită și traducere din engleză de Florin Sandu, București, Humanitas, 2018.

⁴²⁹ În text: *mi-ași fi*.

⁴³⁰ Colonelul Chiril Șerbu (n. 23 august 1889-?), director al fabricii Rogifer din Tohan, Zărnești. Subsecretar de stat al Aprovizionării în guvernul generalului Sănătescu (1-27 septembrie 1944). Despre colonelul Șerbu vezi și paginile scrise de Ileana, principesă a României, arhiducesă de Austria, în volumul memorialistic *Trăiesc din nou*, București, Editura Humanitas, 1999.

rămâne și-n viitor. Cine este însă prietenul meu de vază și ca un stâlp în toate este gen[eralul] Tătăranu⁴³¹. Nu pot spune ce mult ne ajută cu vorba și cu fapta.

Acum însă am un mare necaz personal. Anton, ca toți Prinții, a fost concediat din armată. Pricepi că, deși e soarta atâtor altora, este pentru noi foarte jignitor, după 5½ ani de serviciu continu[u], onorabil executat în pericol și dificultăți, decorat și bine văzut, acuma haide marș⁴³² afară! Ca problemă pur personală este cât se poate de dureroasă și grea. Cred că va sosi aci peste foarte scurt timp. Și atunci ce? Să mă ajute Dumnezeu să soluționez și această problemă grea.

Între timp, caut să mă bucur de fiecare clipă fericită și liberă ce o pot avea. Nu vreau⁴³³ să fiu nedreaptă sau crudă, dar în același timp nu vreau să-mi schimb modul de viață de până acum. Așa că, vezi, nu m-au cruțat nici pe mine problemele cele grele!

Ne-am mutat, de două⁴³⁴ zile, iar⁴³⁵ aci, sus în castel, unde tare mă simt bine și ca la Mama acasă. Asta în sens litarar⁴³⁶. O simt pe Mama extraordinar de aproape.

Copii[i] sunt foarte fericiți și mulțumiți; i-am instalat în etajul doi⁴³⁷, doi câte doi. Am mai rearanjat camerele⁴³⁸ într-un mod mai simplu și mai potrivit lor, însă fără a deranja ceva din stilul Mamei.

Ce rău îmi pare că n-o poți vedea pe Elisabeth, care e un deliciu, ceva rar, mare, rotunjoară, cu cârlionți de aur, ochi mari albaștri plini de viață și de draci⁴³⁹ și două gropițe adânci și dinți minunați. Toți șase⁴⁴⁰ sunt dragi și cuminiți.

Tare rău îmi pare de tine că ai suferit iar⁴⁴¹, dar, pricep, nu se putea altfel. E prea greu azi.

Nu am renunțat la gândul de-a veni la tine, dar să vedem cum se dezvoltă⁴⁴² situația pentru mine și apoi vin.

Cu drag mult.

Ileana.

⁴³¹ Generalul Nicolae Tătăranu (3 octombrie 1890-13 mai 1953), general și profesor la Școala Superioară de Război. Atașat militar al României în Franța (1928-1931), Belgia (1929) și Spania (1930).

⁴³² În text: *marăș*.

⁴³³ În text: *vrau*; la fel și mai departe.

⁴³⁴ În text, repetitiv: *2 două*.

⁴³⁵ În text: *iari*.

⁴³⁶ În text: *litaral*.

⁴³⁷ Așa în text.

⁴³⁸ În text: *camerile*.

⁴³⁹ Inițial principesa a scris: *dragii*, după care a tăiat *gi* și a înlocuit cu *ci*.

⁴⁴⁰ În text: *6*.

⁴⁴¹ În text: *iari*.

⁴⁴² În text: *desvoltă*.

1 aug[ust] 1944⁴⁴³.

Sake dragă,

Trebuie să-ți scriu azi, căci este un an de când, împreună, am stat și am văzut primul bombardament al Plo[i]eștiului. Nu voi uita cum am sosit atunci să te găsec cu copilășul în brațe, fericită și părăsită. Să-ți trăiască Vlady, care acum trebuie să aibe un an și patru⁴⁴⁴ zile. Să crească și să vadă zile bune și pașnice, nu ca acestea în care s-a născut. Dumnezeu să ți-l ție.

M-am gândit mult la tine zilele astea. Nu va deveni, cu timpul, foarte greu pentru tine? Nu uita, la mine poți veni oricând.

Pentru mine, dragă, e greu și zilele sunt adesea încordate, deși, după o luptă grozavă și tragică, tot am ajuns la o înțelegere ce-mi dă mai mare libertate. Am insistat să dorm singură. Apoi, cum merg mult la Brașov, mai petrec o noapte acolo. Căutăm o ocupație pentru el, care sper că se va ivi. Atunci va fi⁴⁴⁵ mai ușor. E, altfel⁴⁴⁶, bine dispus și cât se poate de drăguț cu copiii[i], un înger pot spune. În general, e un om civilizată⁴⁴⁷, așa că totul rămâne în limite a[c]ceptabile, nu cum ai avut tu de îndurat.

Am vrea să venim să te vedem, dar e greu fiindcă, cu adevărat, fiecare zi e prinsă și am, cu adevărat, deocamdată foarte mult de făcut. Când am timp, scriu și un Manual de Infirmeră. E foarte interesant, dar greu.

Tocmai acum mi se aduce scrisoarea ta; mulțumesc mult; vezi, suntem iar⁴⁴⁸ gând la gând cu bucurie. Sunt extrem de tristă pentru tine, de grindină. Adevărat, asta îți mai lipsea. Sper, acum, măcar să poți vinde vinul. Mă voi interesa mai departe.

Ce greu trebuie să fie fără Cașin și el ce grijă trebuie să ducă! E plecat pe multă vreme? Ce păcat că nu ai venit de la Bușteni; cu toată șatra, ești bine venită. Numai telefonează întâi, ca să nu fiu la Brașov.

Ce zile trăim, tot mai greu și cu zvonuri multe. Eu rămân optimistă și convinsă că ne va ieși⁴⁴⁹, la urmă, bine. Nu mi-e teamă. Poate sunt nebună, dar e mai bine așa! Cu cât ceilalți sunt mai deprimați, cu atâta sunt eu mai plină de nădejde. Am fost și la Sinaia; sunt⁴⁵⁰ foarte triști și văd în negru.

⁴⁴³ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie embosată cu însemnele reginei Maria a României (crucea gamată, surmontată de coroana regală). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁴⁴ În text: 4.

⁴⁴⁵ În text: *fii*.

⁴⁴⁶ În text: *atfel*.

⁴⁴⁷ În text: *civilizat*.

⁴⁴⁸ În text: *iar*.

⁴⁴⁹ În text: *eși*.

⁴⁵⁰ Regele Mihai I și Regina Mamă Elena.

Spitalul meu merge bine, și aici și la Brașov, așa că de asta sunt foarte mulțumită.

Te sărut cu mare dor și drag și tot vreau să vin la tine.

Ileana.

Bran.

19 oct[ombrie] 1944⁴⁵¹.

Dragă Sake,

Ce faci? Cum s-au aranjat problemele tale? Sper că intervenția mea a fost de folos.

De aci nu prea am mult de zis; viața mea e simplă, mă duc la spital și-mi văd de copii și casă. Spitalul și copiii[i] sunt o bucurie și am găsit multă mulțumire în această formă de viață. Aud rar și puțin ce se petrece. La ce bun? Tot nu pot schimba ceva. Buni Români să rămânem și să nu ne pierdem credința, asta este lucrul principal.

Am căutat unele lucruri pentru tine și copii, nici eu nu mai pot mult, căci toate rezervele sunt la Sonnberg.

Viața mea intimă e destul de grea, dar alții cred că au necazuri și mai mari, așa că mulțumesc lui Dumnezeu⁴⁵² pentru tot ceea ce⁴⁵³ primesc bun și restul îl rabd. Dar e trist că azi, unde sunt atâtea necazuri adevărate, să mai adăugăm la ele noi înșine.

Copiii[i] învață, Alexandra și Dominic la școala primară, Ștefan și Minola particular. Și așa merge, de bine, de rău.

Nu prea mă simt dispusă să scriu, căci multe gânduri năpădesc unul după altul⁴⁵⁴ și nu le pot spune; apoi, sufăr de r[e]umatisme, mai ales în brațul stâng, așa încât scriu destul de greu. Răspunde-mi prin Monsieur⁴⁵⁵ de l'Herbement, care locu[i]ește aci, în Bran.

Te sărut cu drag; mult dor și fii curajoasă.

Ileana.

Bran.

⁴⁵¹ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie embosată cu însemnele reginei Maria a României (crucea gamată, surmontată de coroana regală). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁵² În text: *Dzeu*.

⁴⁵³ În text: *ceace*.

⁴⁵⁴ În text: *nepădesc una după alta*.

⁴⁵⁵ În text: *Mesieur*.

Dec[embrie] 1944⁴⁵⁶.

Sake, draga mea,

Îl trimit pe Moș Crăciun cu daruri pentru tine și copii și cu rugămintea să trimiți mai departe cele trei pachete alăturate. Sper ca totul să te ajungă cu bine. Dorul mi-e să te ajut mult mai mult, dar mijloacele-mi lipsesc.

Cu drag mult, bunul Dumnezeu să te păz[e]ască; nu te teme de ziua de mâine⁴⁵⁷, căci și ea e a Domnului.

A ta

Ileana.

Bran.

10 feb[ruarie] [1945]⁴⁵⁸

Sake, draga mea,

Mii de mulțumiri p[entru] draga și interesanta scrisoare. Mi-a făcut mult bine. Mi-e dor să-l văd și eu. Sper mult că va veni. Aci furtuna s-a mai potolit puțin și suntem oarecum liniștiți. E foarte greu pentru că ai mei nu sunt rezonabili și trebuie să mă lupt tot timpul cu frica și dorul de-a lua-o razna. Desigur, nu pot cere de la alții să⁴⁵⁹ iubească România cum o iubesc eu.

Merg acum și la spitalul din Brașov, care e oribil; încăperea tristă, întunecoasă și nepotrivită; mă lupt cu murdăria, cu indiferența oamenilor, lipsa de vlagă la surori și incompetența celor mari. Să revin aci, la „Inima Reginei”, unde-i alb, curat, plin de soare și vo[i]e bună, e o reîntremare.

Ștefan a trecut prima sesiune de examene foarte bine. Ceilalți învață și ei cuminte. Sunt sănătoși și plin[i] de viață și, să spun drept, foarte cumiți.

Eu lucrez la spital, tricotez și citesc; după amiezile⁴⁶⁰, când am timp, fac ski, deși zăpadă multă nu avem, dar e ideal și parcă te curăță.

⁴⁵⁶ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe carton embosat cu însemnele reginei Maria a României (crucea gamată, surmontată de coroana regală). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁵⁷ În text: *mâini*.

⁴⁵⁸ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie embosată cu însemnele reginei Maria a României (crucea gamată, surmontată de coroana regală). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁵⁹ Inițial era scris: *să-și, tăiat și*.

⁴⁶⁰ În text: *ameziile*.

Mai am o îndeletnicire: desenez⁴⁶¹ operațiile, e extrem de interesant. La început am lucrat prost, acum încep să fac progrese. Asta e cam tot.

Mi-e dor să vin să te văd și poate voi veni, dar când, nu știu.

Te sărut cu dor.

Ileana.

Bran.

13.3. [19]45⁴⁶²

Sake dragă,

Mi-e rușine că-ți trimit câte un pachet fără nici un cuvânt, dar am început și eu să fiu o învinsă a oboselii⁴⁶³ și nu văd speranța unui concediu. Dar suntem cu toții sănătoși și plin[i] de vo[i]e bună și putere de muncă. Copii[i] sunt o rară bucurie. Elisabeth e încântătoare, Ștefan și-a trecut minunat examenele⁴⁶⁴ din prima sesiune; a fost primul.

Sunt grăbită, dar vr[e]au să spun: îl cunosc pe gen[eralul] Rășcanu⁴⁶⁵, poate te poate ajuta el cu Cașin și Radu; bietu[l] Radu e oribil. Alături o recomandare⁴⁶⁶ către Rășcanu, dar te sfātu[i]esc să aștepți puțin până se desmeticește puțin. Bietul Rădescu⁴⁶⁷! Ce rău îmi pare și ce urât e totul.

Știi că Viorica a născut un bă[i]ețuș care, după 3 zile, s-a stins. Săraca!

Mă gândesc cu drag, dor și jind la tine.

A ta, întotdeauna.

Ileana.

Bran.

⁴⁶¹ În text: *desemnez*.

⁴⁶² Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe carton embosat cu însemnele reginei Maria a României (crucea gamată, surmontată de coroana regală). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁶³ În text: *oboselei*.

⁴⁶⁴ În text: *exzamele*.

⁴⁶⁵ Constantin Vasiliu-Rășcanu (5 septembrie 1887-19 martie 1980), general și om politic. Ministru de Război în primul guvern condus de dr. Petru Groza (7 martie 1945-29 noiembrie 1946).

⁴⁶⁶ În text: *recomandație*.

⁴⁶⁷ Nicolae Rădescu (30 martie 1874-16 mai 1953), general și om politic. Aghiotant al reginei Maria a României. Prim-ministru al României (6 decembrie 1944-28 februarie 1945).

30 aprilie 1945⁴⁶⁸.

Dragă Sake,

Mi-e rușine că nu ți-am scris de atâta timp. Nu știu ce am, dar în ultimul timp tare greu îmi vine. Sunt și eu foarte îngrijorată de bietul Radu; să nu crezi că din rea voință nu am putut face ce ai cerut, dar am primit un ordin sever de la Rege să nu mai îndrăznesc să fac intervenții. De l-aș fi⁴⁶⁹ văzut pe V.R.⁴⁷⁰, îl mai rugam, sau de aș⁴⁷¹ fi avut prin cine scrie, atunci o făceam, dar telefonic n-aveam curajul. Să sperăm că, mergând pe front, va ajunge și unde e Radu și va face atunci ceva. Mi-e tare dor de tine, dar e nedorit să mă plimb. Așa că, pe cât se poate, ascult de aceste dorinți.

Am fost și cam gripată de o gripă de care nu puteam scăpa; acuma, în fine, mă simt mult mai bine. Și Elisabeth a fost și ea bolnavă, dar și-a revenit. Altfel, slavă Domnului, copiii[i] sunt bine, fericiți și buni; nu pot spune ce buni sunt, mai ales cei mari. Ștefan e un copil rar și așa de rezonabil pentru vârsta lui.

Spitalul merge foarte bine, clientela noastră crește cred, mai cu seamă, pentru că-i tratăm cu bunătate, ceea ce lipsește cu desăvârșire la celelalte spitale. Am o soră excelentă și Noëlle⁴⁷² mă ajută mult. Am visuri mari, [pe] care sper să le și întruchipez. Văzând deja ce mult s-a făcut [în] mai puțin de un an, am început să construim abia⁴⁷³ în iunie [19]44 și acum deja ne mărim. Am început mic, modest și din propriile⁴⁷⁴ puteri și iacă acuma că încep și autoritățile⁴⁷⁵ să ne ia în seamă. E pasionant ca ocupație și te duce tot mai departe și tot mai adânc. E foarte mult de făcut, multe de schimbat, obiceiuri și credințe⁴⁷⁶ ne stau în⁴⁷⁷ cale; pentru asta e nevo[i]e de mare răbdare și dragoste. E greu să găsești personal bun. Pentru aceasta vr[e]au să fac o școală pentru a-mi forma [eu] însămi⁴⁷⁸ personalul așa cum vr[e]au eu. Altfel e greu, căci îți spun: „N-am învățat așa”, „Așa ceva nu mi s-a mai cerut” etc. Și eu vr[e]au să am o secție⁴⁷⁹ de femei și copii, o maternitate și, mai târziu, una

⁴⁶⁸ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu pe hârtie imprimată cu însemnul reginei Maria a României (crucea gamată). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁶⁹ În text: *l-ași fii*.

⁴⁷⁰ Generalul Vasiliu-Rășcanu.

⁴⁷¹ În text: *ași*.

⁴⁷² În text: *Noelle*. Maria Emanuela (Noëlle) Romalo (1908-1992), căsătorită Racoviță.

⁴⁷³ În text: *abea*.

⁴⁷⁴ În text: *propii*.

⁴⁷⁵ În text: *autoritățile*.

⁴⁷⁶ În text: *credinți*.

⁴⁷⁷ În text: *ne stă-n cale*.

⁴⁷⁸ În text: *însumi*.

⁴⁷⁹ În text: *secții*.

mică pentru incurabili. Umblu și noaptea cu ei, îi duc – când nu putem noi ajuta – la Brașov, unde caut să-i urmăresc și să îi⁴⁸⁰ ajut. E obositor, dar minunat.

Dar am vorbit destul de mine și cele ce mă pasionează! Ce oribil că iar⁴⁸¹ ți-au luat rușii vinul. E oribil și așa de nedrept. Asta e, după ei, egalitate, dreptate și libertate. Dar, de altfel, dacă ascuți tot ce se petrece, tare e urât și sălbatic, parcă lumea-ntreagă caută cum s-ar putea desfăta în cruzim[e] mai tare și mai urât. Ți-e silă de toate națiile! Dar eu tot în frumos cred, în izbânda binelui, căci de rău se vor sătura cu timpul oamenii. Îmi amintesc o poezie în care spune că Dumnezeu⁴⁸² a dăruit omului tot, afară de odihnă, ca măcar oboseala să-i aducă la sânul lui! Poate toată distrugerea asta este necesară ca să revenim la ce e drept și bun.

Pricep ce tristă ești că nu poți citi. Asta este pentru mine, [cu] adevărat, recreerea⁴⁸³ cea mai bună și adevărată. Caut să ajung să-mi creez o citadelă de pace și frumusețe în miezul sufletului meu, cu care să pot rezista la orice. Cel mai greu e să suportți micile înțepături zilnice și neînțelegerile casnice. Tu știi...

Vreamea, după o primăvară timpurie, e de mai mult timp urâtă și umedă.

Eh, dragă, te rog iar⁴⁸⁴ să-mi ierți lunga tăcere. Îți zic „Hristos a Înviat” din tot sufletul și să ne fie o înviere adevărată.

Ileana.

Bran.

26 dec[embrie] 1945⁴⁸⁵.

Dragă Sake,

Îmi vin urările târziu și darurile nu știu când. Am trecut, de când te-am văzut, printr-o serie neagră. Eu, personal, am avut o gripă urâtă, urmată de o operație de hemoroizi; apoi a dat febra tifoidă-n spital, îmbolnăvind aproape tot personalul și, cel mai grav, pe minunatul nostru doctor. Așa încât au fost zile foarte grele! Acum începe să se mai lumineze; eu mă simt încă extrem de obosită. Ajunul

⁴⁸⁰ În text: *le*.

⁴⁸¹ În text: *iari*.

⁴⁸² În text: *Dzeu*.

⁴⁸³ În text: *recreația*.

⁴⁸⁴ În text: *iari*.

⁴⁸⁵ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie embosată cu însemnul reginei Maria a României (crucea gamată). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

însă a fost tare frumos și copiii s-au putut bucura din plin și au fost foarte răsfățați, luând în seamă timpurile⁴⁸⁶.

Eu vă trimit niște orez, poate-l aveți deja, și mai trebuie să vină un Christkind lucrat de mine, dar cei ce-l isprăvesc nu s-au ținut de cuvânt. Ce să-i fac eu?

Între timp, au trecut zilele. Mă gândesc cu drag la mica voastră casă, atât de plină de dragoste și bună înțelegere. De[i]e Domnul să rămâie tot așa, să vă dea numai atâtea griji încât să puteți aprecia binele⁴⁸⁷, să vă ușureze ziua de mâine, să vă puteți bucura de ce-i frumos și bun în viață. Sănătate copiilor, o minte clară și o inimă înțelegătoare. Anul Nou nu va aduce imediat zile mai bune, dar să credem că ne va aduce mai multă dragoste și înțelegere și apoi restul va veni de la sine.

Te sărut cu drag și îți doresc ție și alor tăi numai bine și pace⁴⁸⁸.

Ileana.

Bran.
14 martie 1946⁴⁸⁹.

Dragă Sake,

Îți trimit pe Cioarbă cu o propunere – din partea mea, cred neașteptată – pentru o afacere. Nu știu, desigur, dacă îți convine sau dacă e cu profit pentru ambele părți. Nu e o chestie⁴⁹⁰ de prietenie, ci de afacere, deși desigur că m-am gândit că poate prin aceasta să-ți ușurez întrucâtva⁴⁹¹ unele greutăți. Administrația mea face o desfacere de vinuri și vr[e]au să intru în combinație cu tine, chiar poate să arendăm via sau o parte din vie. Ce zici? Discută cu Cioarbă și dl Tega și gândește-te bine, dar eu am impresia că ne-ar servi la amândouă.

La 24 [martie] sunt la București și te voi chema⁴⁹² să aranjăm să ne vedem cu toți și cu Radu.

Te sărut. A ta

Mama Pufy.

⁴⁸⁶ În text: *timpurilele*.

⁴⁸⁷ În text: *binelele*.

⁴⁸⁸ În text: *pac*.

⁴⁸⁹ Scrisoare olografă către Alice Grunau-Dimăncescu, pe carton embosat cu însemnele reginei Maria a României (crucea gamată, surmontată de coroana regală). [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁹⁰ În text: *chiestie*.

⁴⁹¹ În text: *întru câtva*.

⁴⁹² În text urma: *și*, eliminat de editor.

4 feb[ruarie 1947]⁴⁹³

Sake dragă,

Sper să-l mai găsesc pe Ziptzer, care a dispărut după depunerea pachetului. Mii de mulțumiri pentru frumosul set; e minunat și aduce cu unul ce l-am avut odinioară la Sonnberg... așa că mi-a făcut mare plăcere.

Alătur o scrisoare pentru ministru[1] Florescu⁴⁹⁴, care a luat locul lui Vântu și e un bun prieten (în orice caz, așa zice) și cred că va face și va primi pe Natali⁴⁹⁵. Iartă-mă, dar să scriu acum lui B⁴⁹⁶. nu mi se potrivește și e un lucru prea mic pentru el. La el trebuie apelat când e vorba să salvăm viața cuiva. Să încercăm, în orice caz, întâi așa.

Eu am fost foarte bolnavă, cu o gripă infecțioasă, mi-au făcut și mie penicilină... și am trecut prin văi adânci de depresiune⁴⁹⁷, deși acum nu am de ce, înconjurată numai de dragoste și toate mi se fac pe plac, dar cei doi ani și mai bine de încordare și-au cerut obolul și așa⁴⁹⁸ fi vrut, mai mult ca orice, să mor; mi se părea atât de mult mai simplu. Idiot, știu, și ne Domnițesc, dar, de, așa⁴⁹⁹ a fost: o lecție, să știu și eu cum e.

Regina⁵⁰⁰ a fost foarte drăguță de Crăciun și mi-a dat un cățel care e un tovarăș delicios. Copii[i]-s bine, spitalul plin și merge mulțumitor, așa că în fond ar⁵⁰¹ trebui fă fiu încântată. Am acum un căpitan⁵⁰² marinar administrator, care îmi duce tot greul; asta e un mare ajutor.

Ike, săraca, a fost și ea cam rău bolnavă, dar azi începe să-și revie. Ștefan a luat premiul I pe toate școlile militare și Valea Prahovei pentru juniori; poate ai

⁴⁹³ Scrisoare olografă, către Alice Grunau-Dimăncescu, pe hârtie embosată cu monograma reginei Maria a României. Nu apare menționat anul, dar care poate fi datată cert în 1947, după unele personaje care apar menționate. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁴⁹⁴ Marin Florescu a fost subsecretar de stat la Ministerul de Interne în perioada 1 decembrie 1946 - 29 decembrie 1947, înlocuindu-l pe Ion Gheorghe Vântu, care fusese subsecretar de stat la Ministerul de Interne, pentru Finanțe Locale, în guvernul condus de dr. Petru Groza, în perioada 7 martie 1945 - 1 decembrie 1946. În perioada 1 decembrie 1946 - 5 noiembrie 1947 Ion Gh. Vântu a devenit ministru al Lucrărilor Publice în guvernul condus de dr. Petru Groza.

⁴⁹⁵ Natalia Slivici.

⁴⁹⁶ Emil Bodnăraș (10 februarie 1904-24 ianuarie 1975) a fost subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri în guvernul Petru Groza, în perioada 1 decembrie 1946 - 29 decembrie 1947.

⁴⁹⁷ Depresie.

⁴⁹⁸ În text: *ași*.

⁴⁹⁹ În text urma: *e*, eliminat de editor.

⁵⁰⁰ Regina Mamă Elena.

⁵⁰¹ În text: *ași*.

⁵⁰² Căpitanul Boeru. Vezi Ileana. Princesă de România, *Spitalul „Inima Reginei”*, p. 231.

auzit la Radio (la ski, nu la învățătură). Herzi zice că ea are să facă ski la vară, acum e prea frig. Găsesc că are mare dreptate! Eu mă gândesc ce minunat trebuie să fie acum în Florida sau Hawaii!!

Anton a reușit, în fine, să intre în Germania și a găsit pe băiatul lui Guttmann; îți închipui bucurie pe capul bieților bătrâni, după trei⁵⁰³ ani de tăcere.

Biata vara mea Mașka⁵⁰⁴ și-a pierdut soțul⁵⁰⁵ de dizenterie în lagăr, în Rusia. Ce trist este totul!

Cred, săptămâna viitoare, să vin la București; deocamdată suntem înzăpeziți⁵⁰⁶.

Cu tot dragul, a ta

Ileana.

Spune lui Natali[e] c-o sărut.

Maisons des Soeurs
Bussy-en-Othe. Yonne
29 aug[ust] [1]964⁵⁰⁷

Vă rog să transmiteți Aicei toată dragostea mea și aceste câteva vești sumare despre noi. Ștefan e căsătorit, cu 4 copii (2 băieți și 2 fete), al cincilea pe drum; e inginer la General Motors; cum la 1959 a avut o groaznică encefalită, cu o amnezie care a durat 6 luni, îi port încă de grijă⁵⁰⁸. Fetița Minolei (care, cu soțul ei, a pierit în avion la 11 ian[uarie] 1959), Ileana, e o frumusețe de copil și e crescută de sora tatălui ei (austrieci⁵⁰⁹), care are 5 copii ai ei, astfel este într-o familie normală.

Alexandra s-a căsătorit cu un duce de Württemberg în 1962. Dominic a luat o americană în 1960. Aceștia nu au copii. Magdalena s-a căsătorit cu un baron austriac în aug[ust] 1959 și are trei copii (2 băieți și o fată). Elisabeta s-a căsătorit anul acesta cu un doctor austriac. Toți sunt fericiți și au căsătorii fericite.

Eu am intrat în călugărie în martie 1962 și plănuiesc un așezământ în America de Nord.

Astfel timpul trece, o generație trece, altele le ia[u] locul și noi, pribegii, rămânem mistuiți de dor...

Dar credința rămâne vie.

⁵⁰³ În text: 3.

⁵⁰⁴ În text: *Mashka*. Marea ducesă Maria Kirillovna a Rusiei.

⁵⁰⁵ Friedrich Karl, prinț de Leiningen, mort în 2 august 1946 în lagărul de la Saransk, Uniunea Sovietică.

⁵⁰⁶ În text: *înzepeziți*.

⁵⁰⁷ Scrisoare geografă pentru Alice Grunau-Dimăncescu. [Colecția Vlad-Andreas Grunau].

⁵⁰⁸ În text: *grije*.

⁵⁰⁹ În text: *Austriaci*.

Fie Domnul cu voi.

Ileana.

Soeur Ileana. Bussy-en-Othe. Yonne.

[1970]⁵¹⁰

Draga mea Alice,

Mă bucur că am ocazia să-ți trimit câteva rânduri și un mic dar care, sper, să-ți fie de recomfor[t] trupesc și sufletesc. Aș vrea să-ți trimit mai mult, dar din păcate nu știu ce ți-ar fi⁵¹¹ de real folos. Un dar mai important voi trimit[e], cum îmi este posibil, lui Vladi⁵¹². Maria îți va spune de cum stau lucrurile acia. Mi-a făcut bine să văd o bună sinceră⁵¹³ înfățișare românească, cum reprezintă dânsa.

Tare rău îmi pare să aflu că nu s-a putut face nimica pentru fetița lui Teti⁵¹⁴. Din nefericire, nici aci nu s-a descoperit nimica, decât un regim extrem de sever⁵¹⁵ și injecții⁵¹⁶. Tovarășa mea de lucru suferă și ea de acelaș[i] necaz, însă într-o formă mult mai ușoară, așa că se poate deocamdată menține cu regim și nu are încă nevo[i]e de insulină. Cât privește⁵¹⁷ boala noastră r[e]umatică, tot numai aspirina e suverană. Sunt o mulțime de alte medicamente, dar până la urmă nu ajută prea mult. Liniștesc durerile pe foarte scurt timp, îți dau⁵¹⁸ greață și te găsești unde erai înainte. Eu, desigur, nu mă pot plânge cu adevărat, fiindcă am rămas foarte mobilă, dar nu sunt niciodată fără dureri. E crucea noastră și trebuie s-o ducem cum putem mai bine.

Sufletește, mulțumesc lui Dumnezeu pentru calea care mi-a deschis-o; deși trebuie să spun că prin aceste meleaguri viața duhovnicească lasă mult de dorit. Este o uscăciune și o superficialitate dureroasă. Poate la mine se combină cu teribilul dor care mă va mistui până la mormânt, dar nu e numai aceasta. Limba ce-o vorbim

⁵¹⁰ Scrisoare dactilografată către Alice Grunau-Dimăncescu. Scrisă probabil în 1970. [Colecția Vlad-Andreas Grunau]

⁵¹¹ În text: *fii*.

⁵¹² Vlad Andrei Călin Grunau, fiul Alicei Grunau și al lui Cașin Popescu.

⁵¹³ În text: *sincere*.

⁵¹⁴ Ingrid Cristina Folbert (București, 1 august 1959-New York, 17 aprilie 1992), fiica Sandei Tudora Dimăncescu (fiica Alicei Grunau și a lui Ioan Dimăncescu) și a lui Andrei Folbert.

⁵¹⁵ Deasupra acestui cuvânt este adăugat, olograf: *regim*, eliminat de editor.

⁵¹⁶ În text: *ingecții*.

⁵¹⁷ În text: *privești*.

⁵¹⁸ În text: *dă*.

nu este aceeași⁵¹⁹. De lucru este mult, moral și fizic. Facem ce putem. Brațe sunt puține, dar care sunt⁵²⁰ voioase.

Copii[i] mei sunt sănătoși, nu fără necazuri, bineînțeles, dar nimica serios, bani puțini și „joburi” puține. Cum cred că știi, numai cel mare este aci. Sănătatea lui, ca prin minune, e tot mai bună, are încă anumite greutateți, dar aparente numai lui și celor care-l cunosc bine. Sper, la toamnă, să pot merge să văd pe ceilalți, cu voia Domnului.

Iubita mea, multe ar fi⁵²¹ de zis, ceasuri ne-am putea povesti. Dar va trebui s-o facem în gând. Ce minunat lucru este că dragostea⁵²² în prietenie nu pierde!

Te rog, îmbrățișează pe finii mei cu toată dragostea.

Pentru tine⁵²³ o lungă și dulce sărutare, plină de dor și amintiri de neșters. Des mă mângâi cu gândul că amintirile nu ți le poate lua nimeni și am așa de mult[e] care sunt frumoase. Asta este ceva care caut să spun tineretului de azi⁵²⁴, ce important este să ai amintiri frumoase, este una din cele mai perfecte comori pe care nu o poți pierde... Dar... când ascultă cei tin[e]ri, care cred că știu tot? Nu mă plâng⁵²⁵ de ai mei, căci sunt tare buni, numai că nici ei nu mai sunt chiar așa de tineri... Timpul trece.

Încă o dată⁵²⁶, o caldă și lungă îmbrățișare.

*Ruxandra*⁵²⁷.

⁵¹⁹ În text: *aceiași*.

⁵²⁰ În text urma încă un: *sunt*, eliminat de editor.

⁵²¹ În text: *fii*.

⁵²² În text: *dargostea*.

⁵²³ În text: *time*.

⁵²⁴ În text: *zi*.

⁵²⁵ În text: *plângă*.

⁵²⁶ În text: *încăodată*.

⁵²⁷ Semnătură olografă a principesei Ileana.

Fig. 1 - Copiii principesei Ileana a României – Ștefan, Maria-Ileana și Alexandra Habsburg – în curtea castelului din Sonnberg (Austria; martie 1937). Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau

Fig. 2 - Principesa Ileana a României împreună cu fiul său, Dominic Habsburg, la castelul Sonnberg (25 iulie 1937). Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau

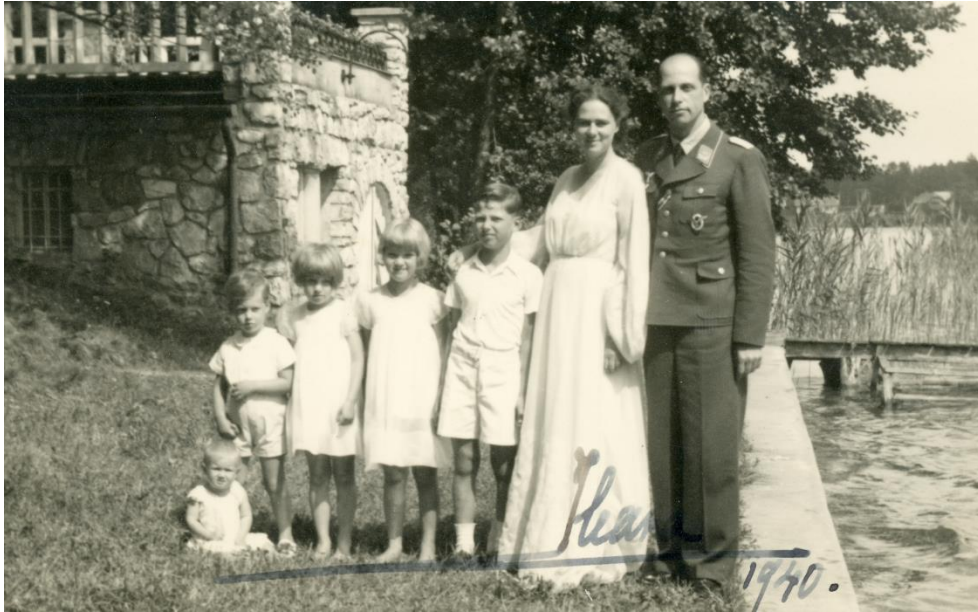

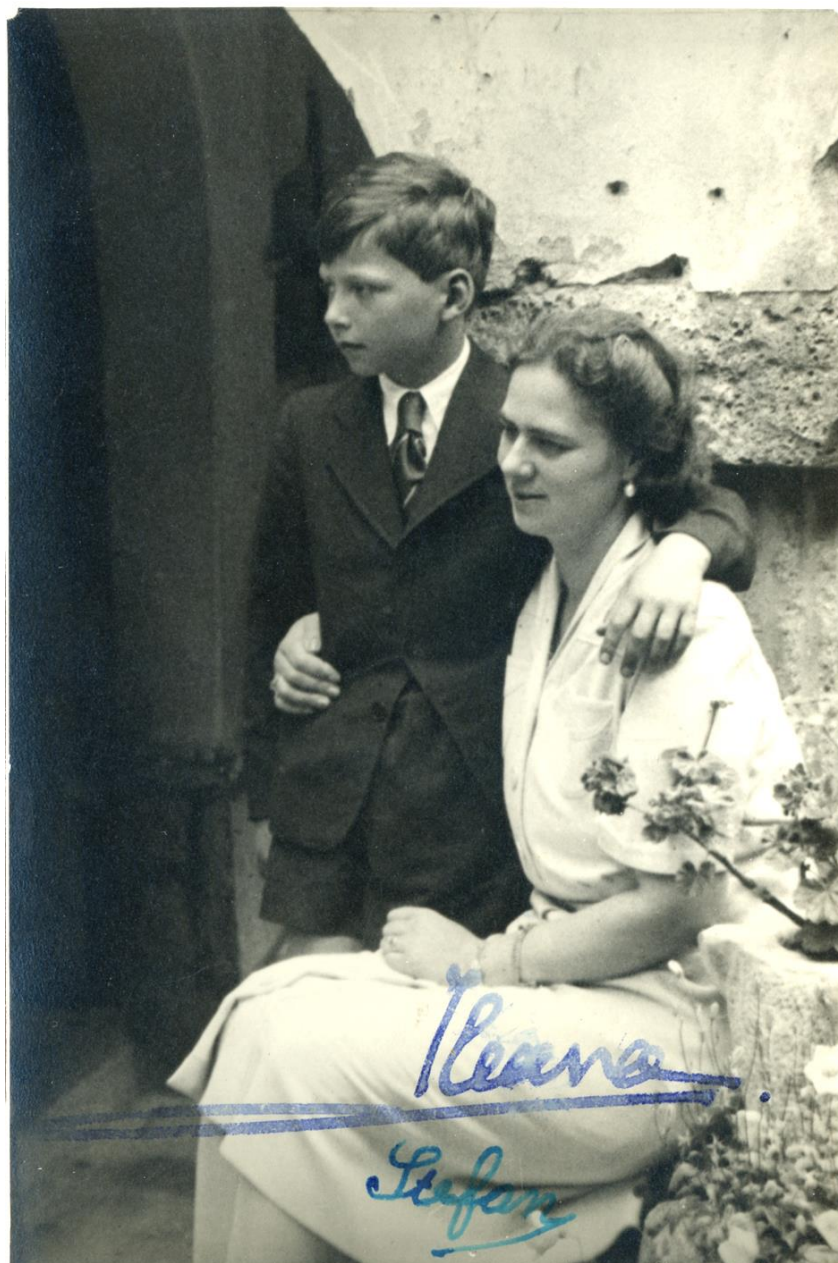
Fig. 3 - Arhiducele Anton Habsburg, principesa Ileana a României și copiii lor,
în vacanță la Wörthersee (Austria; 1940).
Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau

Fig. 4 - Principesa Ileana la vila de pe malul lacului Wörthersee (Austria; august 1940). Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau.

Fig. 5 - Principesa Ileana și fiica sa Alexandra, la castelul Bran. 1941.
Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau

Bran. Aug. 1941

Fig. 6 - Princesesa Ileana și fiul său Ștefan, la castelul Bran. August 1941.
Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau

Fig. 7 - Principesa Ileana și soțul său, arhiducele Anton Habsburg, traversând râul Turcu din Bran. Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau

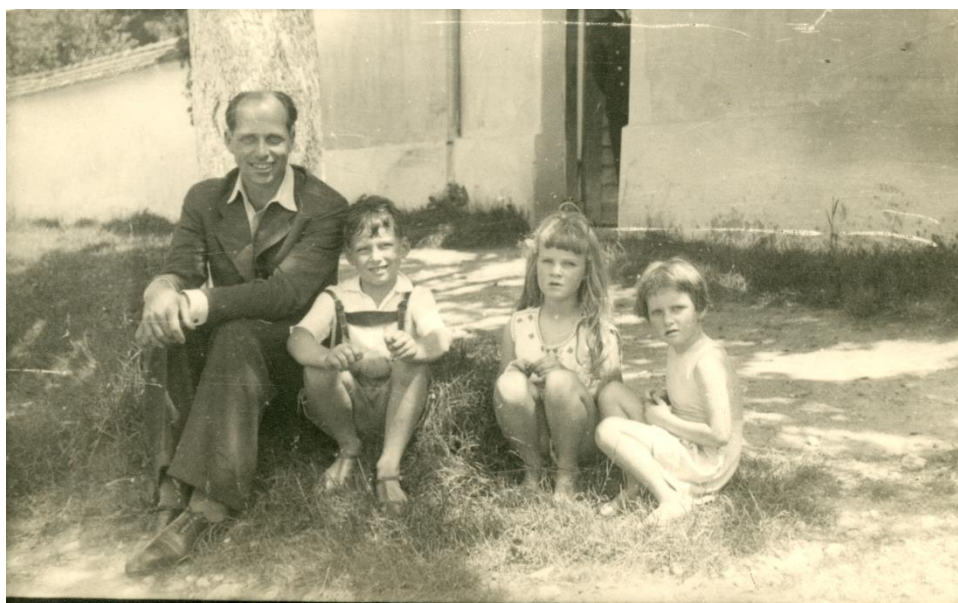

Fig. 8 - Arhiducele Anton Habsburg împreună cu copiii săi – Dominic, Alexandra și Maria-Magdalena – fotografiați în fața clădirilor Văzii Medievale din Bran. Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau

Fig. 9 - Arhiducele Anton Habsburg, principesa Ileana a României și copiii lor – Ștefan, Maria-Ileana, Alexandra, Dominic și Maria-Magdalena – în curtea interioară a castelului Bran. 1941.
Fototeca Arhivelor Naționale ale României

Fig. 10 - Principesa Ileana împreună cu cei șase copii ai săi
– Ștefan, Maria-Ileana, Alexandra, Dominic, Maria-Magdalena și Elisabeth
– la Bran. 1945. Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau

Fig. 11 - Principesa Ileana a României în uniformă de soră medicală. 1947.
Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau

Fig. 12 - Principesa Ileana alături de doi ofițeri și o reprezentantă a Crucii Roșii, fotografiați în fața spitalului „Inima Reginei” din Bran. 1946. Fototeca Arhivelor Naționale ale României.

Fig. 13 - Maica Alexandra (principesa Ileana), la Mănăstirea din Bussy-en-Othe (Yonne, Franța). Colecția ing. Vlad-Andreas Grunau

**DEPORTAREA BASARABENILOR ÎN SIBERIA LA JUMĂTATEA
SECOLULUI AL XX-LEA. MĂRTURII ISTORICE REGĂSITE ÎN
ARTA PLASTICĂ DE PESTE PRUT**

**THE DEPORTATION OF BESSARABIANS TO SIBERIA AT THE
MIDDLE OF THE 20TH CENTURY. HISTORICAL TESTIMONIES
CONVEYED BY THE PLASTIC ART BEYOND THE PRUT RIVER**

Florin Georgescu*

Abstract

For the Romanians, the end of the second world conflagration represented the beginning of a historical phase which influenced dramatically the fate of a nation willing to remain connected to the particularities of national civilization and to become again part of the Western democratic system. To the sufferings experienced by common people, individually or collectively, was added the drama of territorial losses, as the north of Bukovina and Bessarabia entered under Soviet occupation, which especially affected the lives of inhabitants beyond the Tisza and the Prut rivers. The present article intends to rememorate, based on a painting by a Bessarabian author, the drama of people whose only blame was of inhabiting Bessarabia, from where they tried to flee to Romania in the troubled year of 1944, in an attempt to escape from the Soviet Army, the representative of a regime repressive of all that meant spiritual-religious liberty, economical-social, political and cultural freedom.

Those who tried to take refuge to Romania were brought back to Bessarabia and were then deported to Siberia, far away from their ancestral homes and the Romanian civilization. As testimony of what the deportations of Bessarabians to Siberia meant, in the Plastic Art collection of the National History Museum of Romania there is a creation of Bessarabian painter Victor Zâmbrea (1924-2000), who captured in an extremely realistic way the dramatism of the daily life of people guilty only of being Romanians and wanting to preserve the historical traditions inherited from their parents and grandparents.

Keywords: Bukovina, Bessarabia, Soviet occupation, deportations of Bessarabians, Siberia, Plastic Art collection of the National History Museum of Romania.

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Modernă și Contemporană din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; doctor în istorie, e-mail: fgeorgescu11@yahoo.fr

Încheierea celei de-a doua conflagrații mondiale a influențat în mod dramatic destinul unei națiuni dornică să rămână conectată la particularitățile civilizației naționale și să se întoarcă la regimul democratic.

Suferințele personale au fost amplificate de drama destrămării teritoriale a României Întregite, nordul Bucovinei și Basarabia fiind ocupate de către Uniunea Sovietică, schimbându-se radical destinele locuitorilor de peste Tisa și Prut.

Acest articol își propune să rememoreze printr-o serie de mărturii istorice documentare dar și imagistice din arta plastică de peste Prut, drama unor oameni a căror vină a fost aceea de a fi locuitori ai Basarabiei de unde au încercat să se refugieze în România în zăbuciumatul an 1944, din fața armatei sovietice, reprezentanta unui regim represiv față de tot ceea ce însemna libertatea spiritual-religioasă, economico-socială, politică și culturală.

Pedeapsa pentru cei care au încercat să se refugieze în România din fața Armatei Roșii a fost readucerea lor în Basarabia și apoi deportarea în Siberia, departe de tot ceea ce însemna casa strămoșească și civilizația românească.

Mărturii istorice ale deportării basarabenilor în Siberia se află în colecția de artă plastică a Muzeului Național de Istorie a României, și anume tablouri ale pictorului basarabean Victor Zâmbrea (1924-2000), care a surprins într-o modalitate extrem de realistă dramatismul vieții cotidiene a basarabenilor.

Anterior prezentării dramei locuitorilor Basarabiei supuși deportării în Siberia, se cuvine să surprindem o serie de aspecte referitoare la biografia artistului plastic Victor Zâmbrea. (fig. 1)

Fig. 1. Victor Zâmbrea (1924 - 2000)

S-a născut în 1924 în orașul Reni, județul Ismail, într-o familie de intelectuali. În 1936, a absolvit Gimnaziul din orașul Reni, iar 4 ani mai târziu și-a finalizat studiile liceale la București. În anul 1941, a frecventat Școala de Arte Frumoase, dar deportările și interdicțiile au făcut să-și finalizeze studiile abia în anul 1963, când a absolvit Universitatea Populară de Artă de la Moscova. A fost membru al Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova.

În 1942, s-a înrolat ca voluntar în Marina Regală, urmând apoi Școala de Scafandri de la Constanța.

În noiembrie 1944 a fost arestat de NKVD și trimis la punctul de filtrare din Chișinău. A fost eliberat în iunie 1945 și s-a îndreptat spre Ismail unde s-a încadrat în grupul ilegal „Vocea Basarabiei”.

În mai 1948 a fost din nou arestat pentru activitatea de propagandă românească desfășurată în Basarabia sovietică. A reușit să evadeze și și-a schimbat numele în Dumbrovski. S-a stabilit la Chișinău de unde a avut legături cu Grupul de Rezistență Antisovietică.

În dimineața zilei de 6 iulie 1949 a fost arestat, anchetat, i s-a stabilit identitatea. A fost acuzat, în conformitate cu articolul 58 al Codului penal al Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse, de „propagandă antisovietică și trădător al poporului Sovietic” și deportat în regiunea Tiumen din Siberia. După moartea lui Stalin (martie 1953), în urma unui decret de amnistie, a scăpat de condamnarea la pedeapsa capitală. În 1954 a reușit să se transfere în orașul Tiumen, devenind pictor la Clubul Căilor Ferate din localitate.

După eliberare, în 1958, s-a stabilit la Chișinău unde s-a angajat ca pictor la Magazinul Central Universitar. Până în 1984, când s-a pensionat, a activat ca pictor la Fondul Artelor Plastice din Chișinău, expunând în cadrul unor expoziții.

Expoziția personală „Români basarabeni deportați în Siberia”, care constituie tematica articolului de față, a fost vernisată la Chișinău în 1994. Creații ale pictorului basarabean Victor Zâmbrea se regăsesc și în colecții particulare din București, Paris, Moscova, Kiev, Tel Aviv, Ierusalim, Buenos Aires, Montreal, Riga, Vilnius, Timișoara, Brașov, Odesa, Nicolaev, Tiumen, Novacuneț, Esentuki.

Îndreptându-ne atenția spre arta plastică cu semnificație istorică care se regăsește în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României, tematica acesteia evocă drama românilor basarabeni supuși deportării de pe meleagurile natale în îndepărtata și înfrigurata Siberie. Tablourile sale prezintă, aproape cronologic, drama familiilor deportate.

Totul a început în iulie 1949, țintele deportării în Siberia fiind atât locuitori din mediul urban, cât și cel din spațiul rural basarabean (fig. 2-4).

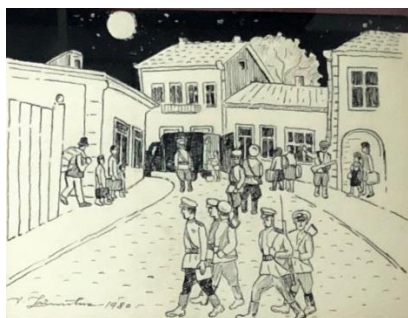

Fig. 2. Tablou tuș. Victor Zâmbrea - „Noaptea de 6 iulie 1949 în orașele Basarabiei”

Fig. 3. Tablou tuș. Victor Zâmbrea - „Dimineața de 6 iulie 1949 în satele Basarabiei”, 1980

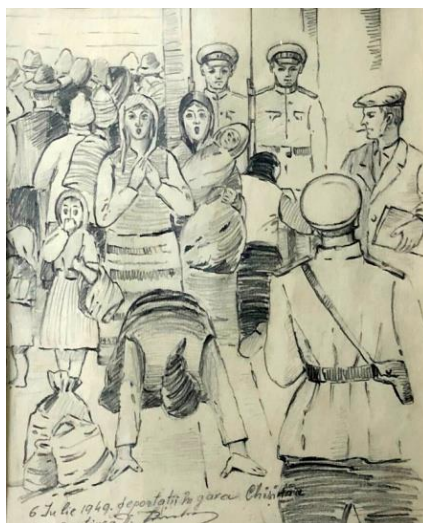

Fig. 4. Tablou creion pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Deportați în gara Chișinău”, 1953

Sub pretextul „luptei împotriva chiaburilor”¹, în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, 11.293 familii din Basarabia au fost deportate în Siberia, operațiune cunoscută sub denumirea de „Iug” („Sud”).

Reperul „legal” al punerii în aplicare a deportărilor l-a reprezentat Hotărârea nr. 509 a Consiliului de Miniștri al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești din 28 iunie 1949 „Cu privire la deportarea din R.S.S. Moldovenească a familiilor de chiaburi, a foștilor moșieri și a marilor comercianți”.

¹ Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia. 194-1950*, Întreprinderea Editorial-Poligrafică „Știința”, Chișinău, 1997, p. 42.

Pregătirea operațiunii „Iug” a fost inițiată cu mult înainte și s-a desfășurat sub supravegherea autorităților centrale de la Moscova și în strictă conformitate cu indicațiile transmise de la Kremlin.

Astfel, în vederea desfășurării cu „succes” a operațiunii „Iug”, teritoriul republicii a fost împărțit în 8 sectoare, fiecare incluzând câteva raioane.

Prin Hotărârea Consiliului de Miniștri al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești din 28 iunie 1949 erau aprobate listele care cuprindeau 11.342 familii care urmau să fie deportate din Moldova.

Conform datelor publicate de Ministerul Securității de Stat al Republicii Moldova au fost deportate din republică 11.293 familii, reprezentând un număr de 35.050 persoane. Din numărul total al familiilor deportate 7628 familii (23.056 persoane, dintre care 6854 bărbați, 8986 femei și 7216 copii), au fost ale „chiaburilor”, celelalte 3665 familii (11.989 persoane: 2900 bărbați, 4914 femei, 4175 copii) au fost deportate sub acuzația de colaborare cu autoritățile fasciste, fiind familiile unor membri ai partidelor burgheze care și-au desfășurat activitatea în Basarabia până la ocupația sovietică, familiile unor reprezentanți ai Gărzilor albe sau ale unor membri ai sectelor religioase ilegale din republică.

Din numărul total de 12.860 de familii despre care Ministerul Securității de Stat al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești a întocmit dosare pentru a fi deportate, 1.567 familii n-au fost ridicate din diferite motive (către ziua deportării intraseră în colhozuri - 274 familii); în timpul operației au prezentat dovezi documentare precum că unii membri ai familiei își satisfăceau serviciul în Armata Sovietică (240 familii); în alte cazuri unii membri ai familiilor aveau ordine și medalii ale U.R.S.S. (35 familii), sau pur și simplu în momentul operației își schimbaseră domiciliul (508 familii), ori se ascuseseră pentru a nu fi deportați.

Hotărârea nr. 509 a Consiliului de Miniștri al R.S.S. Moldovenești din 28 iunie 1949 conținea 5 puncte.

Primul punct prevedea confirmarea listelor de „chiaburi, foști moșieri și a marilor comercianți”² care trebuiau să fie deportați, liste care trebuiau prezentate de comitetele executive ale sovietelor orașenești și raionale de deputați ai poporului din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (R.S.S.M.).

Conform punctului 2, listele întocmite la nivelul raioanelor urmau să fie transmise Ministerului Securității de Stat al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, scopul fiind acela al verificării datelor referitoare la persoanele cuprinse în liste și a li se preciza domiciliul. Familiile prezente în respectivele liste, dar care conțineau persoane ce își satisfăceau serviciul în Armata Sovietică, care erau decorate cu ordine și medalii de luptă și de muncă ale Uniunii Sovietice, care aveau merite deosebite

² Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică (1944-1950)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 130.

față de statul sovietic, urmau să fie excluse de pe liste. Celelalte familii urmau să fie deportate pe viață în cele mai îndepărtate regiuni ale U.R.S.S.

Punctul 3 al Hotărârii din 28 iunie 1949 a Consiliului de Miniștri al R.S.S.M. stabilea dreptul de deportații de a lua „cu sine valori, bani, îmbrăcăminte, încălțăminte, veselă și alte obiecte casnice, inventar agricol, meșteșugăresc și casnic... precum și o rezervă de produse alimentare în volum total de 1.500 kg. (1,5 tone) de fiecare familie”³.

Penultimul și ultimul punct al hotărârii respective prevedeau în sarcina cărei autorități se încadra operațiunea de ridicare a deportaților, această autoritate fiind reprezentată de Ministerul Securității de Stat al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești.

Totodată se prevedea și adoptarea unei hotărâri suplimentare care stabilea ordinea de confiscare și folosire a averii deportaților.

Hotărârea din 28 iunie 1949 prevedea atât deportarea familiilor în integritate, cât și deportarea unor membri ai respectivelor familii. Astfel, în data de 6 iulie 1949 au fost ridicați acei membri ai familiilor prezenți în acel moment acasă. Au existat cazuri când în îndepărtata Siberie au fost deportați, evident cu confiscarea averii, numai părinții sau copiii, mama sau tatăl cu o parte din copii.

Cu toate că operațiunea „Iug” a fost pregătită în mare secret, populația din unele localități din Basarabia a aflat de operațiune, în special de la ostașii dislocați în republică să pună în aplicare procesul deportării, dar și de la grănicerii participanți la respectiva acțiune. În consecință, mulți dintre părinți împreună cu copiii sau fără aceștia, s-au ascuns pe la vecini sau prin păduri, speranța lor fiind aceea că astfel propriile familii nu vor fi deportate. O parte dintre cei care s-au ascuns, întorcându-se acasă și găsind casele pustii și confiscate, și-au ajuns familiile din urmă în gări, ori ulterior s-au adresat autorităților de resort pentru a fi trimiși și ei în locurile de deportare unde se aflau ceilalți membri ai familiei.

În ceea ce privește operațiunea de deportare, un martor ocular relatează: „Ziua de 6 iulie 1949 a devenit zi de doliu pentru toată populația Moldovei. În această zi, n-a fost sat, comună sau oraș în care oamenii să nu se fi despărțit în lacrimi de rude și prieteni apropiați... Inițiativa s-a desfășurat sub sloganul: „Moldova trebuie să fie curățată de elementele străine care împiedică colectivizarea și lichidarea culacilor”⁴.

Rolul determinat în executarea operațiunii „Iug” l-au avut structurile sovietice de represiune. Conform unor martori oculari rezultă că „la începutul lunii iulie 1949 orașele și satele din zonele vizate au fost practic ocupate de trupele KGB. Arestările s-au făcut potrivit unor liste speciale. Toți membrii de familie erau incluși pe mandatele de arestare, de la persoane în vârstă până la sugari. Nimănui nu i s-a permis să rămână, nici măcar femeilor gravide sau persoanelor grav bolnave. Străzile au fost golate”⁵.

³ Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică (1944-1950)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 130.

⁴ Ion Constantin, *Basarabia sub ocupație sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, Editura Fiat Lux, București, 1994, p. 46.

⁵ *Idem*, p. 47.

La 30 iunie 1949 Consiliul de Miniștri al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești a adoptat Hotărârea „cu privire la confiscarea averii deportaților de pe teritoriul R.S.S. Moldovenești”, care stipula că familia deportată avea dreptul să ia cu sine valori, obiecte casnice și rezerve de produse alimentare ce nu depășesc greutatea de 1.500 kg. Restul averii - viile, vitele, inventarul, casele, întreprinderile de producție - urma să fie confiscat și utilizat pentru acoperirea datoriilor față de stat. Avera rămasă după acoperirea restanțelor de impozit era transferată fără despăgubire în fondurile indivizibile ale colhozurilor. Cerealele alimentare, cele furajere și culturile tehnice erau predate statului, batozele și motoarele - stațiilor de mașini și tractoare. Hotărârea mai prevedea ca imobilele și construcțiile agroindustriale confiscate să fie utilizate în special pentru amenajarea spitalelor, școlilor, caselor de copii, bibliotecilor.

Punerea în practică a deportărilor basarabenilor în Siberia s-a realizat prin dislocarea începând cu 6 iulie 1949 a unor trupe participante la alte operațiuni de deportare desfășurate anterior în alte regiuni ale Uniunii Sovietice, inclusiv în Estonia, Letonia și Lituania. Au fost pregătite 30 de eșaloane și 1.573 de vagoane pentru vite, „mijloace de transport” pentru deportații basarabeni care erau obligați să apuce calea Siberiei.

La desfășurarea operațiunii „Jug” au participat 4.484 lucrători operativi ai Ministerului Securității de Stat ai Uniunii Sovietice (484 „lucrători operativi” ai Ministerului Securității de Stat al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești și 4.000 „lucrători operativi” aduși din celelalte republici sovietice). Acestora li s-au adăugat și 13.774 ofițeri și ostași din unitățile militare subordonate aceluiași minister. La desfășurarea operației au fost participat și 24.705 activiști ai organelor de partid și sovietice din Moldova.

Justificarea autorităților sovietice a fost și aceea că deportările erau dictate de pericolul izbucnirii războiului și de necesitatea eliminării din spatele frontului a ceea ce se considera că reprezintă „elemente dușmănoase”⁶.

Exilările pe scară largă a locuitorilor Basarabiei aveau și scopul dezrădăcinării românilor basarabeni din locurile natale în vederea modificării componenței etnice a Basarabiei în favoarea elementului străin.

În ceea ce privește organizarea operațiunii de transport, au fost mobilizate 4.069 autovehicule, inclusiv 1.506 automobile din organizațiile de transport locale și 2.563 din unitățile militare din districtele militare Odesa și Prikarpatie (Subcarpați).

Potrivit martorilor oculari „persoanele arestate au fost înghesuite în camioane și transportate la stațiile Fălești, Florești, Călărași, Orhei etc., de unde au fost imbarcate în vagoane de vite, prevăzute cu gratii de fier. Fiecare vagon era însoțit de 2 soldați KGB. (fig. 5-11)

⁶ Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia. 1944-1950*, Întreprinderea Editorial-Poligrafică „Știința”, Chișinău, 1997, p. 44.

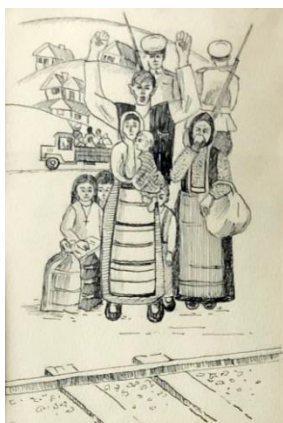

Fig. 5. Tablou tuș. Victor Zâmbrea - „Deportați aduși la calea ferată”, 1980

Fig. 6. Tablou tuș. Victor Zâmbrea - „Deportați încărcăți în vagoane pentru vite”, 1980

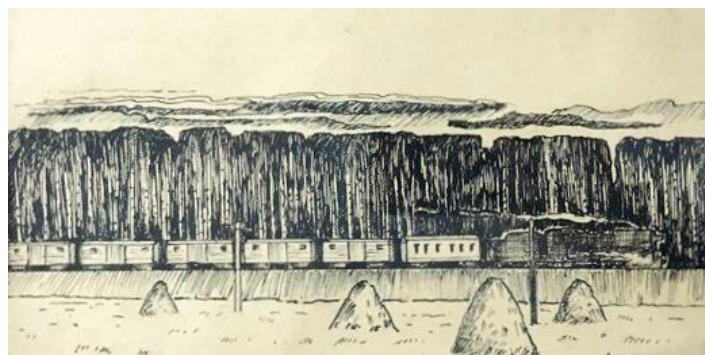

Fig. 7. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Tren cu direcția Siberia”, 1955

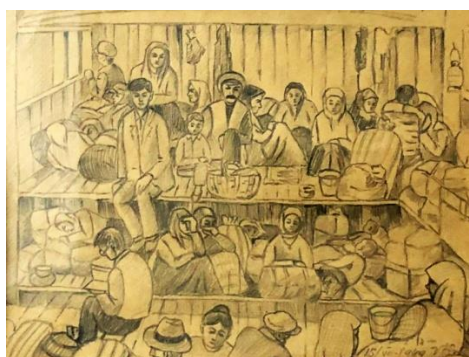

Fig. 8. Tablou creion. Victor Zâmbrea - „În drum spre Siberia”, 1949

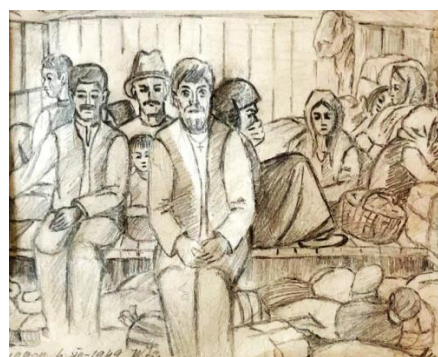

Fig. 9. Tablou creion pe hârtie. Victor Zâmbrea - „În drum spre Siberia”, 1949

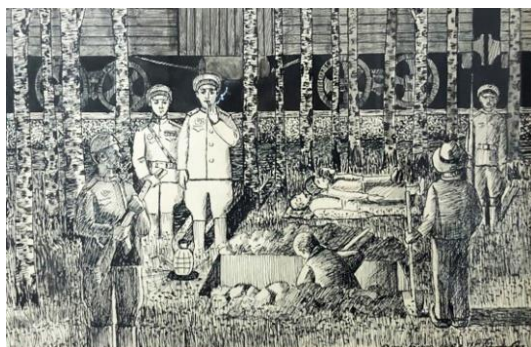

Fig. 10. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Îngroparea deportaților decedați în vagoane în drum spre Siberia”, 1953

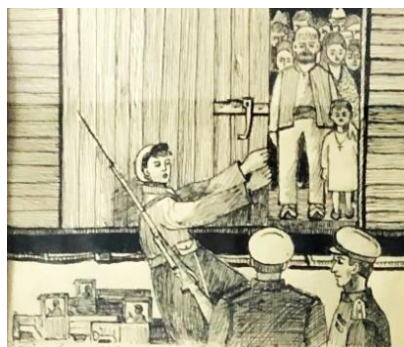

Fig. 11. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Vagoane de tren cu deportați”, 1955

Călătoria a fost lungă (de la 6 iulie la 27 august), în cele din urmă exilații fiind stabiliți în rezervații din Siberia, Altai, Kuzbas, Karaganda, în câmpiile din Culundia, lângă frontierele cu China și Mongolia sau în regiunea Tomsk. (Fig. 12-14)

Fig. 12. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Descărcarea deportaților”, 1949

Fig. 13. Tablou creion pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Repartizarea deportaților”, 1949

Fig. 14. Tablou creion pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Înregistrarea deportaților”, 1949

Acestor oameni le era interzisă reîntoarcerea în locurile lor de baștină, fiind depozitați de drepturile elementare de cetățeni. Cei care încălcau aceste dispoziții erau condamnați la peste 8 ani de închisoare disciplinară. În unele regiuni copiii erau despărțiți de părinții lor și trimiși în colonii de „reeducare”. În condițiile cu care nu erau obișnuți, la temperaturi adesea de minus 50° C, mulți dintre exilați au dispărut⁷.

În conformitate cu Ordinul nr. 00564 din 11 iunie 1949 al Ministerului Afacerilor Interne al Uniunii Sovietice, deportații din Basarabia au fost repartizați în următoarele regiuni ale Siberiei: în regiunea Kurgan - 5.000 familii, în regiunea Tiumen - 328 familii, în Irkuțk - 2.000 familii, în Altai - 1.000 familii. Ulterior deportații din Moldova au fost distribuiți și în regiunile Habarovsk, Cita, Kemerovo, Republica Sovietică Socialistă Kazahă, precum și în Republica Sovietică Socialistă Bureato-Mongolă.

Un aspect important a fost legat de condițiile de locuit ale deportaților în Siberia. Soarta acestora a fost diferită. O mică parte dintre aceștia s-au „bucurat” de condiții umane de trai, marea majoritate locuind în barăci în care se adăposteau mai multe familii într-o încăpere. (Fig. 15-23)

⁷ Ion Constantin, *Basarabia sub ocupație sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, Editura Fiat Lux, București, 1994, p. 47.

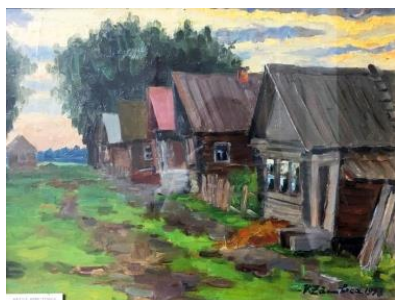

Fig. 15. Tablou ulei pe carton. Victor Zâmbrea - „Satul Omutinka”, 1953

Fig. 16. Tablou acuarelă. Victor Zâmbrea - „Barăci în care locuiau deportații”, 1949

Fig. 17. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Deportați în pădure”, 1984

Fig. 18. Tablou tuș. Victor Zâmbrea - Bordeie locuite de basarabeni deportați, 1953

Fig. 19. Tablou creion pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Cătun pe malul fluviului Obi”, 1954

Fig. 20. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Case în Siberia”, 1953

Fig. 21. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Bordeie”, 1984

Fig. 22. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Barăci”

Fig. 23. Tablou creion și tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Așa se aducea apă în baracă”, 1982

Astfel, în localitatea Erbaș din regiunea Tobolsk, într-o baracă de 130 m² și în localul școlii de 90 m² au fost „cazați” 197 oameni, fiecărei persoane revenindu-i câte 1,1 m² de spațiu locativ. În sectorul de pădure Lebedevca din regiunea Tiumen, într-o baracă de 98 m² au fost „cazate” nu mai puțin de 28 familii, fiecărei persoane revenind câte 1,3 m² de spațiu locativ. În majoritatea cazurilor în respectivele barăci nu se regăseau nici paturi, mese sau scaune, deportații fiind obligați să doarmă pe podea.

În ceea ce privește activitatea desfășurată de deportații basarabeni în Siberia, principala obligație o reprezenta munca forțată desfășurată evident în lagărele de muncă. Aceștia erau obligați să lucreze în întreprinderi forestiere, piscicole, de construcții sau miniere.

Pentru a exemplifica vom face referire la un număr de 1.172 familii (49.070 persoane, inclusiv femei și copii) care au sosit în zilele de 23 - 24 iulie 1949 în regiunea Altai și au fost repartizate pentru a-și desfășura activitatea în colhozuri - 596 familii, în sovhozuri - 516 familii și în trustul de extracție a aurului „Gornoakazoloto” - 60 familii. (Fig. 24-37)

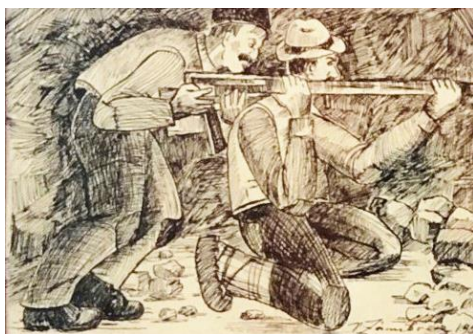

Fig. 24. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Deportați la minele de uraniu”, 1980

Fig. 25. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Deportați la minele de cărbune”, 1954

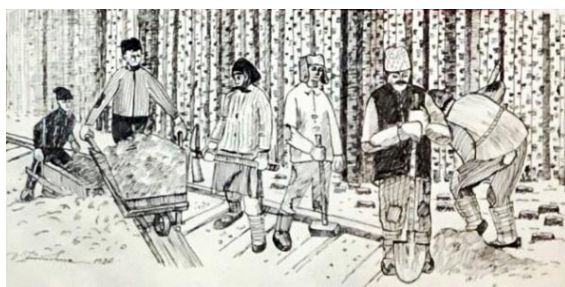

Fig. 26. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „La construcția căii ferate în taiga”

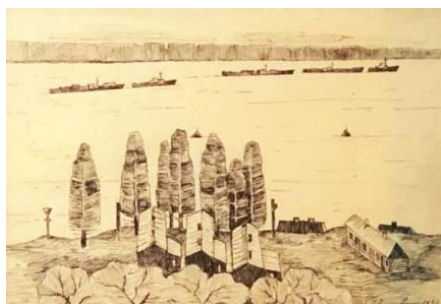

Fig. 27. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Barăcile basarabenilor-pescari la gura fluviului Obi, lângă Marea Albă”, 1984

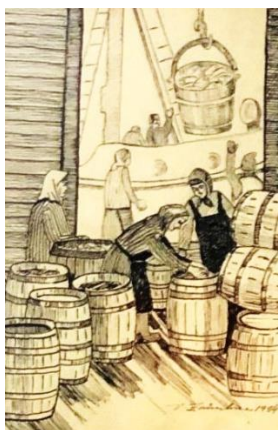

Fig. 28. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Munca la depozitele de pește”, 1954

Fig. 29. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Fermă în taiga”

Fig. 30. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „La tăiat pădure”, 1980

Fig. 31. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Căratul buștenilor”, 1984

Fig. 32. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Legatul plutelor”, 1984

Fig. 33. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Deportații lucrând la combinatul de cherestea”, 1954

Fig. 34. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „În pădure după fân”, 1954

Fig. 35. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Căratul fânului cu caii”, 1984

Fig. 36. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Căratul fânului cu tractorul”

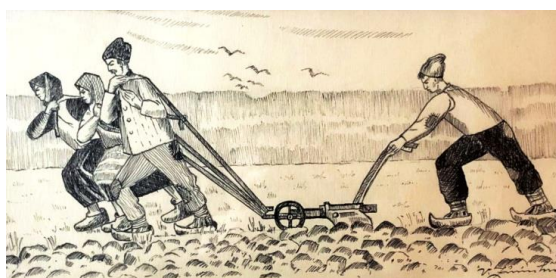

Fig. 37. Tablou tuș pe hârtie. Victor Zâmbrea - „Aratul parcelei pentru cultivarea cartofilor”, 1991

Drama românilor din Basarabia a fost povestită de supraviețuitori în scris sau prin intermediul unor picturi, gravuri, precum cele ale pictorului Victor Zâmbrea, ce ilustrează acest articol.

Românii basarabeni au avut parte de un întreg proces de comunizare, de deznaționalizare și rusificare, similar cu cel al altor popoare din componența Uniunii Sovietice. Deportarea a fost una dintre multiplele fațete ale abuzului sovietic, în fapt ruperea locuitorilor din varii regiuni de ceea ce însemna limba, cultura, istoria, obiceiurile și tradițiile naționale, între aceștia regăsindu-se în mod dramatic și românii basarabeni.

Bibliografie:

Colecția de artă plastică a Muzeului Național de Istorie a României. Victor Zâmbrea – „Români basarabeni deportați în Siberia”.

Ion Constantin, *Basarabia sub ocupație sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, Editura Fiat Lux, București, 1994, pag. 46-47.

Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică (1944-1950)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, pag. 130-149.

Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia. 1944-1950*, Întreprinderea Editorial-Poligrafică „Știința”, Chișinău, 1997, pag. 42-44.

RELAȚIILE ROMÂNNO-IORDANIENE ÎN PERIOADA 1965-1980

ROMANIAN – JORDANIAN RELATIONS BETWEEN 1965 AND 1980

Cristina Păiușan-Nuică*

Abstract

The article focuses on the diplomatic and economic relations between Romania and Jordan during the second half of the 20th century, when Romania was ruled by Communist leader Nicolae Ceaușescu and Jordan by autocratic King Hussein Ibn Talal. Romanian-Jordanian relations were established in 1965, one year after the Jordanian state declared its independence. Following negotiations between the two political leaders, which were initiated in 1968, a series of economic accords were concluded, whereby the Romanian state built industrial facilities, roads and railways in Jordan and also provided experts, technical assistance, experienced labour force, specialized know-how and industrial equipment, all in exchange for reimbursable credits and raw materials, mainly phosphates. However, because the amount of works contracted by the Romanian government in Arab or African states exceeded the production capacity of the country, there were delays in honouring the contracts obtained in Jordan. Although this led to a cooling of Jordanian-Romanian relations between 1978 and 1979, in 1980 the Jordanian King made an official visit to Bucharest in order to discuss new economic agreements.

Keywords: Romania, Jordan, diplomatic relations, economy, 1965-1980.

Studierea relațiilor româno-iordaniene se poate face doar în contextul mai larg al evoluției relațiilor dintre statele arabe și Uniunea Sovietică, România fiind parte a Europei sovietizate după cel de-al Doilea Război Mondial.

Satelit sovietic, Republica Populară Română și apoi Socialistă a urmat linia sovietică, astfel că relațiile statului român cu statele arabe, în perioada 1945-1989, se împart în patru etape, în funcție de gradul de dependență față de Uniunea Sovietică și de poziționarea și interesele marilor puteri¹.

* Cercetător științific în cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană a Muzeului Național de Istorie a României; doctor în istorie; email: crispaiusan@yahoo.com

¹ C. Păiușan-Nuică, *Relațiile româno-arabe în timpul Războiului Rece. Scurtă periodizare*, în „Dialogul Occident-Orient. Abordări geopolitice”, volum coordonat de Laura Comănescu, Vasile Simileanu, Cristian Tălângă, Editura Top Form, 2015, p. 121-126.

În prima etapă, a anilor 1948-1958, România a deschis reprezentanțe în puține state arabe, relațiile bilaterale neexistând de facto; în cea de-a doua etapă, a anilor 1958-1967, relațiile cu statele arabe s-au înmulțit, atât cele politice, cât și cele culturale și economice, pentru ca a treia etapă, a anilor 1968-1980, să reprezinte „epoca de aur” a diplomației româno-arabe, în care statul român a jucat un rol, chiar dacă secundar, în negocierea relațiilor statelor arabe cu statul Israel. După 1968, percepția arabă față de România socialistă s-a schimbat, Iordania fiind printre statele aflate sub protectoratul american care doreau relații cu blocul estic.

În cea de-a patra etapă, a anilor 1981-1989, implicarea românească în negocierile din Orientul Mijlociu a fost limitată de scăderea credibilității internaționale a liderului român, cauzată de ecourile internaționale negative ale acțiunilor regimului autoritar impus de acesta în România. În această perioadă, diplomația regimului Ceaușescu s-a axat pe câteva state: Iraqul lui Saddam Hussein, Siria lui Hafez al Assad și Libia lui Muammar Gadafi, cu regimuri compatibile cu cel impus de Nicolae Ceaușescu românilor.

Relațiile dintre statul român și Regatul Hașemit al Iordaniei au fost stabilite la 2 aprilie 1965, iar din anul 1974 au fost ridicate, prin acordul părților, la rang de Ambasadă.

Regatul Hașemit al Iordaniei avea o întindere de 89.555 de km² (fără Cisjordania, care a fost ocupată de către statul Israel în anul 1967) și o populație de circa 2,9 milioane de locuitori, conform recensământului din anul 1979.

Din momentul declarării independenței, 25 mai 1946, statul iordanian a fost format din populația iordaniană, în fapt triburile de beduini care locuiau pe acest teritoriu, iar ordinea a fost asigurată de armată. Refugiații palestinieni au populat Iordania imediat după anul 1948, odată cu proclamarea Statului Israel. Primele valuri, venite în anii `50, au fost aproape asimilate, politica iordaniană fiind la început bazată pe oferirea de drepturi și treptata asimilare a acestora.

După apariția și recunoașterea Organizației pentru Eliberarea Palestinei ca fiind reprezentanta palestinienilor, au început să fie impuse restricții palestinienilor care nu trecuseră prin procesul de „iordanizare”.

Regele Hussein Ibn Talal, s-a născut la Aman, la 14 noiembrie 1935. La 16 ani a plecat în Anglia, urmând Colegiul Harrow, dar s-a întors după nici un an, pentru a fi rege. Minor fiind, a fost organizată rapid o regență, Hussein Ibn Talal continuându-și studiile la Academia Regală Militară Sandhurst din Anglia.

În momentul stabilirii relațiilor diplomatice româno-iordaniene, în anul 1965, statul iordanian era o monarhie constituțională, ce își aniversa independența la 25 mai². Puterea legislativă aparținea exclusiv regelui, iar cea executivă guvernului, prim-ministrul fiind numit direct de către rege. Descendența la tron se

² La 25 mai 1946 Transjordania și-a proclamat independența.

făcea pe latură bărbătească, pornind de la Abdullah Ibn al Hussein, fondatorul statului, care a domnit între anii 1946-1951, descendent al Profetului Mohammed.

Încă din anul 1954, în Iordania au fost interzise toate partidele politice, dar câteva și-au continuat activitatea în ilegalitate, printre acestea fiind Partidul Comunist Iordanian³.

Partidul Comunist Iordanian, stipendiat de către U.R.S.S. și alte state comuniste, nu avea vreun rol de facto, cei câțiva membri, generos plătiți de către sovietici, fiind doar folosiți periodic pentru a organiza proteste împotriva oprimării la care erau supuși în statul iordanian și a publica articole în care blamau „imperialismul american”, care subjuga politic și economic Iordania.

În anul 1971, a fost înființată Uniunea Națională Arabă, o organizație politică sub conducerea regelui, care a avut însă o viață scurtă, fiind desființată de către rege în 1974. Uniunea Națională Arabă nu a avut nici un rol, fiind o încercare nereușită de a mima existența unei democrații bazate pe partidul unic.

Parlamentul iordanian era în primele decenii ale existenței Iordaniei, bicameral, dar în anul 1976 regele a dizolvat Camera Deputaților, păstrând doar Senatul, membrii acestuia fiind numiți de către rege.

În urma acuzelor de încercare de instituire a unei dictaturi personale, regele Hussein a înființat, în aprilie 1978, un nou organism „democratic”, Consiliul Național Consultativ, care a preluat o parte din atribuțiile fostului Parlament iordanian.

Economia iordaniană se baza în anii '70 pe: comerț, extragerea de fosfați, agricultură, dar mai ales pe ajutoare externe de la varii state: S.U.A., Anglia, Arabia Saudită, Kuwait, Emiratele Arabe Unite, R.F.G. și Franța.

Iordania nu a avut rezerve importante de petrol, asigurându-și consumul propriu și exportând, în funcție de producția anuală, cantități modeste.

Alături de regele Hussein, liderul autoritar al Iordaniei, prințul moștenitor Hassan⁴, fratele său, s-a ocupat direct de dezvoltarea economică a țării, fiind cel care negocia împrumuturi și contracte.

Primele negocieri între oficialitățile române și cele iordaniene s-au desfășurat în 1968, când a fost semnat un *Acord economic* ce prevedea obligativitatea părții române de a importa mărfuri iordaniene în valoare minim de 38% din valoarea exporturilor românești în statul iordanian.

³ După proclamarea independenței Transiordaniei în 1946 s-au format partidele politice: Frații Musulmani, Partidul Baas, Mișcarea Musulmană de Eliberare, Frontul Național, Partidul Național Socialist, Blocul Arab Palestinian, Blocul Arab Constituțional, Partidul Comunist Iordanian. În 1954, partidele au făcut demonstrații după alegeri și au fost interzise.

⁴ Hassan Ibn Talat (n. 1947), fratele mai mic al regelui Hussein Ibn Talat, a studiat la Oxford Studii Orientale, a fost numit din 1965 prinț moștenitor și regent în timpul absențelor din țară ale fratelui său. Vorbitor de arabă, engleză, franceză și germană, a fost negociatorul celor mai importante împrumuturi și contracte primite de către Iordania, având un rol important și în afilierea și participarea regatului la organizațiile internaționale.

În același an, 1968, a fost semnat *Acordul de cooperare economică și tehnică*, prin intermediul căruia România livra: echipamente, mașini și instalații în Iordania, dar realiza și lucrări de proiectare a unor obiective industriale, precum și de asistență tehnică, toate aceste servicii fiind plătite în proporție de 40% cu credite rambursabile, iar de 60% cu fosfați, minerale și metale⁵.

Acordul de cooperare în domeniul petrolier, semnat tot în anul 1968, prevedea un schimb: românii realizau studii și proiecte în domeniul forajului, livrau echipamente de foraj, ofereau asistență tehnică în domeniul petrolier, în contul unui credit de maxim 8 ani, cu o dobândă de 2,5% pe an. Acest credit era rambursabil de către Iordania în proporție de 60% în materii prime precum petrol brut și fosfați.

Schimburile comerciale au evoluat de la 24,1 (15,9 export, 8,2 import) milioane de dolari, în anul 1975, la 41,4 mil. (35,9 export, 5,5 import) în 1980. Balanța export-import a fost mereu în favoarea românilor; volumul schimburilor comerciale a crescut constant și s-a diversificat odată cu mărirea capacităților și domeniilor de producție din industria românească.

În perioada 1975-1985, România trimitea în Iordania tractoare, autoturisme de teren, autoturisme Dacia 1300, televizoare, mașini de prelucrare a lemnului, mașini de spălat, frigidere, cabluri electrice, produse chimice, cherestea, hârtie, țesături, lână, bumbac și celofibră, confecții, încălțăminte, ouă, conserve de legume și fructe, carne de ovine și bovine și importa doar fosfați și petrol brut.

Iordania exporta în România, în perioada 1975-1980, cantități anuale de 300-500 mii de tone de fosfați, în perioada 1981-1985 cantitățile crescând.

Dependența statului iordanian de capitalul străin și neșansa de a fi unul dintre puținele state din Orientul Mijlociu fără mari rezerve de petrol au făcut ca diplomația iordaniană să fie mereu în căutare de finanțare și de protectorat.

Arabia Saudită era unul dintre protectorii tradiționali ai Iordaniei. Dacă influența sovietică nu a pătruns în Iordania⁶, în schimb cea americană și-a făcut treptat simțită prezența. SUA a ajutat economic, dar și cu armament american, Iordania, menținând un echilibru între pericolul presiunilor palestiniene și dotarea armatei iordaniene.

Problema refugiaților palestinieni din Iordania a suscitat luări de poziție în cadrul organizațiilor arabe și internaționale, dar și numeroase cereri de ajutoare, și a generat multe probleme interne. Iordanienii nu au acceptat ca organizațiile

⁵ ANR, fond C.C. al P.C.R., Relații Externe - Epoca Nicolae Ceaușescu, dosar 25/1980, Principalele aspecte ale relațiilor României cu Iordania, f. 80-81.

⁶ Dintre statele comuniste, în anii `70 Iordania avea ambasade doar la Moscova, Beijing, Belgrad și București. Sovieticii au deschis un Centru cultural sovietic și au înființat la Amman o Asociație de prietenie iordaniano-sovietică.

palestiniene să se implice în treburile interne ale țării, cu toate că la un moment dat numărul refugiaților palestinieni l-a depășit pe cel al iordanienilor.

Marea Britanie a deținut, o lungă perioadă, o mare influență în Iordania, oferind și importante ajutoare și credite pe termen lung și în condiții avantajoase. În anii `70, Marea Britanie a acordat Iordaniei 14 miliarde de lire sterline, un ajutor masiv pentru dezvoltarea industriei și infrastructurii iordaniene. De asemenea, Franța și Republica Federală Germania au fost aliați și susținători economici ai regatului iordanian.

Incidentele cele mai sângeroase care au marcat istoria iordaniană s-au produs în 1970, când armata iordaniană a luptat cu comandourile palestiniene organizate pe teritoriul său, lichidându-le cu ajutorul generalului Zia Ul Haq⁷, atunci consilier militar al regelui Hussein. Generalul Zia Ul Haq a ajuns după câțiva ani președinte-dictator al Pakistanului.

A durat aproape un deceniu până la reconcilierea relațiilor iordaniano-palestiniene, deoarece palestinienii, tot mai numeroși, doreau să dețină un rol în statul iordanian, să se organizeze politic și armat și să acționeze de pe teritoriul iordanian împotriva statului Israel.

Direct interesată de rezolvarea problemei refugiaților palestinieni, Iordania era o voce moderată a Orientului Mijlociu, dorind o rezolvare globală a problemei palestiniene și recunoașterea drepturilor palestinienilor.

În prima fază a negocierilor de la Camp David, Iordania s-a arătat sceptică, apoi regele Hussein a criticat Acordurile de la Camp David care normalizau relațiile israeliano-egiptene, rupând relațiile cu Egiptul. Cu timpul, Iordania a înțeles că o soluționare globală a problemei palestiniene nu era posibilă și a reluat treptat relațiile cu Egiptul.

Statul iordanian a aderat la politica de nealiniere, fiind membru al Grupului celor 77⁸.

Relațiile politico-diplomatice româno-iordaniene au înflorit în anii `70. Vizitele bilaterale au fost numeroase și decisive în dezvoltarea relațiilor economice și culturale. După războiul de Yom Kippur din 1973, autoritățile iordaniene au

⁷ Muhammad Zia Ul Haq (1924-1988), militar de carieră, ofițer în armata britanică înainte de independența Pakistanului, a luptat în războiul indo-pakistanez, apoi a condus Misiunea militară pakistaneză în Iordania în 1970. A dat o lovitură de stat în 1977, înlăturându-l pe președintele Pakistanului, și a condus țara între 1978 și 1988, remarcându-se prin impunerea Legii marțiale și implicarea în războiul sovietic din Afganistan, ajutându-i pe mujahedini în lupta cu sovieticii.

⁸ Grupul celor 77 a fost înființat în 1964 de către 77 de țări în curs de dezvoltare întrunite în cadrul primei sesiuni U.N.C.T.A.D. (Conferința Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare). Aceste state au semnat „Declarația unitară a celor 77”, propunându-și să susțină colaborarea statelor în curs de dezvoltare și apărarea drepturilor acestora și să facă demersuri pentru accesul lor la tehnologie și dezvoltare.

înțeles că statul român reprezintă un loc de întâlnire și negociere neoficială între statele arabe și israelieni, de tatonări și negocieri bi și multilaterale, cunoscute și aprobate tacit atât de către sovietici, cât și de către americani.

La 28 ianuarie 1974, regele Hussein al Iordaniei venea la București însoțit de o numeroasă delegație, formată din prințul Raad Ibn Zeid⁹, lord șambelan al Palatului, și o parte a guvernului său: Zaid Al-Rifai¹⁰, primul ministru; generalul Amer Khammash, consilier politic; Zuhair Mufti, ministru de stat al Afacerilor Externe; Khalil Salim, președintele Consiliului Național al Planificării, și generalul Zaid Bin Shaker, șeful Marelui Stat Major al Forțelor Armate. Era prima vizită a unei înalte oficialități iordaniene la București și prima negociere directă între cei doi lideri, N. Ceaușescu și regele Hussein al Iordaniei. Vizita de stat a durat 3 zile, între 28-30 ianuarie 1974, prilej cu care s-au discutat multe dintre problemele internaționale, dar și cele legate de comerțul bilateral.

Liderul român era interesat să-și extindă influența și în Iordania, în dorința sa de a deveni un negociator de anvergură în Orientul Mijlociu, acordurile economice fiind reciproc avantajoase și măbind prestigiul României, dar și pe al său personal. Liderul iordanian era interesat să diversifice relațiile internaționale și, mai ales, pe cele economice ale statului pe care cu autoritate îl conducea. Ajutorul tehnic pe care statul român îl putea oferi Iordaniei era definitiv în dezvoltarea relațiilor diplomatice bilaterale. Inginerii petroliști și constructori români își demonstraseră competența și statul iordanian avea nevoie de aceștia și de contractele cu România.

Între 14 și 17 aprilie 1975, Nicolae Ceaușescu răspundea invitației făcute de regele Hussein al Iordaniei, vizitând Amanul. Pe lângă întâlnirile oficiale și semnarea *Acordului general de cooperare*, familia Ceaușescu a vizitat și Petra și alte obiective istorice ale Iordaniei. Fotografiiile de la Petra sunt sugestive pentru modul în care liderul român era primit în Iordania.

Principalul interes al iordanienilor era legat de inginerii proiectanți și constructori români, astfel că oficialii iordanieni insistau permanent să fie mărit numărul de specialiști și tehnicieni români din domeniul petrolului trimiși la Amman și în întreaga Iordanie. Inginerii și tehnicienii români au construit în 1975 o conductă petrolieră cu o lungime de 43 de km, pe baza unui contract în valoare de 5,5 milioane de dolari¹¹.

⁹ Raad Ibn Zeiu, prinț, lord șambelan al Palatului Regal din anul 1976, văr de mamă al regelui Hussein, născut în anul 1936, a studiat la Universitatea din Cambridge, fiind licențiat în Studii Orientale.

¹⁰ Zaid Al-Rifai, prim-ministru al Iordaniei din decembrie 1979, licențiat în Drept al Universității Americane din Beirut, adjunct și apoi Șef al Casei Regale Hașemite, Ministru al Culturii, Ambasador al Iordaniei la Washington.

¹¹ ANR, fond C.C. al P.C.R., Relații Externe - Epoca Nicolae Ceaușescu, Iordania, dosar 1/1977, f. 4.

Un document publicat în articolul *Relațiile româno-arabe în timpul Războiului Rece. Scurtă periodizare* din volumul *Dialogul Occident-Orient. Abordări geopolitice*, din anul 2015, document descoperit la Arhivele Naționale ale României, fond C.C. al P.C.R. Relații Externe – Nicolae Ceaușescu¹² (dosar 1 din anul 1977), arată că bunele relații aveau o limită clară. Liderul român îi transmisese regelui Hussein, prin trimisul său personal, Vasile Pungan, rugămintea de a i se pune la dispoziție un tanc american M-60, dar răspunsul oficial a fost negativ, refuzul fiind justificat prin „restricții exprese asupra vânzării sau transferului acestor echipamente către terțe părți”, SUA fiind printre cei mai importanți aliați ai Iordaniei, furnizor de arme și de ajutoare și credite nerambursabile.

Un alt contract important a fost cel al extinderii capacității rafinării de la Zarqa¹³ de către specialiștii români, un contract de 176 milioane de dolari cu plata cash.

Rafinăria din Zarqa era un obiectiv strategic iordanian și trebuia dată în folosință în august 1978, dar în 1980 lucrările nu erau finalizate, ca urmare a întârzierilor părții române, ce însumau 18 luni. Nu întreaga vină era atribuită

¹² [Palatul Regal, Amman, Iordania, 11 ianuarie 1977]

Excelenței sale

Domnului Nicolae Ceaușescu

Președintele Republicii Socialiste România

Traducere

Exemplar unic

Nr. 459/23.III.1977

[Excelența Voastră]

Mi-a făcut plăcere să-l primesc pe consilierul Dumneavoastră personal [Vasile Pungan n.n.], care mi-a transmis amabilul Dumneavoastră salut și mesaj. Credem cu tărie în menținerea contactelor și schimbul nostru de idei în mod activ și la zi și am salutat prilejul de a avea recente discuții cu trimisul Dumneavoastră.

În ce privește rugămintea Dumneavoastră de a primi un tanc M-60, noi am studiat contractele în baza cărora au fost procurate aceste tancuri și am constatat că există restricții exprese asupra vânzării sau transferului acestor echipamente către terțe părți. Regret sincer că aceste obligații ne pun în imposibilitatea de a răspunde pozitiv la cererea Dumneavoastră în acest domeniu.

Sperăm că vom menține mereu deschise canalele noastre de comunicații și că împrejurările ne vor permite să ne întâlnim mai des și să efectuăm schimburi de păreri și idei asupra problemelor care preocupă ambele noastre țări.

Vă rog să primiți sincerele mele urări de sănătate și succes în îndeplinirea rolului important pe care îl jucați și pentru prosperitatea națiunii Dumneavoastră.

În așteptarea vizitei pe care urmează să o fac cât mai curând și adresându-vă, din partea soției mele și a mea personal, cele mai bune urări pentru Dumneavoastră și Doamna Ceaușescu.

Al Dumneavoastră sincer prieten,

ss. Husein al Iordaniei

¹³ Rafinăria de la Zarqa, deschisă la o capacitate mică în 1956, a fost lărgită și re tehnologizată cu sprijinul statului român. Lucrările au durat mai mult decât era stabilit, între anii 1975 și 1980.

tehnicienilor și inginerilor români, ci existaseră și numeroase probleme cu firmele subcontractante pakistaneze, dar și cu forța de muncă locală.

Aceste întârzieri mari și foarte mari au influențat într-un mod negativ relațiile bilaterale româno-iordaniene. Ele se datorau în cea mai mare parte modului haotic în care conducerea Partidului Comunist Român și a R.P.R. contracta diverse lucrări în Iordania și în întreg Orientul Mijlociu și chiar în Africa (a se vedea în principal Libia), fără a consulta ministrii de resort care, la rândul lor, nu țineau cont de limitele efective ale capacităților de producție din întreprinderile românești¹⁴.

Existau mari decalaje de timp în acest circuit: contractare - subcontractare - producție - transport - asamblare locală - testare - dare în folosință - funcționare efectivă. De multe ori, circuitul era întrerupt de imposibilitatea de a livra produsele în timpul scurt contractat, alături transportul și asamblarea locală erau tergiversate pe luni de zile, astfel cumulate toate întârzierile însumând ani de zile.

Electrificarea unei părți a statului iordanian a fost făcută tot de către români. În anul 1980, s-a construit o linie de înaltă tensiune, având lungimea de 283 de km, în valoare de 20 de milioane de dolari, finanțată de către Banca Internațională pentru Reconstrucție și Dezvoltare. La acest contract întârzierile nu au fost foarte mari, de doar 2-3 luni de zile, dar situația era aparte, proiectul fiind finanțat cu fonduri internaționale, astfel că întârzierile trebuiau recuperate.

Contractele româno-iordaniene au fost numeroase: construirea de fabrici de ciment, rafinării, conducte petroliere și rezervoare de depozitare¹⁵, mulți kilometri de cale ferată. La problema decalajelor mari se adăuga cea a lipsei, pe plan local, a forței de muncă specializate, care trebuia adusă din România, de aceea lucrările mergând foarte greu.

O mare parte din aceste contracte aveau la bază credite oferite de către statul român pe o perioadă mai lungă sau mai scurtă, multe dintre acestea nerambursabile.

Mecenatul lui Nicolae Ceaușescu în Orientul Mijlociu și Africa a privat cetățenii propriei țări de mult prea multe produse necesare unei vieți decente, contribuind în schimb la creșterea prestigiului său internațional în țări conduse de lideri autoritari, care știau să-i stimuleze vanitatea pentru a obține noi și noi ajutoare și contracte ce aveau prețuri preferențiale, etc.

Încă din anul 1975, în timpul discuțiilor la nivel înalt dintre cei doi lideri s-a conturat ideea de a organiza o societate mixtă româno-iordaniană pentru exploatarea petrolului, dar cinci ani mai târziu, în 1980, nu se realizase nimic, Iordania nefiind unul dintre statele bogate în petrol, iar producția internă acoperind, în general, doar cererea internă. Tot din anul 1975, partea română dorea înființarea unor societăți mixte în domeniul avicol și zootehnic.

¹⁴ ANR, Relații Externe - Epoca Nicolae Ceaușescu, dosar 25/1980, f. 1-4.

¹⁵ ANR, Relații Externe - Epoca Nicolae Ceaușescu, dosar 25/1980, Anexa I Strict secretă a Raportului nr. 4/01667, Acțiunile și problemele economice în curs de dezvoltare din martie 1980.

Între 1974 și 1980 s-au încheiat 11 acorduri și înțelegeri româno-iordaniene în domeniile: economic, transporturi, cultural, al radioului și televiziunii și turistic.

O bună colaborare a fost stabilită și pe plan mondial, în cadrul organizațiilor internaționale, pozițiile celor două state concordând în majoritatea disputelor existente în epocă.

Relațiile culturale și cele științifice au evoluat cu sprijinul pecuniar românesc. În anul 1980 se aflau la studii în România 2.700 studenți iordanieni, din care 781 erau bursieri ai statului român¹⁶.

În cadrul colaborării economice bilaterale au existat anumite fricțiuni legate de solicitările iordaniene ca statul român să achiziționeze de pe piața iordaniană o gamă mai variată de produse, pe lângă fosfați și petrol. Iordanienii ofereau piei de ovine și citrice, iar în documentele române se arată că partea română constatase din contractele anterioare că pieile erau de proastă calitate, iar citricele erau cu 30-40% mai scumpe decât în alte țări¹⁷. De altfel, importul de citrice era foarte scăzut, iar o mare parte din citricele importate erau revândute altor țări la un preț mai mare, privând astfel populația României de aceste produse.

În perioada negocierilor de la Camp David și a implicării românești în negocierile adiacente, ce au dus la convingerea lui Anwar Sadat să viziteze Ierusalimul, relațiile dintre cele două state au trecut printr-o perioadă de stagnare.

După doi ani de răcire a relațiilor bilaterale, 1978-1979, timp în care contractele existente s-au derulat, în anul 1980 regele Hussein a vizitat Bucureștiul.

Vizita la nivel înalt s-a desfășurat în perioada 20-21 februarie 1980. Vizitele oficiale la nivel înalt aveau un protocol elaborat. Ele începeau cu organizarea primirii oficiale la Aeroportul Otopeni, unde un număr mare de oficiali, în frunte cu șeful statului, așteptau înaltul oaspete. Pe lângă miniștri, care erau întotdeauna prezenți, era convocat un număr semnificativ de generali și ofițeri superiori, fiind, de asemenea, invitați și membrii corpului diplomatic la București. Crearea unei „atmosfera de prietenie” se făcea prin aducerea la aeroport, dar și pe traseu a câtorva mii de persoane, ce purtau pancarte cu fotografii și lozinci.

Detaliile oricărei vizite erau bine puse la punct și protocolul era respectat. Listele de protocol, documente aparent banale, sunt importante, în fapt, în analizarea rolului și influenței de care se bucurau cei aflați pe ele. Până în anul 1974, Ion Gh. Maurer¹⁸ era primul pe aceste liste, alături de Emil Bodnăraș, dar după înlăturarea acestora de la putere alte nume le iau locul.

¹⁶ Bursierii statului român veniți din Iordania.

¹⁷ *Ibidem*, f. 3.

¹⁸ ANR, Relații Externe - Epoca Nicolae Ceaușescu, Sosiri Interne, dosar 1/1974, f. 11, Notă de propuneri privind vizita oficială în Republica Socialistă România a regelui hașemit al Iordaniei, Hussein Ibn Talal.

Prezența pe listele de protocol arată care dintre miniștrii, consilierii și, în general, persoanele aflate în aparatul de partid erau în grațiile cuplului Ceaușescu. Înlăturarea de pe aceste liste reprezenta și o decădere în rang a membrilor nomenclaturii române, în timp ce adăugarea pe ele era semnul înaintării în funcție și al intrării în sfera de putere.

Regele Hussein sosea la București, în februarie 1980, pentru a negocia un credit acordat de către „marele prieten” Nicolae Ceaușescu pentru livrarea de instalații de forat puțuri de apă, livrarea de pompe de diferite dimensiuni, problema apei fiind una importantă în statul iordanian, puțina agricultură care se făcea depinzând întru totul de găsirea unor noi surse de apă potabilă, având în vedere că cea mai mare parte a teritoriului iordanian este deșertic. Hussein Ibn Talal se adresa prietenului Nicolae Ceaușescu și pentru a obține ajutor, ce consta în autocamioane, dar și alte echipamente, pentru armata iordaniană¹⁹, însă nu am descoperit, în cercetarea fondurilor arhivistice²⁰ existente la Arhivele Naționale ale României, niciun document cu privire la livrarea de arme sau de alte echipamente către Iordania.

Liderul român dorea să fie invitatul principal la redeschiderea rafinăriei de la Zarqa și insista, de asemenea, pe înființarea unei societăți mixte româno-iordaniene, laitmotivul relațiilor bilaterale din anul 1975, și pe câștigarea unor licitații de către statul român în domeniul electrificării (extinderea rețelei de înaltă tensiune), domeniu în care specialiștii români lucraseră²¹.

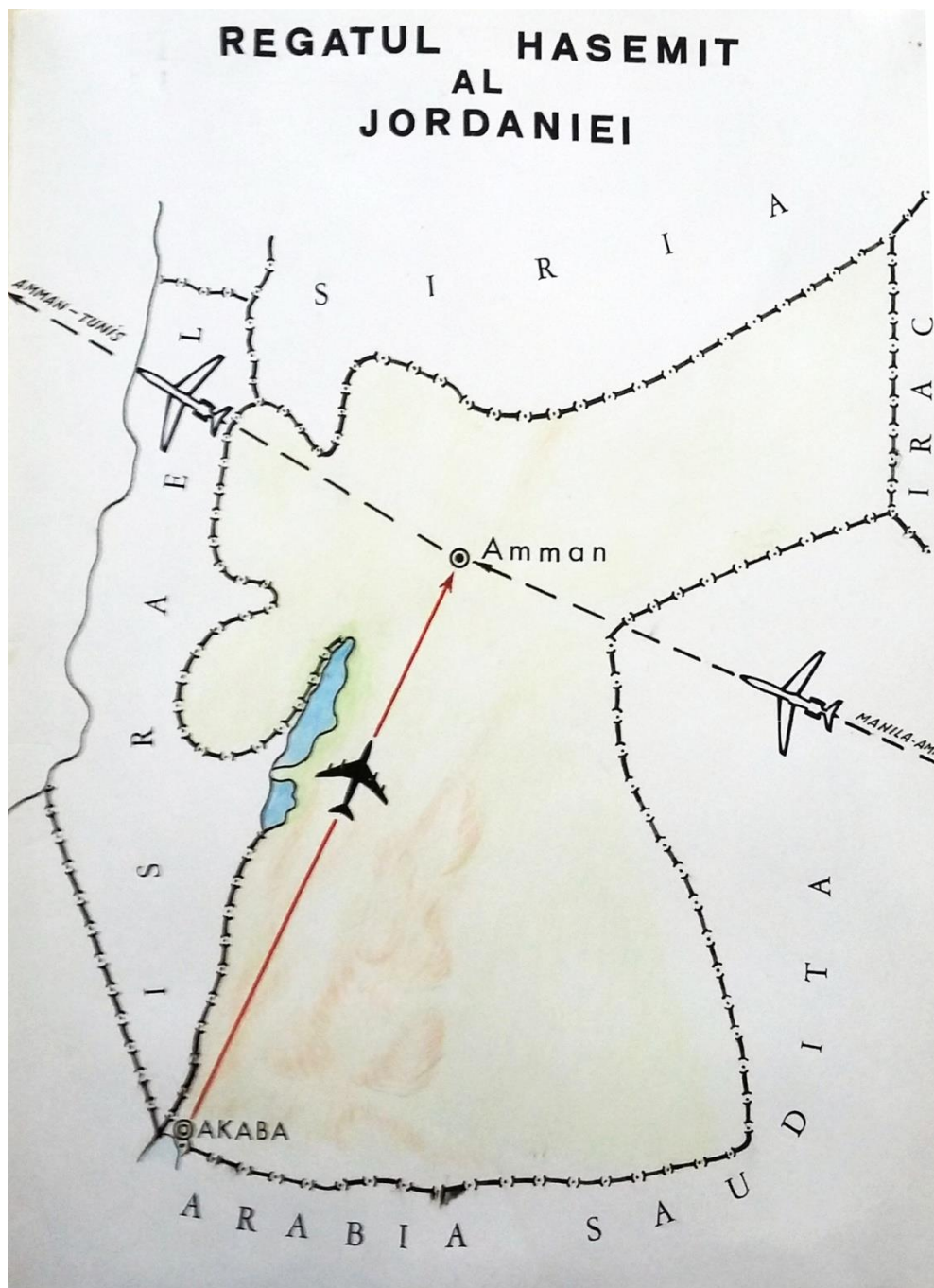
Relațiile diplomatice și economice româno-iordaniene au evoluat în paradigma cunoscută a diplomației române față de țările mici ale Orientului Mijlociu: acordarea de ajutoare și credite rambursabile parțial în materii prime, în cazul Iordaniei în fosfați, în schimbul unor contracte câștigate de către statul român.

Diplomația românească găsise singura nișă posibilă pentru extinderea influenței sale – statele Orientului Mijlociu, iar liderul său, Nicolae Ceaușescu, devenise, pentru sporirea prestigiului internațional, un negociator de mică anvergură între țările arabe divizate de Războiul Rece, dar și între câteva dintre statele arabe și statul Israel.

¹⁹ ANR, fond C.C. al P.C.R., Relații Externe - Epoca Nicolae Ceaușescu, Iordania, dosar 25/1980, f. 99.

²⁰ ANR, fond C.C. al P.C.R., Relații Externe - Epoca Nicolae Ceaușescu, Iordania, dosar 25/1980, Vizite Externe dosarele 3/1975 și 6/1982; Sosiri Interne, dosarele 1/1974, 2/1983 și 12/1987.

²¹ *Ibidem*, dosar 25/1980, f. 98.

Hartă a Iordaniei desenată în anul 1974

Coperta programului vizitei oficiale, în Republica Socialistă România, a Majestății Sale, regele Regatului Hașemit al Iordaniei, Hussein Ibn Talal

Vizitarea orașului Petra (cel mai important sit arheologic din Iordania), de către cuplul Ceaușescu însoțit de regele Hussein al Iordaniei și soția acestuia, 16 aprilie 1975, cupură din ziarul „Scînteia”

Vizitarea orașului Jerash (situl orașului greco-roman Gerasa) de către cuplul Ceaușescu însoțit de regele Hussein al Iordaniei, 16 aprilie 1975, cupură din ziarul „Scînteia”

Imagine propagandistică publicată în ziarul „Scânteia” cu prilejul vizitei lui Nicolae Ceaușescu în Iordania, aprilie 1975, cu titlul „Entuziasmul popular pe străzile capitalei iordaniene”

Primirea pe Aeroportul Otopeni a regelui Hussein al Iordaniei de către Nicolae Ceaușescu, 18 februarie 1980

**REALIZAREA ȘTIINȚIFICĂ A UNUI MULAJ DIN CAUCIUC
SILICONIC PENTRU BUSTUL COMPOZITORULUI
GEORGE ENESCU SCULPTAT DE GHEORGHE ANGHEL**

**THE SCIENTIFIC MAKING OF A SILICONE RUBBER
MOULD OF THE BUST OF COMPOSER GEORGE ENESCU
SCULPTED BY GHEORGHE ANGHEL**

Alexandru Dozsa*

Cătălin Burtea**

Abstract

The article succinctly presents the steps that were followed in the scientific making of a silicone rubber mould of the bronze bust of composer George Enescu, a work of contemporary sculptor Gheorghe Anghel. The description of the above mentioned steps gives evidence of the experts' work, from the preparation of the materials and until the completion of the mould.

Keywords: composer George Enescu, bust, silicone rubber mould, sculpture Gheorghe Anghel.

Bustul lui George Enescu realizat de artistul Gheorghe Anghel (1904-1966) din bronz, turnat în tehnica cerii pierdute, este una dintre piesele aflate în patrimoniul Muzeului Național „George Enescu”. Gheorghe Anghel a fost un sculptor român contemporan, elev a lui Dimitrie Paciurea, apoi al lui Antoine Injalbert la Paris, lucrând într-o manieră realistă. Printre operele sale se numără statuia lui Mihai Eminescu din fața Ateneului Român, dar și bustul lui Ciprian Porumbescu din parcul Herăstrău. Bustul lui George Enescu din colecția Muzeului Național „George Enescu” a fost sculptat în anul 1943.

În anul 2019, s-a dorit realizarea unei replici a acestei opere de artă. În acest scop s-a apelat la restauratorii metal din cadrul Muzeului Național de Istorie a României care au realizat un mulaj din cauciuc siliconic al piesei.

Prezentăm etapele muncii depuse de experții restauratori ai Muzeului Național de Istorie a României pentru a explica cititorilor care sunt

* Expert restaurator metal în cadrul Secției Restaurare, restauraremetal@gmail.com

** Restaurator metal în cadrul Secției Restaurare, burtea.catalin@gmail.com

operațiunile pe care le-a presupus realizarea mulajului siliconic al bustului lui George Enescu sculptat de Gheorghe Anghel, mulajul urmând să constituie baza turnării ulterioare în bronz a replicii acestei lucrări.

Etapa 1. Realizarea planului de separație

Bustul a fost așezat în poziție orizontală cu fața în sus, poziție necesară realizării mulajului superior (vezi fig. 1). S-a folosit lut pentru modelaj, realizându-se un plan de separație la jumătatea bustului, ținând cont de forma specifică obiectului, prin încărcarea părții inferioare, aceasta asigurând și o stabilizare a bustului, pe masa de lucru, într-o poziție optimă aplicării cauciucului siliconic (vezi fig. 2). Folosind instrumente pentru modelaj, s-a finisat atent partea superioară a planului de separație din lut, la zona de contact cu bustul pentru a evita formarea de zone negative, care a putut împiedica demularea ulterioară a celor două părți negative din silicon.

Cu ajutorul unei spatule s-au realizat butonii de fixare ai negativului de silicon pe suprafața lutului, aceștia având rol de fixare a celor două amprente de silicon (vezi fig. 3).

Etapa 2. Realizarea mulajului de cauciuc siliconic

Pentru realizarea mulajului, s-a folosit cauciuc siliconic Bluesil RTV 3325, cu catalizator tixotrop (acest catalizator fiind utilizat pentru a împiedica curgerea cauciucului). Proporția de amestec a fost de 50g catalizator/1 kg masă cauciuc siliconic. După omogenizarea celor două componente, a urmat aplicarea amestecului pe suprafața bustului prin pensulare, evitând astfel formarea bulelor de aer, până s-a ajuns la o grosime aproximativă de 1cm, ținând cont de reliefurile piesei. Zona planului de separație a fost îngroșată pentru rezistență, cât și pentru înglobarea butonilor de fixare (vezi fig. 4).

Înainte de faza de polimerizare, când cauciucul siliconic este încă maleabil și se poate controla grosimea stratului de material de amprentare aplicat, s-au utilizat săpun lichid și mănuși de cauciuc, pentru netezire.

Etapa 3. Realizarea capacului de ipsos cu rol de susținere a cauciucului de amprentare.

După aproximativ 8-10 ore (perioadă necesară întăririi complete a materialului de amprentă), s-a procedat la realizarea unui capac din ipsos, armat cu câlți de cânepă, ce are rol de susținere a cauciucului siliconic. Capacului de susținere i-au fost atașate, prin lipire cu câlți îmbibați în ipsos, două scânduri din lemn de brad, profil 3/4cm, cu o lungime de 60 cm fiecare (vezi fig. 5), acestea având rol de mânere de manevrare, cât și funcție antideformare, deoarece ipsosul, poate suferi deformări, până în faza de uscare.

Etapa 4. Realizarea mulajului părții inferioare. După finalizarea amprentării părții superioare, bustul a fost întors în vederea realizării celui de al doilea mulaj, fără a desface mulajul părții superioare și capacul de susținere din ipsos (vezi fig. 6).

Pentru ca cele două capace de susținere din ipsos să se fixeze unul de altul, au fost realizați prin scobire, ca și în cazul mulajelor de cauciuc siliconic, butoni de fixare pe cantul de îmbinare, acesta fiind izolat cu agent demulant, pe bază de ceară solubilă, pentru a permite separarea celor două mulaje de cauciuc siliconic, cât și a capacelor de susținere din ipsos.

S-a procedat la aplicarea materialului de amprentă, prin aceeași metodă descrisă în etapa 2, urmată de realizarea capacului de ipsos, realizând aceiași pași ca în etapa 3 (vezi fig. 7).

Etapa 5. Separarea și demularea

După finalizarea celui de-al doilea capac de ipsos și întărirea acestuia, s-au detașat cele două capace și au fost demulate cu atenție negativele din cauciuc siliconic, acestea din urmă fiind repositionate în capacele de susținere, pentru a nu se deforma (vezi fig. 8, 9, 10).

Cu ajutorul mulajului de cauciuc siliconic, va fi realizat, în primă fază, un pozitiv de ceară ce oferă acuratețea detaliilor. Pozitivul de ceară va fi apoi folosit, aplicându-se metoda cerii pierdute, pentru a realiza pozitivul din bronz.

Bibliografie

Constantin Baraschi, *Tratat de sculptură*, București, Editura Meridiane, 1962

Brian Bertram, *Casting techniques and materials*, 2009, ISBN 9780646516769

Elena Dumitrescu, *Artă și Tehnologie Sculptura în Bronz - Despre turnarea formelor prin metoda cerii pierdute*, București, Editura UNARTE, 2010

Fig. 1 - Bust în poziție orizontală pentru amprentarea părții superioare

Fig. 2 - Plan de separație realizat din lut de modelaj

Fig. 3 - Butonii de fixare ai negativului

Fig. 4 – Îngroșarea planului de separație al mulajului de silicon, pentru rezistență

Fig. 5 - Mâner din lemn, atașat pe capacul de susținere din ipsos al mulajului de cauciuc siliconic

Fig. 6 – Întoarcerea bustului în vederea realizării celui de al doilea mulaj, fără a desface mulajul părții superioare

Fig. 7. – Realizarea mulajului din cauciuc siliconic pe spatele bustului

Fig. 8. – Capacul de ipsos, cu mânerle aferente, ce susține mulajul de spate al bustului

Fig. 9 – Demularea mulajului de spate după îndepărtarea în prealabil a capacului de ipsos suport

Fig. 10 – Vedere generală a mulajului feței bustului, cât și a capacului suport din ipsos

Recenzii

ELENA CUZA. DOAMNA UNIRII. 1825-1909
COMPLEXUL MUZEAL JUDEȚEAN NEAMȚ, EDITURA
CONSTANTIN MATASĂ, PIATRA NEAMȚ, 2019, EDITORI;
MIHAELA CRISTINA VERZEA, CIPRIAN-DORIN NICOLA, 110P.

De ce o expoziție și un album despre Elena Cuza la Piatra Neamț, se poate întreba cititorul acestei recenzii, așa cum m-am întrebat și eu atunci când am început să citesc albumul *Elena Cuza. Doamna Unirii, 1825-1909*.

Elena Cuza, de la a cărei dispariție se împlinesc în acest an 110 ani, și-a petrecut ultimii ani din lunga și trista ei viață la Piatra Neamț, între 1899-1901 și 1904 -1909.

Doamna Elena Cuza, o ființă discretă, aflată în umbra ilustrului său soț, Alexandru Ioan Cuza, a fost o personalitate aparte, un spirit caritabil, care s-a bucurat de iubirea românilor de rând, dar și a capetelor încoronate europene, inclusiv a familiei regale române.

Ea a rămas în memoria colectivă ca fiind o ființă luminoasă, doamna Unirii. În prima parte, lucrarea cuprinde câteva articole privitoare la viața și activitatea Elenei Cuza, informații atât de necesare pentru a înțelege personalitatea acesteia, traseul său alături de domnitorul Unirii, Alexandru Ioan Cuza, dar și modul în care a fost percepută de contemporani și rememorată de către urmași.

Regele Carol I o prețuia și, din lectura albumului, aflăm istoria singurei vizite făcute de Elena Cuza la castelul Peleş din Sinaia, la invitația regelui Carol I și a reginei Elisabeta. Vizita s-a desfășurat la 28 august/9 septembrie 1886, Elena Cuza luând dejunul cu familia regală, invitați fiind și Vasile Alecsandri și Theodor Rosetti-Solescu, fratele său, devenit președinte al Consiliului de Miniștri doi ani mai târziu; apoi i-a fost prezentat castelul, iar vizita s-a încheiat cu un ceai. Un document puțin cunoscut și extrem de interesant a fost introdus în album, interviul realizat de către Vespasian Pella cu Elena Cuza. Ziaristul a vizitat-o la Piatra Neamț, în anul 1909, a consemnat evenimentele istorice trăite de Doamna Unirii, iar apoi, jurnalistul a publicat o broșură cu titlul *Convorbiri cu M.S. Doamna Elena Cuza. Cum a fost întronat și detronat Cuza. Rolul domnului Dimitrie A. Sturdza. Împroprietărirea țăranilor, cauzele detronării*.

Curatorii expoziției au reunit, la Piatra Neamț, cele mai importante și frumoase piese ce i-au aparținut Elenei Cuza: piese de mobilier - tronul doamnei Elena Cuza, la secretaire-ul stil Ludovic al XV-lea atribuit acesteia; obiecte personale - un portofel, trusa sa de scris, un lornion, un evantai, sigiliile folosite în timpul vieții, un condei de aur și chihlimbar, caseta sa de călătorie, o brățară, dar și

o besactea (cutie cu obiecte de înfrumusețare); piese de vestimentație - o manșetă cu inițialele sale „H.C.”, voalul de doliu și portretul acesteia de Theodor Aman în anul 1863. Pe lângă obiectele Elenei Cuza, au fost expuse și sunt prezente în catalog câteva obiecte ce i-au aparținut lui Alexandru Ioan Cuza, cum ar fi verigheta gravată „Hélène Rosetti, avril 30:1844”, mărturie a căsătoriei lor. Alături de minunate obiecte din colecțiile mai multor muzee, albumul adună și câteva scrisori ale Elenei Cuza, cărți cu dedicație, dar și acte ale Azilului Elena Doamna, înființat și patronat de către principesă.

Albumul expoziției *Elena Cuza. Doamna Unirii, 1825-1909* reface, cu ajutorul pieselor aflate în patrimoniul muzeelor din întreaga țară, istoriile Elenei Cuza: căsătoria și viața alături de Alexandru Ioan Cuza, Unirea Principatelor, exilul și durerea despărțirii, realizarea sa de suflet Azilul Elena Doamna, și lupta pentru păstrarea memoriei celui ce i-a fost soț și domnitorul Unirii.

Expoziția *Elena Cuza. Doamna Unirii, 1825-1909* și albumul acesteia sunt rodul colaborării între Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, Muzeul Național de Istorie a României, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, Muzeul Municipiului București, Muzeul Național Peleş, Muzeul Național Cotroceni, Muzeul Bucovinei, Suceava, Muzeul Național al Literaturii Române, Iași, Muzeul de Istorie „Paul Păltânea”, Galați, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, Vaslui, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău, Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale.

Cristina Păiușan-Nuică